

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 8 (1)

Харків
2010

Міжрегіональний збірник наукових праць “Часопис соціально-економічної географії” розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. В “Часописі” розглядаються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців в цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов “Часопис соціально-економічної географії” рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В журнале рассматриваются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Between-regional journal “The Chronicle of Social-Economic Geography” is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Друкується за рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 4 від 26.03.2010 р.

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., доцент (Харків), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Решетов І.К. – д.геол.-мін.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Євдокімов М.Ю. – д.геогр.н., професор (м. Смоленськ, Росія), Корнілов А.Г. – д.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Петін О.М. – к.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (м. Вільнюс, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: ggfekonom@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Віра Куценко, Алла Решетняк</i> ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ	5
<i>Анатолій Степаненко</i> ТЕОРІЇ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	15
<i>Олег Машиков, Костянтин Нємець</i> ГРАФОАНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД БАГАТОВИМІРНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ	30
<i>Людмила Нємець, Юрій Кандиба</i> ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ У СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ	35

Наукові повідомлення

<i>Олександр Бейдик, Людмила Нємець</i> ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ У КНИЗІ РЕКОРДІВ УКРАЇНИ	40
<i>Костянтин Мезенцев, Віктор Сайчук</i> ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИРОДНОГО ВІДТВОРЕННЯ РЕСУРСІВ ПРАЦІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	45
<i>Валентина Смаль</i> ІНДУСТРІАЛЬНІ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	53
<i>Людмила Нємець, Надія Грищенко</i> ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕХНОПАРКІВ У СВІТІ І В УКРАЇНІ	59
<i>Юрій Кисельов</i> РОЛЬ ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНОГО ЧИННИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОПРОСТОРУ	63
<i>Михайло Логвин</i> СОЦІАЛЬНО-ДУХОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН	69
<i>Людмила Нємець, Наталія Моштаківа</i> ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ МУЗЕЇВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ)	73
<i>Оксана Романів</i> ГЕОГРАФІЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ ЄВРОПИ	79
<i>Костянтин Мезенцев, Ірина Скриль</i> ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	85
<i>Володимир Юровчик</i> ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	90
<i>Анна Євтушенко</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	94
<i>Юрій Кобченко</i> ВПЛИВ ПРОВІДНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ УРОЖАЮ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР	98
<i>Володимир Тишковець, Володимир Опара</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИЕРОЗІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ В УКРАЇНІ	102
<i>Дмитро Загній, Володимир Опара</i> ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	105
<i>Людмила Нємець, Ігор Кучер</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЇ КРАЇН СВІТУ В АСПЕКТІ СОТ	107

Valentyna Klymenko, Nadiya Cherkashyna

MAIN TENDENCIES IN USE OF WATER RESOURCES OF KHARKIV REGION AND WAYS OF THEIR ECONOMY	110
---	-----

Alexei Kiryukhin

TRANS-BOUNDARY RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE AND COMMON LOGISTIC POLICY	115
--	-----

Дослідження молодих науковців

Валентина Олійник

КОМПЛЕКСНИЙ НАПРЯМОК У ВИЗНАЧЕННІ ДЕПРЕСИВНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	121
--	-----

Олександр Носирєв

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ГЕНЕЗИС СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ	127
---	-----

Ганна Макогон

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ	133
--	-----

Олеся Корнус

СОЦІАЛЬНА ЩІЛЬНІСТЬ ПОСЛУГ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ	136
---	-----

Андрій Козловець

ВНУТРІШНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ЗАГАЛЬНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЙ В ЯКОСТІ МІСЦЬ ПРОЖИВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО РЕГІОНУ)	141
--	-----

Катерина Сегіда

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	146
---	-----

Сергій Пугач

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2000–2008 РР.	150
---	-----

Ірина Скриль

РОЗВИТОК ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	155
---	-----

Сергій Отечко

ФОРМУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО ВУЗЛА	158
--	-----

Олексій Немець

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	163
--	-----

Ганна Кулєшова

ПРИКОРДОННІ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ)	168
--	-----

Варвара Жемерова

ВОДНІ РЕСУРСИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ	181
---	-----

Наші автори	187
--------------------------	------------

Вимоги до матеріалів, які подаються до «Часопису соціально-економічної географії»	189
--	------------

Горизонти науки

УДК: 37.014.54.:001.77

Віра Куценко, Алла Решетняк

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

„Никакая экономическая ситуация не может быть настолько безнадежной, чтобы решительная воля и честный труд всего народа не могли справиться с ней”

Л. Эрхард

Досліджено проблеми формування інноваційно-освітньої траєкторії в умовах ринку, її місце і роль у розвитку та модернізації економіки, розкрито роль у цьому процесі вищої школи; сутність і критерії її інноваційної діяльності, обґрунтовуються шляхи становлення вищих навчальних закладів як центрів інновацій.

Ключові слова: нова економіка, освіта, вища освіта, інновації, траєкторія.

Вера Куценко, Алла Решетняк. ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАЕКТОРИИ РАЗВИТИЯ НОВОЙ ЭКОНОМИКИ. Исследованы проблемы формирования инновационно-образовательной траектории в условиях рынка, ее место и роль в развитии и модернизации экономики, раскрыта роль в этом процессе высшей школы; сущность и критерии ее инновационной деятельности, обосновываются пути становления высших учебных заведений как центров инноваций.

Ключевые слова: новая экономика, образование, высшее образование, инновации, траектория.

Vera Kutsenko, Alla Reshetnyak. GENERATE INNOVATIVE AND EDUCATIONAL TRAJECTORY OF DEVELOPMENT OF THE NEW ECONOMY. The problems of forming innovative educational trajectory in the market place and its role in the development and modernization of the economy and role in the process of high school, the nature and criteria of innovation substantiate formation of universities as centers of innovation.

Keywords: New economy, education, higher education, innovation trajectory.

Актуальність проблеми. Україна ще в 1996 р. задекларувала, що вона здійснює розбудову соціально-орієнтованої економіки на основі модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства, створення передумов для забезпечення його стійкого розвитку. Водночас практично всі показники, що характеризують соціальну орієнтацію української економіки, високий життєвий рівень населення, притаманний для країн із таким статусом (соціально-орієнтованої економіки), в нашій державі є суттєво нижчими.

Тому багато дослідників зосереджують свою увагу на пошуку шляхів підвищення ефективності економіки, зростання економічних показників, у тому числі за рахунок соціальних ресурсів, серед яких важливе місце займає інноваційно-освітній. У цьому контексті варто назвати наступних науковців і практиків: Бережну І., Булах Т., Гадіну Є., Гершунського Б., Глазьева С., Каракевського В., Кузьміну Н., Остафійчука Я., Садову У., Ямбурга Е., Янга Б., і багато інших.

Разом із тим останнім часом все частіше в науковій літературі соціально-орієнтовану економіку пов'язують з новою економікою, тобто такою, що базується на знаннях. Це потребує пошуку такої траєкторії, яка б забезпечила інноваційний розвиток економіки, подолання на-

явних проблем, зростання інноваційно-освітнього потенціалу та добробуту населення.

Формування нової економіки, в свою чергу, потребує творчих особистостей з широким кругозором, творців інноваційних знань, підготовку яких забезпечує вища освіта. На це має бути зорієнтований пошук шляхів модернізації останньої, перетворення вищих навчальних закладів у центри інновацій. Все це й зумовило вибір теми статті.

Виклад основного матеріалу. Світова криза 2008–2009 років спричинила негативний вплив на національну економіку, соціальну сферу. Як наслідок, у 2009 р. падіння ВВП в Україні склало 15%. В результаті за межею бідності в нашій державі сьогодні перебуває кожен четвертий її громадянин. Тож не дивно, що одним із перших указів Президента України В. Януковича був Указ „Про невідкладні заходи з подолання бідності”. Стратегічним завданням щодо вирішення проблеми бідності відображені у Загальнодержавній програмі подолання та запобігання бідності в Україні на 2010–2015 роки.

В реалізації цієї програми велика роль відводиться інноваціям й освіті. Остання зумовлено перш за все тим, що з кожним роком ресурси землі зменшуються. А це веде до погір-

шення економічної обстановки. В цих умовах украй важливим є пошук нових ресурсів, які й забезпечували б поступовий розвиток країни, формування економіки знань.

Саме знання та інформація при використанні не зменшуються, легко тиражуються й поширюються. Водночас знання та інформація володіють ресурсами із зберігаючими властивостями. Так, застосування інформації дозволяє скоротити споживання інших ресурсів, створити наукоємні технології.

Така економіка називається новою економікою, економікою знань*. В ній прибуток створюється не за рахунок матеріального виробництва чи концентрації фінансових ресурсів, а за рахунок генерування потоку нововведень, що відповідає динамічно змінюваним потребам, а, нерідко, й формують ці потреби.

Нова економіка — це вищий рівень розвитку інноваційної економіки, де основна ставка робиться на розвиток науки, культури, людського капіталу, інновацій. Така економіка дедалі більше потребує кваліфікованих кадрів.

У світі її (нової економіки) формування відбувається швидкими темпами, перш за все, завдяки збільшенню інвестицій в освіту (знання). Так, за підрахунками ЮНЕСКО, достатнього рівня національного благополуччя, що відповідає світовим стандартам, досягають країни, де:

- на освіту виділяється не менше 10% ВВП;
- 30-40% населення мають вищу освіту;
- в процесі модернізації перенавчено не менше 25% населення працездатного віку.

Розвиток економіки потребує підвищення результативності використання всіх ресурсів, у тому числі й інтелектуальних, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Однак вплив цього чинника на розвиток економіки ще недостатньо досліджено економічною наукою і не враховується нинішньою практикою господарського керівництва країни чи регіону. Це пояснюється тим, що ефективне використання інноваційно-освітньої траєкторії залежить від багатьох факторів. При розробці господарських рішень, пов'язаних з модернізацією і переорієнтацією економіки на інноваційний шлях розвитку, обґрунтування шляхів раціонального використання навчальних освітньо-інноваційних ресурсів не здійснюється не лише через відсутність необхідної для цього інформації, але і з причини недостатньо розробленого

метрологічного забезпечення виконання цієї функції управління розробки відповідних критеріїв.

Як відомо, „інновація” в перекладі з лат. мови означає „оновлення чи зміна”. Якщо говорити про інновації в сфері освіти, то це означає введення нового в мету, зміст, методи і форми навчання, організація спільної діяльності педагога і студента, реалізація нових рішень, перспективних проектів в економічному та науковому житті.

При оцінці вузівських інновацій доцільно розрізняти поняття „новація” та „нововведення” „новація” — це нові ідеї, нові науково-теоретичні знання, пропозиції щодо нової організації освітнього процесу, оволодіння новими методичними прийомами, методами проведення навчальних знань тощо.

„Нововведення” — це впровадження, реалізація новацій, що дозволять досягти нової якості підготовки спеціалістів і нових результатів наукової діяльності, створювальних на їх базі нових матеріалів, приладів і технологій. Вузівська інновація — це ціленаправлена діяльність щодо зміни, впровадження новацій, зумовлюючих перехід освітніх систем, явищ, процесів у якісно новий стан.

Даючи оцінку інноваційної діяльності навчального закладу, слід мати на увазі: характер нововведень, масштаби внесених змін, область нововведення, ступінь впливу (рис. 1).

Вищий школі належить важлива роль у формуванні інформаційно-комунікаційних технологій. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, лише на розвиток ІКТ, приміром, у США, Австралії, Великобританії щорічно виділяється по 7% ВВП. Досвід цих та інших розвинутих країн свідчить, що кошти, вкладені в інформаційно-комунікативні технології, забезпечують прибуток майже у 10 разів більший. Під впливом ІКТ відбувається активний розвиток не лише освітніх, а й інших послуг. Проте провідне місце серед останніх належить інформаційним послугам, куди входять й освітні (рис. 2). Особливо велика частка тут зосереджена працюючих.

Успіх економіки будь-якої країни у значній мірі залежить від стану підготовки кадрів. Адже ринкова економіка вимагає підготовки кадрів, крім традиційних, також із тих професій, яких раніше не було. А тому кожен спеціаліст має постійно змінювати сферу своєї професійної діяльності. Іншими словами, кожна людина, щоб бути затребуваною у будь-яких соціально-економічних умовах, має постійно займатись своєю освітою. Тим більше, що в умовах ринку значна частина населення досить часто перехо-

* В літературі поняття „нова економіка” часто вживається як синонімом поняття „інформаційна економіка”. Ми дотримуємось цієї точки зору.

дить від однієї професії до іншої, особливо у зв'язку зі структурними змінами в економіці (щоправда, є професії, які люди дуже рідко змі-

нюють. Серед них – лікарі, юристи, артисти, науковці).

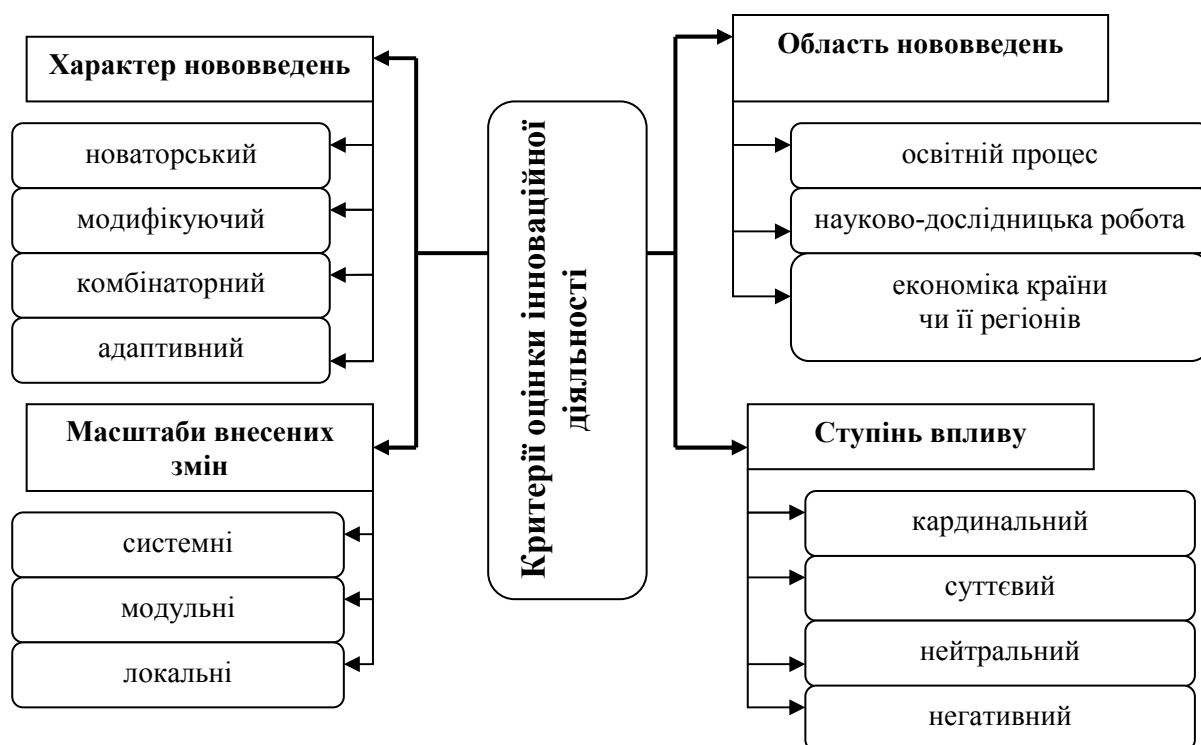

Рис. 1. Структура критеріїв оцінки інноваційної діяльності ВНЗ

Успіх економіки будь-якої країни у значній мірі залежить від стану підготовки кадрів. Адже ринкова економіка вимагає підготовки кадрів, крім традиційних, також із тих професій, яких раніше не було. А тому кожен спеціаліст має постійно змінювати сферу своєї професійної діяльності. Іншими словами, кожна людина, щоб бути затребуваною у будь-яких соціально-

економічних умовах, має постійно займатись своєю освітою. Тим більше, що в умовах ринку значна частина населення досить часто переходить від однієї професії до іншої, особливо у зв'язку зі структурними змінами в економіці (щоправда, є професії, які люди дуже рідко змінюють. Серед них – лікарі, юристи, артисти, науковці).

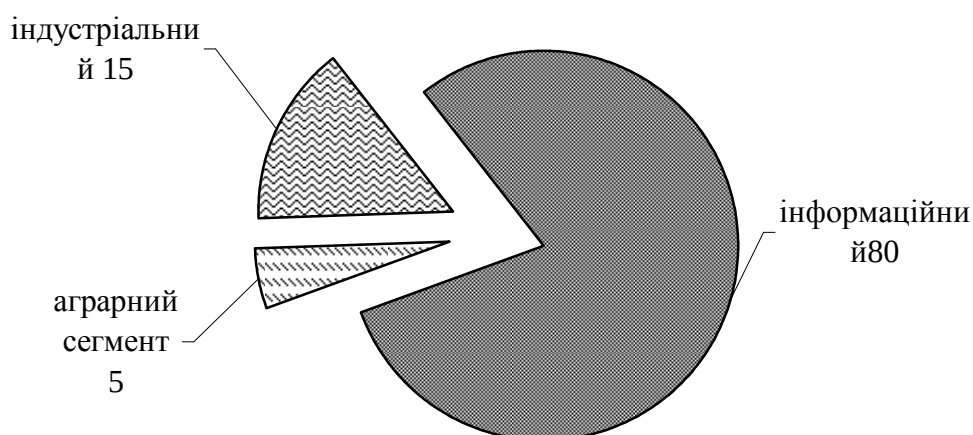

Рис. 2. Структура зайнятих в новій економіці, %, 2009 р.

Все це говорить про те, що сама освіта має постійно вдосконалюватись. А це значить, що формування інноваційно-освітньої траєкторії розвитку нової економіки потребує модернізації самої освіти. Тобто модернізація була і залишається стержнем соціально-економічної політики у сфері освіти. Наразі сьогодні ключовою проблемою є модернізація всіх сфер економічної діяльності, пов'язаних із життям людини.

Адже людина стає дефіцитним ресурсом. А інноваційна система освіти має в собі поєднувати фундаментальну підготовку і тривалу практичну діяльність на підприємствах, у науково-дослідних інститутах. Знання сьогодні є головним видом ресурсів.

У той же час, не дивлячись на те, що освітній рівень населення України постійно зростає, він ще є недостатнім (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл населення за рівнем освіти

	Все населення		у тому числі за статтю			
	2007	2008	жінки		чоловіки	
			2007	2008	2007	2008
Кількість населення у віці 6 років і старші – всього (тис.)	42456,2	42106,1	23008,6	22793,4	19447,6	19312,7
Розподіл населення (%) у віці 6 років і старші за рівнем освіти:						
повна вища	15,6	16,4	15,8	16,9	15,5	16,0
базова вища	1,0	1,1	1,0	1,2	1,0	0,9
неповна вища	17,9	18,0	20,5	21,0	14,8	14,5
повна загальна середня	37,9	37,2	33,8	32,5	42,8	42,6
базова загальна середня	13,1	12,9	13,6	13,4	12,4	12,2
початкова загальна середня	9,4	9,1	10,1	9,7	8,6	8,5
не мають початкової загальної та неписьменні	5,1	5,3	5,2	5,3	4,9	5,3
	100	100	100	100	100	100
Довідково: частка населення у віці 6 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	20,4	20,3	15,7	15,4	25,9	26,1
Кількість населення у віці 14-35 років – всього (тис.)	14233,9	14081,8	7034,0	6926,0	7199,9	7155,8
Розподіл населення (%) у віці 14-35 років за рівнем освіти:						
повна вища	16,5	17,7	18,6	19,9	14,4	15,6
базова вища	2,6	2,9	2,9	3,5	2,4	2,4
неповна вища	16,2	15,9	18,5	18,7	14,1	13,2
повна загальна середня	45,3	44,8	42,2	40,6	48,2	48,6
базова загальна середня	16,5	15,7	15,1	14,7	17,8	16,7
початкова загальна середня	2,7	2,8	2,6	2,4	2,8	3,2
не мають початкової загальної та неписьменні	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3
	100	100	100	100	100	100
Довідково: частка населення у віці 14-35 років, яке має професійно-технічну освіту	22,7	22,6	18,9	18,2	26,4	26,9

Джерело: [11, с. 50].

Крім того, мають місце значні територіальні відмінності (табл. 2).

Тривожним, на наш погляд, є той факт, що продовжує залишатись значна диференціація освітнього рівня жителів міської і сільської місцевості, а також висока частка населення сільської місцевості, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні (табл. 3).

Нагромадження знань, розвиток науки, створення нових технологій, наукоємних виробництв неминує підвищують вимоги до загальноосвітнього рівня й професійної кваліфікації

кожного працівника. Забезпечення реалізації цього потребує:

- прогнозування перш за все ринку праці для випереджаючого підвищення кваліфікації спеціалістів у найперспективніших областях економіки, політики, управління;
- забезпечення адаптації освітніх програм і методів навчання до вимог споживачів (ринку праці, держави, суспільства);
- розвиток ефективних форм організації освітнього процесу, у т.ч. дистанційних, пов'язаних із широким використанням телекомунікаційних технологій;

Розподіл населення за рівнем освіти за регіонами у 2008 р.

Регіон	Кількість населення у віці 6 років і старші – всього (тисяч)	Розподіл населення (%) у віці 6 років і старші за рівнем освіти:							Довідково: частка населення у віці 6 років і старші, яке має професійно-технічну освіту
		повна вища	базова вища	неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня	початкова загальна середня	не мають початкової загальної та неписьменні	
Україна	42106,1	16,4	1,1	18,0	37,2	12,9	9,1	5,3	20,3
АР Крим	1807,1	18,0	0,9	17,8	36,7	12,9	7,8	5,9	18,7
Вінницька	1552,8	16,1	0,8	17,7	34,2	14,6	9,2	7,4	19,4
Волинська	929,9	10,6	0,7	13,8	40,0	16,7	10,7	7,5	18,3
Дніпропетровська	3039,9	15,1	0,5	20,0	37,7	12,5	8,2	6,0	16,8
Донецька	4012,6	17,7	1,3	26,1	31,7	11,4	8,4	3,4	20,4
Житомирська	1195,2	11,5	1,1	17,5	38,2	13,6	11,1	7,0	20,0
Закарпатська	1123,0	13,5	0,3	11,9	43,7	15,8	7,9	6,9	12,5
Запорізька	1659,7	13,7	0,5	16,8	45,0	11,3	8,1	4,6	25,9
Івано-Франківська	1282,4	10,0	1,0	14,7	40,7	17,1	9,4	7,1	20,3
Київська	1620,4	13,7	0,1	20,2	38,1	14,5	8,7	4,7	15,9
Кіровоградська	961,2	10,6	1,6	17,3	41,3	13,9	10,1	5,2	24,2
Луганська	2148,0	14,6	0,6	21,2	40,8	12,1	6,3	4,4	24,6
Львівська	2359,5	17,5	1,2	12,2	41,6	12,0	10,1	5,4	24,1
Миколаївська	1113,1	14,1	2,8	18,8	35,6	11,6	9,5	7,6	18,4
Одеська	2105,6	18,1	1,4	14,9	34,9	17,0	8,7	5,0	18,9
Полтавська	1423,0	14,8	1,1	17,8	40,8	12,4	9,4	3,7	22,6
Рівненська	1052,0	15,1	0,6	16,8	33,7	14,2	13,5	6,1	17,6
Сумська	1088,3	15,4	1,0	18,9	36,7	12,6	8,6	6,8	22,5
Тернопільська	1019,1	9,4	2,1	14,8	38,0	12,1	16,0	7,6	28,5
Харківська	2439,5	21,8	0,8	15,7	38,0	12,2	7,9	3,6	16,9
Херсонська	1004,6	15,4	0,4	21,4	35,2	13,3	9,9	4,4	19,4
Хмельницька	1249,3	11,4	3,6	15,2	36,5	14,1	11,7	7,5	24,4
Черкаська	1228,0	13,3	0,4	19,0	38,0	13,1	11,0	5,2	31,8
Чернівецька	833,6	12,4	0,6	12,1	39,2	18,7	10,2	6,8	16,4
Чернігівська	1062,8	14,4	0,5	15,4	38,7	15,3	10,2	5,5	21,0
м. Київ	2484,1	36,1	1,6	20,7	27,1	4,9	7,1	2,5	15,0
м. Севастополь	311,4	26,9	2,3	19,5	31,4	8,1	6,3	5,5	23,0

Джерело: [11, с. 51]

- забезпечення ефективного використання кадрового потенціалу;
- постійного підвищення якості підготовки кадрів (рис. 3).

Таблиця 3

Рівень освіти населення у відповідних вікових групах

	Всі домогосподар-ства		у тому числі, які проживають					
			у міських поселеннях			у сільській місцевості		
			у великих містах	у малих містах	всього			
	2007	2008	2008		2007	2008	2007	2008
Частка населення (%) у віці 22 роки і старше, яке має повну вищу освіту	19,8	20,7	30,8	19,6	25,2	26,6	8,2	8,2
Частка населення (%) у віці 21 рок і старше, яке має базову вищу освіту	1,2	1,2	1,5	1,4	1,4	1,5	0,7	0,5
Частка населення (%) у віці 20 років і старше, яке має непов-ну вищу освіту	21,4	21,5	24,1	25,8	24,8	24,7	14,2	14,7
Частка населення (%) у віці 18 років і старше, яке має повну загальну середню освіту	43,4	42,2	37,6	41,6	40,2	39,1	50,3	48,8
Частка населення (%) у віці 16 років і старше, яке має базову загальну середню та початко-ву загальну освіту	16,6	16,6	10,1	13,9	12,0	11,5	26,5	27,6
Частка населення (%) у віці 6 років і старше, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні	5,1	5,3	4,0	5,3	4,2	4,5	7,0	7,0

Джерело: [11, с. 52]

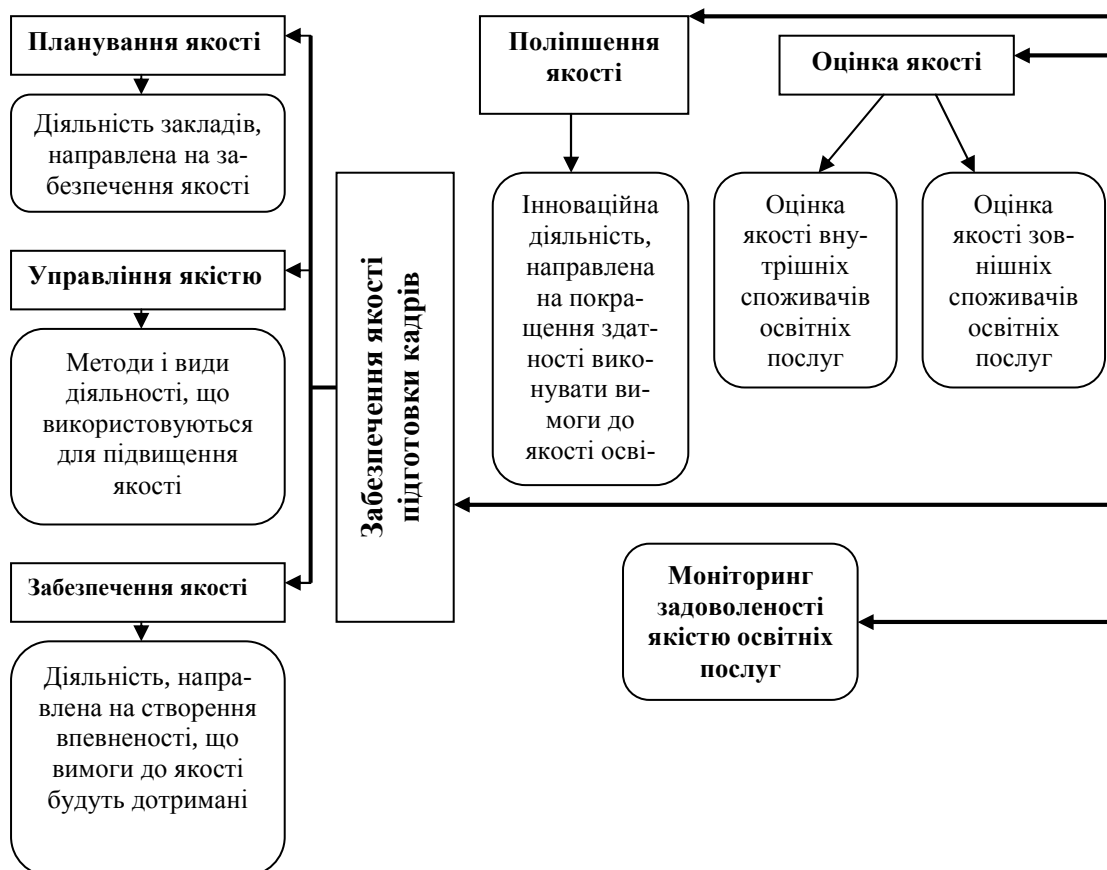

Рис. 3. Гарантії якості освітніх послуг

Підвищенню якості підготовки кадрів сприяє впровадження кейсових технологій, що дозволяє при аналізі складних ситуацій оцінювати взаємозв'язок різних факторів, обґрунтувати обраний шлях.

Навчання за методом кейс-стаді забезпечує:

- стимулювання професійного інтересу слухачів до навчального процесу та досягнення розуміння ними необхідності актуалізації своїх знань;

- оволодіння навиками колективної роботи, тренінгом ділового спілкування, проведення дискусій, прийняття рішень;

- виявлення різних точок зору на поставлену проблему та шляхи її розв'язання;

- оцінка стратегічного мислення, креативних і новаторських якостей, комунікативних здібностей слухачів;

- набуття навиків інтелектуальної конкуренції в здійсненні інноваційного менеджменту в муніципальних утвореннях і бізнес-структурах в умовах максимально наближених до реальних;

- застосування методів SWOT– і PEST–аналізу, фор-сайта, управління проектами та інших інструментів адміністративного менеджменту;

- формування колективних знань. Тобто кейси дозволяють розвивати здатність аналізувати складну ситуацію, оцінити взаємозв'язок різних факторів приймати рішення при недостатній інформації, обґрунтувати прийнятий курс.

Саме ж підвищення якості підготовки кадрів позитивно позначиться на економіці країни, її показниках. Опитування населення показало, що 60% громадян погану роботу адміністрацій різного рівня пов'язують з недостатнім їх професіоналізмом. Керівник будь-якого рівня має бути перш за все професіоналом, зусилля якого направлені на підвищення якості життя населення. При цьому слід урахувати, що в Україні формується, як зазначалось вище, нова економіка тобто економіка знань. Остання, як відомо, передбачає необхідність врахування:

- інституціональних змін, у тому числі у сфері підготовки кадрів;

- можливостей, що забезпечуються новими технологіями (включаючи управлінські);

- передбачуваних стратегічних напрямів розвитку, що сприяють конкуренції переваги в глобалізованій економіці;

- уточнених потенційних територій інноваційного розвитку;

- можливих розробок проектів і програм і забезпечення їх стійкості;

- потреб суспільства рівних можливостей і соціального благополуччя, в якому свобода є

реально працюючим інститутом, визначаючим порядок взаємодії держави і суспільства.

Це, в свою чергу, потребує формування системи стимулювання розробки нових навчальних курсів, освітніх програм, інноваційних освітніх методик, впровадження системи заохочення професорсько-викладацького складу за вдосконалення навчально-методичного забезпечення, розробку нових навчальних курсів і програм підготовки фахівців для інноваційної економіки, зокрема для роботи господарських об'єднань при вищих навчальних закладах тощо.

Останнім часом у вищих навчальних закладах упроваджуються новітні технічні засоби, електронна пошта для спілкування викладача і студентів. Результатом використання інформаційних технологій стало дистанційне навчання. Програми дистанційного навчання передбачають використання всього арсеналу інформаційних технологій, що сприяють обміну текстовою, графічною, аудіо- та відеоінформацією. Окремі навчальні заклади пропонують різноманітні курси через Інтернет. Все це являє собою впровадження новітніх форм, що активно розвиваються і отримують офіційне визначення як на рівні ВНЗ, так і на державному рівні.

На думку П. Дракера, нинішня революційність інформації полягає не в тому, що комп'ютерна обробка даних суттєво впливає на прийняття рішень чи розробку стратегії, а в тому, що ще 15 років тому ніхто не міг передбачити її вплив його на поширення товарів і послуг, на створення нових робочих місць, у тому числі у сфері освіти.

Підвищенню ефективності підготовки та використання кадрів мають сприяти зміни в держзамовленні. Передбачається, що у подальшому держзамовлення буде здійснюватись за принципом профільності для окремих напрямів підготовки. Приміром, у 2010 р., як зазначив Міністр освіти і науки Д. Табачник, держзамовлення на підготовку фахівців за напрямом „Право” буде надано юридичним академіям і класичним університетам, „Економіка підприємства”, „Облік і аудит”, „Фінанси та кредит” – класичним економічним університетом.

В Україні, на жаль, ще не розвинуті механізми стимулювання випереджаючої реакції освіти на стратегічні орієнтири чи потреби в переорієнтації направленості соціального та економічного розвитку. Негативно позначається на соціально-економічному розвитку в цілому й освіти, зокрема, відсутність системи моніторингу реальних інноваційних ініціатив в освіті, сприяючих активізації розвитку економіки та соціальної сфери.

Система освіти ще не ціленаправлена на розв'язання комплексних завдань соціального та економічного розвитку; на своєчасне відображення особливостей кадрового забезпечення розвитку інноваційних процесів. До цього часу не сформовані механізми ранньої адаптації до розвитку інноваційних процесів.

Формуючі механізми суспільно-державного партнерства у розвитку освіти ще не стали реальними інструментами турботи суспільства, бізнесу і влади про майбутнє молоді, її освіченості у відповідності з наявними навиками, компетенціями, необхідним для того, щоб створювати і виробляти унікальну, конкурентоздатну продукцію. А це значить, що освіта і в перспективі має розглядатись як один із важливих ресурсів забезпечення економічного зростання країни, підвищення рівня життя та культури населення, розвитку громадянського суспільства, збереження соціокультурних традицій.

У цьому контексті важливими індикаторами розвитку освіти мають стати:

- нарощування освітнього потенціалу України;
- формування єдиного освітнього простору;
- здійснення реструктуризації системи освіти та освітніх закладів;
- розвиток матеріально-технічної бази освіти та ін.

Всі вони, в свою чергу, потребують перегляду технологій та методології організації освіти; забезпечення стратегічних орієнтирів кожної ланки; побудови системних взаємозв'язків закладів освіти різного рівня навчання; формування механізму неперервного та своєчасного забезпечення суб'єктів освітнього процесу новими знаннями, навиками, технологіями шляхом постійного оновлення знань персоналу підприємств, організацій тощо. Тобто мова повинна йти про становлення цілісної ціленаправленої системи освіти протягом усього життя. До речі, в 2000 р. Європейський Союз прийняв меморандум „Навчання через усе життя”. Поява цього документу зумовлена тим, що, по-перше, в новій економіці доступ до інформації та знань, мотивація їх визначення стають передумовою зростанню конкурентоспроможності особистості; по-друге, в складних соціально-політичних умовах освіта дозволяє людині орієнтуватися в культурній багатоманітності світу.

Така система здатна ефективно відображати потреби громадян майбутнього, розвиваючого суспільства та забезпечувати конкурентоздатність економіки; формувати принципово нові механізми і технології цілісної системи

мотивацій для висококваліфікованих спеціалістів усіх рівнів освіти, адекватних завданням майбутнього економіки та суспільства.

Побудова в Україні такої освітньої системи потребує взаємодії всіх рівнів освіти з міжнародними освітніми системами. Локальна замкненість системи освіти негативно впливає на її розвиток, зумовлює її деградацію. Адже замкнутість обмежує приток в освітню сферу нових знань, навиків і технологій. Освіта має забезпечувати створення векторів інноваційного розвитку, готувати людей динамічно реагувати на зміни випереджаючих потреб ринку праці, вирішувати задачі, пов'язані з передачею наукових знань, культурних та соціальних цінностей.

Тобто освіта має бути адаптованою до потреб економіки та суспільства в сучасних умовах швидких перемін; формування стійких механізмів ефективного впливу суспільства та бізнесу на розвиток освіти в інноваційному суспільстві.

Базою інноваційного розвитку в Україні є технопарки, техноцентри, бізнес-інкубатори, особливості техніко-впроваджувальні зони. Однак вони успішно здійснюватимуть свої функції лише за умов кадрового їх забезпечення. А це покликана зробити освіта, яка має суттєво підвищити якість підготовки кадрів, у тому числі за рахунок контамінації шкільної освіти з вузівською.

Успішне формування інноваційно-освітньої траєкторії, яка б забезпечила зростання економіки, у значній мірі залежить від професорсько-викладацького складу ВНЗ. Нині там працює 7,5 тис. докторів наук, професорів і 31,5 тис. кандидатів наук, доцентів. Як відомо, в 90-х роках минулого століття радикально змінилась система цінностей на ринку праці, відбулась маргіналізація праці, у тому числі професорсько-викладацького складу. Проявами останньої стали негативні зрушення в оплаті праці, її нормуванні. Працю викладача ВНЗ ототожнюють з працею виробничого працівника, не враховуючи ту особливість, що викладач працює не лише в аудиторіях, а й під час підготовки до лекцій, семінарських занять, написання навчально-методичних робіт. У зв'язку з низьким рівнем оплати праці, високим рівнем завантаженості молоді, висококваліфіковані викладачі ВНЗ переходять у бізнес. Нині в Україні професор університету при навчальному навантаженні 700 год. отримує за місяць 250 дол. США. Для порівняння зазначимо: середні доходи професора країн Євросоюзу складають 60-80 тис. дол. на рік, у США – 80-120 тис., в Україні – 4-5 тис. дол. Низький рівень оплати праці є однією з причин появи такого негатив-

ного явища у сфері освіти як пошук додаткового заробітку. Викладачі ВНЗ нерідко беруться за викладання максимальної кількості дисциплін, що зумовлює понадінтенсифікацію їх праці. Тобто робочий день викладача щоденно триває не менше 12 год. А це позначається на якості їх роботи, а також на якості підготовки кадрів.

У більшості вишів практично відсутня довгострокова кадрова політика, а та що здійснюється, підпорядкована, в першу чергу, законам мінімуму. Все це негативно позначається на їх конкурентноздатності. Світова практика свідчить, що освіту не можна зробити перспективною галуззю для кар'єрного росту та самореалізації молодих дослідників і викладачів, якщо збережуться неконкурентні соціальні умови.

Не дивно, що серед тих, хто досяг найвищого визнання (присудження Нобелівської премії), немає жодного представника української вищої школи. У той же час серед нині живих 226 лауреатів цієї престижної премії у США проживають 164 особи. Близько 80% американців – Нобелівських лауреатів – народилися і отримали вищу освіту у США [9].

Висновок. Розвиток нової економіки, що базується на знаннях, потребує поліпшення ресурсного та кадрового потенціалу вищої освіти, належного фінансування як з боку держави, так і бізнесу, розробки нової моделі навчально-виховного процесу, адаптованої до ринкових

умов, зміни парадигми відносин між підприємствами та вищими навчальними закладами, стимулювання участі роботодавців у підготовці та працевлаштуванні фахівців. Поліпшенню якості підготовки кадрів, а значить і вищої освіти в цілому, має сприяти синергетичний підхід у підготовці кадрів (синергетика – грецьке – спільна дія, тобто це міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики (формальних технологій)).

Водночас кожен ВНЗ має стати економічно вигідним. Сьогодні 55% бюджету вищої освіти в Україні складає плата за неї. Для порівняння: У Великій Британії ця частка складає 12%, Канаді – 11, у США – 14%. Структура фінансових видатків і в Україні має бути оптимальною. Враховуючи світовий досвід, ця структура і в Україні може бути наступною:

- державні витрати – 10-15%;
- національна гранти – 35-40%;
- програми розвитку – 25-30%;
- замовлення компаній – 20-25%.

У перспективі у відповідності з реалізацією Державної цільової науково-технічної та соціальної програми „Наука в університетах” на 2008 – 2012 роки має поліпшитись фінансове забезпечення галузі (табл. 4).

Таблиця 4

Прогнози обсяги фінансування Державної цільової науково-технічної та соціальної програми „Наука в університетах” на 2008-2012 роки, млн. грн.

Джерела фінансування	Прогнозний обсяг фінансування ресурсів	у тому числі за роками				
		2008	2009	2010	2011	2012
Усього у т. ч.:	525,3	15,3	126,3	127,6	127,9	128,2
державний бюджет	478,2	13,8	116,0	116,1	116,1	116,2
інші джерела (власні кошти університету)	47,1	1,5	10,3	11,5	11,8	12,0

Джерело: [4]

Від реалізації даної програми у значній мірі будуть залежати як формування інноваційно-освітньої траєкторії, так і поліпшення ситуації з виробництва високотехнологічної продукції, підвищення продуктивності праці та ефективності економіки в цілому. Сьогодні, як відомо, найдинамічніша модель економічного розвитку характерна для США, якій належить майже третина виробництва високотехнічної продукції, а продуктивність праці – на 15-35% вища, ніж у інших економічно розвинутих країнах (табл. 5).

Таку високу частку США забезпечують перш за все відповідні обсяги фінансування. Обсяг нині у цій країні складає 43% витрат на науково-дослідні розробки промислово розвинутих країн Західної Європи та Японії. І вони постійно зростають. Достатньо сказати, що лише за останнє десятиріччя останні практично подвоїлись*.

* Основна увага у науково-дослідній роботі приділяється дослідно-конструкторським розробкам, на частку яких припадає 62,8%, на прикладні дослідження – 21,0%, на фундаментальні – 16,1% [1].

Частка країн у світовому виробництві високотехнологічної продукції

Країна	Частка, %	Країна	Частка, %
США	31,5	Німеччина	5,8
Японія	22,0	Великобританія	4,4
Китай	7,2	Південна Корея	3,7

Джерело: [1]

Україна ж, яка на світовому ринку високотехнологічної продукції займає лише 0,1%, характеризується досить низьким рівнем фінансування науки. На 2010 р. передбачено на ці цілі 0,43% ВВП, не дивлячись на те, що відповідним Законом України передбачено 1,5%. Досвід розвинених країн свідчить, що успіху у розбудові інноваційно-освітньої траєкторії економічного розвитку можна досягти перш за все шляхом

формування науково-технічного партнерства: держави – бізнесу й вищих навчальних закладів. У США, приміром, 83% дослідників працюють у приватному бізнесі, у країнах Європейського Союзу – 50%. Такий підхід, як свідчить світовий досвід, дозволяє об'єднати ресурси, підвищити конкурентоспроможність вищих навчальних закладів і прискорити економічне зростання країни.

Список використаних джерел:

1. Американское образование в зеркале статистики. / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.angloworld.ru>
2. Антипова О.Н. Настоящее богатство новой экономики. / О.Н. Антипова. // США, Канада – Экономика - Политика - Карьера. – 2008. – № 12.
3. Волков А. Высшее образование: повестка 2008-2016. / Волков А., Ливанов Д., Фурсенко А. / [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://www.txpert.ru/printissues/expert/2007/32/vysshee-obrazovanie-2008/>.
4. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма „Наука в університетах” на 2008-2012 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 №1155/ [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/>
5. Курбаютова М.В. Проблемы становления системы частого инвестирования в высшее профессиональное образование / М.В. Курбаютова, Н.П. Дудченко // Университетское управление. 2003. – №3(26) – С. 61–68.
6. Майоров А. Хожждение по кругу / А. Майоров. // Экономические стратегии, 2006. – №8 – С. 48-52.
7. Макаров В.П. Экономика знаний: уроки для России. / В.П. Макаров. // Вестник РАН. 2005. – Т.73. – № 5
8. Махмуд Ф. Производство и распространение знаний в США. / Ф. Махмуд. — М. Проза, – 1966.
9. Нобелевские лауреаты 2008. / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Correspondent.net/main/103989>.
10. Пелихов Н.В. Трансформация места и роли университетов в процессе регионального развития / Н.В. Пелихов // Научная мысль Кавказа № 4 – Ростов н/Д : изд. СКНЦ ВШ ЮФУ, 2007. – С. 26-33.
11. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 77 с.
12. Теория и практика экономики и социологические знания / Под общ. ред. Г.В. Осипова – М.: Наука, 2007.

ТЕОРІЇ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розкривається сутність місцевого економічного розвитку, висвітлені класичні теорії розвитку, зокрема теорії: про базові галузі економіки, роль місцезонашування, центральні місця, кумулятивну причинність; моделі розвитку, побудовані на концепції атракційності. Проаналізовані синергетична теорія, практичні підходи до місцевого економічного розвитку, підходи, орієнтовані на потреби і на пропозицію, традиційні підходи. Показана роль стратегічного планування місцевого економічного розвитку.

Ключові слова: місцевий економічний розвиток, теорії, концепція, синергетика, стратегічне планування.

Анатолій Степаненко. ТЕОРИИ МЕСТНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ. *Раскрывается сущность местного экономического развития, освещаются классические теории развития, в частности: о базовых отраслях экономики, роль месторасположения, центральные места, кумулятивная причинность; модели развития, построенные на концепции аттракционности. Проанализированы синергетическая теория, практические подходы к местному экономическому развитию, подходы, ориентированные на потребности и на предложения институциональные, традиционные подходы. Показана роль стратегического планирования местного экономического развития.*

Ключевые слова: местное экономическое развитие, теории, концепция, синергетика, стратегическое планирование.

Anatoliy Stepanenko. THEORIES OF LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT. *It is enlightened the essence of local economic development, the classic theories of development enlightened as well, particularly the theories about the basic branches of economics, role, destination of the central points, cumulative causality; the model of development that is created according to the concept of attractiveness. Synergetic theory, the practical approaches to the local economic development, the approaches, oriented on use as well as proposal, institutional and traditional approaches were analyzed. The role of strategic planning of local economic development was disposed as well.*

Keywords: local economic development, theories, concept, synergetic, strategic planning.

Інтерпретація терміну «місцевий економічний розвиток». У регіональній економіці первинним елементом системи є місце – гранично малий регіон, далі дроблення якого веде до втрати якостей регіону. Теоретично це географічна точка. До первинних регіонів належать села (групи сіл), селища міського типу, міста. До них можна також умовно віднести адміністративні сільські райони, адміністративні райони у містах та інші первинні елементи регіональної системи.

Останніми десятиліттями змінюється парадигма місцевого економічного розвитку у глобальному вимірі. У багатьох країнах національна економічна політика вже не вважається єдиним інструментом розвитку економіки та територій. Все більше громад не покладається тільки на неї, оскільки часто національні економічні інтереси і стимулювання національних фірм не збігаються з потребами та інтересами місцевих громад, їх працівників, особливо мало-забезпечених членів громади. У ринкових економіках (і не тільки!) громади є ринками збуту. Тому громади повинні усвідомити себе відповідним чином, щоб знаходити ринки збуту своїм ресурсам, а також здобувати конкурентні переваги для створення нових фірм та підтримки своєї існуючої економічної бази. Громади повинні будувати на своїй території незалежну економічну систему, використовуючи свої трудові, соціальні, фізичні та організаційні ресурси.

Економічний розвиток – це процес створення добробуту через мобілізацію людських, фінансових, капітальних, фізичних та природних ресурсів для генерування придатних для ринку товарів та послуг.

Процес постійного створення робочих місць логічно асоціюється із зростанням. Існує суттєва різниця між розвитком та зростанням, хоча дуже часто і вони розглядаються під одним кутом. Дані поняття часом є суперечливими і дискусійними для багатьох громад. Тепер поширена думка, що громади можна поділити на такі, що прагнуть зростання, і такі, які намагаються його обмежити, одночасно впроваджуючи ідеї розвитку.

Розвиток передбачає структурні зміни в громаді. Прикладами цього можуть бути:

- модифікація факторів виробництва;
- краще використання існуючих ресурсів;
- зміни в структурі і функціонуванні існуючих інституцій;
- зміни в позиціях і цінностях населення.

З фундаментальної позиції розвиток визначається як зменшення вразливості громади до змін у виробничих технологіях і в ринковому оточенні. Це, в свою чергу, вимагає інноваційної, варіантної місцевої економіки, що здатна швидко вирішувати проблеми.

На вибір політики економічного розвитку впливають три основні фактори:

- розмір населеного пункту;

- політичний тиск щодо створення нових робочих місць;

- державно-приватні організації, що виступають лідерами у просуванні економічного розвитку.

Встановлено, що великі населені пункти з високим рівнем політичного тиску щодо створення робочих місць та при наявності провідної ролі державно-приватної організації в економічному розвитку є більше залученими до процесу економічного розвитку, ніж інші громади.

Економічне зростання – це процес досягнення економічних показників (таких як концентрація підприємств на території, рівень зайнятості, рівень доходів тощо), які можуть бути пов'язані або ні з розвитком територіальної громади.

Зростання буває конфліктним і суперечливим. Декілька причин цього може бути названо:

- вже існуюча довгострокова економічна і соціальна нерівність, яка не усувається зростанням;

- нові жителі, що можуть прийти в громаду у зв'язку із зростанням, привнесуть нову поведінку, стиль життя і цінності;

- зміни, зумовлені зростанням чи розвитком (це, у даному випадку, несуттєве) завжди підпадають під певний опір, оскільки вони змінюють звичні соціальні умови. Особливо це характерно для ситуацій, коли зміни загрожують базовій безпеці, коли люди не розуміють змін, коли зміни не виправдовують очікування людей;

- різні цінності та орієнтації. Деякі категорії населення, наприклад, такі як жінки, особи з високими доходами та високоосвічені люди, вбачають у зростанні і загрозу погіршення навколишнього середовища;

- різні інтереси. Деякі люди мають більше вигод від зростання, ніж інші. Як правило, особи, що займаються розвитком, зокрема індивідуальні підприємці та представники роздрібною торгівлі, мають тенденцію отримувати більше користі від зростання, ніж ті, хто є, наприклад, тільки власниками філіалів або ті, що не мають власної ділянки у цій громаді.

Справедливо вбачати в зростанні також і корисні речі, поскільки зростання дає можливість посилити місцеву податкову базу, створити робочі місця, надати ресурси для вирішення існуючих соціальних проблем, вирішити житлові проблеми, дозволяє ринку забезпечити громадські запити і смаки щодо житла, оточення та розвитку торгівлі. Деякі з цих тверджень є правдивими для певних місць та умов. Затрати і вигоди від зростання залежать від місцевих

умов. У занедбаних територіях проблеми можуть отримати старт для вирішення за рахунок переміщення інвестицій. Навіть у зростаючих місцевостях затрати на зростання можуть бути розумно врегульовані за рахунок відповідних методів планування та контролю.

Багато громад використовує єдину політику зростання і розвитку. Три фактори, що впливають на зростання:

- знову ж таки розмір населеного пункту;

- рівень бідності;

- темпи створення робочих місць.

Досліджено, що великі населені пункти з низьким рівнем бідності та успішними показниками щодо створення робочих місць приділяють більше уваги управлінню та контролю зростання, ніж інші території.

Головною рисою місцевого економічного розвитку є акцентування уваги на ендегенному розвитку, що передбачає використання потенціалу місцевих людських, інституційних та фізичних ресурсів, щоб створити для місцевих жителів нові можливості працевлаштування та стимулювати нові види економічної діяльності.

Місцевий економічний розвиток – це тривалий процес. Він передбачає утворення нових інституцій, розвиток нових галузей економіки у різних місцевостях, підвищення спроможності місцевих роботодавців виготовляти якісніші товари, пошук нових ринків, передачу знань і технологій, а також культивування нових підприємств та фірм.

Існує велика кількість визначень місцевого розвитку. Так, Р.Броль зазначає, що місцевий розвиток, це «...гармонійна діяльність місцевої громади та влади, спрямована на створення нових і вдосконалення існуючих позитивних переваг, формування сприятливих умов для місцевої економіки, гарантування просторового та екологічного порядку» [3]. Я.Варда та В.Клосовські під місцевим розвитком трактують процес «...непевних та системних змін у локальній системі, який приводить до збільшення сумарних можливостей індивідуального розвитку кожного жителя» [4, с.61]. Місцевий розвиток – це «...партнерство інтересів громади, підприємницьких кіл та органів місцевого самоврядування у підвищення добробуту кожного члена громади» [6, с. 11], це «... процес змін у місцевій системі, який приводить до покращення якості життя зараз і в майбутньому кожного окремого мешканця» [7, с.26]. Загалом очевидно, що між існуючими визначеннями місцевого розвитку є багато спільного: індикатором місцевого розвитку є зростання добробуту населення та задоволення його потреб, двигуном у місцевому розвитку є ендегенні фактори, суб'єктом місцевого

розвитку – територіальна громада, а інструментом – економіка.

Дж.Блейклі так формулює цей термін «Місцевий економічний розвиток - це процес, основним завданням якого є максимальне використання людських і природних ресурсів місцевості для створення потрібної кількості робочих місць та забезпечення належного рівня добробуту у цій місцевості» [2, с. 92].

Наука про місцевий економічний розвиток (МЕР) почала розвиватись не так давно, у другій половині 70-х років, і мала свій початок у США. Розвинені країни пройшли на сьогодні три етапи МЕР (Україна тільки ступила в перший). Необхідність цього процесу була обумовлена високими темпами розвитку окремих країн і високою концентрацією капіталу в певних територіях та містах. Висока мобільність капіталу та природне ринкове прагнення економіки до рівноваги спричинили перетік капіталу від одних територій (міст, регіонів) до інших, від одних країн до інших, які були найбільш сприятливі і найбільш готові до зовнішніх іноземних інвестицій. В нинішньому часі розвитку світової економіки це стосується всіх країн. Але в кожній країні по-різному розуміють ці питання, що суттєво визначає рівень розвитку економіки. Жодна територія сьогодні не є економічним островом. Країни, регіони, міста, села розташовані в єдиному просторі і належать до глобальної економічної системи. Територіальна громада, що неспроможна конкурувати за залучення зовнішнього капіталу, інформації та знань залишається далеко позаду.

Незалежно від того, у якій формі відбувається місцевий економічний розвиток він має одну основну мету: створити для місцевих жителів кращі можливості працевлаштування. У реалізації цього завдання органи місцевого самоврядування та/або громадські організації повинні радше самі виявляти ініціативу, аніж виконувати роль пасивних виконавців чи спостерігачів.

По суті, органи місцевого самоврядування, спираючись на ресурси місцевих інституцій (якщо такі інституції існують і якщо вони мають економічний потенціал), повинні розглянути всі можливості і скерувати потрібні ресурси на планування й розвиток місцевої економіки. Органи місцевого самоврядування і громадські організації починають усвідомлювати, що будь-які дії муніципальних та громадських структур впливають на рішення, що приймаються у приватному секторі. Навіть ті органи місцевого самоврядування, що обмежуються тільки традиційною адміністративно-господарською діяльністю, впливають на економічний розвиток у їхній місцевості – хоча би через свою пасивність. Чимало органів місцевого самоврядування несвідомо спричинились до обмеження можливостей працевлаштування для місцевого населення, не розуміючи та не зваживши належно економічних наслідків своїх дій.

Проаналізувавши існуючі підходи до місцевого економічного розвитку на прикладі США, Едвард Дж.Блейклі з посиланням на К.Д.Робінсона подає два підходи (табл. 1) [2, с. 79].

Таблиця 1

Два підходи до місцевого економічного розвитку

	Корпоративний підхід	Альтернативний підхід
Громадський і приватний сектори	Першочергове значення мають дії приватного сектора: процесом керує приватний сектор. Громадський сектор повинен створити економічний і соціальний клімат, сприятливий для приватних інвестицій.	На комерційні рішення приватного сектора впливають дії громадського сектора: громадський сектор повинен скеровувати приватні інвестиції так, щоб вони принесли бажані економічні результати.
Планування, яке здійснює громадський сектор	Завдання стратегії – економічне зростання і збільшення надходжень до бюджету. Малозабезпечені громадяни й представники етнічних меншин практично не беруть участі у процесах планування.	Завдання стратегії – поліпшити становище малозабезпечених громадян та етнічних меншин. Малозабезпечені громадяни й представники етнічних меншин долучаються до процесів планування.
Проекти громадського сектора	Комунальні ресурси є засобом для задоволення потреб приватних підприємств. Проекти громадського сектора спрямовані на забезпечення економічного зростання (напр., залучення підприємств з-поза меж міста). Об'єктом стратегії є сектори, які переживають зростання (напр., послуги, високі технології, туризм). Об'єктом уваги є головні офіси та філії великих підприємств. Проекти зосереджуються у центральному діловому районі міста й навколишніх територіях, акцентуються на створенні робочих місць для «білих комірців» і висококваліфікованих робітників.	Комунальні ресурси використовуються, щоб створити умови для бажаних проектів з економічного розвитку. Проекти громадського сектора спрямовані на поліпшення становища малозабезпечених місцевих жителів та етнічних меншин (напр., курси перекваліфікації звільнених робітників). Об'єктом стратегії є сектори, які переживають зростання, й сектори, які можуть задовольнити нагальні економічні потреби місцевості. Об'єктом уваги є підприємства, які належать місцевим жителям. Децентралізація проектів акцентується на потребах місцевої робочої сили, напівбезробітних, некваліфікованих робітників та «синіх комірців».

Як впливає з наведених підходів, принциповою відмінністю альтернативного підходу є першочергове задоволення запитів населення, зокрема малозабезпечених громадян та етнічних меншин. Отже, увага до людини, як основи всього альтернативного підходу, є основою формування всього бізнесового середовища, чому мають також сприяти і місцеві органи влади.

Інституції районного масштабу – як громадські комітети, так і неприбуткові організації – так само мають велике значення для приватних інвестицій. Ті райони, де є активні церкви та громадські організації, які дбають про розвиток у своїй місцевості, особливо приваблюють інвесторів та підприємців. Далі, важливим чинником, від якого також залежить імовірність появи нових підприємств, є добрі школи, як державні, так і приватні. Приватний бізнес і економічна діяльність органів місцевого самоврядування дуже тісно між собою пов'язані; і те, й інше позначається на можливостях працевлаштування для всіх місцевих жителів. Така концепція мала би надихнути органи місцевого самоврядування та громадські організації на розроблення нових скоординованих кроків до економічного розвитку. Усі місцеві громади, великі й малі, повинні зрозуміти, що, незалежно від їхнього економічного стану, органи місцевого самоврядування, громадські організації і приватний сектор мусять виступати партнерами у процесі економічного розвитку.

Класичні теорії розвитку. На сучасному етапі вважається, що жодна теорія адекватно не пояснює регіональний та місцевий економічний розвиток, вказуючи на те, що місцевий та регіональний розвиток формується під впливом багатьох факторів, які у певній сукупності створюють основу для теорії розвитку та місцевих економічних дій.

Теорія про базові галузі економіки. Міста є окремими соціально-економічними системами. Як цілісні системи вони ведуть торгівлю між собою. Прибічники теорії про базові галузі економіки вважають, що вирішальне значення для економічного зростання у тій чи іншій місцевості має попит на місцеві товари й послуги з боку суб'єктів ринку, які є поза межами цієї місцевості. Тобто підвищення рівня добробуту і поява нових робочих місць у будь-якій місцевості безпосередньо залежить від розвитку тих галузей економіки, які на базі місцевих ресурсів, робочої сили та сировини також продукують товари та послуги, призначені для експорту.

У стратегіях місцевого економічного розвитку, побудованих на цій теорії, на перше місце ставиться допомога підприємствам, котрі є

суб'єктами національного або світового ринку, а не місцевим фірмам зі сфери послуг. Запровадження цієї моделі передбачає заходи для стимулювання діяльності перспективних підприємств, що виготовляють товари на експорт. Такими заходами можуть бути податкові пільги, забезпечення транспортом та телекомунікаціями. Крім того, всі спроби привабити до місцевості нові підприємства й усі програми економічної підтримки спрямовані передусім на фірми, що орієнтуються на експортну діяльність.

Чимало сучасних стратегій у сфері підприємництва й передових технологій, що мають на меті приваблення або створення нових підприємств, побудовані на теорії про базові економічні галузі. Ідея цих стратегій така, що ті фірми, які не займаються експортом, а також підприємства зі сфери послуг розвиватимуться автоматично – вони продукуватимуть товари та послуги для підприємств-експортерів, а також для людей, що працюють на цих підприємствах. Крім того, експерти наполягають, що галузі, орієнтовані на експорт, мають вищий мультиплікатор зайнятості, ніж підприємства місцевого значення. Тобто кожне нове робоче місце на підприємстві, що займається експортом, призводить до появи ще декількох нових робочих місць – залежно від сектору – в інших сферах економіки.

Недолік цієї моделі полягає у тому, що вона ставить на перше місце зовнішній попит, а не внутрішні потреби. Надмірне захоплення нею може призвести до одностороннього розвитку економіки, яка майже повністю залежатиме від зовнішніх чинників. Водночас ця модель корисна у тому сенсі, що вона визначає, яка галузева структура економіки забезпечить конкретній місцевості максимальну економічну стабільність.

Теорія про роль місцезорешування. Підприємства намагаються вибрати для себе таке місце, яке дасть їм змогу максимально скоротити витрати й забезпечить оптимальний доступ до ринків. За постулатом старої – індустріальної – моделі найкраще місце для підприємства майже завжди буде на найдешевшому транспортному сполученні між сировиною та ринками.

Інші очевидні чинники, які визначають якість або придатність того чи іншого місця – це вартість робочої сили, вартість енергії, наявність постачальників, комунікацій, навчальних закладів, політика органів місцевого самоврядування, а також санітарний стан. Різним підприємствам, щоб бути конкурентоспроможними, важливі ті або інші з усіх цих умов. Тому місцеві громади часто намагаються маніпулювати

вартістю деяких із цих чинників, щоб зробити своє місто або район привабливим для промислових підприємств. Усі ці дії мають на меті підвищити цінність того чи іншого *місця* на додаток до його природних характеристик.

Сьогодні теорія про роль місцезонашування справджується не завжди, оскільки завдяки сучасним технологіям та телекомунікаціям для виробництва та розповсюдження товарів конкретне місцезонашування підприємства уже не має такого великого значення. Тепер майже кожна місцевість може у багатьох аспектах конкурувати з міськими районами, так як вартість транспортування навіть найскладніших товарів сьогодні значно знизилась. Крім того, дещо інші чинники – такі як якість життя у тій чи іншій місцевості – здається, мають важливіше значення, ніж такі очевидні переваги, як близькість великого ринку чи природні ресурси.

Цінність теорії про роль місцезонашування для місцевого економічного розвитку полягає у тому, що вона накладає реалістичні параметри на процес розвитку. Місцеві громади повинні визначити відносну вартість їхньої місцевості з урахуванням особливостей її місцезонашування й усіх інших ресурсів, які на ній існують.

Теорія про центральні місця. Основна концепція, на якій побудована теорія про центральні місця, це так звана *ієрархія місць*. Навколо кожного великого міста існує низка дрібніших населених пунктів, які мають з ним тісні економічні зв'язки (наприклад, постачають ресурси та сировину для промислового виробництва). Для них це місто є також своєрідним кліринговим центром, через який вони проникають на світовий ринок. Регіональні моделі розвитку для сільських регіонів здебільшого ґрунтуються на теорії про центральні місця, за якою ресурси розподіляються між територіальними центрами, і це пояснюється тим, що розвиток великих міст зі значною чисельністю населення підвищує рівень життя у цілому регіоні.

Теорію про центральні місця можна застосовувати до розвитку як великих міст, так і сільських місцевостей. Важливо, наприклад, визначити конкретні функції різних районів у межах тієї чи іншої території, щоб вони могли надалі залишатись економічно життєздатними центрами. Одні території можуть обслуговувати цілий регіон, інші – тільки місцеве населення. Спеціалісти з питань місцевого економічного розвитку повинні допомогти громадам окремих районів визначити їхню функціональну роль в економічній системі регіону.

Теорії про кумулятивну причинність. Поступовий занепад міських кварталів є найкра-

щим аргументом на захист основної концепції теорії про кумулятивну причинність: сукупна дія ринкових сил лише посилює нерівність між окремими районами, а не навпаки. Як наслідок, різний рівень доходів у різних регіонах – це цілком передбачуваний результат. Ринкові сили за своєю природою спрямовують капітал, вміння та досвід у певні сфери. Ці сфери акумулюють у собі значні конкурентні переваги над рештою системи. Як відомо бідніші місцевості – чи це віддалені села, чи міські нетрі – віддають свій капітал і робочу силу кращим місцям і не отримують взамін практично жодної вигоди. З огляду на це багато прибічників «капіталізму міських нетрів» пропонують переносити робочі місця до цих кварталів, замість того, щоб їхні жителі самі виїжджали звідти у пошуках роботи. На додаток через відсутність інфраструктури послуг, банків, супермаркетів та комерційних установ зі старих міських кварталів та віддалених сіл постійно відтікає капітал, який інакше можна би було використовувати для їхньої відбудови.

Корпорація з місцевого розвитку та центри розвитку у сільській місцевості – один з прикладів створення нової інституційної структури для відродження відсталих місцевостей. Ці організації намагаються відновити ринок, і їхнім основним завданням є втримати капітал або притягнути його до тих місцевостей, де ринкові сили особливо слабкі.

Звичайно, слабким місцем у цій теорії є її застосування до невеликих територій, як наприклад, старі міські квартали. Складно отримати конкретні дані, які б свідчили про витік капіталу, навіть якщо цей витік явно помітний. Крім того, надзвичайно складно визначити, в якому місці державі варто втрутитись в економіку відсталого району. Хіба можливо відновити банки та супермаркети? За умови, що ринок старих міських кварталів загалом бідний на фінансові ресурси, й оборот там низький, як можливо накопичити хоч якийсь капітал для реінвестування? Це надзвичайно складні питання, які спеціалісти з місцевого економічного розвитку повинні добре обмірковувати, перш ніж розпочати якісь програми для поліпшення стану дуже відсталих територій. У якомусь сенсі, кожна причина є наслідком чогось.

Моделі, побудовані на концепції атракційності. Теорія про атракційність (від атракція – принада) це модель економічного розвитку, яку найширше застосовують усі громади. Ідея, яка лежить в основі цієї теорії, полягає у тому, що громада може підвищити привабливість свого міста в очах підприємців, якщо вона запропонує їм економічні стимули й субсидії.

Припускають, що податки з нової підприємницької діяльності й загальне підвищення рівня добробуту компенсують початкові державні й приватні субсидії.

Окремі міста й райони – це товар. Як будь-який товар, їх треба виставляти на ринок з належним пакетом додаткових послуг та пільг. Приклади такого підходу можна бачити у рекламних оголошеннях у пресі, де вихваляються принади та переваги тих чи інших місць.

Багато хто не без підстав ставиться до цього способу економічного розвитку дещо скептично. Водночас існує чимало прикладів, коли така своєрідна промоція дає позитивний результат. І тому місцевим керівникам не варто відмовлятися від цього прийому.

Новим підходом у застосуванні теорії про атракційність є перенесення уваги з підприємств на підприємців, особливо на деякі соціально-економічні групи населення, яких громади намагаються звабити до себе. Нові поселенці рівня середнього класу приносять з собою як купівельну спроможність, так і потенційну можливість приваблювати нових працевлаштувачів. Крім того, є велика імовірність, що новоприбулі жителі започаткують нові фірми. Як наслідок, багато громад від тактики приваблювання підприємств перейшли до приваблювання «людей». Цей метод особливо ефективний у сільській місцевості, де нові поселенці з'являються завдяки такому чинникові, як якість життя. Це веде до швидкого економічного зростання, яке відбувається завдяки підвищенню внутрішнього попиту й появі нових підприємств-експортерів, створених новими жителями.

І нарешті, теорія про атракційність лежить в основі сучасного акценту на створення «атмосфери підприємництва». Ідея полягає у тому, що всі держави, регіони і міста можуть стати привабливими місцями для підприємців. З огляду на цю концепцію деякі громади розвивають спеціальні «наукові мережі», щоби виступати інкубаторами для винахідників або підприємств зі сфери передових технологій. Такі місця стають природними центрами розвитку підприємництва, вони створюють свій особливий стиль чи атмосферу.

У цілому світі громади проводять стратегії й програми, які мають зробити їхнє місто чи район привабливішим для інвесторів, підприємств, нових поселенців, підприємців та інших суб'єктів. Теоретичним підґрунтям цієї діяльності є припущення, що окремі місцевості можуть так розрекламувати себе й запропонувати такі економічні стимули, що це надасть їм *конкурентну перевагу* над іншими територіями зі схожою ресурсною базою. Питання, наскільки ці

заходи взаємно нейтралізують один одного або надають підприємствам непотрібні чи занадто коштовні стимули, залишається темою широких дискусій.

З цієї теорії, однак, випливає, що жодне місто не повинне сором'язливо ховати свої принади від сторонніх очей. Ті чи інші форми маркетингу вкрай потрібні; проте у цій діяльності завжди треба заздалегідь ретельно порівнювати засоби з бажаними результатами, бо може статись так, що результат не вартуватиме потрачених зусиль.

Теорія розміщення характеризується старим прислів'ям, що для регіонального зростання важливі три фактори – розміщення, розміщення, розміщення. У цьому є певна логіка, оскільки фірми прагнуть звести свої витрати до мінімуму, вибираючи розташування так, щоб максимально збільшити можливості доступу до ринку. Стара виробнича модель стверджує, щонайкраще застосування майже завжди пов'язане з найдешевшим транспортним сполученням між сировиною та ринками. Тепер вважають, що різним підприємствами, щоб бути конкурентноздатними, потрібне різне поєднання факторів. Громади можуть маніпулювати декількома факторами для того, щоб привернути увагу промислових

У розвинутих країнах сучасні технології та телекомунікації змінюють важливість територіальних розміщень виробництва та розподілу товарів. Багато громад може конкурувати з міськими центрами, тому що затрати на транспортування багатьох виробів скорочуються. Крім того, такі показники, як якість життя громади, затьмарюють, здавалося б, очевидні переваги великого ринку чи райони природних ресурсів. Громадам потрібно встановити відносну привабливість власного розміщення з іншими ресурсами, якими вони володіють.

Неокласична теорія вважається теорією, орієнтованою на попит, суто ринковою теорією. Захисники неокласичної теорії:

- проти будь-якого регулювання розвитку територіальних громад і участі державних адміністрацій у цьому розвитку;

- проти спроб рятувати банкрутуючі чи неконкурентноздатні фірми, оскільки працівники, які втратили роботу, переїдуть в інші місця для працевлаштування, що стане новим стимулом для розвитку цих районів;

- за таке використання ресурсів громади, що буде притягувати капітал. Штучні бар'єри, державна бюрократія і відсутність «сприятливого клімату» для бізнесу є перепонами для економічного розвитку;

- за активізацію відсталіх районів у боро-

тьбі за ресурси, що необхідні їм для досягнення однакового статусу з навколишніми районами. Цього можна частково досягти, підвищуючи якість власності через позики та дотації місцевого уряду, а також пропонуючи тренувально-навчальні програми, які збільшать привабливість і ціну робочої сили. Ці заходи можуть бути примусовими з метою підняти цінність околиць та інших відсталих районів до рівня кращих територій.

Серед прихильників місцевого та регіонального економічного розвитку є немало критиків неокласичної теорії та пов'язаних з нею стратегій власне через її позицію невтручання. Неокласичні моделі не пояснюють, чому одні території привабливі для інвесторів, а інші – ні. До того ж, неокласичну теорію загалом вважають такою, що суперечить інтересам міст та районів, оскільки вона ґрунтується на тому постулаті, що чинники економічного розвитку поза межами впливу місцевих громад.

І водночас з неокласичної теорії можна взяти декілька корисних концепцій. По-перше, у ринковому суспільстві всі місцеві громади повинні використовувати свої ресурси так, щоб за їхньою допомогою приваблювати капітал. Штучні бар'єри, бюрократія на нижчих щаблях влади та відсутність «сприятливого ділового клімату» – це, по суті, перешкоди на шляху до еко-

номічного розвитку. По-друге, громади або жителі відсталих районів можуть і повинні домагатись від держави ресурсів, яких вони потребують, щоб досягти статусу рівноваги у стосунку до навколишніх територій. Для реалізації цього завдання потрібно, з одного боку, поліпшувати стан комерційних споруд, використовуючи кредити та гранти від органів місцевого самоврядування, а з іншого – проводити тренінги й інші програми, які допоможуть підвищити вартість місцевої робочої сили. Такі заходи можуть стати стимулом для того, щоб поліпшити стан центральних кварталів великих міст та інших занедбаних територій до рівня заможніших районів.

Синергетична теорія про місцевий економічний розвиток. Місцевий економічний розвиток – це процес, основним завданням якого є максимальне використання людських і природних ресурсів місцевості для створення потрібної кількості робочих місць та забезпечення належного рівня добробуту у цій місцевості. Синергетична теорія про місцевий економічний розвиток базується на взаємозв'язаному вирішенні таких проблем, як зайнятість, створення бази для розвитку, використання переваг про місцезнаходження та інформаційних ресурсах (табл. 2).

Таблиця 2

Структура синергетичної теорії про місцевий економічний розвиток

Складова частина	Стара концепція	Застосування концепції в Україні	Нова концепція	Застосування концепції в Україні
Зайнятість	Більше підприємств більше робочих місць	Так	Необхідні фірми, які створюють робочі місця, що підходять місцевим жителям	Досить рідко
База розвитку	Розбудова економічних секторів	Так	Побудова нових економічних інституцій	Майже відсутнє
Фактори розташування	Порівняльні переваги, що ґрунтуються на фізичних характеристиках місцевості	Так	Конкурентні переваги якості оточення	Майже відсутнє
Трудові ресурси	Доступна і дешева робоча сила	Так	Знання як економічний генератор	Майже відсутнє

Зайнятість. Основна, а деколи й єдина мета, задля якої місцеві громади змушені проводити активну діяльність на сприяння розвитку, – це створення нових робочих місць у їхній місцевості. Згідно з неокласичною моделлю, низька заробітна платня та низькі витрати на приміщення і комунікації є достатньою передумовою для появи нових робочих місць. Отже, на основі цієї моделі можливі два варіанти дій: поліпшити якість цієї території, створивши спеціальні економічні стимули, або підвищити вар-

тість місцевої робочої сили.

Тисячі тренінгів та програм, мета яких підвищити рівень зайнятості серед населення, є доказом необхідності трансформувати теперішню робочу силу у якісніший товар для сучасних працедавців. Підприємницькі зони – яскравий приклад спроб стимулювати появу робочих місць для конкретної групи населення, змінивши статус, а отже і вартість території.

Мета місцевого економічного розвитку полягає не у зміні, а у підвищенні вартості ро-

бочої сили та місцевих територій. Цей концептуальний підхід означає, що розвиток сфери зайнятості – це створення у місцевості таких економічних умов, які б відповідали місцевій робочій силі й одночасно спирались би на місцеву ресурсну базу та інфраструктуру. Фактично у концептуальній платформі для формулювання відповідних проектів із місцевого розвитку основна увага переноситься з попиту (підприємства) на пропозицію (робоча сила, природні ресурси).

База для розвитку. Теорія про базові галузі економіки значною мірою передбачає галузевий підхід до економічного розвитку. У цій концепції основна увага приділяється насамперед взаємодії різних компонентів всередині економічної системи, а не недолікам самої системи, в якій ця взаємодія відбувається. Ця концепція побудована на припущенні, що для місцевої економіки важливо, щоб зміцнювались зв'язки між різними інституціями, як у державному, так і в приватному секторі.

Теорія місцевого економічного розвитку починається з постулату, що місцеві інституції повинні відігравати вирішальну роль як у визначенні проблем місцевої економіки, так і у зміні взаємозв'язків всередині самої інституційної структури. Розбудова нових зв'язків між інституціями – це і є новий зміст економічного розвитку. Коли громади зберуть достатньо ресурсів та інформації, вони зможуть взяти свою долю у власні руки й почати самостійно будувати своє майбутнє. Ця діяльність – не закритий політичний процес – навпаки, завдяки їй місцеві жителі мають змогу самостійно визначати власну економічну перспективу.

Переваги, зумовлені місцезростанням. Сучасні технології вщент руйнують традиційні уявлення про те, що географічне розташування є визначним локатором для розвитку. Підприємства, навіть великі промислові заводи, сьогодні вже не такі стабільні, як були колись. Ніхто тепер точно не знає, які з характеристик місцевості мають вагу для тих чи інших підприємств. Проте, звичне переконання, що економічний розвиток місцевості залежить від близькості транспортних шляхів та ринків, явно застаріло.

Щобільше, якщо раніше усі громади у сільськогосподарських регіонах докладали максимум зусиль, намагаючись придбати автошляхи та пов'язану з ними інфраструктуру, щоб так пожвавити економічний розвиток, то тепер вони помічають, що цього стимулу замало. З іншого боку, деякі сільські райони швидко розвиваються навіть без таких великих інвестицій. Здається, не має значення, чи конкретний район вважається регіональним центром, у якому повинна

зростати кількість населення, чи він є зоною інтенсивного промислового розвитку, чи місцем експлуатації родовищ. Економічні умови у сільських районах визначаються якістю людських ресурсів, а не ресурсів землі.

Географічне місце як таке більше не є чинником, який може «притягувати». Натомість, сьогодні ми маємо місця, які, навпаки, самі собою «відштовхують» – прикладом таких місць можуть бути старі занедбані квартали великих міст. Як підприємства, так і люди намагаються уникати таких місць через їхню погану репутацію. У багатьох міських районах займатись бізнесом складно через високу злочинність і все, що з нею пов'язано. А у сільських місцевостях перешкодою розвитку може бути брак культурних та освітніх закладів.

Згідно з новою моделлю місцевого економічного розвитку у тій чи іншій *місцевості* можуть бути *стимулювальні* чинники. Ці чинники пов'язані насамперед із станом фізичного та соціального середовища, а не безпосередньо з географічним розташуванням. Крім того, економічний стан місцевості також значною мірою залежить від рівня розвитку сфери розваг, житлового сектору та суспільних інституцій. Добре розвинута соціальна інфраструктура створює *привабливе середовище* для нових підприємств. Тобто коли організація суспільства на належному рівні, економічна активність виникає просто як результат цього - їй тоді вже не потрібно стимулювати додатково.

Інформаційні ресурси. Сьогодні дослідницька база є основою економічного розвитку у «наукомісткій» економіці світу. В сучасних економічних умовах обмін інформацією відбувається навіть інтенсивніше, ніж обмін товарами. Розвиток нових інформаційних технологій має надзвичайно велике значення у таких сферах, як наприклад, біотехнологія, обчислювальна техніка та телекомунікації. Як наслідок, пошук економічних інновацій та розроблення нових продуктів тепер проходить не у виробничих приміщеннях, а в науково-дослідних лабораторіях.

Великі університети, науково-дослідні інститути та дослідницькі підрозділи підприємств мають надзвичайно важливе значення для місцевої економіки. Тому громади повинні вишукувати способи, як максимально залучити до економічного розвитку ті центри інтелектуальних ресурсів, які є в їхньому регіоні чи місцевості. Ці інтелектуальні центри можуть надати суттєву допомогу у розробленні нових товарів та послуг, а також у вивільненні потенціалу місцевих природних та інших ресурсів.

Важливим чинником для будь-яких під-

приємств є якість людських ресурсів у тій чи іншій місцевості. Якщо у місцевості є значний людський потенціал, то або там створюватимуться нові фірми, або ж туди переїжджатимуть підприємства з інших місць. Тому місцеві громади повинні не тільки піклуватись про робочі місця для того населення, що є сьогодні, а й розбудовувати інституції, які б допомагали підвищити освітній рівень цього населення. У віддалених сільських районах чи старих міських кварталах дуже рідко бувають вищі навчальні заклади чи дослідницькі установи, які мали б їх обслуговувати. Насправді жителі сіл та міських нетрів не знають навіть, для чого, окрім як для навчання чи розв'язання деяких проблем району, потрібні такі інституції. Однак місцевий економічний розвиток – як сьогодні, так і у близькому майбутньому – залежатиме від здатності місцевих громад використовувати ресурси вищих навчальних закладів та дослідницьких установ. Замість того, щоб приманювати до себе новий завод, який одразу може надати робочі місця тисячам людей, місцевим громадам варто радше привабити та втримати декілька невеликих дослідницьких лабораторій зі сфери передових технологій, які у майбутньому забезпечать роботу та стабільність для всього регіону.

Практичні підходи до місцевого економічного розвитку. Багато дослідників наголошують, що місцевий економічний розвиток у сучасному розумінні передбачає залучення трьох секторів:

- державного;
- приватного;
- неурядового.

Вони стверджують, що це процес, за якого місцева адміністрація та громадські групи самі розпоряджаються своїми існуючими ресурсами та вступають у нові партнерства чи угоди з приватним сектором, або один з одним, для створення нових робочих місць і стимулювання економічної діяльності у певній економічній зоні. У той же час деякі автори віддають перевагу тому, що це все ще, в основному, урядове поле діяльності. Основною рисою місцево-орієнтованого розвитку є наголос на «глибинному розвитку», який використовує потенціал місцевих трудових, організаційних та фізичних ресурсів. Така орієнтація вимагає зосередженості на тому, щоб місцеві органи виявляли ініціативу у процесі розвитку, а саме у створенні нових робочих місць та у стимулюванні активно зростаючої економічної діяльності. Початкові теорії економічного розвитку та програми надто покладалися на віру, що вигоди від економічного зростання та розширення автоматично «потечуть цівкою» і поліпшать умови бідних. Недолі-

ком цього підходу було те, що воно переважно концентрувалось на тому, щоб «лікувати» вади бідних – невідповідну освіту та кваліфікацію, слабку підтримку громад, але не приділялось уваги створенню та доступу незабезпеченого населення до реальних робочих місць, де воно могло б застосувати отримані в ході тренувальних програм знання.

Місцевий економічний розвиток – процес, який передбачає створення нових закладів, розвиток альтернативних галузей промисловості, поліпшення продуктивності існуючих підприємств для того, щоб вони виробляли кращу продукцію, визначали нові ринки, передавали знання та створювали нові фірми і підприємства. Незважаючи на форму, якої він досягає, місцевий економічний розвиток має одну основну мету, яка полягає в тому, щоб забезпечити перманентну можливість та різноманітність працевлаштування для місцевого населення. Проводячи цю діяльність, місцеві адміністрації та громади повинні взяти на себе активну, а не пасивну роль.

Класичні економічні теорії та узагальненням практичних зусиль дали підставу для класифікації підходів до місцевого економічного розвитку: з огляду на потреби, на основі пропозиції та інституційний підхід.

Елемент потреб характеризує зовнішній або внутрішній ринок.

Елемент пропозиції означає доступ до капіталу, трудових ресурсів, технологій, які громади можуть використати з метою забезпечення відповідної економічної діяльності.

Інституційні сили визначаються переважно організаційною структурою економічного розвитку та здатністю громад приймати рішення, що обумовлюється як існуючою законодавчою базою, так і активністю самих громад. Залучення місцевих лідерів в інституційний компонент є часто критичним моментом, що може сприяти змінам.

Розглянемо детальніше підходи до місцевого економічного розвитку і ті конкретні кроки, які здійснюються при кожному з них. У певному розумінні вони можуть сприйматися як практичні рекомендації.

Підхід, орієнтований на потреби. Цей підхід, в основному, представлений теоріями експорту бази. Він стверджує, що зміни на місцевому рівні стимулюються зовнішніми (немісцевими) ринками. Основним при цьому є не стільки ринки збуту, скільки зовнішні джерела фінансування. Туризм, немісцеві урядові допомоги, промисловість, сільське господарство сприймаються як частина бази експорту території.

Для прикладу можна навести перелік можливих ініціатив місцевого розвитку, орієнтованих на потреби [9].

1. Приваблення нових базових роботодавців:

- будівництво індустріальних споруд та будинків;
- забезпечення системи послуг (дороги, аеропорти, телекомунікації);
- забезпечення стимулів транспортування;
- створення програми інформування про переваги даної території;
- створення місцевої організації розвитку для ініціювання контрактів або зустрічей потенційних фірм.

Можна категоризувати ці спроби приваблення нових базових ініціатив на дві групи: перша з них додає до базових надходжень, а друга – зменшує затрати.

2. Охоплення існуючих ринків:

- визначення існуючих споживачів і споживачів-бізнесменів через періодичні дослідження та персональні контакти;
- поліпшення комунікаційної мережі між продавцями і покупцями, враховуючи обслуговуючі та роздрібно-торговельні установи;
- забезпечення послуг, що приваблюють покупців (місця для паркування автомобілів, години роботи магазинів, кредитна політика магазинів, привабливість купівельного процесу і т.д.);
- координування реклами особливих подій, що можуть приваблювати немісцевих покупців;
- вдосконалення знань про потреби і пропозицію через програму активних візитів;
- формування місцевої асоціації підприємців;
- формування асоціації сприяння розвитку туризму.

Прихована ідея підходу, орієнтованого на потреби, полягає в тому, що виробництво не є проблемою, навпаки, проблемою є знаходження ринків, як місцевих, так і немісцевих.

Підхід, орієнтований на пропозицію.

Цей підхід вважає, що потреби не мотивують більшість територій сильніше, ніж пропозиція: рівень безробітних, невикористані будинки, природні ресурси.

Політичні кроки фокусуються на визначенні джерел капіталу, праці, технології. Такі ініціативи часто асоціюються із вдосконаленням ефективності існуючих фірм та заохоченням нових бізнесів через зменшення стартової ціни, надання консультацій і допомоги для підприємців, вирішення проблем доступу до капіталу і праці, що виникли внаслідок недостатньої

інформованості і високих коштів з її перерозподілу. Нижче наведені деякі з таких ініціатив.

1. Створення нових бізнесів:

- заохочення і допомога новому бізнесу;
- здійснення консультування нового бізнесу за невелику плату;
- провадження інкубаційного простору;
- створення фінансової підтримки новому бізнесу (низькі проценти, довгострокові кредити з мінімальними супутніми вимогами, гарантії та ідентифікація рівності джерел);
- забезпечення допомоги у відповідному тренуванні та підготовці працівників.

2. Сприяння підвищенню ефективності вже існуючих бізнесів:

- надання консультацій з питань менеджменту;
- прискорення вдосконалення технологій;
- допомога у підготовці та перепідготовці кадрів;
- визначення й організація джерел капіталу;
- збільшення чутливості підрозділів місцевого уряду до потреб бізнесу;
- контактування з центрами розвитку малого бізнесу, професійними школами з приводу питань менеджменту і програм підготовки спеціалістів;
- створення команди державно-приватних контактів, метою якої буде роль посередника між місцевим урядом та бізнесом;
- формування груп з програм співробітництва;
- співпраця з місцевими бізнесменами з питань пошуку робочих рук, приміщень, знарядь, ринків збуту тощо.

Інституціональний підхід. Цей підхід пов'язаний з двома загальними аспектами місцевого економічного розвитку.

Перший аспект включає: національні умови ведення бізнесу, вимоги з укладення контрактів про працю, тарифи і квоти, державні програми з фінансування бізнесу або з підвищення кваліфікації працівників, місцеві зональні регулюючі правила, податкові норми на різні види доходів (зарплату, дохід, пільги, додану вартість). Ці правила час від часу змінюються.

Другий аспект включає здатність до прийняття рішень. Він пов'язаний з тим, наскільки правильно громади розуміють різницю між проблемами і симптомами, з одного боку, і знайденими рішеннями, з іншого. Ця форма інституційних ініціатив виникає тоді, коли місцеві жителі стимулюють програми розвитку через широкую мережу урядових, неурядових чи приватних інституцій.

Нижче наводяться деякі ініціативи місце-

вого розвитку, пов'язані з орієнтацією на інститути.

1. Створення нового бізнесу:

- формування центрів розвитку малого бізнесу і відповідних організацій, що проводять більшість свого часу серед населення, обговорюючи стартові можливості та консультуючи перспективи нового бізнесменського покоління;
- підготовка методичних посібників з реалізації та розміщення таких кроків, розпоряджень та установ, що їх потрібно здійснити на даній території для того, щоб розпочати новий бізнес;
- заохочення нових бізнесів через менторські програми (програми наставництва та допомоги);
- ослаблення побічних вимог з позик для бізнесменів;
- визначення та знаходження джерел капіталів (приватних чи державних);
- створення спеціальної сторінки-переліку нових бізнесових можливостей через дослідження, вивчення потреб торгівлі та потреб у послугах;
- проведення конкурсів найкращих бізнес-планів з врученням грошової винагороди за перемогу.

2. Моніторинг активності у державному секторі:

- інформування про регіональні та національні програми, як, наприклад, ініціативи з місцевого працевлаштування;
- створення директорії (вказівника) допомоги бізнесу через державні програми;
- визначення і ознайомлення із тими урядовими структурами, які можуть допомогти у становленні бізнесу.

3. Інші види ініціатив:

- розробка планів економічного розвитку території;
- здійснення аналізу територіальних переваг, слабких місць, можливостей та небезпек;
- створення бази даних місцевих працівників, їх здібностей та можливостей;
- започаткування програми «Кращий бізнесмен року»;
- створення радіопрограми з прямим ефіром для збору ідей та зворотного зв'язку з населенням.

Традиційний підхід включає:

Маркетинг території як місця для розміщення певних галузей:

- реклама індустріального розвитку;
- маркетингові поїздки;
- розміщення інформації про місцевість у проектах.

Фінансові стимули:

- облігації промислового розвитку;
- зниження податків на власність та інші податкові стимули;
- продаж земельної ділянки за нижчими цінами;

- прямі позики від штату.

Нефінансові стимули для розвитку підприємств:

- орієнтоване на конкретне підприємство тренування персоналу;
- прискорене забезпечення специфічною місцевою інфраструктурою;
- допомога з виконанням контрольних вимог.

Новій хвилі властиві дещо інші методи:

Програма для ринку капіталу:

- урядові фінансові позики та програми партнерства власності;
- підтримка урядом приватних фінансових позик та програм партнерства власності.

Інформація та освіта для малого бізнесу:

- офіс скарг та побажань від малого бізнесу / інформаційний офіс;
- спеціальні класи для громади для започаткування бізнесу;
- центри розвитку малого бізнесу;
- програми навчання підприємців;
- інкубатор малого бізнесу.

Дослідження та високі технології:

- центри бізнесових досліджень при державних університетах;
- дослідницько-орієнтовані індустріальні парки;
- гранти на прикладні дослідницькі розробки;
- технологічні перехідні програми / університетські послуги для промисловості.

Стимулювання експорту:

- інформація та тренування експортних навиків;
- торгові місії;
- фінансування експорту.

Деякі науковці вважають, що виробничі підприємства вибирають місце розташування, більше звертаючи увагу на регіональні ринкові фактори, ніж на місцеві. Це, звичайно, пояснюється також тим, що їх продукція, в основному, орієнтована на національні та інтернаціональні ринки і не є настільки залежною від місцевих затрат. Невиробничі підприємства, у своїй більшості, орієнтовані на місцеві ринки, і на вибір їх розташування впливають як місцеві затрати, так і фактори місцевих ринків.

Стратегічне планування місцевого розвитку. ЖИТТЯ за стратегічними планами ще не стало звичним для державного менеджменту в Україні. Тривала історія централізованого пла-

нування, заснованого на командно-адміністративній системі деформувала сприйняття цього феномену свідомістю людей і відкинула його як інструмент розвитку суспільства в ринковій системі. І хоча дефініція «стратегія» існує століттями і має успішне застосування в практиці розвинутих суспільних систем, в Україні про неї почали говорити тільки недавно. Перші стратегії місцевого розвитку виникли в кінці 90-х років (м. Івано-Франківськ, м. Кам'янець-Подільський), пізніше вони почали розроблятися для міст, районів, областей. Часто процес підтримувався грантовими програмами та донорами міжнародної технічної допомоги. Запровадження практики стратегічного планування розвитку територій було підтримано рекомендаціями Ради Європи та Європейської економічної комісії ООН. Можливість розробляти власні стратегії розвитку територіальних громад задекларована в нормативно-правовому полі України Законом «Про стимулювання розвитку регіонів», Законом «Про планування та забудову територій», Державною стратегією регіонального розвитку України на період до 2015 року, Концепцією про вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України, Концепцією сталого розвитку населених пунктів. Сьогодні майже всі обласні міста та області мають стратегії, але незважаючи на популярність цієї теми, стратегії розвитку не стали дороговказом змін, вони залишаються бути формальними документами і позбавлені управлінської складової, часто це дань моді, звітування перед урядом чи просто засіб отримання можливих субсидій, за ними не живуть, ними хизуються. Українські політичні менеджери вважають, що важко планувати майбутнє, коли засмоктане постійне розв'язання вчорашніх проблем та поточне управління. Розвинені країни – Канада, США, а сьогодні Польща, Чехія, Словачія, Угорщина, мають суттєві позитивні зрушення завдяки вдалим методикам розробки та реалізації стратегій локального розвитку, які спонукають до системного впровадження стратегічного менеджменту у діяльність місцевих влад, підсилення самоврядування, синергії громади та побудови громадянського суспільства.

Сама стратегія, як би вона чудово не була написана спеціалістами, не впливатиме на формування змін, якщо не відображатиме суті змін та пріоритетизації потреб, якщо не використовуватиметься як інструмент самих змін, у системі управління, змін культури керування самими управліннями, формування ресурсів для забезпечення виконання планів дій стратегії.

Насамперед необхідно чітко розмежову-

вати поняття «стратегічне планування», «стратегічне управління», «стратегія», а також визначитись із суб'єктом та предметом стратегії. Є багато визначень цих понять, але між ними не завжди в літературі проводять чітку різницю, а іноді навіть плутають, підмінюючи поняття одне іншим. Визначення змісту «стратегія» є більш широким поняттям, яке містить обидва компоненти «планування» і «управління». Стратегічне планування передбачає розробку документа, в якому окреслюються бачення майбутнього розвитку організації, розробляються плани дій, що ведуть до поставленої мети, обумовлюються необхідні ресурси та встановлюються контрольні індикатори. Стратегічне управління – це процес забезпечення реалізації планів дій та цілей стратегічного плану і досягнення поставленої мети. Тому стратегія – це довгостроковий курс розвитку організації, певний набір правил, засобів та інструментів заради досягнення поставленої мети. Часто має місце ситуація, коли термін «стратегія» вживається у розуміння «стратегічний план» або навпаки, тоді слід пам'ятати, що стратегічний план, для того щоб бути ефективним і дієвим, завжди повинен супроводжуватись комплексом заходів, що забезпечують реалізацію цілей. Якщо процес стратегічного планування складається з визначення мети (бачення), встановлення стратегічних цілей та побудови плану дій, то стратегічне управління починається з розробки стратегічного плану, включає впровадження його та налагодження стратегічного контролю.

Стратегія, як інструмент управління, більш звично використовувати у практиці підприємств. Проте існує суттєва різниця між стратегічними планами підприємницьких структур та стратегічним плануванням розвитку міста, району чи області. Стратегічні плани підприємницьких структур орієнтовані на значно короткий відрізок часу, володіють елементами комерційної таємниці, розраховані для внутрішнього користування. Стратегії розвитку територіальних громад є апіорі відкритими і демократичними, вони потребують підтримки громади як у розробці, так і у реалізації, часто виконують роль пропагандистського документа, допомагають формувати імідж міста чи регіону, відіграють роль «вітрини», допомагають у спілкуванні з представниками зовнішнього, щодо громади, світу, для них є дуже важливим консолідоване визначення мети розвитку та бачення, досяжність яких є достатньо віддаленою і розробляються такі стратегії на термін, не менший ніж 10-15 років. Якщо успішна реалізація стратегії розвитку якоїсь підприємницької структури призводить до втрати прибутків у конкурентів,

що їм загрожує не тільки програвом, а навіть банкрутством, то для міст та регіонів успіх у розвитку стратегічного планування одних територій підтягує та заохочує інші громади, розширює загальний суспільний продукт і приводить зростання конкурентоспроможності.

Важливість стратегічного плану розвитку міст підкреслював американський вчений-урбаніст Ян Якобс: «Міста, а не нації, є справжніми двигунами економічного зростання» [8]. Український вчений В.Нудельман відзначав, що проблеми розвитку країни є проблемами розвитку міст і що саме міста є осередками створення інновацій, локомотивом розвитку суспільства [9, с.11]. В умовах глобалізації саме міста є центрами розвитку регіонів та формування їх конкурентоспроможності, які, в свою чергу, впливають на зростання конкурентоспроможності країни. З позиції юридичних можливостей самоврядування території саме територіальна громада (місто, село чи селище) є тією завершеною структурною одиницею суспільної національної системи (первинним суб'єктом самоврядування в країні), що має правовий ресурс самостійно розробляти власну стратегію, приймати рішення про власний розвиток.

Розвиток однієї громади спонукає до розвитку навколишніх громад, які проживають на одній території і мають спільний простір життєдіяльності. Розвиток території підсилюється, якщо громади зосереджують увагу на спільних питаннях, які необхідно вирішувати, схожих можливостях та пріоритетах, і об'єднуються в регіон, концентруючи зусилля одночасно в кількох містах, селах та районах. Такі територіальні громади на підставі об'єднання складових інтересів спільно готують план місцевого розвитку регіону, а спільна база дозволяє створити додаткові позитивні результати, формуючи їх за принципом емерджентності. Тому не завжди стратегія розвитку адміністративної одиниці,

наприклад області, буде успішною. Області часто об'єднують різносекторальні та економічно конфліктні регіони. Більший результат забезпечує стратегічний план, розроблений для органічно єдиного регіону. Під регіоном розуміється інтегрована економічна одиниця, що об'єднує кілька громад, межі якої можуть збігатися, а можуть і не збігатися з адміністративними кордонами району чи області, але які обов'язково дійшли консенсусу в економічному, соціальному, емоційному та управлінському інтересах, а також у можливостях спільного використання ресурсів для розвитку і в яких кожна з громад готова розробляти і впроваджувати стратегічний план регіону в межах власної компетенції. Розробка стратегічних планів місцевого розвитку для таких регіонів має будуватись на кластерних підходах, з виділенням саме тих сфер та галузей, спільне управління якими може забезпечити найбільшу віддачу. Такі стратегічні плани регіонів повинні мати внутрішні міжтериторіальні формальні (юридичні) і неформальні домовленості, і передавати їх своїм громадам у частині власних компетенцій та повноважень.

Створення стратегічного плану місцевого розвитку не є самоцілью і не здійснюється лише задля документу чи процесу (хоча обраний метод процесу є важливим), це інструмент, який допомагає підняти конкурентоспроможність громади, міста чи регіону, раціонально використати обмежені ресурси, залучити місцевий людський потенціал, забезпечити синергетичний ефект, сформувати умови для майбутнього зростання території та добробуту населення. Дієвість стратегії великою мірою залежить від способу її розробки. З практичного досвіду створення стратегій в Україні можна виділити 5 методів розробки стратегічних планів розвитку територій, з яких найбільш ефективним є метод довготривалого партнерства (трипартнерства) за участю експертів (табл. 3).

Таблиця 3

Аналіз існуючих методів розробки стратегій розвитку території [1, с. 142]

Методи формування стратегій	Характеристика методу	Сильні позиції методу	Слабкі позиції методу
1. Метод патерналізму (адміністративний метод)	Стратегія розробляється владою та муніципальним менеджментом	1. Порівняно легко здійснювати контроль за виконанням стратегічного плану. 2. Гарантії виконання позицій стратегічного плану, тому що планується те, що легко виконати. 3. Не вимагає додаткових коштів на розробку стратегії.	1. Односторонній підхід і звуження бачення розвитку громади та її майбутнього. 2. Занижені можливості розвитку та кінцеві цілі. 3. Часто стратегія має формальний характер. 4. Не використовується потенціал місцевого бізнесу та громадських організацій. 5. Відсутнім є ефект синергії в громаді та принцип емерджентності

Продовж. табл. 3

2. Адміністративно-консультативний метод	Стратегія розробляється владою та муніципальним менеджментом з консультативним залученням громади (круглі столи, громадські слухання, анкетування тощо)	1 і 2. Ті самі позиції, що у патерналітичному методі. 3. Забезпечується прозорість дій влади, стратегія формально має видимість демократичного документа. 4. Є шанси на врахування пропозицій громади. 5. Присутність загального орієнту на напрямку розвитку та можлива участь бізнесу та громадських організацій.	1. Переважає адміністративний підхід. 2. 3. 4. Те саме, що у патерналітичному методі у позиціях 2. 3. 4. 5. Ефект синергії та принцип емерджентності спрацьовують дуже слабо. 6. Можливість неузгодженості та невирішених конфліктів між бажаннями громади та спроможністю влади.
3. Експертний метод	Стратегія розробляється залученими експертами, які професійно працюють над розробкою стратегій розвитку територіальних громад.	1. Стратегія виглядає професійно і привабливо з точки зору змісту та форми. 2. Стратегія враховує кращий досвід попередніх розробок та інструментів впливу на розвиток. 3. Стратегія базується на фундаментальному аналізі стану розвитку та місцевого потенціалу, враховує сторонній погляд на розвиток території.	1. Ризик застосування шаблонів у побудові стратегії, які не враховують місцеву специфіку. 2. Нереалістичними є поставлені плани та завдання, можливості розвитку та цілі. 3. Не використовується потенціал місцевого бізнесу та громадських організацій. 4. Відсутнім є ефект синергії та принцип емерджентності.
4. Експертно консультативний метод	Стратегія розробляється експертами, які в процесі дослідження середовища та розробки основних напрямків розвитку звертаються за консультаціями (круглі столи, громадські слухання, анкетування тощо) до місцевої громади (бізнесу, громадських організацій тощо) та влади.	1. 2. 3. Ті самі позиції, що у експертному методі. 3. 4. 5. Ті ж самі позиції що в адміністративно-консультативному методі	1. Малий шанс виконання стратегії. 2. Стратегія має формальний характер. 3. Влада легко знаходить аргументи, що виправдовують невиконання. 4. Те ж саме, що у адміністративно-консультативному методі у позиціях 5 і 6.
5. Метод довготривалого партнерства (трипартнерства) за участю експертів.	Концепція методу побудована на формуванні групи професіоналів (лідерів місцевих громад, бізнесів та влади), яка працює над розробкою стратегії розвитку за допомогою залучених незалежних експертів.	1. 2. 3. Ті самі позиції, що у експертному методі. 4. Спрацьовує ефект синергії та принцип емерджентності, які забезпечують результативність стратегії. 5. Поточна діяльність, місцевих громадських організацій та бізнесу співпадає з цілями стратегічного плану громади. 6. Забезпечується прозорість дій влади, зростає довіра до місцевої влади. 7. Ефективно використовуються фізичні та фінансові ресурси влади, бізнесу, громади. 8. Максимально використовується інтелектуальний потенціал громади загалом та окремих її представників зокрема.	1. Виникають складнощі з пошуками консенсусу та з узгодженням позицій розуміння та дій трьох секторів громади (влади, бізнесу, громадських організацій). 2. Обходиться дорого, потребує більше коштів на оплату роботи експертів (дослідження, навчання, розробку документів, тощо) та організацію самого процесу.

Класичне правило менеджменту гласить, що успіх в організації досягається тільки тоді, коли дії та мета членів організації співпадають з цілями самої організації. Для того, щоб стратегічний план працював на розвиток місцевої громади, він повинен створюватись і виконуватись громадою. Тільки тоді, коли місцевий бізнес, активна громада та влада будуть розробниками стратегії, можна сподіватись, що місцеві мешканці сприйматимуть стратегію як власний план дій. Робота на принципах партнерства між

представниками локальних влад, бізнесом та громадою формує системний інструмент для досягнення консенсусу трьох секторів суспільства та управління змінами щодо розвитку. Залучення сторонніх експертів (спеціалістів) до праці, значно підсилює вагомість процесу розробки документа, скеровує дії учасників та надає їм впевненості у прийнятті правильних рішень. Отже, стратегічне планування – це потужний метод системної діяльності на об'єднання зусиль активної громади, бізнес-спільноти та влади у

приватно-публічне партнерство, що працює над формуванням сприятливого ділового клімату, зростанням конкурентоспроможності локальної громади та вирішенням питань, пов'язаних з рівнем життя всіх мешканців громади. Влада та активна громада у цьому сенсі є двигуном формування сприятливих умов для розвитку бізнесу, а сам бізнес – є двигуном місцевого розвитку.

В основі стратегії місцевого економічного розвитку є конкурентоспроможність міста чи регіону. В умовах глобалізації економіки конкурентні позиції країн зростають завдяки конкурентоспроможності їх територій, які конкурують з іншими регіонами чи громадами за залучення додаткових ресурсів, створення високої доданої вартості та підвищення якості життя місцевих мешканців. Транснаціональні компанії, шукаючи місце вкладання капіталу, відносно просто приймають рішення про вибір глобальної території (наприклад, Східна Європа, Україна чи Румунія), але значно складніше приймають рішення щодо вибору локального місця розташування (міста), де конкретно розпочне свою діяльність нова компанія і де вона вкличе інвестиції.

Конкуренція за розвиток своєї території неможлива без вдало складеного стратегічного плану економічного розвитку. Стратегічне планування є потужним інструментом об'єднання інтересів бізнесу та місцевої влади, що позитивно впливає на сприятливість підприємницького клімату, добробут громади, конкурентну позицію території. Це творчий процес визначення стратегічних напрямків та погодження реалістичних цілей і завдань, виконання яких допоможе досягнути спільного бачення. Централізоване довгострокове планування мало невдалу історію у країнах Центральної та Східної Європи, але стратегічне планування місцевого економічного розвитку за участю громади, є новою концепцією для міст та регіонів не тільки в Україні. Це спосіб скористатися повноваженнями, делегованими державою, щоб самостійно творити своє економічне майбутнє, це процес створення публічно приватного партнерства як

спосіб максимального використання всіх ресурсів та прийняття рішень міською владою.

Отже, стратегія місцевого розвитку – це першочергово стратегія економічного розвитку міст та регіонів, направлена на зростання конкурентоспроможності територіальної громади. При розробці стратегій економічного розвитку міста чи регіону слід спиратись на шість таких постулатів:

1. Економічний розвиток створюється бізнесом.
2. Робочі місця забезпечують добробут громади і впливають на зростання як індивідуальних доходів мешканців, так і на зростання сукупного суспільного продукту.
3. Місцева влада та громадські організації створюють умови для розвитку бізнесу.
4. Розвинена інфраструктура є переважачим елементом конкурентоспроможності громади.
5. Якісні послуги, що надаються місцевою владою громаді та бізнесу, є елементом конкурентних переваг.
6. Ефективне управління містом чи регіоном забезпечується системним менеджментом, місцевими ресурсами, співпрацею зацікавлених осіб та тристороннім партнерством.

Стратегічне планування, з точки зору процесу та методики, є складним інструментом впливу на економічне майбутнє громади. Воно потребує чіткого алгоритму, політичної волі та знань місцевої влади, готовності та розуміння громади. При розробці стратегічного плану переглядаються існуючі умови, аналізуються сили, які впливають на місцеву економіку, розробляються конкретні заходи, яких треба вжити та плануються зміни, які мають впливати на місцеву економіку. Процес є складним своєю селективністю і необхідністю узгодження дій та пошуком консенсусу, оскільки наявні у громаді можливості та ресурси завжди обмежені, а сама робота з цілепокладання повинна базуватись на виявленні та відборі проблем і формуванні планів дій, що найбільш пріоритетні та результативні.

Список використаних джерел:

1. Васильченко Г.В. Територіальні аспекти ефективних стратегій місцевого розвитку // Науковий вісник Чернівецької торгово-економічного інституту. Економічні науки. – Вип. III (35). – Чернівці, 2009. – С. 138-152.
2. Блейклі Е.Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика. Вид. 2-ге. / Пер. з англ. А.Кам'янець. – Львів: Літопис, 2002. – 416 с.
3. Brol R. Rozwoj Lokalny – nowa Logika zozwoju gospodarczego. – Wroclaw, 1998. – 785 s.
4. Варда Я., Кіосовскі В. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку / Переклад з пол. – К.: Молодь, 2005. – 312 с.
5. Місто і економіка / або місцевий економічний розвиток): Посібник для ОМС / Колектив авторів. – К.: Академпрес, 2003. – 152с

6. Карай О. Стратегічне планування розвитку міста. – Львів: ЗУРЦ, 2007 – ЗАС.
7. [Електронний ресурс]. – Доступ – <http://www.led.net.ua/ukr/tools/41.html>.
8. Нудельман В., Санжаровський І. Розробка стратегій розвитку територіальної громади: загальні засади методики. – К.: Дата банк України, 2002. – 232 с.
9. Слава С., Грін Г. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи. – Ужгород, 2000.

© Степаненко А., 2010

УДК 911.3

Олег Машков, Костянтин Немець

ГРАФОАНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД БАГАТОВИМІРНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

Олег Машков, Костянтин Немець. ГРАФОАНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД БАГАТОВИМІРНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ. У статті обґрунтовано новий метод багатовимірної класифікації суспільно – географічних об'єктів, оснований на графоаналітичному методі багатокритеріальної оптимізації радіонавігаційних систем О. Машкова. Досліджувані об'єкти відображаються на пелюстковій діаграмі з нормованими осями у вигляді багатокутників, площа яких є критерієм класифікації. Порівняння з класифікацією за сумою індексів доводить ефективність запропонованого методу.

Ключові слова: багатовимірна оптимізація, площа багатокутника, класифікація, ранжування, групування об'єктів.

Олег Машков, Константин Немец. ГРАФОАНАЛИТИЧЕСКИЙ МЕТОД МНОГОМЕРНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ. В статье обоснован новый метод многомерной классификации общественно – географических объектов, основанный на графоаналитическом методе многокритериальной оптимизации радионавигационных систем О. Машкова. Исследуемые объекты изображаются на лепестковой диаграмме с нормированными осями в виде многоугольников, площадь которых является критерием классификации. Сравнение с классификацией по сумме индексов доказывает эффективность предлагаемого метода.

Ключевые слова: многомерная оптимизация, площадь многоугольника, классификация, ранжирование, группирование объектов.

Oleh Mashkov, Konstantin Niemets. SEMIGRAPHICAL METHOD OF MULTIDIMENSIONAL CLASSIFICATION OF SOCIO-GEOGRAPHICAL OBJECTS. A new method of multidimensional classification of socio – geographical objects based on semigraphical method of multiobjective optimization of radio navigation systems by O. Mashkov is grounded in the article. Test objects are displayed on the radar chart with normalized axes in the form of polygons, the area of which is the criterion for classification. Comparison with classification by the sum of the indices proves the effectiveness of the proposed method.

Keywords: multidimensional optimization, polygon area, classification, ranking, grouping of objects.

Актуальність дослідження. У дослідженні складних суспільних явищ, яким є суспільно-географічний процес, все частіше застосовується синергетичний підхід, оснований на холистичних уявленнях про суть досліджуваних процесів. Цілісне, міждисциплінарне сприйняття явищ суспільного життя взагалі є методологічною ознакою сучасної суспільної географії, бо її предметна область включає настільки різноманітні об'єкти, що їх вивчення з позицій компонентного підходу вже не задовольняє сучасний соціальний запит і є малоефективним. Тому опис, оптимізація, класифікація різних аспектів суспільно-географічного процесу у багатовимірному ознаковому просторі стає нормою сучасного суспільно-географічного дослідження.

Відомо, що достовірність і надійність результатів дослідження залежить від інформативності і кількості ознак чи параметрів, за допомогою яких описується об'єкт. Інакше кажучи, вимірність ознакового простору і його репрезентативність при всіх інших однакових умовах визначають ступінь довіри до результатів дослідження. Отже, сьогодні, коли в умовах глобальної соціально-геоекологічної кризи прогнозу-

вання стану суспільства і його соціальних складових є надзвичайно важливим завданням науки, у тому числі – і суспільної географії, розробка більш ефективних методів обробки вихідних даних у багатовимірному ознаковому просторі є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень. Задачі багатовимірної класифікації досить детально розглянуті у загальній та спеціальній (стосовно класифікації суспільно – географічних об'єктів) літературі, наприклад, [3 - 10]. Зокрема, у роботі [5] пропонується багатовимірна класифікація (ранжування) регіонів України за такими статистичними критеріями, як сумарний рейтинг, сума індексів та середній індекс, показана ефективність групування об'єктів за ними. Разом з тим існує проблема чутливості таких критеріїв для задач багатовимірної класифікації. Перший аспект цієї проблеми пов'язаний з підвищенням роздільної здатності критеріїв, тобто, їхньої спроможності більш чітко розрізняти об'єкти. Другий – враховує статистичний характер критеріїв і пов'язаний із впливом збурення (наявності аномально великих чи малих значень) вихідних даних. Зрозуміло, що більш чутливі критерії

у цьому випадку будуть генерувати менш надійну класифікацію чи ранжування. У зв'язку з цим доцільно застосовувати більш широкий комплекс показників і процедур ранжування (класифікації), які мають різні похибки і статистичні оцінки.

На наш погляд, варто доповнити перераховані вище методи ранжування об'єктів графоаналітичним методом багатокритеріальної оптимізації радіонавігаційних систем, запропонованим у роботах [1, 2]. Ідея цього простого, але в той же час високоефективного методу полягає у тому, що багатовимірний простір відображається у вигляді пелюсткової діаграми з нормованими (в інтервалі 0 – 1) координатними осями. При цьому кожен описуваний процес (об'єкт) відображається на діаграмі у вигляді багатокутника (кількість кутів відповідає вимірності простору), а критерієм оптимізації є його

площа. Зрозуміло, що площа буде більшою, якщо процес характеризується більшими значеннями параметрів. На відміну від простої суми нормованих параметрів (індексів) процесу, площа багатокутника є більш чутливим критерієм.

Приклад такої діаграми для шестивимірного процесу наведено на рис. 1, де представлено образи двох процесів, кожен з яких описується набором з шести параметрів, кількісні значення яких нормовані на одиницю методом лінійного шкалювання. Згідно розрахунків, площа шестикутника першого процесу (в умовних одиницях) становить 0,43, другого – 0,65. Отже, процеси 1 і 2 чітко розділяються за цим критерієм і в залежності від семантики набору параметрів один з них є оптимальним (по максимуму чи мінімуму площі).

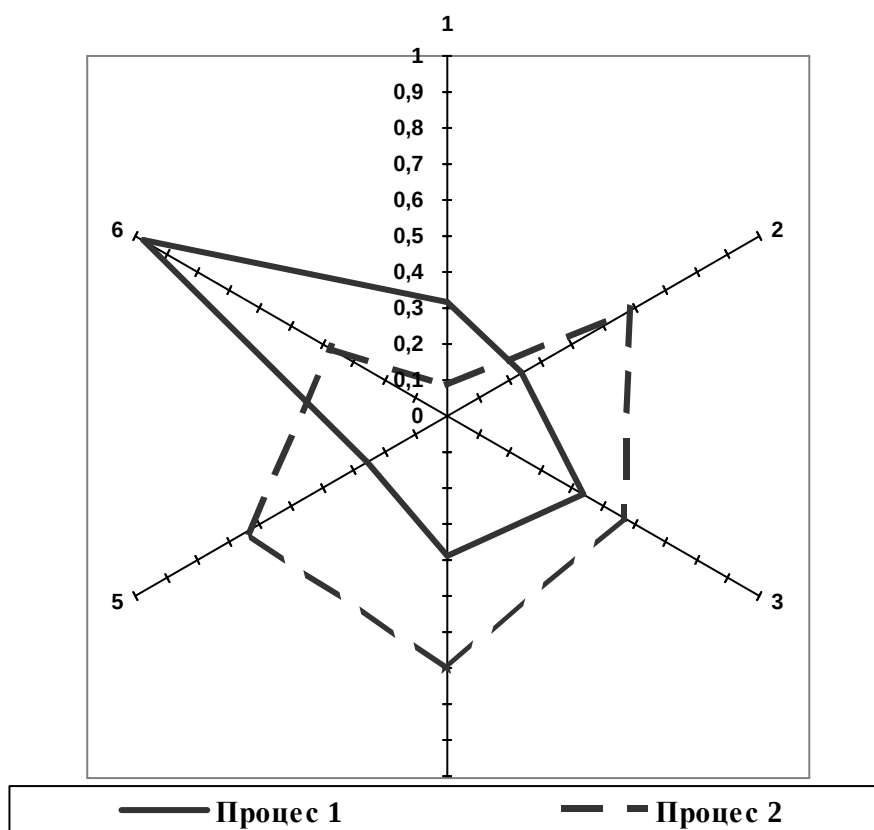

Рис. 1. Приклад оптимізації шестивимірного процесу графоаналітичним методом О.А. Машкова

Мета роботи полягає в обґрунтуванні використання методу багатокритеріальної оптимізації О.А. Машкова для багатовимірної класифікації суспільно – географічних об'єктів (процесів).

Виклад основних результатів. Оптимізацію, як вибір найбільш ефективного варіанту процесу, можна розглядати як класифікацію, в

якій визначається тільки один клас, що найкраще відповідає заданим критеріям. Виходячи з цього, описаний вище алгоритм багатокритеріальної оптимізації можна використати для багатовимірної класифікації, в якій площа багатокутників (функціонал набору нормованих вихідних даних) є кількісним критерієм класифікації.

Опускаючи технічні питання побудови класифікації (визначення кількості класів, їх границь, розв'язувального правила тощо), зупинимося на особливостях реалізації описаного алгоритму на комп'ютері. Очевидно, що побудова пелюсткової діаграми і її використання для класифікації має сенс лише при невеликій кількості об'єктів, що класифікуються (ранжуються), однак, її аналіз дає більш повне уявлення про особливості об'єктів або процесів. З цієї точки зору побудова пелюсткової діаграми має чисто ілюстративний характер. Принципове значення має можливість визначення площі багатокутника (у загальному вигляді не опуклого) без побудови діаграми, бо її можна обчислити, знаючи вимірність простору і нормовані значення параметрів, як суму площ трикутників, побудованих на центральному куті і двох суміжних сторонах. У цьому випадку площа трикутника визначається за формулою:

$$F = \frac{1}{2} a * b * \sin \alpha \quad (1)$$

де a, b – суміжні сторони трикутника;

α – центральний кут, який визначається наступним чином:

$$\alpha = \frac{2 * \pi}{n} \quad (2)$$

n – вимірність простору.

Отже, підсумкова формула для визначення площі багатокутника має вигляд:

$$F = \frac{\sin \alpha}{2} \sum_{i=1}^n a_i * b_i \quad (3)$$

У формулі (3) i є поточним індексом масиву показників для даного об'єкту.

Нормування вихідних даних можна здійснювати, наприклад, за формулами лінійного шкалювання для «позитивних» показників:

$$I_j = \frac{X_{j,i} - X_{j,\min}}{X_{j,\max} - X_{j,\min}} \quad (4)$$

і «негативних» показників:

$$I_j = 1 - \frac{X_{j,i} - X_{j,\min}}{X_{j,\max} - X_{j,\min}} \quad (5)$$

У формулах (4, 5) j – поточний індекс певного параметру, i – поточний індекс об'єкту.

При описаній процедурі формування сукупності нормованих вихідних даних «найкращий» об'єкт буде мати найбільшу площу багатокутника.

Описаний алгоритм реалізовано на комп'ютері за спеціально складеною у середовищі Visual Basic 6.0 програмою. Розрахунки виконувались для регіонів України за 44 показниками, які відображають різні сторони діяльності і стану регіональних соціогеосистем [6]. Для порівняння ранжування регіонів за описаним методом здійснювалося за даними на кінець 2002 та 2007 р. Лінійне шкалювання виконувалося на кожен розрахунковий момент часу окремо. Крім цього, за цими ж умовами паралельно здійснювалося ранжування за сумою індексів з метою порівняння можливостей двох методів.

Результати розрахунків наведені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Результати ранжування регіонів за площею багатокутника і за сумою індексів станом на кінець 2002 року

Область	Площа багатокутника	Місце	Сума індексів	Місце
Донецька	1.06790	1	25.421	1
Київська	1.03040	2	24.530	2
Дніпропетровська	1.01906	3	24.236	3
Львівська	0.84524	4	22.501	4
Харківська	0.76155	5	20.971	5
Одеська	0.71132	6	20.338	6
Вінницька	0.63424	7	17.386	9
Полтавська	0.57914	8	18.164	7
АР Крим	0.56514	9	17.680	8
Запорізька	0.51920	10	16.782	10
Житомирська	0.49914	11	14.805	13
Черкаська	0.47932	12	15.576	11
Хмельницька	0.42048	13	15.292	12
Закарпатська	0.37172	14	13.724	15
Херсонська	0.35247	15	12.077	19

Продовж. табл. 1

Чернігівська	0.35237	16	13.149	16
Луганська	0.32914	17	14.185	14
Сумська	0.32831	18	13.092	17
Кіровоградська	0.31364	19	11.631	21
І-Франківська	0.30722	20	12.640	18
Рівненська	0.30048	21	11.598	22
Волинська	0.29709	22	11.808	20
Тернопільська	0.24803	23	10.462	23
Чернівецька	0.22035	24	9.850	24
Миколаївська	0.20317	25	9.591	25

Таблиця 2

Результати ранжування регіонів за площею багатокутника і за сумою індексів станом на кінець 2007 року

Область	Площа багатокутника	Місце	Сума індексів	Місце
Київська	1.14654	1	26.230	1
Дніпропетровська	1.10101	2	24.730	2
Донецька	0.88753	3	22.043	3
Харківська	0.84382	4	21.646	4
Львівська	0.67891	5	20.639	5
Полтавська	0.63081	6	18.428	6
Одеська	0.60025	7	18.298	7
Вінницька	0.51467	8	17.585	8
Житомирська	0.47821	9	14.547	12
АР Крим	0.45785	10	16.007	10
Запорізька	0.43023	11	15.107	11
Луганська	0.41582	12	16.367	9
Черкаська	0.40575	13	14.534	13
Рівненська	0.33253	14	12.347	16
Херсонська	0.33078	15	11.776	19
Хмельницька	0.32487	16	13.487	14
Чернігівська	0.31143	17	11.806	18
Волинська	0.30223	18	12.394	15
І-Франківська	0.27574	19	11.818	17
Закарпатська	0.26348	20	11.642	20
Тернопільська	0.24647	21	9.768	24
Сумська	0.24358	22	10.397	21
Миколаївська	0.24006	23	10.117	22
Кіровоградська	0.22782	24	9.964	23
Чернівецька	0.21692	25	9.606	25

Аналізуючи дані, наведені у таблицях, можна бачити, що ранжування за площею багатокутника і сумою індексів в цілому дає приблизно однакові результати, різниця в упорядкуванні об'єктів рідко перевищує 2 – 3 позиції. При цьому чітко співпадають за двома метода-

ми ранги об'єктів на початку і в кінці таблиць, а найбільша різниця спостерігається у середній частині таблиць.

Зазначені особливості порівняння розглянутих методів відображені на рис. 2, 3.

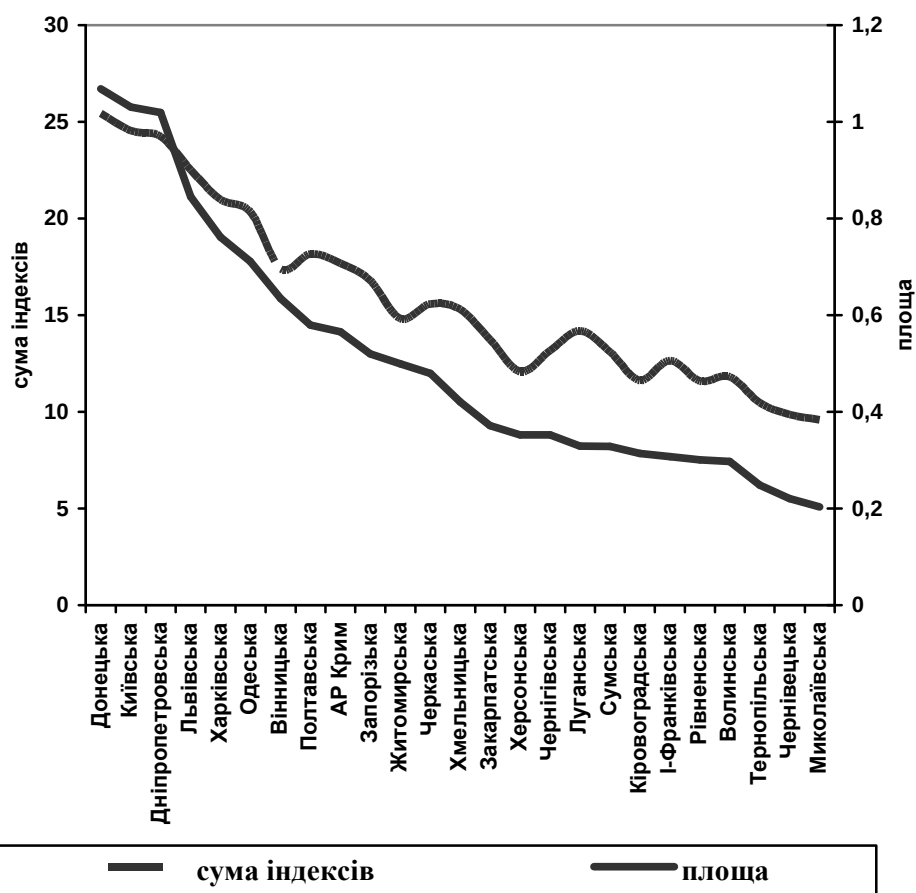

Рис. 2. Порівняння ранжування об'єктів станом на 2002 рік за методами суми індексів і площі багатокутника

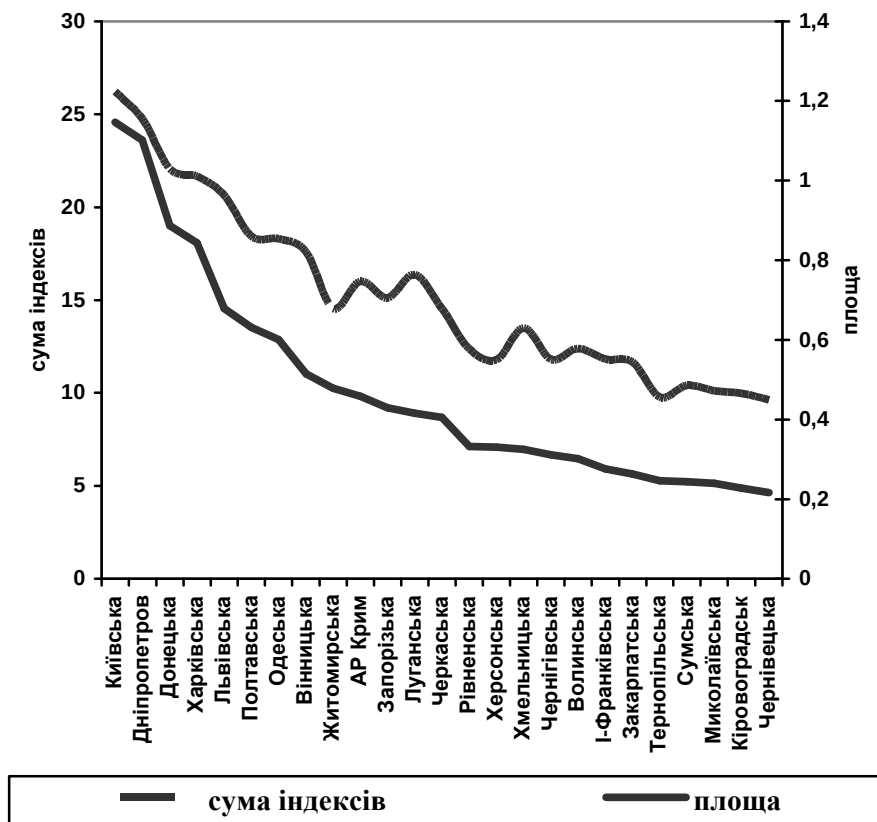

Рис. 3. Порівняння ранжування об'єктів станом на 2007 рік за методами суми індексів і площі багатокутника

Висновки. Пропонований метод багатовимірної класифікації суспільно – географічних об'єктів, оснований на методі багатокритеріальної оптимізації О. Машкова, можна ефективно використовувати для систематизації, класифікації, ранжування і групування суспільно – географічних об'єктів як самостійно, так і у ком-

плексі з іншими методами багатовимірної класифікації, зокрема, за сумою індексів. Незначні розходження в результатах ранжування за розглянутими методами можуть відображати деякі особливості об'єктів класифікації, тому це питання потребує більш детальних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Машков О.А. Метод багатокритеріального вибору оптимального варіанту системи радіонавігаційного забезпечення/«Моделювання та інформаційні технології» зб. наук. праць ін-ту проблем моделювання в енергетиці НАН України, 2003. – вип. 22, - с. 37– 41.
2. Машков О.А. Синтез високоточної радіонавігаційної системи на основі методу аналізу ієрархій показників якості/ «Моделювання та інформаційні технології» зб. наук. праць ін-ту проблем моделювання в енергетиці НАН України, 2003. – вип. 22, - с. 41– 48.
3. Механизмы устойчивости геосистем. Под ред. Н.Ф. Глазовского, А.Д. Арманда. – М.: Наука, 1992.
4. Моисеев Н.Н. Математические задачи системного анализа. - М.: Наука, 1981.
5. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально – географічних процесів в Україні. Київ – Харків: РВВ ХНУ, 2003.
6. Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України/ «Часопис соціально – економічної географії», Харків. - 2009 - вип. 7(2), - с. 66 – 80.
7. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001.
8. Топчієв О.Г. Суспільно – географічні дослідження: методологія, методи, методика. Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005.
9. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання. – Львів: Світ, 1994.
10. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. - Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001.

© Машков О., Немець К., 2010

УДК 911.3

Людмила Немець, Юрій Кандиба

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ У СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

У статті проведено аналіз тематики суспільно-географічних досліджень агропромислових комплексів в Україні з радянських часів до сьогодення. Виявлено особливості, тематику та географію сучасних досліджень АПК. Проаналізовано дисертаційні дослідження з географії АПК за період з 1991 до 2010 р. Показано перспективні напрями досліджень АПК в умовах глобалізації та розбудови ринкової економіки.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, суспільно-географічні дослідження, територіальна організація, виробнича спеціалізація, сільськогосподарське районування.

Людмила Немец, Юрий Кандыба. ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ В СОВРЕМЕННОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье проведен анализ тематики общественно-географических исследований агропромышленных комплексов в Украине с советских времен до настоящего времени. Вывявлены особенности, тематика и география современных исследований АПК. Проанализированы диссертационные исследования по географии АПК за период с 1991 до 2010 г. Показаны перспективные направления исследований АПК в условиях глобализации и формирования рыночной экономики.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, общественно-географические исследования, территориальная организация, производственная специализация, сельскохозяйственное районирование.

Lyudmyla Nemets, Yuriy Kandyba. THE PROBLEMS OF RESEARCH OF AGROINDUSTRIAL COMPLEXES IN MODERN HUMAN GEOGRAPHY. In the article the analysis of subject of publicly-geographical researches of agroindustrial complexes in Ukraine from soviet times to the present tense is conducted. Features, subject and geography of modern researches of agroindustrial complexes, are exposed. Dissertations researches on geography of agroindustrial complexes for period from 1991 to 2010 are analysed. Perspective directions of researches of agroindustrial complexes in the conditions of globalization and forming of market economy are shown.

Keywords: agroindustrial complex, publicly-geographical researches, territorial organization, production specialization agricultural districts.

Актуальність. Вступ України до СОТ поставив національне господарство в нові економічні реалії, які створюють певні виклики та

можуть мати неоднозначні і суперечливі наслідки. Агропромисловий комплекс, і особливо його провідна ланка – сільське господарство – зазна-

ють суттєвого впливу нових економічних умов, на які накладаються ще й наслідки фінансово-економічної кризи. Загострення демографічної кризи в сільській місцевості поглиблює депресивний стан сільського господарства. В суспільній географії обґрунтовано поняття «сільські депресивні території» [1], що підкреслює болючість сучасних проблем сільської місцевості. У зв'язку з цим суспільно-географічні дослідження агропромислових комплексів (АПК) набувають все більшої актуальності в умовах сьогодення.

Постановка проблеми. Дослідження АПК завжди були одним із важливих напрямів соціально-економічної географії в Україні. В умовах формування ринкових відносин у сільській місцевості, при посиленні конкуренції з боку іноземних товаровиробників, на тлі економічної та демографічної кризи проявляється дія нових чинників, які визначають функціональну та територіальну структуру АПК України. Традиційні наукові теорії та концепції розміщення АПК не завжди вказують на оптимальні шляхи розв'язання проблем його територіальної організації.

В рамках СОТ для України відкриваються нові переваги, зокрема може бути забезпечене стимулювання технічного та технологічного оновлення АПК у відповідності до світових стандартів через зростання іноземних інвестицій (сьогодні це вже спостерігається у харчопереробній галузі АПК) [6, с. 485-486]; збільшується доступ вітчизняних товарів АПК до ринків членів СОТ (а їх близько 150); починаються структурні перебудови в АПК, який є занадто застарілий в аспекті реформ; населення одержує певні переваги через розширення асортименту сільськогосподарської продукції, а іноді і суттєве зниження цін на товари та послуги АПК.

Проте, не слід забувати і про негативні моменти, зокрема загострення конкуренції в експортній сфері (виробництво цукру, молочних продуктів, овочів тощо); нестійкість внутрішнього ринку через зростання експорту товарів, що традиційно споживаються на національному ринку (соняшник та олія, зерно тощо).

Метою нашого дослідження є обґрунтування напрямів суспільно-географічних досліджень АПК в Україні. Завданнями дослідження є: ретроспективний аналіз економіко-географічних досліджень АПК в Україні; аналіз проблематики сучасних досліджень АПК; визначення перспективних напрямів досліджень АПК.

Виклад результатів дослідження. Ще в радянські часи проблемами територіальної організації АПК і, зокрема, сільського господарст-

ва, займалися багато українських економіко-географів та економістів. У повоєнні роки (1949 – 1952) під керівництвом академіка П. Першина виконувались експедиційні дослідження сільського господарства степових областей України, зокрема вивчалися його природні умови і ресурси, були розроблені заходи по боротьбі з посухами, запропоновані варіанти розвитку поливного землеробства і рекомендації, спрямовані на вдосконалення виробничої спеціалізації. Підсумки цих досліджень знайшли широке застосування у проектних роботах [2, с. 181].

Різні аспекти географії сільського господарства опрацьовані в роботах Г. Кривченка, І. Мукомеля, М. Пістуна, І. Рибачка, Д. Гука, А. Радченка, І. Кугукала, К. Сироцинського, Р. Івануха, П. Дубінова, І. Жадана, В. Нагірної, Р. Язиніної, А. Шулейкіна, О. Онищенко, А. Ващенко, Л. Коротун та ін. [2, с. 181].

У численних дослідженнях проаналізовано проблеми географії галузей сільського господарства, його спеціалізації по групах чи окремих областях (Київська, Харківська, Полтавська, Сумська, Луганська, Запорізька, Черкаська, Одеська, Миколаївська, Житомирська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька та ін.).

Проблеми районування і територіальної організації сільськогосподарського виробництва висвітлені у дослідженнях І. Мукомеля («Сільськогосподарські зони Української РСР», 1971 р. та ін.), аграрно-територіального комплексотворення – у працях М. Пістуна («Аграрно-територіальні комплекси. Теорія і досвід економіко-географічного дослідження», 1975 р. та ін.), методики дослідження сільськогосподарського виробництва – у працях О. Топчієва («Методи факторного аналізу в дослідженнях географії сільського господарства», 1975 р. та ін.), сільськогосподарського районування – у працях А. Ващенко, Г. Балабанова, І. Сваричевської та ін. [2, с. 181].

Інтенсивний розвиток виробничих зв'язків між сільськогосподарськими і промисловими підприємствами, розвиток аграрно-промислової інтеграції і формування аграрно-промислових комплексів та об'єднань на різних рівнях у 1970 – 1980-х рр. зумовили виникнення нового напрямку в українській економічній географії – вивчення аграрно-промислових комплексів різних типів і рангів [2, с. 181].

Вивчалися проблеми структурного аналізу і типізації цих комплексів, досліджувалися питання їх територіальної організації (М. Паламарчук, В. Нагірна, М. Пістун, А. Ващенко, Р. Язиніна, Г. Балабанов, О. Шаблій та ін.). Приділялась увага науковому обґрунтуванню

розміщення галузей господарства по природних зонах України, сільськогосподарському районуванню, дослідженню проблем формування і розвитку АПК, їх структури, а також аналізу з метою вдосконалення спеціалізації і територіальної організації, вивченню транспортних систем економічних районів та областей, виявленню ролі транспорту у розвитку АПК.

За роки незалежності України було захищено 18 дисертацій, присвячених економіко-географічним дослідженням АПК, у т.ч. 2 докторські. На думку К.В. Мезенцева, про стабільність досліджень за певним науковим напрямом свідчить приблизне співпадіння часток монографій і наукових видань, докторських та кандидатських дисертацій від загальної кількості відповідної наукової продукції суспільної географії [3, с. 25]. Щодо досліджень АПК, можна відзначити, що цей напрям перебуває нині у стагнації, оскільки частка кандидатських дисертацій з географії АПК у структурі кандидатських дисертаційних робіт у галузі суспільної географії суттєво перевищує відповідну частку докторських дисертацій та монографічних праць. Незважаючи на це, загальна кількість дисертаційних досліджень є найбільшою серед дисертацій з економічної географії.

В Україні з інтервалом у 14 років були захищені 2 докторські дисертації з проблем економіко-географічного дослідження АПК: «Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування)» (В. Нагірна, 1995), «Формування та розвиток агропродовольчого комплексу Західноукраїнського регіону (суспільно-географічний аналіз)» (П. Сухий, 2009) [4].

У кандидатських дисертаційних дослідженнях висвітлювалися проблеми територіальної організації і функціонування сільського господарства та АПК в цілому у різних регіонах України. 4 дисертаційні роботи присвячені дослідженню територіальної організації регіональних продовольчих ринків: Черкаської області – С. Запотоцький (2002), Полтавської області – С. Лавриненко (2007), Хмельницької області – Л. Мельник (2010), Столичного суспільно-географічного району – Л. Запорожець (2010). Актуалізація таких досліджень в останні роки засвідчує, очевидно, нові тенденції у розвитку регіональних продовольчих ринків, зокрема збільшення обороту внутрішньої та зовнішньої торгівлі продуктами харчування, нарощення обсягів інвестування у переробну ланку АПК тощо.

Розвиток ринкових відносин у сільській місцевості, процеси приватизації, диверсифікація форм власності на засоби аграрного вироб-

ництва зумовили дослідження сільськогосподарських підприємств різних типів і форм власності, представлені у чотирьох дисертаційних роботах. Дисертація Н. Провотар (1993) присвячена вивченню територіальної організації і комплексно-пропорційного розвитку агропромислового комбінату. У дисертації Т. Лужанської (2003) досліджується виробничо-територіальні типи сільськогосподарських підприємств, у працях Л. Богадьорової (2006) та С. Грекова (2007) – особисті селянські господарства.

Дослідженнями власне сільського господарства, його спеціалізації та територіальної організації займалися П. Сухий (1999), С. Пенюк (2002). Геоекологічні аспекти функціонування сільськогосподарського виробництва регіону вивчав М. Заячук (2000). Територіальну організацію регіонального сільськогосподарського меліоративного комплексу досліджував Б. Заблоцький (2001).

Дослідженнями галузевих АПК займалися: З. Пушкар – вивчення тваринницько-промислового АПК (2000), Г. Пергат – вивчення виноградарсько-виноробного АПК (2005). Проблеми територіальної організації агробізнесу вивчав І. Ранця (2005). Дисертація В. Паська (2003) розкриває територіальну організацію земельно-ресурсного потенціалу на прикладі Чернігівської області.

В якості територіального об'єкта економіко-географічних досліджень сільського господарства і АПК в цілому виступали різні регіони України. Лише у докторській дисертації В. Нагірної (1995 р.) у просторовому аспекті повністю охоплювалась територія України. Докторська дисертація П. Сухого присвячена дослідженню Західноукраїнського регіону, кандидатська дисертація Л. Запорожець – Столичного суспільно-географічного району. Решта дисертаційних досліджень присвячувалися вивченню проблем АПК у межах адміністративних регіонів обласного рівня. Спостерігається суттєве переважання досліджень АПК західних регіонів України, на які припадає 10 дисертацій, у т.ч. Чернівецької області – 3, Тернопільської – 2, Львівської – 1, Закарпатської – 1, Хмельницької області – 1 дисертація.

Лише у двох дисертаційних дослідженнях представлено регіони Лівобережної України (Полтавська та Чернігівська області) та у двох – південні регіони (Херсонська область, АР Крим). Тільки одна дисертація присвячена дослідженню центральних регіонів України, а саме Черкаської області. Такі територіальні диспропорції у дослідженні регіональних АПК в Україні пояснюються не просто актуальністю їх вивчення у тих чи інших регіонах, а й наявністю

та рівнем розвитку регіональних суспільно-географічних шкіл.

Про важливість зазначеного напрямку досліджень у суспільній географії говорить поява комплексного дослідження (М.О. Барановський, 2009), присвяченого вивченню депресивних сільськогосподарських територій. Ці дослідження мають бути продовжені, бо забезпечення стійкого розвитку нашої держави потребує термінового вирішення економічних та соціальних проблем сільської місцевості, розробки заходів щодо підвищення рівня життя сільського населення.

Підводячи підсумки із зазначеного вище, можна констатувати:

- на сьогодні в Україні існує суттєвий науковий доробок суспільно-географічного дослідження регіональних продовольчих ринків та сільськогосподарських підприємств;

- недостатньо розробленою залишається проблематика дослідження галузевих АПК – зернопродовольчого, олійно-жирового, цукробурякового, тваринницьких АПК тощо;

- існує значний перебік кількості дисертаційних досліджень АПК у бік західних регіонів України.

У перспективі необхідно провести комплексні суспільно-географічні дослідження АПК, спрямовані на такі акценти:

- 1). Необхідно удосконалити методологічні підходи щодо визначення спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Нині існує ряд методик визначення виробничої спеціалізації сільського господарства, однак часто вони дають різні і неоднозначні результати [7, с. 418-421]. Проте сьогодні вже існують прогресивні методики дослідження [1; 5].

- 2). На основі нових методологічних підходів доцільно удосконалити схему сільськогосподарського районування України. Сільськогосподарське районування території України, яке ще з радянських часів ґрунтувалося на відмінностях виробничої спеціалізації в загальнодержавному масштабі і «прив'язувалося» лише до природних зон, нині не завжди відображає реальну ситуацію. Адже поряд із впливом агрокліматичних умов все більше проявляється дія ринкових механізмів, яка спотворює усталені географічні закономірності, часто нівелює їх прояви.

- 3). Наукової розробки вимагає обґрунтування спеціалізації сільського господарства

сучасних приміських зон. Необхідно ширше використовувати досвід класичної теорії розміщення сільськогосподарського виробництва Й. Тюнена для розробки нових методологічних основ сільськогосподарського зонування в урбанізованих районах з урахуванням європейських норм та стандартів.

- 4). Доцільно більше уваги приділяти суспільно-географічним дослідженням локальних АПК, деталізувавши їх вивчення до рівня сільських і селищних рад адміністративних районів. Більшість сучасних досліджень АПК обмежуються районним чи регіональним (обласним) рівнем. При цьому поза увагою дослідників залишається низовий рівень, на якому формується первинна статистика і який може виступати базовою операційною одиницею дослідження, адже сільськогосподарські підприємства також територіально «прив'язані» до конкретних сільських та селищних рад.

- 5). Виходячи з попереднього твердження, необхідно ширше застосовувати методи польових досліджень, зокрема проведення науково-дослідницьких експедицій на рівні адміністративних районів. Результати польових досліджень можуть дати більш точну і достовірну інформацію про стан досліджуваних об'єктів (сільськогосподарських підприємств, особистих господарств населення, підприємств харчової промисловості, виробничої інфраструктури тощо).

- 6). Необхідно виявити особливості та встановити закономірності функціонування АПК в аспекті інтеграції до СОТ, звернувши увагу на забезпечення продовольчої безпеки України та її регіонів.

- 7). На основі комплексних міждисциплінарних досліджень слід запропонувати основи концепції регіональної політики, а на її основі – регіональні програми розвитку сільських територій, оптимізації АПК різних ієрархічних рівнів.

Висновки. Отже, трансформація суспільно-політичних та соціально-економічних реалій в Україні створює нові передумови для подальшого розвитку економіко-географічних досліджень АПК. Назріла необхідність ґрунтового комплексного дослідження процесів формування і функціонування та територіальної організації АПК різних ієрархічних рівнів в умовах глобалізації та посилення економічної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: монографія / Микола Олександрович Барановський. – Ніжин: ПП. Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
2. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: посібник. – Вид. друге, доповн. / Ярослав Іванович Жупанський. – К., 2006. – 276 с.

3. Мезенцев К. Проблеми та перспективи української суспільної географії ХХІ століття // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5 (2). – С. 23-30.
4. Нагірна В.П., Руденко Л.Г. Тематика дисертаційних досліджень в руслі сучасних суспільних проблем в Україні (спеціальності «Економічна та соціальна географія», «Географічна картографія», 1992 – 2002) / В.П. Нагірна, Л.Г. Руденко // Український географічний журнал. – 2004. – № 2. – С. 62–74.
5. Нємець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К.А. Нємець // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80.
6. Осика С.Г., Пятницькій В.Т. Світова організація торгівлі. – К.: «К.І.С.», 2004. – 516 с.
7. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

© Нємець Л., Кандиба Ю., 2010

Наукові повідомлення

УДК 911.3

Олександр Бейдик, Людмила Немець

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ У КНИЗІ РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

Проаналізовані рекорди регіонів України в економічному та суспільному житті, висвітлено регіональну структуру рекордів України в природній та суспільно-економічній сфері та визначено місце Харківської області у цій структурі. Розширено уявлення про рекреаційно-туристські ресурси як чинник ефективного управління рекреаційним господарством регіону.

Ключові слова: природна та соціально-економічна сфера, 7 природних чудес України, регіони України, ресурсно-рекреаційна привабливість території.

Александр Бейдик, Людмила Немец. ХАРЬКОВСКАЯ ОБЛАСТЬ В КНИГЕ РЕКОРДОВ УКРАИНЫ. Проанализированы рекорды регионов Украины в экономической и общественной жизни, освещена региональная структура рекордов Украины в природной и общественно-экономической сфере и определено место Харьковской области в этой структуре. Расширено представление о рекреационно-туристских ресурсах как факторе эффективного управления рекреационным хозяйством региона.

Ключевые слова: природная и социально-экономическая сфера, 7 природных чудес Украины, регионы Украины, ресурсно-рекреационная привлекательность территории.

Olexandr Beydyk, Lyudmila Nemets. KHARKOV REGION IN THE BOOK OF RECORDS OF UKRAINE. The records of regions of Ukraine were analyzed in economic and social life; the light was thrown upon the regional structure of records of Ukraine in natural, social, economic sphere and identified the place of Kharkovska oblast in this structure. The idea of recreation and tourist resources like a factor of effective management of recreation economy of region was widened.

Keywords: natural and socio-economic sphere, 7 natural wonders of Ukraine, regions of Ukraine, resources-recreation attractiveness of territory.

Постановка проблеми. Нещодавня планетарна акція щодо визначення семи сучасних чудес світу та аналогічні дієства, що відбулися в ряді країн Європи по визначенню семи національних чудес, дійшли у 2007–2008 рр. і до України: було визначено 7 архітектурно-історичних дестинацій та 7 природних див. До золотої сімки архітектурно-історичних об'єктів України увійшли Національний заповідник «Софія Київська» та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (м. Київ), дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань, Черкаська обл.), Національний заповідник «Хортиця» (м. Запоріжжя, Запорізька обл.), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (м. Хотин, Чернівецька обл.), Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Хмельницька обл.), Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь, АР Крим). Переможцями акції «7 природних чудес України» визначені: біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська обл.), регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» (Миколаївська обл.), Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл.), печера Мармурова (АР Крим), національний природний парк «Подільські Товтри» (Хмельницька обл.), озеро Світязь

(Волинська обл.), національний природний парк «Синевір» (Закарпатська обл.)¹.

Але ряд регіонів, незважаючи на наявність беззаперечних об'єктів, які мали всі підстави бути номінованими до золотої сімки (наприклад, українські чорноземи або печера Оптимістична, карпатські вершини-двотисячники, дельта Дунаю або чорноморське узбережжя Криму з неперевершеними красеннями-мисами), на жаль, не увійшли до кола переможців. За його межами залишились ряд регіонів України, які, на наш погляд, могли б бути достойно представлені в тій чи іншій «золотій сімці». Природно, з таким розподілом переможців погодяться далеко не всі.

Мета статті – дати кількісно-якісний аналіз об'єктів, явищ, подій, представлених у фор-

¹ Віршована форма переліку цих об'єктів сприятиме їх кращому запам'ятовуванню:

В озері Світязь – чиста вода
І в Синевирі вона, як сльоза,
В Новій Асканії – трави і коні,
Течія бистра
В Дністровським каньйоні,
В Бузі, що Степом
Несе свої хвилі,
Вир між порогами
Б'ється щосили,
Товтри Подільські
Застиглі на варті
І Мармурову
Відвідати варто.

маті «рекорди України» та виявити їх регіональну структуру в природній і суспільно-економічній сфері, акцентувавши увагу на Харківській області.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Україна, як і будь-яка територія на земній кулі, є категорією, якій притаманні не тільки загальні ознаки, а й прояви специфічності та унікальності. Існує достатньо широке коло джерел (публікації у пресі, монографії, енциклопедичні, довідкові видання, спогади), які віддзеркалюють ці аспекти.

Найбільш цікавими та інформаційно-щільними стосовно «рекордного аспекту» є ряд

монографій, путівників [1], енциклопедичних видань [2], і, особливо, роботи Г.О. Маценка [3–6] – останні були обрані основним об'єктом даного аналізу.

Методика дослідження і виклад основного матеріалу. Для аналізу матеріалу в межах обраного формату – джерельної бази [3–6] були використані таблиці, які віддзеркалювали кількісні показники рекордних проявів у межах трьох блоків (природному, економічному, науково-культурному) українського суспільства в регіональному (24 області та автономія) розрізі (табл. 1).

Таблиця 1

Регіональна структура рекордів України в природній та суспільно-економічній сфері

Адміністративні одиниці	Природа навколо нас	Людина і суспільство	У світі науки і техніки	Культура і мистецтво	Спорт і розваги	Разом	Місце за кількістю рекордних згадувань
Київська	41	81	155	141	30	448	1
Львівська	29	76	82	105	13	305	2
АР Крим	131	51	69	25	11	287	3
Одеська	42	25	45	15	16	143	4
• Харківська	18	26	47	40	10	141	5
Закарпатська	54	16	16	8	5	99	6
Донецька	20	27	36	8	4	95	7
Івано-Франківська	33	14	12	7	3	69	8
Дніпропетровська	11	14	28	8	7	68	9
Херсонська	41	11	6	2	2	62	10
Запорізька	17	13	9	5	4	48	11–12
Чернігівська	18	12	7	9	2	48	11–12
Тернопільська	16	12	6	8	5	47	13–14
Полтавська	9	13	12	12	1	47	13–14
Луганська	14	10	15	1	6	46	15–16
Миколаївська	14	8	13	7	4	46	15–16
Волинська	20	14	4	4	2	44	17–18
Чернівецька	24	10	7	2	1	44	17–18
Житомирська	15	11	6	4	3	39	19
Черкаська	15	12	2	6	1	36	20
Вінницька	6	15	6	4	3	34	21–22
Рівненська	12	16	2	4	0	34	21–22
Сумська	7	5	4	8	1	25	23
Хмельницька	6	6	5	5	0	22	24
Кіровоградська	8	2	6	4	1	21	25
Разом статей	808	749	608	669	175	3009	
Загалом	621	500	600	442	135	2298	

По першому блоку («Природа навколо нас») було проаналізовано 808 статей 7 номінацій: перші три позиції посідають АР Крим (131 рекордний прояв), Закарпатська (54), Одеська (42) області, останні три, відповідно – Хмельницька (6), Вінницька (6), Сумська (7) області.

По другому блоку («Людина і суспільство») було проаналізовано 749 статей 17 номінацій: перші три позиції посідають Київська (81

рекордний прояв), Львівська (76) області, АР Крим (51), останні три, відповідно – Кіровоградська (2), Сумська (5), Хмельницька (6) області.

По третьому блоку («У світі науки і техніки») було проаналізовано 608 статей 6 номінацій: перші три позиції посідають Київська (155 рекордних проявів), Львівська (82) області, АР Крим (69), останні три, відповідно – Сумська

(4), Хмельницька (5), Кіровоградська (6) області.

По четвертому блоку («Культура і мистецтво») було проаналізовано 669 статей 6 номінацій: перші три позиції посідають Київська (141 рекордний прояв), Львівська (105), Харківська (40) області, останні три, відповідно – Луганська (1), Чернівецька (2), Херсонська (2) області.

По п'ятому блоку («Спорт і розваги») було проаналізовано 175 статей 4 номінацій: перші три позиції посідають Київська (30 рекордних проявів), Одеська (16), Львівська (13) області, останні три, відповідно – Хмельницька (0), Рівненська (0), Чернівецька (1) області.

За сумою рекордних проявів трьох блоків (табл. 1) перші три позиції посідають Київська (448 рекордних проявів), Львівська (305) області, АР Крим (287), останні три, відповідно – Кіровоградська (21), Хмельницька (22), Сумська (25) області.

У цій шерензі Харківська область із 25 регіонів України займає достатньо високе 5 місце, маючи 141 рекордний прояв («Природа навколо нас» – 18, «Людина і суспільство» – 26, «У світі науки і техніки» – 47, «Культура і мистецтво» – 40, «Спорт і розваги» – 10).

Харківська область широким загалом, а особливо фахівцями-географами сприймається як регіон дійсно унікальних проявів у географічній, історичній, культурній царині України і Росії:

1) Шарівський палац (с. Шарівка Богодухівського району), садиба заснована у XIX ст. П. Ольховським, якому належали навколишні землі, ліси, винокурний завод; ансамбль садиби остаточно сформувався при Л.Е. та Ю.Л. Кенігах (1881–1917 рр.); палац є композиційним центром садиби, площа якої становить 70 га;

2) національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди (1722–1794 рр.) у с. Сковородинівка Золочівського району;

3) у Харкові площа Держинського (нині майдан Свободи) та будинок Державної промисловості – шедевр конструктивізму (архітектори С.С. Серафимов, С.М. Кравець, М.Д. Фельгер, 1925–1928 рр.); споруда була найбільшим у СРСР та Європі «хмарочосом»;

4) м. Чугуїв, художньо-меморіальний музей І.Ю. Рєпіна (1844–1930 рр.), пам'ятник І.Ю. Рєпіну (1956 р., скульптор М. Манізер);

5) Покровський собор (1689 р., реставрація – 1960–1965 рр.) у Харкові – найдавніша кам'яна споруда міста;

6) Благовіщенський кафедральний собор (1901 р., архітектор М. Ловцов) у Харкові;

7) селище Красний Кут (Краснокутськ), дендропарк; могили батька В.Н. Каразіна і його брата – І.Н. Каразіна;

8) пам'ятник Т.Г.Шевченку (1936 р., скульптор М. Манізер, архітектор І. Лангбард) – найкращий у світі.

Найбільш видатними епізодами на «рекордному полі» Харківської області є:

- у блоці «Природа навколо нас» у номінації «Рельєф» – кряж (найбільшим в Україні є Донецький кряж – найвища частина Донецької височини у межах Луганської, Донецької та Харківської областей); у номінації «Клімат» – найвища температура (+ 40,1°C у липні 1938 р. зафіксована у м. Куп'янськ); у номінації «Небезпечні явища природи» – найтриваліша завірюха (в 1956 р. у Козачій Лопані завірюха тривала 228 годин – швидкість вітру сягала 15–17 м/с або 54–61 км/год.); у номінації «Флора» – «П'ять братів» (пам'ятка природи у Золочівському лісництві – унікальні дуби віком понад 100 років, які ростуть з одного кореня); у номінації «Фауна» – найбільший збір меду (у колгоспі імені Щорса Лозівського району в 1956 р. від кожної з 65 бджолосімей одержано по 101 кг меду та 1,2 кг воску); найбільша за вагою риба (короп вагою 22 кг був виловлений у 1958 р. у р. Оскол поблизу с. Дворічне); у номінації «Охорона навколишнього середовища» – найстаріший зоопарк в Україні (Харківський зоопарк було засновано 1895 р., площа 22 га; в ньому представлена найчисленніша колекція тварин – 5,3 тис. тварин 350 видів, 40 з яких занесено до Червоної книги України); найстаріший парк (другий за віком є парк в с. Старий Мерчик, створений у 1770 р. за проектом просвітителя О.О. Паліцина); найбільші ботанічні сади України (ботанічний сад Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, заснований 1999 р., за площею (16,2 га) посідає десяте місце серед ботсадів України); найбільші дендропарки України (дендропарк у м. Харків, заснований 1972 р., за площею (22,8 га) посідає десяте місце серед дендропарків України);

- у блоці «Людина і суспільство» у номінації «Тривалість життя» – рекордсменка довгожителка (Христина Іванівна Пахуща, мешканка с. Лебедівка Сахновщинського району, на час обстеження співробітника Інституту геронтології ім. О. Богомольця НАН України в 1951 р. мала вік 120 років – народилась у 1831 р.); у номінації «Материнство і діти» – найбільша маса новонародженої дитини (у 1988 р. харків'янка Людмила Попова народила доньку – здорову дівчинку вагою 6 кг 300 г; матері було 43 роки, а донька стала її 13 дитиною); найстаріший будинок малюка (Харківсь-

кий міський будинок малюка заснований у 1919 р.); перший інститут охорони материнства і дитинства було створено в 1923 р. у Харкові; у номінації «Державність» – перша політична партія на Східній Україні (Революційна українська партія була створена в Харкові в 1900 р.; її політичною метою була самостійна Україна); у номінації «Населення» – найбільш поширена назва населеного пункту (в Україні є 131 населений пункт із назвою Іванівка, найбільша кількість з яких (14) знаходиться в Харківській обл.); найбільші міста України (Харків – перша столиця України і друге за кількістю населення місто держави, 1 млн. 500 тис. осіб); у номінації «Нагороди» – Нобелівські премії (лауреати премії: Ілля Ілліч Мечников (1845–1916) – видатний фізіолог, уродженець с. Іванівка, нині Куп'янського району Харківської обл.; Саймон Сміт Кузнець (1901–1985) – американський економіст, уродженець м. Харків); Лев Давидович Ландау – радянський фізик, народився у Баку, з 1931 р. мешкав у м. Харкові; у номінації «Медицина» – перша трансплантація нирки (у 1933 р. у Харкові українським хірургом Ю.Ю. Вороновим; після операції 26-річна жінка прожила ще 2 доби); перше в Україні і Росії видалення селезінки (здійснив у 1887 р. український хірург Аполінарій Григорович Підріз (1852–1900), професор Харківського університету); перша в Україні і Росії операція на пораненому серці (зробив А.Г. Підріз у Харкові у 1897 р.);

- у блоці «У світі науки і техніки» у номінації «Наука» – найстаріший сільськогосподарський вищий навчальний заклад (Харківський сільськогосподарський інститут було засновано у 1816 р. поблизу Полтави, а у 1914 р. – перенесено до Харкова); перший університет у Східній Україні (було відкрито в Харкові 1805 р.); найбільша університетська будівля (будівля Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна споруджена у 1930 – 1932 рр.); перше студентське товариство (було створено в Харківському педагогічному інституті в 1902 р.); у номінації «Наукові дослідження» – перші палеонтологічні дослідження в Україні (розпочалися у другій половині XVII ст. із розкопок кістяка мамонта в околицях Харкова); перша метеорологічна станція (була заснована вченим В.Н. Каразіним у 1810-х роках у своєму маєтку в с. Кручик на Харківщині); перші інструментальні метеорологічні дослідження з використанням спеціальних приладів (було розпочато в Харкові в 1738 р.); найбільший декаметровий Т-подібний радіотелескоп у світі (УТР-2 було змонтовано на початку 1970-х років поблизу с. Волохів Яр Харківської обл. на Граків-

ському полігоні Харківського радіоастрономічного інституту НАН України); першим співвітчизником, який піднявся у 1982 р. на найвищу вершину світу Еверест (Сергій Бершов з Харкова); у номінації «Архітектура і будівництво» – найвищі архітектурні споруди сучасності (телевізійна вежа в Харкові (241 м) є третьою за висотою в Україні); перший висотний будинок в Україні і в колишньому СРСР (споруджено в Харкові у 1925–1929 рр. – будинок Державної промисловості або Держпром); найбільша площа в Україні та Європі (площа Свободи – колишня Дзержинського – в Харкові займає 11,5 га); найглибша свердловина для видобутку питної води (глибина 1042 м, 1966 р., Харків); у номінації «Енергетика» – найбільше підприємство з видобування і транспортування газу (Шебелинське газопромислове управління у смт. Червоний Дінець Балаклійського району забезпечувало видобуток 65% природного газу в Україні); у номінації «Транспорт» – перший серійний пасажирський літак (літак К-5 07.11.1929 р. піднявся над Харковом); перший серійний літак незалежної України (літак АН-140 піднявся в небо над Харківським авіаційним заводом 23.09.1999 р.); у номінації «З історії речей» – перший в Україні гусеничний трактор (гусеничний трактор «Комунар» зійшов з конвеєра у 1924 р. на Харківському паровозобудівному заводі); перші мотоцикли в Україні (було виготовлено 1931 р. у Харкові); один із найстаріших заводів шампанських вин (відкрито в Харкові у 1940 р.);

- у блоці «Культура і мистецтво» у номінації «Мова та писемність» – найбільший центр державної бібліографії (Книжкова палата України заснована 1922 р. у Харкові); найбільші бібліотеки України (Державна наукова бібліотека ім. В.Короленка, 6,5 млн. книг, 1886 р.; Центральна наукова бібліотека ХНУ імені В.Н. Каразіна, 3,4 млн. книг, 1805 р.); у номінації «Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво» – найдорожча картина (твір російського живописця, уродженця м. Чугуєва, І.Ю.Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1880–1891) була придбана російським імператором Олександром III за 35 тис. карбованців сріблом); у номінації «Музика, театр, кіно» – найстаріші театри України (Харківський театр опери та балету ім. М.Лисенка заснований 1880 р., Український театр юного глядача у Харкові заснований 1920 р.); найдавніший публічний сеанс вітчизняних фільмів (відбувся 1 грудня 1896 р. у Харківському оперному театрі); у номінації «Засоби масової інформації» – початок регулярного радіомовлення (було закладено 1924 р. у Харкові);

- у блоці «Спорт і розваги» у номінації «Види спорту» – перші відкриті змагання (змагання з легкої атлетики було проведено в Харкові у вересні 1912 р.); перша Всеукраїнська олімпіада з легкої атлетики (відбулась 10–18 серпня 1921 р. у Харкові); марафонець-інвалід (на міжнародному марафоні в Москві 1991 р. харків'янин Володимир Мінаш, який за 14 років до того залишився без ноги, подолав дистанцію за 7 годин 14 хвилин, тобто утричі довше, ніж лідер); у номінації «Незвичайні рекорди» – жонглювання м'ячем позмінно головою і ногами (у 1995 р. харків'янин Микола Куценко показав феноменальний результат, прожонглювавши таким чином 24 годин 30 хвилин).

Природно, що ряд даних стосовно і окремих регіонів, і України в цілому застарів, потребує свого уточнення і аналізу – не виключенням є і Харківська область, економічні та соціальні рекорди якої, як і рекорди сумні, трагічні не мають залишатися поза увагою.

Висновки та пропозиції:

- Кількісно-якісний аналіз об'єктів, явищ, подій, представлених у форматі «рекорди України» показав, що серед 25 регіонів України Харківська область займає 5 місце, маючи 141 рекордний прояв; у той же час унікальні природні, суспільні ресурси регіону, які є загальновідомими, але за тих чи інших причин не віддзеркалені в книзі рекордів України, забезпечують Харківській області принаймні місце в першій п'ятірці регіонів України.

- Інформація про ієрархію, кількість і якість регіональних рекреаційно-туристських ресурсів виступає чинником ефективного управління рекреаційним господарством регіону, більш збалансованого і комплексно-пропорційного розвитку економіки області.

- На нашу думку, визначення 7 природних чудес України є невдалим. По-перше, явний перекис у бік гідрологічних об'єктів (4). По-друге, відсутні об'єкти, статус яких (тобто входження до сімки) вимусив владу звернути на

них більшу увагу, зважаючи на економічне значення останніх, з одного боку, та вкрай незадовільний стан – з іншого. Взагалі були визначені такі об'єкти, які в більшості своїй добре відомі всім, мають достатньо високий рейтинг і практично ніякого ексклюзиву не несуть. Хоча, можливо, не все так сумно. На наш погляд, більш вдалим, збалансованим, різноманітним був би наступний ряд:

1) печера Оптимістична (Тернопільська обл.) – найбільша у світі гіпсова печера за довжиною (близько 250 км) (обов'язкове внесення маршрутів печерою до навчальних програм вищої і середньої школи Карпатського, Подільського регіонів);

2) дельта Дунаю (Одеська обл.) (заходи, спрямовані на внесення об'єкту до Списку Всесвітнього надбання);

3) чорноморське узбережжя Криму з унікальними природними комплексами мисів (Мартьян, Лукулл, Хроні, Атлеш, Сарич, Айя, Фонар, Зюк, Опук, Фіолент, Меганом та ін.);

4) карпатські двотисячники (Говерла, Піп-Іван, Ребра, Гутин-Томнатик, Бребенескул) (Закарпатська та Івано-Франківська обл.);

5) національний природний парк «Товтри» (Хмельницька, Тернопільська обл.);

6) біосферний заповідник Асканія-Нова (Херсонська обл.);

7) українські чорноземи (з опорними шурфами в Полтавській, Кіровоградській, Черкаській областях).

- Зважаючи на те, що довкілля, людина, суспільство, економіка постійно змінюються, змінюється і сам п'єдестал рекордних проявів у тій чи іншій номінації, які, в свою чергу, теж модифікуються.

- Потрібен постійний моніторинг рекордних проявів (національний, регіональний, локальний вимір), адже останні – природні, суспільно-економічні, біосоціальні – суттєвий чинник ресурсно-рекреаційної привабливості території та залучення до України іноземних туристів.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Енциклопедія Сучасної України. Том 2. – К.: Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2003. – 872 с.
3. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Культура і мистецтво. Спорт і розваги. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 80 с.
4. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Людина і суспільство. У світі науки і техніки. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 112 с.
5. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Природа навколо нас. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 80 с.
6. Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упорядник Г.О.Маценко. – Львів: Слово, 1992. – 160 с.
7. Івченко А.С. Вся Україна: Путівник. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – 656 с.

© Бейдик О., Немець Л., 2010

ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИРОДНОГО ВІДТВОРЕННЯ РЕСУРСІВ ПРАЦІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розкрито зміст показників, що відображають вплив демографічних процесів на ринок праці регіону. На основі методу кластерного аналізу та індексного методу проведено групування районів Хмельницької області за показниками природного руху та структури населення. Здійснено інтегральну типізацію районів за показниками природного відтворення ресурсів праці. Розкрито демографічні особливості кожного типу районів зокрема та виявлено суспільно-географічні особливості результатів типізації районів області в цілому.

Ключові слова: ресурси праці, ринок праці, демографічні процеси, природне відтворення, територіальна диференціація, кластерний аналіз, індексний метод, групування, типізація.

Константин Мезенцев, Виктор Сайчук. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЕСТЕСТВЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ. Раскрыто содержание показателей, отражающих влияние демографических процессов на рынок труда региона. На основе метода кластерного анализа и индексного метода проведена группировка районов Хмельницкой области по показателям естественного движения и структуры населения. Осуществлена интегральная типизация районов по показателям естественного воспроизводства ресурсов труда. Раскрыты демографические особенности каждого типа районов в частности и выявлены общественно-географические особенности результатов типизации районов области в целом.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рынок труда, демографические процессы, естественное воспроизводство, территориальная дифференциация, кластерный анализ, индексный метод, группировка, типизация.

Kostyantyn Mezentsev, Viktor Saychuk. TERRITORIAL DIFFERENTIATION OF THE NATURAL REPRODUCTION OF LABOUR RESOURCES IN KHMELNYTSKY REGION. The essence of indicators that represent the impact of demographic processes on the regional labor market is revealed. Grouping of Khmelnytsky region districts by the indicators of natural movement and population structure with the method of cluster analysis and the index method is carried out. Integral typing of districts by indicators of natural reproduction of labor resources is carried out. The demographic characteristics of each type in particular and human-geographical features of the results of district typing in region as a whole are shown.

Keywords: labor resources, labor market, demographic processes, natural reproduction, territorial differentiation, cluster analysis, index method, grouping, typing.

Постановка проблеми. Розвиток регіональних ринків праці значною мірою відбувається під впливом демографічних процесів, прояв яких можна охарактеризувати за допомогою показників природного відтворення ресурсів праці, які об'єктивно вказують на певні особливості (специфіку) людського розвитку. Суспільно-географічне дослідження впливу природного відтворення ресурсів праці на функціонування та розвиток регіонального ринку праці обов'язково передбачає дослідження відтворення населення регіону та його територіальну диференціацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що проблеми впливу демографічних процесів на функціонування регіонального ринку праці розглянуто у працях С. Бандура, Д. Богині, В. Герасимчука, М. Долішнього, Ю.Заволоки, Т. Заєць, Н. Запужляк, С. Злупко, Е. Лібанової, Н. Мезенцевої, В. Онікієнка, І. Петрової, В. Петюха та інших вчених. Водночас проведення суспільно-географічних досліджень демографічних процесів на рівні окремих регіонів та вивчення їх територіальної диференціації є актуальним.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Актуальність проблеми, її недостатня вивченість та необхідність практичного застосування результатів дослідження зумовили вибір теми дослідження. Метою статті є провести групування районів Хмельницької області за

показниками природного руху та структури населення, обґрунтувати необхідність врахування специфічних особливостей окремих груп районів при підготовці територіальних та регіональних програм зайнятості населення, провести типізацію районів за показниками природного відтворення ресурсів праці.

Виклад основного матеріалу. Основними демографічними показниками, що використовуються при аналізі ринку праці є показники народжуваності і смертності населення (у тому числі різних вікових груп) та їх динаміка. На відтворення ресурсів праці впливають також показники шлюбності (одруження та розлучення), природний рух населення (міграція).

Як результат процесів природного відтворення ресурсів праці є формування структури населення за статеві віковою ознакою, сімейним станом (шлюбністю) та місцем проживання. Важливим для суспільно-географічного аналізу ринку праці є врахування особливостей територіальної організації населення (розселення населення) та врахування в системі розселення розподіл населення на сільське та міське.

Основними методами, що використовуються для аналізу демографічних показників, є статистичні методи та спеціальні методи статистичного аналізу.

Особливість статистичних методів полягає у необхідності отримання та опрацювання значної кількості даних отриманих шляхом спо-

стереження. Для достовірності отриманих даних необхідно охопити обстеженням велику кількість людей або врахувати дані за тривалий період часу (5-15 років).

Основними статистичними методами дослідження природного відтворення трудового потенціалу регіону є методи таксономічного групування та класифікації («індексний», «ранговий» методи, кластерний аналіз та інші).

Визначення груп районів за подібністю показників природного відтворення та структу-

ри населення проведено за допомогою кластерного аналізу, що дало можливість виділити райони із спільними тенденціями та особливостями.

Проведення кластеризації районів Хмельницької області за зведеними показниками природного відтворення ресурсів праці і структури населення дало можливість виділити 5 груп районів (рис. 1).

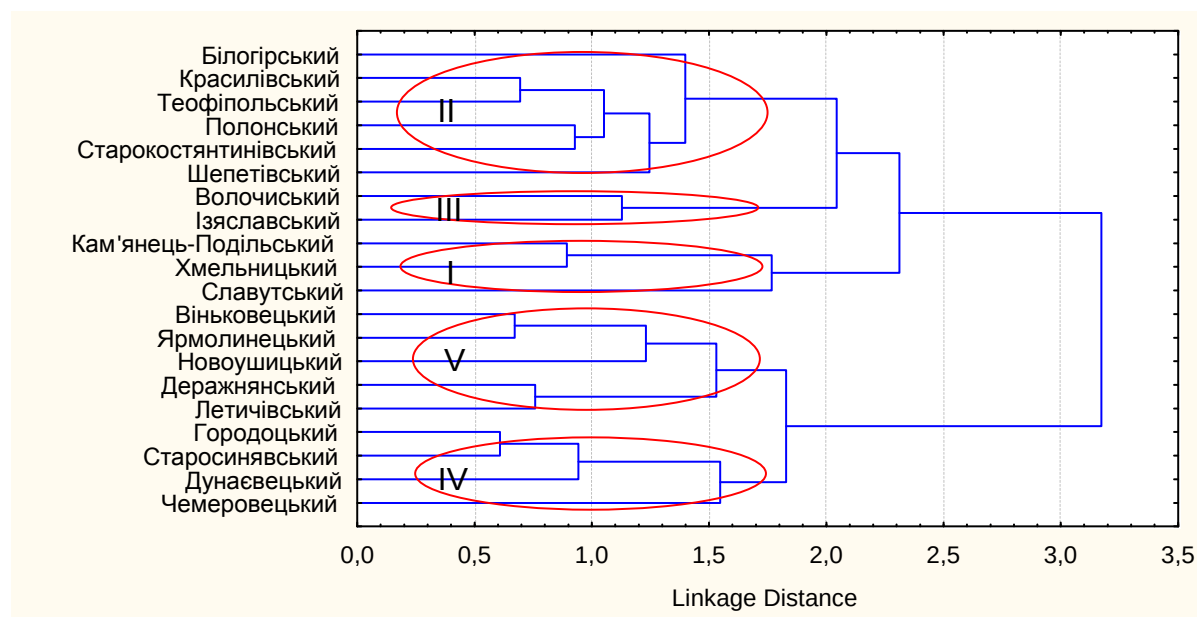

Рис. 1. Кластеризація районів Хмельницької області за зведеними показниками природного відтворення та структури населення області

Результати кластеризації районів за зведеними показниками співставні із результатами кластеризації проведених по окремих показниках природного відтворення ресурсів праці та структури населення, хоча групування районів за природним відтворенням сільського населення дещо відрізняється від загальних тенденцій.

З таблиці 1 видно, що результати різних підходів до кластеризації районів за показниками природного відтворення ресурсів праці мають спільні риси і групування районів значною мірою залежить від соціально-економічної середовища їх функціонування та участі в системі розселення.

В окремі групи об'єднуються райони, що формують соціально-економічний та розселенський «каркас» області (Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Славутський і, певним чином, Шепетівський райони) та, в окрему, «депресивні» в соціально економічному відношенні райони (Вінницький, Новоушицький, Чечеревецький та Ярмолинецький).

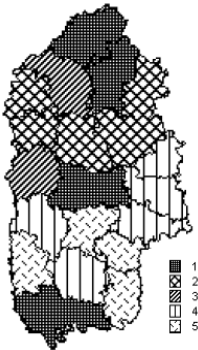
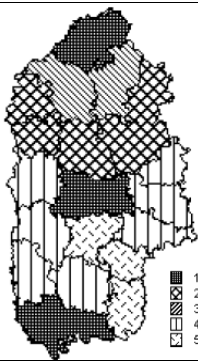
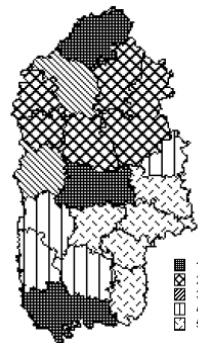
Для уточнення та перевірки даних кластеризації районів області проведено групування районів «ранговим» та «індексним» методами, що дало можливість об'єднати райони у 5 груп та уточнити співвідношення між групами за «сприятливістю» («несприятливістю») показників природного відтворення ресурсів праці (табл. 2).

Шляхом експертної оцінки за результатами проведеного групування районів області («ранговим», «індексним» методами та кластерним аналізом) та з урахуванням особливостей системи розселення та соціально-економічного розвитку регіону нами виділено 5 типів районів Хмельницької області за показниками природного відтворення ресурсів праці та структури населення 1 проведено їх характеристику (табл. 3, рис. 2).

Виділені типи районів мають наступні особливості показників природного відтворення ресурсів праці та структури населення:

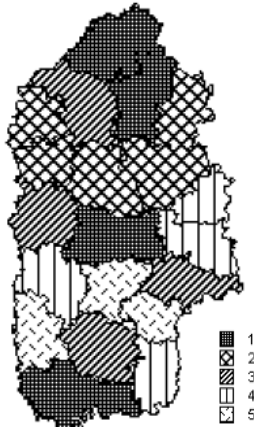
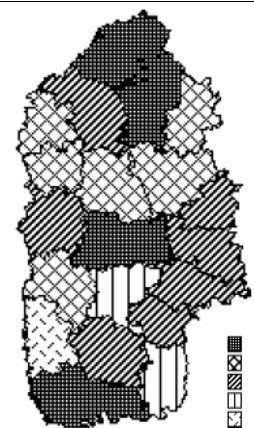
Таблиця 1

Групування районів області за показниками природного відтворення населення

Група	Райони	Картосхема
Кластеризація районів за показниками природного відтворення всього населення		
1	- Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський), Хмельницький (з м. Хмельницький), Славутський (з м. Славута та м. Нетішин), Шепетівський (разом з м. Шепетівка);	
2	- Білогірський, Красилівський, Теофіпольський, Полонський, Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів);	
3	- Волочиський, Ізяславський;	
4	- Городоцький, Старосинявський, Дунаєвецький, Деражнянський, Летичівський;	
5	- Віньковецький, Ярмолинецький, Новоушицький, Чемеровецький.	
Кластеризація районів за показниками природного відтворення сільського населення		
1	- Білогірський, Теофіпольський, Полонський, Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський), Хмельницький (з м. Хмельницький), Шепетівський (з м. Шепетівка);	
2	- Ізяславський, Славутський (з м. Славута та м. Нетішин), Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів);	
3	- Дунаєвецький, Красилівський;	
4	- Деражнянський, Летичівський, Ярмолинецький;	
5	- Віньковецький, Городоцький, Волочиський, Новоушицький, Чемеровецький, Старосинявський.	
Кластеризація районів за показниками структури населення		
1	- Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський), Хмельницький (з м. Хмельницький), Славутський (з м. Славута та м. Нетішин);	
2	- Білогірський, Теофіпольський, Красилівський, Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів), Полонський;	
3	- Ізяславський, Шепетівський (з м. Шепетівка);	
4	- Волочиський, Городоцький, Летичівський, Деражнянський, Дунаєвецький, Старосинявський, Чемеровецький;	
5	- Віньковецький, Ярмолинецький, Новоушицький.	
Кластеризація районів за зведеними показниками природного відтворення та структури населення		
1	- Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський), Хмельницький (разом із м. Хмельницький), Славутський (разом із м. Славута та м. Нетішин), Шепетівський (разом з м. Шепетівка);	
2	- Білогірський, Красилівський, Теофіпольський, Полонський, Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів);	
3	- Волочиський, Ізяславський;	
4	- Городоцький, Старосинявський, Дунаєвецький, Деражнянський, Летичівський;	
5	- Віньковецький, Ярмолинецький, Новоушицький, Чемеровецький.	

Таблиця 2

Групування районів області індексним методом за показниками природного відтворення всього населення

Група	Сумарні ранги (індекси)	Райони	Картосхема
Групування районів ранговим методом			
1	110-160	- Славутський (разом із м. Славута та м. Нетішин), Шепетівський (разом з м. Шепетівка), Хмельницький (разом із м. Хмельницький), Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський);	
2	160-230	- Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів), Полонський, Білогірський, Теофіпольський, Краси-лівський;	
3	230-280	- Дунаєвецький, Ізяславський, Деражнянський, Во-лочиський;	
4	280-330	- Старосинявський, Городоцький, Летичівський Но-воушицький;	
5	330-370	- Віньковецький, Ярмолинецький, Чемеровецький.	
Групування районів індексним методом			
1	32,5-29,0	- Хмельницький (разом із м. Хмельницький), Сла-вутський (разом із м. Славута та м. Нетішин), Шепе-тівський (разом з м. Шепетівка), Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський);	
2	29,0-26,5	- Полонський, Городоцький, Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів), Теофіпольський, Білогірсь-кий, Красилівський;	
3	26,5-24,5	- Волочиський, Ізяславський;	
4	24,5-23,0	- Старосинявський, Дунаєвецький, Деражнянський, Летичівський;	
5	21,5- 23,0	- Віньковецький, Ярмолинецький, Новоушицький, Чемеровецький.	

Таблиця 3

Групування районів області індексним методом за показниками природного відтворення всього населення

№ п/п	Назви районів	Групи районів визначені за методами:						Типи районів
		Ранговий (сумарний ранг)	Індексний (сумарний індекс)	Кластерний аналіз за показниками:				
				всього населення	сільського населення	структури населення	за зведеними показниками	
1	Білогірський	2 (191)	2 (26,8)	2	1	2	2	II
2	Віньковецький	5 (351)	3 (26,3)	5	5	5	5	V
3	Волочиський	3 (279)	4 (24,6)	3	5	4	3	III
4	Городоцький	4 (289)	2 (28,4)	4	5	4	4	IV
5	Деражнянський	3 (275)	3 (26,4)	4	4	4	5	IV
6	Дунаєвецький	3 (239)	3 (25,4)	4	3	4	4	III
7	Ізяславський	3 (260)	4 (24,5)	3	2	3	3	III
8	Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець- Подільський)	1 (152)	1 (29,3)	1	1	1	1	I

Продовж. табл. 3

9	Красилівський	2 (220)	2 (26,7)	2	3	2	2	II
10	Летичівський	4 (322)	3 (25,4)	4	4	4	5	IV
11	Новоушицький	4 (329)	5 (24,2)	5	5	5	5	V
12	Полонський	2 (183)	2 (28,9)	2	1	2	2	II
13	Славутський (з м. Славута та м. Нетішин)	1 (110)	1 (31,6)	1	2	1	1	I
14	Старокостянтинівський (з м. Старо-костянтинів)	2 (182)	2 (28,0)	2	2	2	2	II
15	Старосинявський	4 (287)	3 (25,8)	4	5	4	4	IV
16	Теофіпольський	2 (192)	2 (27,4)	2	1	2	2	II
17	Хмельницький (з м. Хмельницький)	1 (123)	1 (32,4)	1	1	1	1	I
18	Чемеровецький	5 (358)	5 (21,6)	5	5	4	4	V
19	Шепетівський (з м. Шепетівка)	1 (118)	1 (30,7)	1	1	3	2	I
20	Ярмолинецький	5 (370)	5 (24,4)	5	4	5	5	V

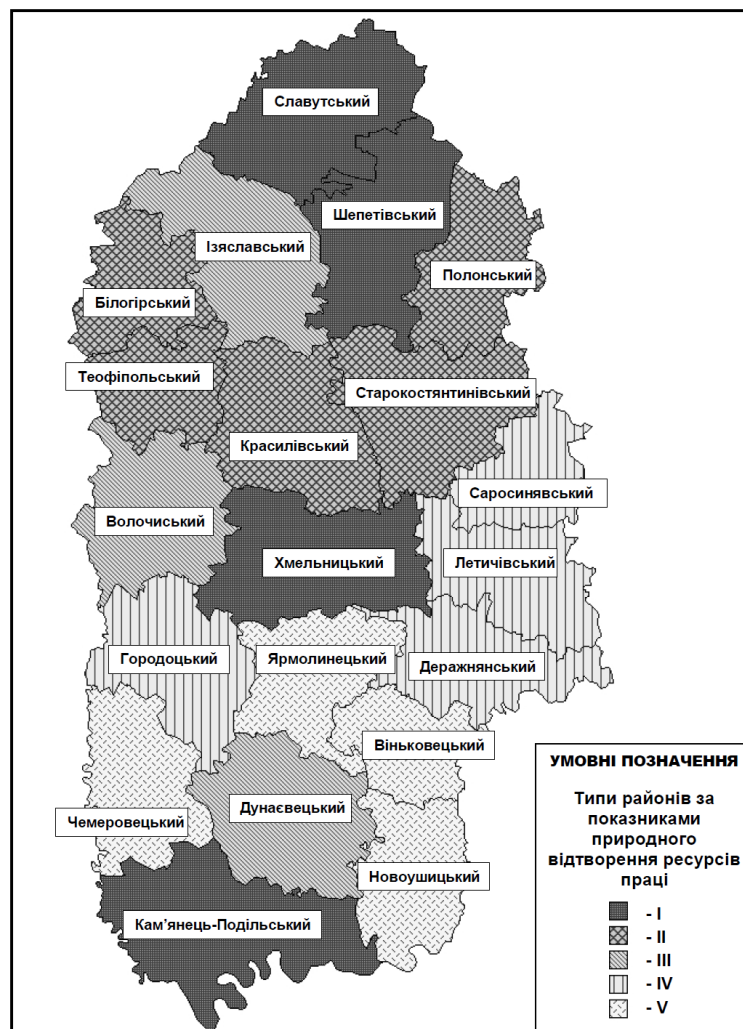

Рис. 2. Типізація районів Хмельницької області за показниками природного відтворення ресурсів праці

I тип (Кам'янець-Подільський (з м. Кам'янець-Подільський), Славутський (з м. Славута та м. Нетішин), Хмельницький (з м. Хмельницький) та Шепетівський (з м. Шепетівка) ра-

йони) характеризується наступними особливостями:

- наявність в складі даних районів центрів регіональної та міжрайонних систем розселення (м. Хмельницький, м. Кам'янець-Подільський

та м. Шепетівка) та промислових і соціальних центрів міжрайонного значення (м. Славута та м. Нетішин), що і визначають специфіку природного відтворення населення даного типу районів;

- переважання частки міського населення (даний показник коливається від 59,5% у Шепетівському (з м. Шепетівка) до 83,3% у Хмельницькому (з м. Хмельницький) районах);

- вища у порівняно із середньообласним показником частка чоловіків в розрахунку на 1000 жінок (в межах від 862,8 у Кам'янець-Подільському (з м. Кам'янець-Подільський) до 893,3 у Шепетівському (з м. Шепетівка) районах, по області – 855,9);

- більша частка населення в працездатному віці (в межах від 58,8% у Шепетівському (з м. Шепетівка) до 64,9% у Хмельницькому (з м. Хмельницький) районах, по області – 58,3%) та менша у старшому за працездатний вік (від 19,6% у Хмельницькому (з м. Хмельницький) до 23,8% у Шепетівському (з м. Шепетівка) районах, по області – 25,4%) ніж в середньому по області;

- коефіцієнт народжуваності в усіх районах даного типу за винятком Кам'янець-Подільського (з м. Кам'янець-Подільський) перевищує середньообласне значення (в межах від 10,5‰ у Кам'янець-Подільському (з м. Кам'янець-Подільський) до 12,4‰ у Славутському (з м. Славута та м. Нетішин) районах, по області – 11,0‰);

- коефіцієнт смертності змінюється в межах від 11,6‰ у Хмельницькому (з м. Хмельницький) до 18,3‰ у Шепетівському (з м. Шепетівка) і в усіх районах даного типу за винятком Шепетівському (з м. Шепетівка) менше середньообласного значення (17,0‰);

- коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення змінюється від -6,0‰ у Шепетівському (з м. Шепетівка) до +0,2‰ у Хмельницькому (з м. Хмельницький) районах (середньообласне значення даного показника становить -6,0‰);

- для усіх міст даного типу районів крім м. Шепетівки характерні додатні показники природного приросту населення;

- рівень шлюбності населення даних районів перевищує середньообласні показники і змінюється в межах від 7,1% у Шепетівському (з м. Шепетівка) до 8,6% у Хмельницькому (з м. Хмельницький) районах (по області – 7,0%).

II тип (Білогірський, Красилівський, Теофіпольський, Полонський та Старокостянтинівський (з м. Старокостянтинів) райони):

- райони даного типу розміщені між центрами північної та центральної міжрайонних

систем розселення населення та розміщені зонально, перетинаючи область із сходу на захід;

- частка міського населення найбільша у Полонському та Старокостянтинівському (з м. Старокостянтинів) районах (відповідно 63,1% та 51,7%) і найменша у Теофіпольському та Білогірському районах (відповідно 29,9% та 26,2%);

- частка чоловіків в розрахунку на 1000 жінок змінюється від 834,7 у Полонському до 897,5 у Шепетівському (з м. Шепетівка) районах;

- частка населення в працездатному віці змінюється від 54,0% у Теофіпольському до 56,2% у Старокостянтинівському (з м. Старокостянтинів) районах (у сільській місцевості – від 54,0% у Теофіпольському до 56,2% у Старокостянтинівському (з м. Старокостянтинів) районах);

- частка населення у старшому за працездатний вік в межах від 25,8% у Старокостянтинівському (з м. Старокостянтинів) до 28,3% у Красилівському районах (у сільській місцевості – від 28,7% у Білогірському до 33,0% у Старокостянтинівському (з м. Старокостянтинів) районах);

- коефіцієнт народжуваності в районах даного типу змінюється від 10,9‰ у Білогірському до 12,7‰ у Полонському районах та на рівні і вище середньообласного значення (11,0‰);

- коефіцієнт смертності змінюється в межах від 18,5‰ у Полонському до 19,8‰ у Теофіпольському районах, що перевищує його середньообласного значення (17,0‰);

- в усіх районах спостерігається природне скорочення населення (коефіцієнт природного скорочення змінюється в межах від -5,8‰ у Полонському до -8,7‰ у Теофіпольському районах), лише у м. Старокостянтинів «нульовий» природний приріст;

- рівень шлюбності населення даних районів коливається в межах від 5,6% у Красилівському до 6,6% у Полонському районах (по області – 7,0%).

III тип (Волочиський, Дунаєвецький та Ізяславський райони):

- райони даного типу розміщені неподалік центрів міжрайонних систем розселення (м. Хмельницький, м. Кам'янець-Подільський та м. Шепетівка);

- частка міського населення коливається від 31,1% у Дунаєвецькому до 40,5% у Волочиському районах;

- частка чоловіків в розрахунку на 1000 жінок змінюється від 825,6 у Дунаєвецькому до 901,5 у Ізяславському районах;

- частка населення в працездатному віці змінюється від 54,0% у Дунаєвецькому до 56,3% у Ізяславському районах (у сільській місцевості – від 49,0% у Волочиському до 52,1% у Дунаєвецькому районах);

- частка населення у старшому за працездатний вік в межах від 27,1% у Ізяславському до 29,8% у Дунаєвецькому районах (у сільській місцевості – від 30,6% Ізяславському до 35,3% у Волочиському районах);

- коефіцієнт народжуваності в районах даного типу змінюється від 9,4‰ у Ізяславському до 10,7‰ у Дунаєвецькому районах (у сільській місцевості – на рівні 9,5-9,6‰);

- коефіцієнт смертності змінюється в межах від 18,3‰ у Дунаєвецькому до 20,6‰ у Волочиському та Ізяславському районах (у сільській місцевості – від 20,4% Дунаєвецькому до 26,2% у Волочиському районах);

- в усіх районах спостерігається природне скорочення населення (коефіцієнт природного приросту (скорочення) від'ємний і змінюється від -7,6‰ у Дунаєвецькому до -11,2‰ у Теофіпольському районах, у сільській місцевості – від -10,8‰ Дунаєвецькому до -16,7‰ у Волочиському районах);

- рівень шлюбності населення даних районів коливається в межах від 5,7‰ у Ізяславському до 7,2‰ у Волочиському районах.

IV тип (Городоцький, Деражнянський, Летичівський та Старосинявський райони):

- райони даного типу розміщені у центральній частині області неподалік центру регіональної системи розселення (м. Хмельницький);

- частка міського населення коливається від 25,3% у Старосинявському до 42,3% у Деражнянському районах;

- частка чоловіків в розрахунку на 1000 жінок змінюється від 828,2 у Городоцькому до 840,7 у Летичівському районах;

- частка населення в працездатному віці змінюється від 52,1% у Летичівському до 53,0% у Деражнянському районах (у сільській місцевості – від 47,0% у Деражнянському до 50,4% у Старосинявському районах);

- частка населення у старшому за працездатний вік в межах від 29,7% у Деражнянському до 31,9% у Летичівському районах (у сільській місцевості – від 33,7% у Старосинявському до 37,3% у Летичівському районах);

- коефіцієнт народжуваності в районах даного типу змінюється від 9,1‰ у Старосинявському до 11,2‰ у Деражнянському районах (у сільській місцевості – від 8,3% у Старосинявському до 9,8% у Деражнянському районах);

- коефіцієнт смертності змінюється в межах від 20,5‰ у Городоцькому та Старосиняв-

ському до 24,0‰ у Деражнянському районах (у сільській місцевості – від 23,0% Старосинявському до 30,3% у Деражнянському районах);

- в усіх районах спостерігається природне скорочення населення (коефіцієнт природного приросту (скорочення) від'ємний і змінюється від -10,2‰ у Городоцькому до -12,8‰ у Деражнянському районах, у сільській місцевості – від -14,7‰ у Городоцькому та Старосинявському до -20,5‰ у Деражнянському районах);

- рівень шлюбності населення даних районів коливається в межах від 4,9‰ у Старосинявському до 6,7‰ у Летичівському районах.

V тип (Вінковецький, Новоушицький, Чемеровецький та Ярмолинецький райони):

- райони даного типу розміщені у центральній та південній частині між центрами міжрайонної системи розселення (м. Хмельницький та м. Кам'янець-Подільський);

- частка міського населення найбільша у Вінковецькому та Ярмолинецькому районах (відповідно 24,2% та 23,9%) і найменша у Новоушицькому та Чемеровецькому районах (відповідно 13,7% та 15,0%);

- частка чоловіків в розрахунку на 1000 жінок змінюється від 792,6 у Чемеровецькому (найменший показник в області) до 845,3 у Новоушицькому районах;

- частка населення в працездатному віці найменша в області і змінюється від 49,3% у Ярмолинецькому до 52,2% у Чемеровецькому районах (у сільській місцевості – від 46,5% у Ярмолинецькому до 50,4% у Чемеровецькому районах);

- частка населення у старшому за працездатний вік найбільша в області і коливається в межах від 33,2% у Новоушицькому до 34,7% у Ярмолинецькому районах (у сільській місцевості – від 35,2% у Новоушицькому до 38,2% у Ярмолинецькому районах);

- коефіцієнт народжуваності в районах даного типу змінюється від 7,7‰ у Чемеровецькому (найменше в області значення) до 9,8‰ у Вінковецькому та Ярмолинецькому районах (у сільській місцевості – від 7,1% у Чемеровецькому до 9,1% у Ярмолинецькому районах);

- коефіцієнт смертності змінюється в межах від 21,6‰ у Чемеровецькому до 24,3‰ (найвищий в області показник) у Ярмолинецькому районах (у сільській місцевості – від 23,2% Новоушицькому до 27,1% у Ярмолинецькому районах);

- в усіх районах спостерігається природне скорочення населення (коефіцієнт природного скорочення населення змінюється від -12,3‰ у Вінковецькому до -14,5‰ у Ярмолинецькому районах, у сільській місцевості – від -15,4‰ у

Новоушицькому до $-18,0\%$ у Ярмолинецькому районах);

- рівень шлюбності населення даних районів коливається в межах від $5,1\%$ у Вінківському та Чемеровецькому до $5,9\%$ у Ярмолинецькому районах.

Встановлено, що найбільш сприятлива ситуація з природних відтворенням ресурсів праці склалася в перших трьох типах районів. Найгірша ситуації в районах четвертого і п'ятого типів

Типізація районів Хмельницької області за показниками природного відтворення ресурсів праці дає змогу визначити наступні особливості:

- залежність показників природного відтворення населення від структури населення та рівня урбанізації;

- вплив системи розселення на формування структури населення та специфіки його природного відтворення;

- залежність між функціональною структурою районного центру (міста обласного значення) та специфікою природного відтворення ресурсів праці;

- безпосередня залежність між особливостями статеві-вікової структури населення регіону та його трудовою активністю і специфікою процесу природного відтворення;

- формування структури населення під впливом демографічних, історичних та соціально-економічних чинників;

- вплив тимчасової трудової міграції мешканців області на природний приріст населення;

- залежність між рівнем шлюбності населення та показниками його природного відтворення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, аналіз показників природного відтворення та структури населення регіону є важливим елементом дослідження ринку праці, оскільки саме від чисельності та структури населення регіону залежить формування трудового потенціалу регіону та його відтворення, визначаються обсяги пропозиції робочої сили та на цій основі визначається рівень розвитку продуктивних сил та виробничого потенціалу регіону, від чого в значній мірі залежить попит на робочу силу та її ціна.

Демографічна ситуація в Україні та її регіонах залишається складною (смертність перевищує народжуваність), що негативно впливає на умови природного відтворення трудових ресурсів, на їх якісний та кількісний склад. Тому при реалізації державної політики у сфері зайнятості та на ринку праці обов'язковим є розробка та аналіз демографічних показників. Особливої актуальності дослідження демографічних показників набуває на регіональному (адміністративна область) та локальному (адміністративний район) рівнях, оскільки саме на цих рівнях проводиться реалізація державної політики зайнятості населення та розвиваються регіональні (локальні) ринки праці.

Список використаних джерел:

1. Бандур С. І. Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко, О. О. Кучинська, Ю. П. Туранський. – К. : РВПС України НАН України, 2001. – 260 с.
2. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : Монографія / К. В. Мезенцев. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
3. Сайчук В. С. Суспільно-географічні аспекти функціонування та прогноз розвитку регіонального ринку праці / В. С. Сайчук // Економічна та соціальна географія : Наук. зб. / Ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін. – 2008. – Вип. 58. – С. 258 - 265.

© Мезенцев К., Сайчук В., 2010

ІНДУСТРІАЛЬНІ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Структура зайнятості населення є важливим індикатором рівня розвитку країни. У статті проаналізовані зміни, що відбулись у структурі зайнятості населення України впродовж останніх десятиліть. Розглянуто відповідність цих змін існуючим схемам структурних перетворень. Встановлено, що суттєві трансформації, які відбулись у структурі зайнятості населення, не завжди відповідали класичній моделі. Порівняльний статистичний аналіз дозволив розкрити спільні із розвиненими країнами тенденції та виявити ряд притаманних для України рис.

Ключові слова: структура зайнятості, Україна, структурні зміни, сектор економіки, деіндустріалізація.

Валентина Смаль. ИНДУСТРИАЛЬНЫЕ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ. Структура занятости населения является важным индикатором уровня развития страны. В статье проанализированы изменения, происшедшие в структуре занятости населения Украины на протяжении последних десятилетий. Рассмотрено соответствие этих изменений существующим схемам структурных преобразований. Установлено, что существенные трансформации, происшедшие в структуре занятости населения, не всегда отвечали классическим моделям. Сравнительный статистический анализ позволил раскрыть общие с развитыми странами тенденции и выявить особенности, характерные для Украины.

Ключевые слова: структура занятости, Украина, структурные изменения, экономический сектор, деиндустриализация.

Valentyna Smal. INDUSTRIAL AND POST-INDUSTRIAL CHANGES IN EMPLOYMENT STRUCTURE IN UKRAINE. Employment structure is an important indicator of a national development level. The main changes in the employment structure of Ukraine are analyzed in the paper. Correspondence between those changes and existing models of structural transformation are examined. It was determined that significant transformations that occurred in Ukraine employment structure are not always adequate to the classic models. Statistical analysis provides the possibility to determine the common with advanced economies features as well as to reveal some specific peculiarities.

Keywords: employment structure, Ukraine, structural changes, economy sector, deindustrialization.

Вступ. Постановка проблеми. Структура зайнятості населення є важливим індикатором рівня та характеру розвитку країни. Як свідчить досвід розвинутих країн, традиційною схемою зміни співвідношень числа зайнятих у первинному, вторинному та третинному секторах передбачається зменшення працюючих у сільському господарстві у період індустріалізації і перетікання робочої сили до промисловості та частково – до сфери послуг. Із подальшим зростанням продуктивності праці, збільшенням індивідуальних доходів та розширенням сфери послуг відбувається виснаження сільського господарства як джерела постачання робочої сили і починається відтік працівників із промисловості до сектору послуг із відносною стабілізацією зайнятості у сільському господарстві. Такою є загальна модель зміни зайнятості населення з розвитком суспільства від аграрного до індустріального та за тим – до постіндустріального, що знайшло своє підтвердження у розвинутих країнах світу.

Метою даної статті є з'ясування відповідності характеру змін, що відбулись у структурі зайнятості населення України, із вище описаною схемою. Статистичний аналіз здійснювався з використання інформації Держкомстату України, статистичної служби Європейського Союзу Євростат та бази даних Організації економічного співробітництва та розвитку².

Огляд існуючих теорій. Зміни у співвідношенні сил між основними секторами економіки з плином часу відображені на рис. 1. Частка сільського господарства у загальній зайнятості постійно зменшується. Водночас, частка сервісу постійно зростає. Зайнятість у промисловості зазнає впливу двох протилежних сил. Баланс цих двох сил змінюється в часі і це пояснює, чому частка промислової зайнятості спочатку зростає, а потім зменшується.

Зростання частки зайнятості у обробній промисловості на стадії індустріалізації відбувається завдяки переміщенню робочої сили із сільського господарства. Два взаємодоповнюючих фактори пояснюють цей рух. Перший із них пов'язаний з попитом, а саме – з дією закону Енгеля (Engel), згідно якого зі зростанням прибутків на душу населення, зменшується частка коштів, що витрачаються на продукти харчування. Це спричиняє зміщення у структурі попиту від сільськогосподарських продуктів до промислових товарів [6, с. 770].

Другий фактор формується з боку пропозиції. Швидке зростання продуктивності праці у сільському господарстві завдяки впровадженню різноманітних інновацій приводить до вивільнення додаткових трудових ресурсів, які залучаються до зростаючої промисловості. Комбінований ефект попиту і пропозиції дає великомасштабні зрушення від сільського господарст-

² <http://www.ukrstat.gov.ua/>
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

http://www.esds.ac.uk/international/support/user_guides/oecd/stan.asp

ва до промисловості, а також до сфери послуг [5].

Зменшення зайнятості у сільському господарстві розвинених країн у період індустріалізації було стрімким. У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку част-

ка зайнятих у сільському господарстві зменшилась з 20% на початку 1960-х років – до 11% у середині 1970-х. Хоч у США цей показник на той час вже складав 4%, а у Великобританії, яка перша пройшла через індустріальну революцію, таке значення було досягнуте ще у 1950 р.

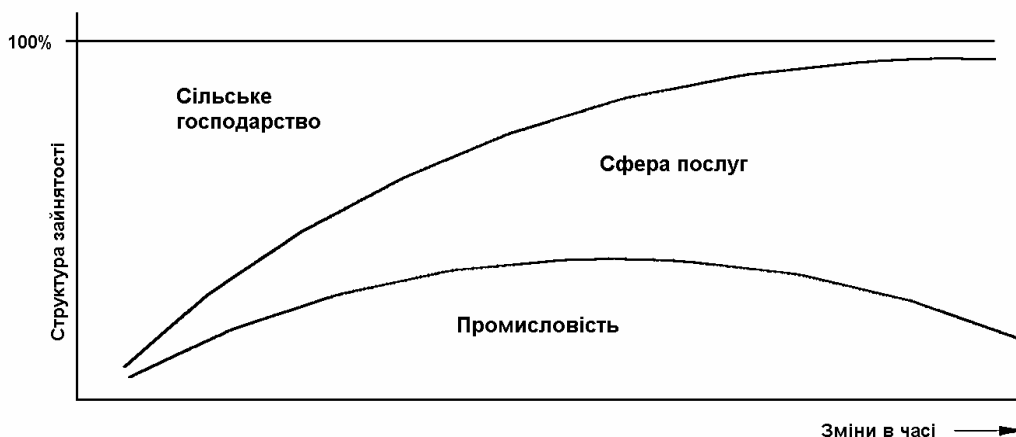

Рис.1. Зміни в структурі зайнятості населення

Джерело: [5, с. 27]

Спочатку всі потреби у необхідній робочій силі у сервісі і промисловості покриваються за рахунок сільського господарства. Але з часом сільське господарство виснажується як джерело трудових ресурсів, тоді як сфера послуг продовжує зростати і потребувати додаткової робочої сили. Потреби в робочій силі у сфері послуг вже не можуть бути задоволені за рахунок сільського господарства і частка промисловості починає зменшуватись.

За аналогією до попередньої стадії, що здобула назву „індустріалізація”, цей процес описується як „деіндустріалізація”. Слід відразу зауважити, що йдеться про питому вагу, а не абсолютну кількість зайнятих. У випадку, коли загальна зайнятість у країні зростає швидко, кількість працюючих у промисловості може збільшуватись, але при цьому спостерігається зменшення її частки у національній структурі зайнятості. Так, наприклад, у Іспанії, у період з 1999 до 2007 рр. частка зайнятих у промисловості зменшилась на 2,6 відсоткових пункти (з 22,4 до 19,8%), тоді як в абсолютному численні зросла на 127 тисяч осіб. Деіндустріалізація у сенсі зайнятості також не обов’язково передбачає падіння обсягів промислового виробництва чи зменшення частки промисловості у ВВП.

Зростання продуктивності праці у промисловості сприяє збільшенню обсягів виробництва навіть із меншою кількістю працюючих. Саме зростання продуктивності праці розглядається багатьма дослідниками як основний фактор деіндустріалізації. Як свідчать результати досліджень, упродовж трьох останніх десятиліть

минулого століття виробництво промислової продукції у розвинених країнах зростало приблизно такими ж темпами, що і обсяги надання послуг [6, с. 770]. Але при цьому продуктивність праці у вторинному секторі підвищувалась значно швидшими темпами, ніж у третинному. Отже, для підтримання такого ж рівня виробництва, як у сфері послуг, промисловість потребувала меншої кількості працівників. Сфера послуг, навпаки, нарощувала кількість працюючих разом зі зростанням обсягу надання послуг. З цього випливає, що зменшення відносного показника зайнятості у промисловості відбулося у результаті швидкого зростання продуктивності праці у цьому секторі. З дослідження, здійсненого на матеріалах США, видно, що продуктивність праці у сервіс-секторі зростала швидко впродовж останніх десяти років [8]. Проте, все ж темпи підвищення продуктивності у промисловості були значно швидшими і розрив між вторинним та третинним сектором зберігся.

Деякі дослідники серед причин, що обумовили зменшення частки зайнятих у промисловості називають поглиблення спеціалізації, тобто виведення певних видів діяльності з-під даху промислових підприємств [4]. Наприклад, проектування, транспортування, громадське харчування, бухгалтерський облік, які раніше здійснювались в межах підприємств, все частіше забезпечуються спеціалізованими фірмами, що класифікаційно належать до сектору послуг. У цьому випадку йдеться не про реальне скорочення зайнятості у промисловості, а зміну належності видів діяльності. замість вторинного до

третинного сектору економіки. Адже насправді у кінцеву промислову продукцію „вмонтована” велика кількість послуг. Тому певну частину зменшення зайнятості у промисловості можна списати на зміну класифікації видів діяльності.

Зменшення зайнятості у сільському господарстві, як зазначалось вище, можна пояснити дією закону Енгеля. У свою чергу, автор теорії постіндустріального суспільства американський соціолог Д. Белл передбачив поступове зміщення у структурі витрат споживачів з промислових товарів до послуг при переході від індустріального до постіндустріального суспільства. Щоправда, навряд чи можна говорити про зменшення чи стагнацію споживання промислових товарів у розвинених країнах. Зменшення частки грошових витрат, наприклад, на побутові товари пов'язано із падінням цін на ці товари завдяки зростанню продуктивності виробництва та використанню дешевої праці на винесених за межі розвинених країн підприємствах. Та все ж збільшення попиту на різноманітні види послуг правомірно розглядати як один із факторів, що впливає на переформатування національної структури зайнятості.

Причини деіндустріалізації активно обговорюються дослідниками. Одні розглядають її

як результат еволюційного розвитку економіки, а завдання економічної політики вбачають у пом'якшенні переходу до нової економічної структури, інші – як симптом економічного спаду і вважають за необхідне здійснювати економічні програми, спрямовані на припинення цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Зіставлення описаної вище моделі зміни структури зайнятості та процесів, що відбувались в Україні впродовж останніх десятиліть розкривають ряд спільних із розвиненими країнами тенденцій, але, разом з тим, виявляють низку особливих, притаманних лише Україні рис.

Модель була в значній мірі дійсною і спрацьовувала в українських реаліях на етапі індустріалізації, який продовжувався до кінця 1980-х. Власне, до цього часу зростала зайнятість у промисловості та будівництві, досягнувши у 1990 р. 40,2% (30,7% у промисловості та 9,4% - у будівництві) (рис. 2). Особливо активно розвивалась важка промисловість, питома вага якої у загальному обсязі промислової продукції України збільшилася з 52,9% у 1960 р. до 58,2% у 1970 р., продовжуючи зростати і в наступні десятиліття, досягнувши наприкінці 1980-х 67,4% [1, с. 66].

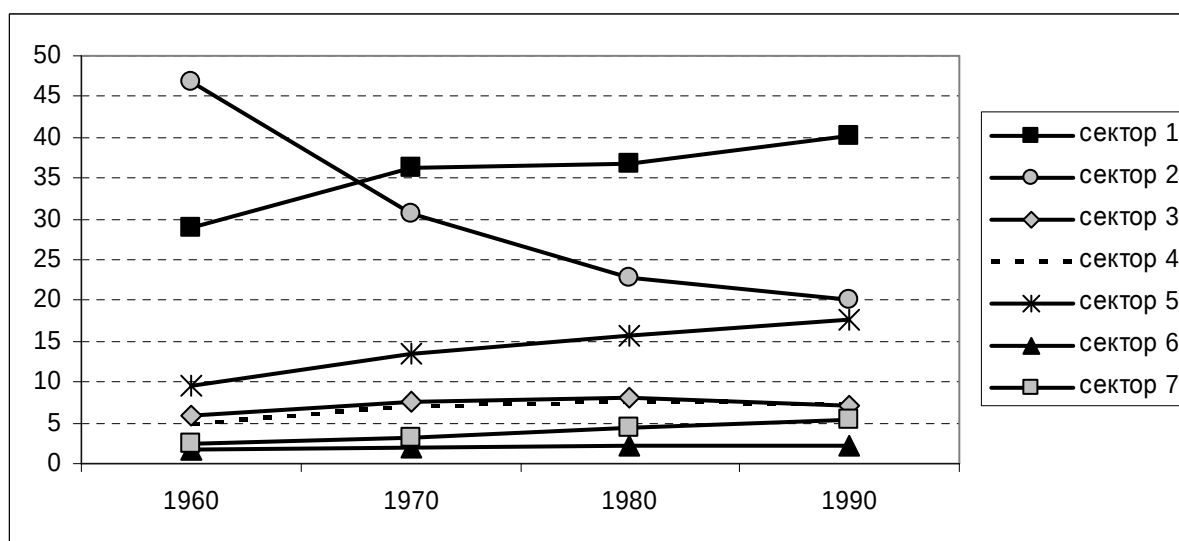

Рис. 2. Зміни в зайнятості населення у секторах народного господарства України (1960-1990 рр.), %

Сектори народного господарства (згідно з чинним на той час “Загальним класифікатором галузей народного господарства” (ЗКГНГ)): 1 - промисловість та будівництво; 2 - сільське та лісове господарство (включаючи особисте підсобне сільське господарство); 3 - транспорт та зв'язок; 4 - торгівля та громадське харчування; матеріально-технічне постачання та збут; заготівлі; 5 - охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення; народна освіта; культура та мистецтво; наука та наукове обслуговування; 6 - апарат органів державного управління, органів управління кооперативних і громадських організацій; кредитування і державне страхування; 7 - інші галузі народного господарства (житлово-комунальне господарство; невиробничі види побутового обслуговування населення та інше).

Джерело: [1]

Галузева структура була, безперечно, деформована на користь важкої промисловості. Складаючи 2,7% території Радянського Союзу і

18,2% населення, Україна виробляла 20% фосфорних добрив, 30% вугілля, 34,5% сталі, 35% прокату, 41% залізних руд, 72% магнієвих руд,

72% азотних добрив, 97% двигунів, 100% кукурудзозбиральних та бурякозбиральних комбайнів [7, с. 232]. На розвиток промисловості спрямовувались ресурси і з інших секторів економіки, зокрема – сільського господарства, враховуючи і людські ресурси.

Значне перетікання робочої сили з сільського господарства до промисловості відбувалось впродовж 1960-70-х років. Зайнятість у сільському господарстві лише за період з 1960 до 1970 рр. скоротилась на шістнадцять відсоткових пунктів. У цей час продовжувала зростати абсолютна та відносна кількість працюючих у промисловості та будівництві. Питома вага сектору збільшилась на 7,3 відсоткових пункти. У невиробничій сфері зміни були не такі значні. Суттєвіше, ніж в інших спостерігалось зростання у секторі, що включав охорону здоров'я, фізкультуру та соціальне забезпечення; народну

освіту; культуру та мистецтво; науку та наукове обслуговування. За рахунок цього зайнятість у сфері послуг набула тенденції до зростання, подібно до розвинених країн, щоправда, зі значним відставанням у величині показників (рис.3). Перетворення, що можна означити як постіндустріальні, тобто такі, що пов'язані зі зменшенням ролі матеріального виробництва та зростанням значимості сфери послуг, почались в Україні з розпадом Радянського Союзу та переходом до ринкової системи господарювання.

Галузева структура зайнятості населення за роки здійснення економічних реформ зазнала досить значних змін (рис. 4). Характерною рисою структурних зрушень у зайнятості населення України стало зростання числа працюючих у невиробничій сфері, яке помітно загальмувалось упродовж 1980-х (рис. 3).

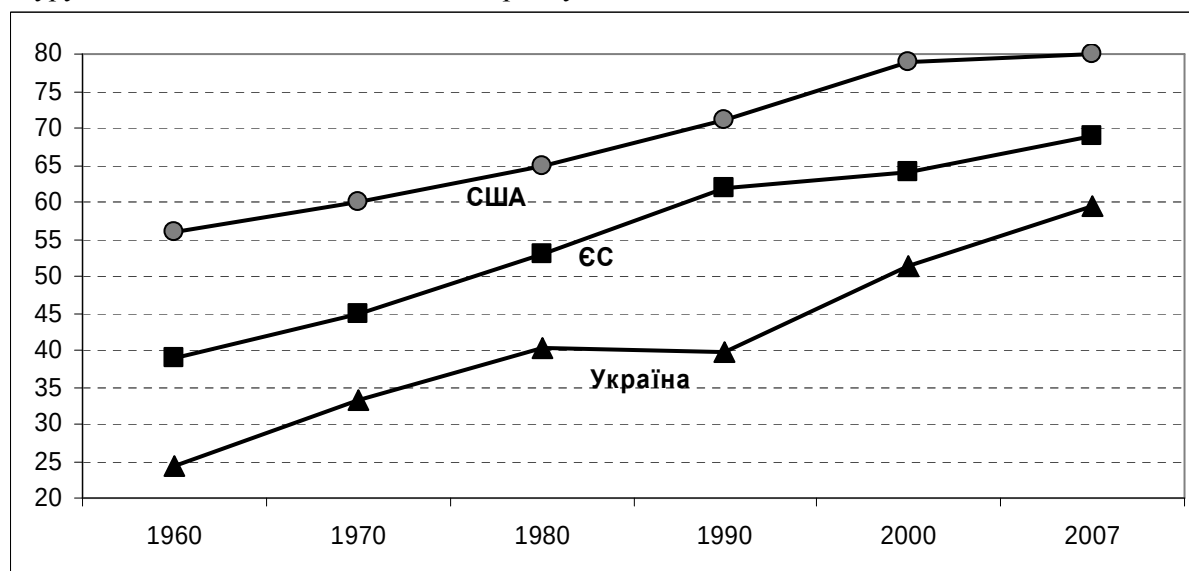

Рис. 3. Зміна частки зайнятих у сфері послуг України, США та Європейського Союзу (1960-2007 рр.), %

Джерело: Держкомстат [2, с. 370], Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>), STAN (http://www.esds.ac.uk/international/support/user_guides/oecd/stan.asp)

За категоріями зайнятості населення, які використовуються в сучасній статистиці, частка працюючих у невиробничій сфері досягає майже 59 % економічно активного населення, проти 40% – на початку 1990-х років. Зростає, зокрема, зайнятість у нових галузях сфери послуг: у фінансовій сфері, операціях з нерухомістю, оренді, наданні послуг підприємцям.

Значні зміни відбулися і в матеріальному виробництві. Так, частка зайнятих у промисловості за 1990-2007 рр. зменшилась майже на третину або на 11,7 відсоткових пункти, у будівництві частка зменшилась більш як удвічі (на 4,3 відсоткові пункти). Водночас, питома вага зайнятих у сільському господарстві зменшилась не так значно (з 19,7 до 16,6%), і навіть зростала

у період до 2000 р., досягнувши 23,2%. Проте це було пов'язано не з ростом числа працюючих в аграрній сфері, а з інтенсивним падінням кількості зайнятих у сусідніх галузях економіки.

Радикальне зменшення зайнятості у промисловості впродовж останніх двох десятиліть не можна назвати еволюційним, пов'язаним з постіндустріальними перетвореннями, коли відбувається поступове зростання зайнятості у сфері послуг за рахунок спочатку сільського господарства, а згодом – промисловості. Це радше результат невдалих економічних реформ, здійснення яких супроводжувалось значним спадом виробництва та масовим вивільненням робочої сили, вагогим зростанням безробіття, яке охопило сотні тисяч людей (за даними ВОП

у 1998 р. було 2937 тис. безробітних, що складало 11,3% робочої сили віком від 15 до 70 років). Зростання питомої ваги зайнятих у сфері послуг відбувалось здебільшого за рахунок скорочення зайнятості у промисловості із збереженням досить високих показників у сільському

господарстві, що йде врозріз з класичною схемою структурних змін.

Стрімке скорочення зайнятості у промисловості привело до того, що показник питомої ваги працюючих у промисловості став меншим, ніж у цілому ряді країн Європейського Союзу, включаючи ФРН та Італію (рис. 5).

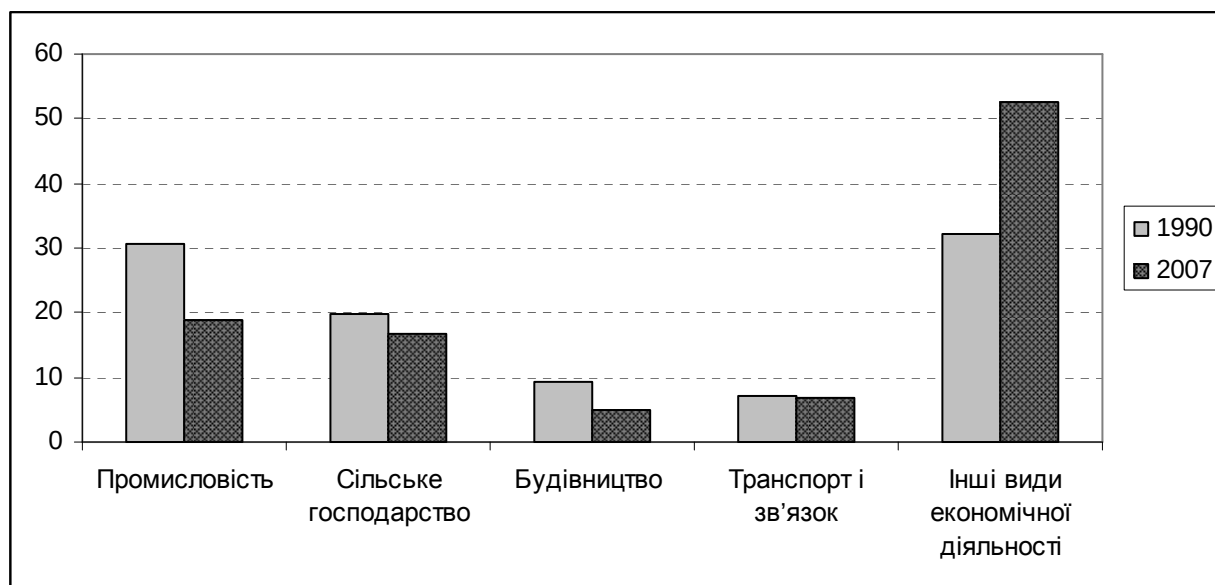

Рис. 4. Структура зайнятості населення України за видами економічної діяльності³, 1990, 2007 рр., %
Джерело: [2, с. 370]

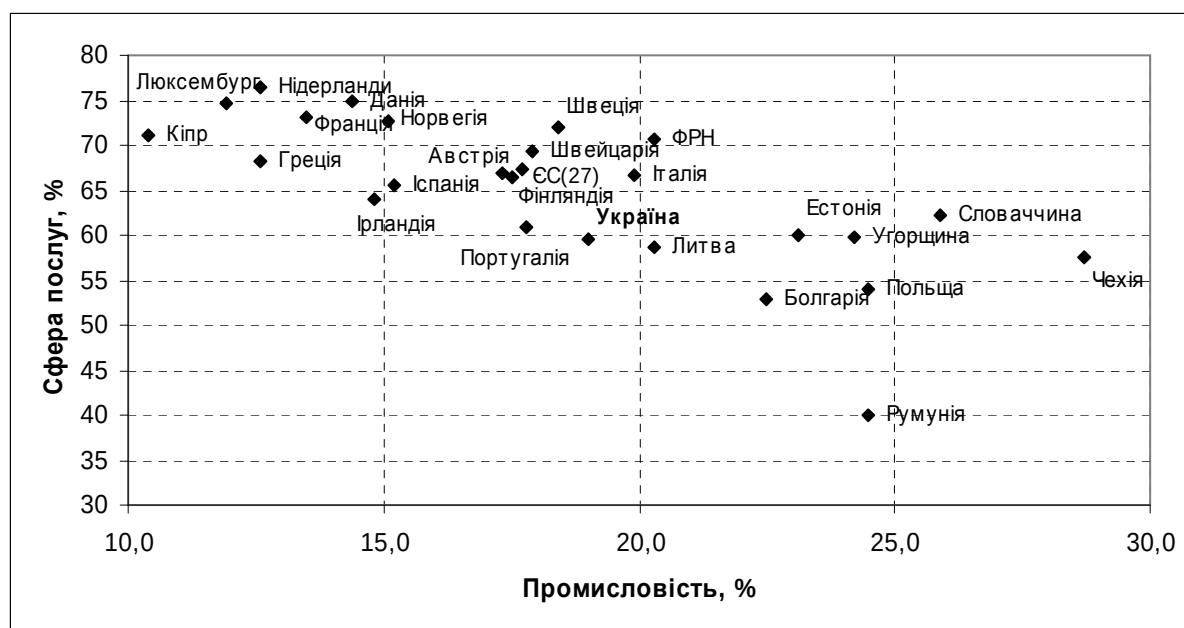

Рис. 5. Частка працюючих у промисловості та сфері послуг, 2007 р.
Джерело: Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>)

³ Сектори агреговано на основі „Загального класифікатора галузей народного господарства” та „Класифікатора видів економічної діяльності” (КВЕД), який впроваджений у 2001 році.

Навіть у крихітній Мальті, переважно зорієнтованій на туристичну індустрію, частка працюючих у промисловості складає 17% і розвиток галузі вважається пріоритетним, зокрема, за рахунок посилення позицій високотехнологічних виробництв, де зосереджено 19% промислової зайнятості.

Беручи до уваги досвід структурних трансформацій розвинутих країн, неважко передбачити, що в Україні і надалі буде зростати частка зайнятих у секторі послуг. Але неприпустимим видається подальше задоволення потреб у робочій силі за рахунок промисловості. Сучасний стан співвідношення секторів в українській економіці свідчить про наявність резерву для поповнення зайнятості у сфері послуг за рахунок зайнятих у сільському господарстві, але, безперечно, у випадку належного підвищення продуктивності праці.

Висновки. Апробована у розвинених країнах модель зміни зайнятості з розвитком суспільства від доіндустріального до постіндустріального спрацьовує в українських реаліях лише частково.

Ця модель була дійсною на етапі індустріалізації, який тривав в Україні до кінця 1980-х років і характеризувався постійним зростанням частки зайнятих у промисловості та будівництві за рахунок сільського господарства.

Суттєві зміни, що відбулись у структурі зайнятості населення за роки здійснення економічних реформ, не завжди відповідали класичній схемі. Характерною рисою структурних зрушень у зайнятості населення України стало зростання числа працюючих у невиробничій сфері, але, здебільшого, за рахунок промисловості, а не сільського господарства.

На відміну від розвинутих країн, де зменшення частки зайнятості у промисловості не супроводжувалось скороченням обсягів виробництва, в Україні зниження кількості працюючих у промисловості відбувалось разом із падінням виробництва.

Зайнятість у сільському господарстві продовжує залишатись високою. Зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва здатне забезпечити необхідними людськими ресурсами зростаючий сектор послуг.

Список використаних джерел

1. Народне господарство Української РСР у 1986 році: Ювілейний стат. Щорічник Держкомстату УРСР/ Відп. За вип. М. Т. Ковальчук. – К.: Техніка, 1987. – 455 с.
2. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – Київ : Консультант, 2008. – 571 с.
3. Bell D. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. – New York: Basic Books, 1973. – 507 p.
4. Daniels P., Bryson J. *Manufacturing Services and Servicing Manufacturing: Knowledge-based Cities and Changing Forms of Production* // *Urban Studies*. – 2002. – Vol. 39, № 5–6. – P. 977–991, 2002.
5. Rowthorn R., Ramaswamy R. *Deindustrialization: Causes and Implications*. – IMF Working Paper, 1997. – 38 p.
6. Rowthorn R., Coutts K. *De-industrialisation and the balance of payments in advanced economies* // *Cambridge Journal of Economics*. – 2004. – № 28. – P. 767–790
7. Rudenko, L., Gukalova I., Pidgrushniy G. *Ukraine: Transformation of Economic Structure as the Key to Spatial Development*. // *Rise and Decline of Industry in Central and Eastern Europe. A Comparative Study of Cities and Regions in Eleven Countries*. – Springer (Berlin Heidelberg), 2005, P. – 229–254.
8. Triplett J., Bosworth B. 2003. *Productivity measurement issues in services industries: 'Baumol's disease has been cured'* // *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*. – 2003. – September. – P. 23–33.

© Смаль В., 2010

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕХНОПАРКІВ У СВІТІ І В УКРАЇНІ

Складено коротку ретроспективу розвитку та дослідження феномена технологічних парків. Розглянуто загальноприйняті підходи до визначення понять технологічний парк і науковий парк у світі і в Україні. Окреслено фактори, що впливають на створення та подальше функціонування технопарків. Визначено суттєві відмінності між західною моделлю функціонування технопарків та українською. Наводиться перелік та короткий аналіз існуючих технопарків України, визначаються законодавчі особливості, проблеми їх діяльності.

Ключові слова: науковий парк, технопарк, інноваційні структури, новітні технології, фактори функціонування технопарків, конкурентоспроможність бізнесу.

Людмила Немець, Надежда Грищенко. К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕХНОПАРКОВ В МИРЕ И УКРАИНЕ. Составлена короткая ретроспектива развития и исследования феномена технологических парков. Рассмотрены общепринятые подходы к определению понятий технологический парк и научный парк в мире и Украине. Очерчены факторы, влияющие на создание и дальнейшее функционирование технопарков. Определены существенные отличия между западной моделью функционирования технопарков и украинской. Приводится список и короткий анализ существующих в Украине технопарков, определяются законодательные особенности, проблемы их деятельности.

Ключевые слова: научный парк, технопарк, инновационные структуры, новейшие технологии, факторы функционирования технопарков, конкурентоспособность бизнеса.

Lyudmyla Niemets, Nadiia Gryshchenko. APPROACHING A QUESTION OF TECHNOPARKS' FUNCTIONING IN THE WORLD AND IN UKRAINE. Retrospective view of technological park's phenomena development and study was made. Generally accepted approach to terms technology park and science park in the world and in Ukraine was considered. Factors which influence creation and functioning of technopolices were outlined. Essential differences between western and Ukrainian models of technopolices functioning were determined. The list and short analysis of Ukrainian technoparks was sited, their legislative features and functioning issues were mentioned.

Key words: science park, technopolis, innovative structures, high technologies, factors for functioning of technopolices, competitiveness of business.

Актуальність проблеми. Комітет з питань освіти і науки України нещодавно прийняв Стратегію інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. В Стратегії зазначається, що країна має обмежений набір інструментів для інноваційного розвитку [2]. Діяльність технопарків як одного з найбільш ефективних інструментів створення і впровадження інноваційних технологій не є конкурентоспроможною в сучасних економічних умовах. Крім того, робота технопарків гальмується внаслідок недосконалих законів, зокрема змін у податковому законодавстві, а також недостатнього юридичного рівня захисту інтелектуальної власності [6].

Сьогодні зарано говорити про наявність в Україні технопарків, що можуть увійти до відповідної світової мережі. Незважаючи на те, що при створенні технопарків велика увага приділялась використанню зарубіжного досвіду, багатьом важливим питанням приділено недостатньо уваги, зокрема управлінським питанням.

Аналіз попередніх досліджень проблеми. Технологічні парки - це нова форма просторової організації економіки. Перший науковий парк було створено у США у 1951 році [10]. Майже через 20 років науковий парк було відкрито у Європі. Дослідження цього феномену, який можна назвати світовим, почались через десятки років після заснування першого технопарку.

Природно, що дослідження почались у США, потім у Великій Британії, згодом у Німеччині. Серед американських вчених варто згада-

ти дослідження Мані (Money), ЛаВеллі (LaValli), Міншала (Minshall), Кокса (Cox), Лаггерра і Гольдштейна (Lugger and Goldstein). Вони досліджували питання управління технопарками у США, визначали фактори впливу на їх функціонування та відповідно - вплив технопарків на економічний розвиток регіонів. Схожими дослідженнями займалися вчені Об'єднаного Королівства Вільямс (Williams), Каррі (Currie), Вікстід (Wickstid), Картер (Carter).

Важливе значення мають ґрунтовні роботи Аллана Скота (Allen Scot), зокрема "Технополіс: високі технології та регіональний розвиток у Південній Каліфорнії".

Серед українських вчених можна відзначити дисертаційне дослідження Червоноіванової О.М. "Особливості функціонування та розвитку технологічних парків і технополісів у світовому господарстві".

Проте і сьогодні можна говорити про те, що рівень досліджень, зокрема щодо законодавчих питань та питань управління технопарками є недостатнім.

Мета даної роботи: розглянути поняття технопарків у світі та в Україні, знайти спільні та відмінні риси.

Виклад основних результатів дослідження. Технологічні парки у світі. Більша частина населення України мешкає у містах. Міста є генераторами ідей, стилів, мистецтва, інновацій і зростання [10]. Містам відводиться особлива роль у суспільстві знань, адже вони мають потенціал, що може забезпечити еконо-

мічне зростання та підвищення добробуту населення. Підвищення добробуту населення є кінцевою метою створення технологічних парків. Технопарк – це місто в місті, де вчені з різних куточків світу працюють над створенням технологій майбутнього.

Перші технопарки почали з'являтися в середині XX століття. Найбільшу кількість технопарків було створено у першій половині 80-х [11]. Сьогодні наукові парки, що входять до Міжнародної асоціації наукових парків (International Association of Science Parks), розташовані у 63-х країнах світу. Пройшло достатньо часу, щоб можна було оцінити доцільність створення технопарків та ефективність їх роботи.

У 2002 році Міжнародна асоціація наукових парків визначила даний термін наступним чином.

Науковий парк (Science Park) – це організація, що управляється спеціалістами професіоналами, головною метою яких є збільшення матеріального добробуту громад шляхом промоції культури інновацій та підвищення конкурентоспроможності бізнесу та інституцій знань [11]. Дане визначення охоплює різні існуючі моделі інноваційних структур у світі, з того часу являється офіційним визначенням наукового парку. При цьому визначення наукового парку включає у себе такі терміни, як технологічний парк, технопарк, технополіс, дослідницький парк тощо. Певні відмінності між ними є, зокрема у деяких країнах визначення склались історично, проте всі вони не суперечать офіційному визначенню.

Дві третини технопарків знаходяться у містах, що забезпечують необхідну інфраструктуру для їх розвитку. При цьому 40 % міст, де розташовані технопарки, є великими містами з населенням більше 1 млн осіб. Вагому роль в розвитку технопарків відіграють потужні навчальні заклади. Так, більшість наукових і технологічних парків (60 %) розташовані у безпосередній близькості (50 км радіус) до більш, ніж п'яти університетів. Технопарки активно використовують інфраструктуру університетів, більше половини технопарків спільно з останніми використовують, зокрема дослідницькі лабораторії [11].

За результатами дослідження сьогодні 40 % технологічних та наукових парків у світі є державною формою власності. Більше чверті досліджуваних парків вирішили не давати відповідь на питання щодо власності. Існує протиріччя між приватним та державним секторами, зокрема в плані прийняття управлінських рішень та фінансування. Зрозуміло, що технопарки можуть залучати для фінансування різні ре-

сурси, проте головними джерелами державного фінансування сьогодні є різноманітні гранти, субсидії та податкові пільги [11].

Теоретичні питання, пов'язані з діяльністю наукових парків, розглядало багато вчених, проте отримані результати є досить розрізненими. Якщо систематизувати фактори, що впливають на створення та функціонування технопарків, то виділяються три головні групи факторів: розташування, якості підготовки та управління.

Науковий парк має створюватись на території з розвиненою інфраструктурою, де можливо забезпечити сприятливі умови для роботи працівників парку та високий рівень життя для їх родин. Одним з найважливіших факторів, що впливають на функціонування парку, є наявність вищих навчальних закладів, наукові співробітники якого беруть участь у роботі парку та займаються підготовкою кадрів для підприємств, які функціонують на його базі.

Управлінський фактор є другим за важливістю після групи факторів розташування. Сьогодні саме він зумовлює успіх наукового парку.

Технопарки є чудовим осередком для співпраці бізнесу та інститутів знань у рамках глобальної економіки. Наукові і технологічні парки сприяють економічному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності регіонів та міст шляхом створення нових можливостей для бізнесу, зокрема для започаткування інноваційних підприємств, створення нових робочих місць для висококваліфікованих кадрів та посилення співпраці між академічними університетами і приватним сектором [11].

Технопарки в Україні. У 1996 році Кабінет Міністрів України затвердив "Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів", останні зміни до якої було внесено у 2004 році [8]. Постанову було затверджено після розпорядження Президента України з метою підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу для розв'язання завдань технологічного оновлення виробництва та розв'язання першочергових проблем економічного розвитку регіонів на базі освоєння нових технологій і виробництва конкурентоспроможної продукції [9].

Питаннями створення та функціонування інноваційних структур в Україні опікується Комісія з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів, що є постійно діючим органом Кабінету Міністрів України. Національна мережа регіональних центрів інноваційного розвитку включає в себе тринадцять центрів [2]: Дніпровський (центр –

Дніпропетровськ), Західний (Львів), Карпатський (Ужгород), Кримський (Сімферополь), Одеський (Одеса), Південно-Західний (Вінниця), Північний (Київ), Північно-Західний (Луцьк), Північно-Східний (Харків), Східний (Донецьк), Таврійський (Севастополь), Чорноморський (Миколаїв), Київський (Київ). Регіональні центри забезпечують інформаційну, організаційну та іншу підтримку інноваційного розвитку регіону [2].

Згідно з даним Положенням, інноваційні структури мають організовуватись в рамках певної галузі діяльності для створення та впровадження наукоємної продукції. При цьому особливий наголос робиться на тому, що дана продукція має бути конкурентоспроможною, зокрема на зовнішньому ринку. Пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки України визначаються Кабінетом Міністрів України і затверджуються Верховною Радою України [4].

У Постанові дано визначення інноваційної структури, до складу якої можуть входити науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, навчальні заклади, виробничі підприємства, інноваційні фонди, банки, комерційні структури та суб'єкти підприємницької діяльності, що надають комплекс необхідних послуг, зокрема юридичних, послуг менеджменту, маркетингу [8]. Складові інноваційної структури мають працювати за профілем інноваційної структури, виробляти товари або надавати послуги. Крім вищеперерахованого, у діяльності інноваційної структури можуть приймати участь іноземні юридичні особи та міжнародні організації [8], але в рамках діючого законодавства України, що відкриває шляхи для наукового співробітництва та обміну досвідом для українських наукових співробітників з зарубіжними колегами.

Щодо питання фінансування, то у Постанові чітко прописані джерела фінансування для інноваційних структур [8]. Такими можуть бути вклади учасників; держава, але за умови виконання державного замовлення; банківські кредити; іноземні та внутрішні інвестиції; цінні папери, що можуть бути випущені в обіг та власне прибутки самої інноваційної структури. Варто відмітити, що інноваційна структура може залучати інвестиційні кошти у тому числі у зарубіжній валюті, що певним чином підвищує зацікавленість іноземних інвесторів. Згідно діючого законодавства інноваційна структура має розробити бізнес-план своєї діяльності. Фактично, інноваційна структура стає підприємством-учасником ринку, має для цього певні ресурси, що за умов вдалого менеджменту приносить прибутки підприємству. Інноваційна структура може розраховувати на податкові, валютно-фінансові та інші види пільг в рамках діючого законодавства.

Визначення поняття "технологічний парк" було запропоновано у Законі України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків". Згідно з Законом технопарк – це юридична особа або група юридичних осіб, що діють на основі договору про спільну діяльність без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [5].

Станом на 2009 рік в Україні зареєстровано дванадцять технопарків, більше половини з них розташована у м. Києві (табл. 1). Процедуру реєстрації проходять ще чотири технопарки.

Таблиця 1

Технопарки України [7]

№	Технологічний парк	Місто	Рік заснування
1	"Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка"	Київ	2002
2	"Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона"	Київ	2000
3	"Інститут монокристалів"	Харків	2000
4	"Вуглемаш"	Донецьк	2001
5	"Інститут технічної теплофізики"	Київ	2002
6	"Київська політехніка"	Київ	2003
7	"Інтелектуальні інформаційні технології"	Київ	2003
8	"Укрінфотех"	Київ	2002
9	"Агротехнопарк"	Київ	2007
10	"Текстиль"	Херсон	2007
11	"Яворів"	Яворів, Львівська область	2007
12	"Машинобудівні технології"	Дніпропетровськ	2008

В Україні також використовується поняття наукового парку. Згідно з Законом України «Про наукові парки», науковий парк – це юридична особа, створена у формі об'єднання вищого навчального закладу IV рівня акредитації або наукової установи та інших об'єктів господарювання з метою організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку [3].

Фактично, науковий парк створюється для імплементації досягнень науки вищого навчального закладу у виробництво, що має сприяти більш ефективному використанню наявного наукового потенціалу країни. Технопарки «Київська політехніка», «Текстиль» (база - Херсонський національний технічний університет), «Агротехнопарк» (Національний державний університет харчових технологій), «Яворів» (Національний університет Львівська політехніка) є, фактично, науковими парками. Фінансування наукових парків має здійснюватись за рахунок фондів, у тому числі статутного, інвестицій, коштів державного та місцевого бюджетів, коштів замовників, а також інших надходжень, що не заборонені законодавством України.

Спільні та відмінні особливості. Україна при створенні технологічних парків керувалась досвідом США та Західної Європи. Базові поняття, що використовуються є схожими, проте існують певні відмінності зумовлені радянським періодом розвитку науки в Україні.

Створення технопарків має бути обґрунтованим, для чого в Європі та Америці складають бізнес-плани. Технопарки орієнтовані на отримання прибутків, що не можна сказати про українські технопарки, які не готові вести ринкові відносини з замовниками. Тому говорити про недостатнє державне фінансування нам вважається недоречним. У Законі чітко прописано, що держава фінансує лише проекти, що виконуються за державним замовленням. Господарську діяльність керівництво наукових парків проводить самостійно, проте на певні пільги, зокрема стосовно оподаткування, технопарки мають розраховувати, тому зміни у податковій, а також митній політиці не сприяють успішній діяльності технопарків [1].

Крім того, варто відзначити, що наукові парки західної моделі мають мету у тому числі промоції культури інновацій та підвищення конкурентоспроможності інституцій знань. Українські парки подібної мети не мають, у розпорядженні Президента України створення технологічних парків було зумовлене потребою у відбудові національної економіки [9]. Сьогодні зрозуміло, що дана стратегія не працює. У епоху постіндустріального розвитку необхідно ставити соціально орієнтовані завдання, а роль технопарків та наукових парків має змінюватись у відповідності до потреб інформаційного суспільства, яке в Україні належить побудувати.

Список використаних джерел:

1. Аналіз діяльності технологічних парків України у 2009 році. Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=science/innovation>
2. Державне агентство України з інвестицій та інновацій. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=180>
3. Закон України «Про наукові парки». - Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, N 51, ст.757
4. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». - Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 48, ст.253
5. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». - Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 40, ст.363
6. Ніколаєнко С. М. Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні / С. М. Ніколаєнко // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2007. – Вип. 33. – С. 35–39.
7. Перелік чинних технологічних парків, що включені до державного реєстру. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=science/innovation>
8. Постанова кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» // Постанова КМ України № 549 від 22.05.1996 р.
9. Розпорядження Президента України «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів» // Розпорядження Президента України № 17/96-рп. від 23.01.1996 р.
10. Allen J. Scot. Technopolis: high-technology industry and regional development in Southern California / Allen J. Scot. The Regents of the University of California, 1993. – 325 p. – ISBN 0-520-08189-7.
11. International Association of Science Parks statistics. – Mode access: - <http://www.iasp.ws/publico/index.jsp?enl=2>
12. Yuehua Zhang, Ph.D. Critical factors for science park management: The North American and European experience// Hawaii International Conference on Business (June 18 -21, 2003). - Honolulu, Hawaii, USA, 2003. -
13. Mode access: - <http://www.hicbusiness.org/biz2003proceedings/Yuehua%20Zhang%202.pdf> - Title from the screen.

РОЛЬ ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНОГО ЧИННИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОПРОСТОРУ

Проаналізовано ландшафтні особливості великих природних регіонів України (природних зон на рівнинах і гірських країн) у контексті їхньої ролі у формуванні українського етнічного геопростору. Визначено засади геософічного районування української державної території, в основу якого покладено ознаку єдності духу людського геопростору. В межах України виділено та стисло схарактеризовано геософічні краї.

Ключові слова: ландшафт, етнос, людський геопростір, геософічне районування, географічний край.

Юрій Кисельов. РОЛЬ ЛАНДШАФТНО-ЭТНИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ГЕОПРОСТРАНСТВА. Проанализированы ландшафтные особенности крупных природных регионов Украины (природных зон на равнинах и горных стран) в контексте их роли в формировании украинского этнического геопространства. Определены фундаментальные правила проведения геософического районирования украинской государственной территории, в основу которого положен признак единства духа человеческого геопространства. В пределах Украины выделены и коротко охарактеризованы геософические края.

Ключевые слова: ландшафт, этнос, человеческое геопространство, геософическое районирование, геософический край.

Iu. Kyselov. THE ROLE OF LANDSCAPE AND ETHNIC FACTOR IN THE UKRAINIAN LAND SPACE MAKING.

Landscape peculiarities of the great natural regions of Ukraine (such as natural zones and mountain countries) in the context of their role in shaping Ukrainian ethnic land space are analyzed. Fundamentals of the geosophical partitioning of the Ukrainian state territory are defined. The sign of the unity of the spirit of human land space is taken as a ground of that partitioning. Ukrainian geosophical lands are distinguished and shortly characterized.

Keywords: landscape, ethnos, human land space, geosophical partitioning, geosophical land.

Актуальність роботи та існуючі дослідження. Проблема взаємозв'язків і взаємодії ландшафту й етносу порівняно недавно стала розроблятися в науковій літературі; в цьому контексті слід, насамперед, відзначити праці видатного російського історико-географа та етнографа Л. Гумільова [4; 5; 6].

Постановка проблеми. Як ми вже наголошували [12], ландшафтно-етнічний чинник, що спрацьовує за посередництвом духовної складової ландшафту, відіграє визначальну роль в організації будь-якого фрагменту людського геопростору. Конкретним проявом зазначеного чинника щодо українського етнічного геопростору є поєднання лісових і степових ландшафтів розташованою майже посередині території широкою перехідною лісостеповою смугою.

Метою дослідження є з'ясування ролі духовної складової в організації українського етнічного геопростору.

Виклад основного матеріалу. Вплив ландшафтно-етнічних взаємин на формування особливостей людського геопростору в різних фізико-географічних зонах України проявляється неоднаково; викликані цим відмінності знаходять віддзеркалення в ментально-поведінкових рисах субетносів.

Так, мешканці Полісся (литвини, поліщуки, севрюки) своєю спокійною та мовчазною вдачею зобов'язані природним особливостям лісової смуги, а саме – наявності в минулому густих, непрохідних лісів та значній заболоченості території. Звісно, за таких умов вельми ускладнювалося сполучення між населеними пунктами, що в давні часи відіграло суттєву

роль. Це і стало причиною формування таких субетнічних рис, як яскраво виражений консерватизм (відомо, що на Поліссі християнство було сприйняте значно пізніше, ніж у Києві [8]). Зазначене проявляється, зокрема, у прив'язаності до так званої малої батьківщини (виразним свідченням тому в новітній час є численні факти відмови літніх мешканців територій, постраждалих від аварії на ЧАЕС, від переселення на екологічно чисті землі), відносно слабкому розумінні загальноукраїнської національно-державницької ідеї. Навіть за сучасної доби переходу до інформаційного суспільства процеси модернізації слабо відчутні на Поліссі – одному з аграрних депресивних регіонів України, майже половину мешканців якого становлять особи похилого віку [1].

Досить суворі ландшафти зони мішаних лісів, на нашу думку, позначилися й на духовності поліських етнографічних груп і поліського субетносу в цілому. За свідченнями П. Чубинського, поліщуки ще в XIX ст. жили в курних хатах, у яких майже не було ікон [17].

Таким чином, роль ландшафтно-етнічного чинника в організації поліського геопростору полягає, на наш погляд, у формуванні особливого субетносу українців із консервативною вдачею й деякими вираженими архаїчними ментально-поведінковими рисами, а також розвинутими на середньому рівні (відносно інших історико-географічних областей) патріотичними почуттями щодо всієї України.

Істотно відрізняються від поліських природні комплекси зони широколистяних лісів України. Менша, ніж на Поліссі, лісистість території,

її незначна заболоченість разом з атлантичними рисами клімату й поширенням набагато родючіших (порівняно з дерново-підзолистими) сірих лісових ґрунтів створюють вельми сприятливі умови для життєдіяльності людини. Зазначений фрагмент українського геопростору ще понад тисячу років тому, а особливо – в XIII ст., був інтегрований у центральноєвропейський культурно-цивілізаційний контекст.

Важливе значення для розвитку антропосфери широколистолисової смуги України мали помітно кращі (відносно зони мішаних хвойно-широколистих лісів) комунікаційні можливості території. На нашу думку, вони істотно зросли після заснування в 1256 р. Львова, який досить швидко став одним із найвизначніших економічних і культурних центрів усієї Центральної Європи.

Дуже сприятливе, на наш погляд, географічне положення зони широколистих лісів України впродовж багатьох сторіч зумовлювало перетворення її на арену зіткнення інтересів етносів, головним чином, українського та польського. Проте, не можна не зауважити, що поляками (а також і євреями) населялися переважно міста, тоді як села майже скрізь і завжди залишалися українськими [16].

Важливою ментально-поведінковою рисою населення характеризованої природної смуги є виплекане міцним зв'язком із землею почуття приватного власника. На нашу думку, воно не в останню чергу зумовило особливо волелюбну вдачу волинян і галичан, яка знаходила прояв у різних війнах, включно з національно-визвольною боротьбою УПА.

З огляду на вищевідзначений сукупний вплив ландшафтно-етнічного й історичного чинників, ми вважаємо цілком закономірним, що саме українці широколистолисової зони сьогодні найбільш послідовно підтримують суспільно-політичні сили, що виборюють українську національну державність і євроатлантичний геополітичний вектор. Організація людського геопростору природними чинниками, що мають приатлантичні властивості, проявилася й у формуванні особливостей духу галицького субетносу українців, у якому найяскравіше виражені єврамериканські ментально-поведінкові риси.

У силу свого проміжного (в зоні контакту лісу і степу) й водночас центрального (відносно української етнічної та державної території) положення лісостепова смуга інтегрує в собі певні риси ландшафтів усіх фізико-географічних зон України.

Саме лісостеп віддавна був ареною формування праукраїнців (як кровно, так і ландшафтно споріднених із сучасним українським

/козацьким [10]/ етносом). Як зазначає Л. Гумільов [5], зони контакту різних ландшафтів загалом є продуктивними щодо етногенези; український лісостеп підтверджує цю закономірність на прикладах трипільців, скіфів-орачів (сколотів), русичів та козаків. Залежно від того, які конкретно народи в різні часи були причетними до процесу етногенези українців, останні ставали схильними до міграцій на північ (завдяки варягам-норманам за княжої доби) або південь (через половецькі впливи напередодні козацьких часів). При цьому лісостеп завжди залишався центром, „череном” (С. Рудницький [16]) української території.

Надзвичайну етногенетичну продуктивність лісостепу ми пояснюємо концентрацією в ньому характерних рис усіх суміжних природних смуг. Український лісостеп став одним із перших у світі осередків землеробства, яке вже, принаймні, для скіфів-орачів було не лише практичною справою, а й сакральним заняттям [15].

Лісостепова смуга зосереджує в собі всі найтипівіші ментально-поведінкові (а також мовні й культурологічні) риси, властиві українській нації. Лісостеповий українець (наддніпрянець, полтавець) поєднує в собі вдачу власника – господаря на землі (притаманну волинянам, галичанам, подолянам) та козака-воїна, готового до ведення напівкочового способу життя. Ця готовність проявлялася, зокрема, за козацької доби в постійних міграціях козаків із Гетьманщини до Запорозжя, із Запорозжя до Слобожанщини тощо. Така двоїста вдача корінного мешканця Центральної України, на нашу думку, робила його й морально сильнішим, і національно свідомішим, адже концентрувала визначальні риси всього етносу.

Найважливішою особливістю природних умов лісостепоної смуги є поширення в ній чорноземів типових – найродючіших ґрунтів помірного поясу. Саме ці ґрунти мав на увазі В. Докучаєв, який захоплено висловлювався: „Сегодня я буду говорить с вами... Затрудняюсь назвать предмет нашей беседы – так он хорош! Я буду беседовать с вами о царе почв, о главном основном богатстве... всё это ничто в сравнении с ним; нет тех цифр, какими можно было бы оценить силу и мощь... нашего... чернозёма” [7, 5]. Поширення найкращих чорноземів і зумовило формування хліборобської вдачі українця середньої смуги. Українська духовність наскрізь просякнута хліборобським началом, що, на нашу думку, свідчить про сакральне, символічне для українців значення хліба як головної поживи та землеробства як роду занять.

Висновком з усього вищезазначеного може бути твердження про діалектичну єдність сутності лісостепу як пограничної (з фізико-географічного погляду) й центральної (в етно-ландшафтному розумінні) природної зони України. Характер організації людського геопростору в ній визначається вагомим етногенетичним потенціалом території та наявністю винятково сприятливих умов для землеробської діяльності.

Характер ландшафтів українського Степу впродовж багатьох сторіч не сприяв заселенню його осілими етносами. Ці терени України тривалий час слугували коридором, через який іранські й тюркські кочові орди здійснювали набіги на центральні українські землі. За однією з гіпотез, частина кочовиків (зокрема, половці), згодом перейшовши до осілого способу життя й зайнявшись землеробством, споріднилася з русичами [14] і, по суті, трансформувала русоволосих і блакитнооких русичів у чорнявих і карооких українців. Непряме підтвердження тому ми вбачаємо в антропологічних даних щодо українців різних смуг (північної, середньої, південної) станом на кінець XIX – початок XX ст. [3, 12 – 15].

Надзвичайно важливу роль у розвитку етносфери Степу відіграла козацька доба, адже запорожці, пристосувавшись до життя серед вільних безлісних просторів й увібравши деякі тюркські риси, опанували Степ, зукраїнізувавши його. Так було до XVIII ст. – часу захоплення запорозьких земель Росією та зруйнування Січі.

У Новий час у межах українського Степу було знайдено значні поклади корисних копалин (кам'яне вугілля, залізні та марганцеві руди тощо). Розвиток промисловості в Донбасі й Придніпров'ї зумовив інтенсивне заселення цих територій вихідцями з усієї Російської імперії. Як ми вже відзначали, дух степових ландшафтів продовжував впливати на етносферу і в XX ст. Хоча він і тоді проявлявся в прямий спосіб (Махновщина), головним наслідком дії степового духу стало формування нового етносоціального феномену – „духовного кочівництва” [11].

Особливе місце серед етнічних ландшафтів українського Степу посідає південностепова (сухостепова) підзона, куди запорожці в XV – XVII ст. лише епізодично проникали, й тому козацьке освоєння території було слабо виражене. Панування тюркських етносів у таврійських степах тривало аж до кінця XVIII ст. – часу приєднання Причорномор'я до Російської імперії, коли державно-адміністративний чинник перешкодив поширенню українського впливу на зазначений фрагмент геопростору.

Відкритий характер степових просторів, семіаридний клімат, довготривале домінування кочовиків стали головними чинниками людської організації цього природного регіону, антропосфера якого розвивалася шляхом взаємодії українського й тюркського етнічних начал при провідній ролі українського (на півночі) та тюркського (на півдні).

Гірські території приурочені до периферійних фрагментів українського геопростору, що зумовило одночасний вплив на формування духу їх ландшафтів як українського, так і суміжних етносів. При цьому, на нашу думку, в Українських Карпатах переважають українські впливи, тоді як у Кримських горах етноландшафт має, здебільшого, тюркський характер.

Українські Карпати в силу самої суті свого рельєфу, а також значної лісистості території, здавна відзначалися слабо розвинутими комунікаціями. Наслідком цього стало довготривале відокремлене існування етнографічних груп українців – бойків, гуцулів і лемків. Цілком закономірно, що ці спільноти сформували навіть свої говірки, які лише згодом поступово увійшли в український мовний простір.

Вплив іноетнічних чинників в Українських Карпатах проявляється, зокрема, в топонімії деяких гірських масивів, зокрема, Чорногори. У її межах переважають румунські (Бребенескул, П'єтрос, Туркул тощо), а також угорські (Гутин-Томнатик) географічні назви. Лишається нез'ясованим до кінця походження ороніму Говерла.

Карпатські українці – бойки, гуцули, лемки – належать до галицького субетносу, утворюючи в ньому окремі групи. Однією з їх характерних особливостей є чітко виражений консерватизм, зумовлений тими ж причинами, що й в українців Полісся (яскравим його проявом було те, що гуцули одними з останніх в українському етносі прийняли християнство, а в наш секуляризований час чи не найбільш ревно сповідують Христову віру). Слід відзначити й іншу ментально-поведінкову рису, притаманну гірським етносам і субетносам чи не в усьому світі – надзвичайну волелюбність, що знаходить вираз у готовності безкомпромісно захищати свій дім і свою Батьківщину, як було за часів Данила Галицького, Олекси Довбуша, Романа Шухевича. Ще однією властивою рисою горян є їхня прихильність до напівкочового способу життя, пов'язаного з веденням ними традиційного сезонно-пасовищного господарства.

Зазначені ментально-поведінкові особливості карпатських етнографічних груп українців зумовлені такими рисами організації людського геопростору, як гірський (лісовий і субальпійсь-

кий) ландшафт, малопростірність, а також наявністю досить потужної сакральної сфери, що знаходить прояв у неодноразових свідченнях про з'явлення Богородиці (Гошів, Грушів та ін.), наявності багатьох старовинних церков тощо.

Кримські гори, як уже наголошувалося, є фрагментом геопростору, в якому знайшли поєднання українські й тюркські риси ландшафтів при переважанні останніх. Ця територія приурочена до південної частини Кримського півострова й, на нашу думку, в історико-етнічній площині являє собою органічне продовження Степового Криму, попри суттєві фізико-географічні відмінності з ним.

Стародавнє населення Криму (таври та ін.) навіть у Середні віки, а тим більше – в Новий час, виявилось практично не причетним до формування духу геопростору. На думку О. Борисової [2], це пояснюється наслідками проявів канібалізму на півострові за доби раннього Середньовіччя – явища, що взагалі призводить до втрати певним регіоном сакральної ролі. Саме тому сучасна організація кримського людського геопростору бере початок лише з класичного Середньовіччя – часу утвердження на півдні України кримських татар. Власне українська присутність у регіоні проявлялася, в основному, завдяки рейдам козацьких чайок у Чорне море й не була значною.

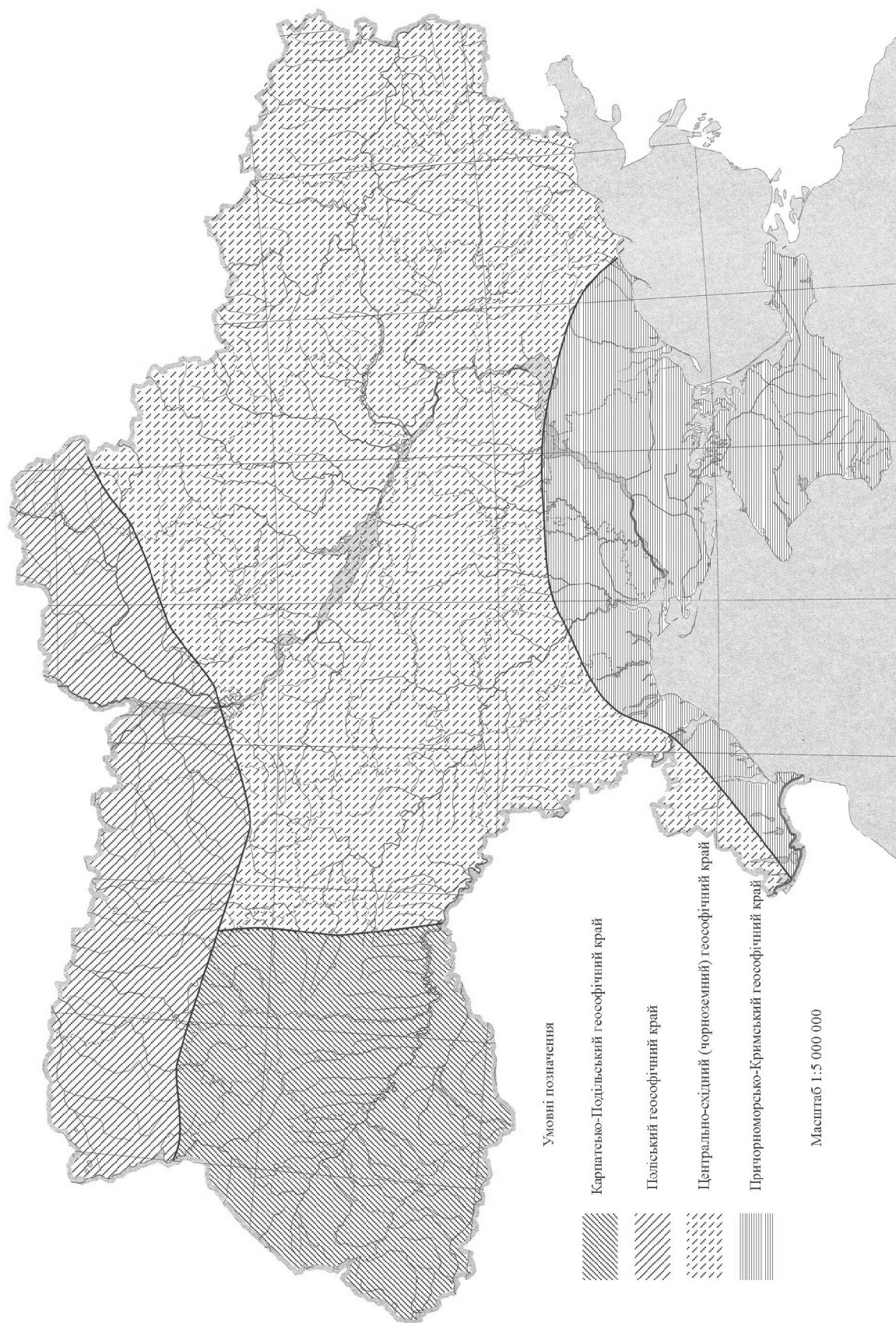
На сучасному етапі розвитку етносфери Гірського Криму, що відзначається поверненням кримських татар зі сталінського вигнання, відбувається стрімке зростання чисельності останніх на тлі демографічної кризи серед слов'яномовного населення (етнічних українців і росіян). Швидка реадаптація татар до життя в Криму та суттєве посилення їхніх позицій в етнічному просторі півострова підтверджують нашу думку про переважання тюркського впливу на формування духу гірськокримських ландшафтів. Відтак, єдиною передумовою збереження слов'янської (і взагалі індоєвропейської) присутності на території Криму нами уявляється пасіонарний вибух українства (що зазвичай супроводжується вибухом демографічним).

Геософічне осмислення українського людського простору в розрізі природних зон ще не дає нам достатньо виразної картини диференціації духу ландшафтів. Ми вважаємо за необхідне здійснити зіставлення виявлених нами особливостей різних фізико-географічних регіонів із наступним визначенням як міжзональних спільних рис у духові ландшафтів, так і внутрішніх відмінностей усередині окремих зон. Саме за ознакою єдності духу людського геопростору ми пропонуємо виділяти в межах України геософічні краї (рис. 1).

Наш досвід осмислення українських етнічних ландшафтів свідчить, зокрема, про виразні відмінності Полісся щодо решти території нашої держави, що проявляються у своєрідних рисах чи не всіх компонентів-факторів людського геопростору. Переважно плаский низовинний рельєф, „бореально-суббореальні” (за А. Ісаченком [9]) риси клімату й ландшафтів, поширення малородючих дерново-підзолистих ґрунтів, досить особливі (як для українства в цілому) субетнічні ментально-поведінкові риси, характерний північний (поліський) діалект української мови, відносно пізні (порівняно з центральноросійськими землями) прийняття християнства яскраво свідчать про необхідність виділення *поліського* геософічного краю України.

Аналізуючи людський геопростір у межах зони широколистих лісів, ми, перш за все, відзначали її виразні атлантичні (відносно більшої частини української території) риси, властиві як власне природному, так і антропологічному середовищу. В цій смузі мало поширені чорноземи (зональний тип ґрунтів – сірі лісові), що чітко відокремлює її від лісостепу. В той же час ми знаходимо багато спільних рис широколисто-лісового й карпатського регіонів (у кліматі – панування атлантичних циклонів; в етносфері – схожі ментально-поведінкові риси населення, що складає один – галицький – субетнос, а також однакове розуміння українцями цих територій спільної історичної долі). У наведених аргументах ми вбачаємо підстави для об'єднання зазначених фрагментів геопростору в один – *карпатсько-подільський* – геософічний край.

Найхарактернішою рисою лісостепової смуги є поширення в її лівобережній частині надзвичайно родючих чорноземів типових, що сформувалися під дією помірно континентального клімату з його найоптимальнішим режимом тепла й вологості. Важливою характеристикою території є також рівнинний рельєф, що завжди суттєво сприяв і сприяє землеробській діяльності. Разом із тим, близькі до лісостепових природні умови (з дещо нижчим коефіцієнтом зволоження та відсутністю лісів як зонального типу рослинності) властиві північностеповій підзоні. В межах останньої наявні також вельми родючі ґрунти – чорноземи звичайні. На цих землях теж віддавна поширене зернове господарство, що є не лише основою сучасного агропромислового комплексу України, але і, як уже наголошувалося, сакральним видом діяльності українців. Саме цей символічний зміст як лісостепових, так і північностепових ландшафтів (на сьогодні – агроландшафтів) разом зі

спільністю первісного (не спотвореного в подальшому індустріальним розвитком регіонів) духу обох фрагментів геопростору ми вважаємо підставою для об'єднання лісостепу та північної підзони степу в один геософічний край – *центрально-східний*, або *чорноземний*, а також визначення нами фрагменту геопростору, зайнятого лісостепом і північностеповою підзоною, як „середня смуга України” [13, 46].

Ми вже зазначали вище, що південь України (середньо- й сухостепова підзони та Гірський Крим) за духом геопростору суттєво відрізняється від решти території держави. Під дією природно-географічних факторів ці землі за доби Середньовіччя тривалий час не були освоєні постійним населенням; відповідно, тут панували кочовики-тюрки, переважно кримські татари. Українська присутність до XVII – XVIII ст. тут мала спорадичний характер і своїм впливом на формування етноландшафту поступалася татарському чинникові.

Головними рисами середньої й південної степових підзон України є плаский низовинний рельєф, аридний клімат, надзвичайна малочисельність річок (із яких майже всі – транзитні), поширення менш родючих (порівняно з чорноземами типовими й звичайними) ґрунтів – чорноземів південних і каштанових під типчакково-ковилевими та полиновими степами. Таким чином, природні умови півдня Українського Степу істотно відмінні від основних рис ландшафтів північностепової підзони.

Кримські гори від середини II тис. по Хр. були заселені тим же етносом, що й сухі степи України. Отже, обидва природні регіони становлять, на нашу думку, певну етноландшафтну єдність. Через те ми й пропонуємо виділяти на півдні Української держави один геософічний край у складі сухостепової підзони та Гірського Криму – *причорноморсько-кримський*.

Висновки. Наведена схема геософічного районування території України, ґрунтована на зв'язку життєдіяльності етносу з природними умовами території, лише в найзагальніших рисах висвітлює відмінності в духові ландшафтів; відтак, на нашу думку, необхідним є її подальше вдосконалення, пов'язане з виділенням у межах країв геософічних територіальних структур нижчих рангів.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Проблеми реформування адміністративно-територіального устрою депресивних аграрних територій / М.О. Барановський // *Конструктивна географія: становлення, сучасні досягнення та перспективи розвитку* / Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28-29 квіт. 2006 р.). Зб. тез доповідей. – К., 2006. – С. 120 – 122.
2. Борисова О.В. Готські клімати / Ольга Борисова // *Бахмутський шлях*. – 2002. – № 3 – 4. – С. 161 – 178.
3. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Х.К. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
4. Гумил'єв Л.Н. География этноса в исторический период / Л.Н. Гумил'єв. – Ленинград: Наука, 1990. – 280 с.
5. Гумил'єв Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумил'єв. – СПб. – Москва: Кристалл – АСТ, 2002. – 415 с.
6. Гумил'єв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумил'єв. – Москва: ДиДик, 1994. – 638 с.
7. Докучаев В.В. О почвоведении // В.В. Докучаев. Сочинения. – Т. VII. – Москва: Изд-во АН СССР, 1953. – С. 277.
8. Ільїна Е. Читаючи «Влесову книгу» / Е. Ільїна // *Літ. Україна*. – 1990. – 27 верес. – С. 6.
9. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / А.Г. Исаченко. – Москва: Высш. шк., 1991. – 366 с.
10. Каганець І.В. Нація золотих комірців. Психоінформаційна концепція України / Ігор Каганець. – Тернопіль: Мандрівець, 2005. – 208 с.
11. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції / Ю.О. Кисельов // *Фізична географія і геоморфологія*. – Вип. 48. – К., 2005. – С. 66 – 70.
12. Кисельов Ю.О. Деякі геософічні аспекти ландшафтно-етнічних взаємозв'язків / Кисельов Ю.О. // *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. – Т. 21 (60). – № 2. – География. – Симферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, 2008. – С. 201 – 205.
13. Кисельов Ю.О. Середня смуга України як геософічний регіон / Ю.О. Кисельов // *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. „Регіон-2008: стратегія оптимального розвитку”* (16-17 жовт. 2008 р., м. Харків). – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – С. 44 – 46.
14. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / Петро Лаврів. – К.: Вид. ім. О. Теліги, 1996. – 192 с.
15. Маланюк Є.Ф. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 80 с.
16. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України. Упор., передмова О.І. Шаблія / Степан Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 415 с.
17. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. Чубинський // Упоряд.: Н. Муніч, В. Сербрій. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с.

СОЦІАЛЬНО-ДУХОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

Розкривається сутність демографічної поведінки населення в сучасних умовах. Акцентується увага на духовно-релігійних причинах демографічної кризи та депопуляції населення в країнах Центрально-Східної Європи в цілому, та Україні, зокрема. Представлено порівняльну характеристику окремих демографічних показників країн-сусідів України. Наголошується, що без підвищення ролі духовності в суспільстві, без повернення до традиційних християнських морально-етичних норм у людських стосунках і виробничих відносинах не можливо локалізувати жодну із криз, притаманних Україні.

Ключові слова: демографічні показники, демографічна криза, якість життя, депопуляція, відтворення, духовність, мораль, очікувана тривалість життя.

Михайло Логвин. СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАН. Раскрывается сущность демографического поведения населения в современных условиях. Акцентируется внимание на духовно религиозных причинах демографического кризиса и депопуляции населения в странах Центрально Восточной Европы в целом, и Украины, в частности. Представлена сравнительная характеристика отдельных демографических показателей стран-соседей Украины. Отмечается, что без повышения роли духовности в обществе, без возвращения к традиционным христианским морально-этическим нормам в человеческих отношениях и производственных отношениях не возможно локализовать ни один из кризисов, присущих Украине.

Ключевые слова: демографические показатели, демографический кризис, качество жизни, депопуляция, воспроизводство, духовность, мораль, ожидаемая продолжительность жизни.

Mykhailo Logvyn. SOCIALLY-SPIRITUAL FACTORS OF INFLUENCE ON DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF COUNTRIES. Essence of demographic conduct of population opens up in modern terms. Attention is accented on spiritually religious reasons of demographic crisis and depopulation of population in the countries of Centrally East Europe on the whole, and Ukraine, in particular. Comparative description of separate demographic indicators of countries-neighbours of Ukraine is presented. It is marked that without the increase of role of spirituality in society, without returning to the traditional christian moral-ethic norms in human relations and production relations it is not possible to localize none of crises, inherent Ukraine.

Keywords: demographic indicators, demographic crisis, quality of life, depopulation, reproduction, spirituality, moral, expectation of life at birth.

Вступ. Постановка проблеми. Для більшості країн світу демографічна ситуація визначається як складна. В суспільстві визначальною демографічних процесів і демографічної поведінки прийнято вважати політичні, соціальні, економічні чинники, рівень життя і т.д. Тоді не зрозуміло, чому негативні демографічні тенденції характерні практично для всіх розвинутих країн. Ми вважаємо, що вирішальний вплив на перебіг цих процесів мають духовні (традиційні) цінності, а їх порушення веде до депопуляції населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі особливості сучасних демографічних процесів на світовому та регіональному рівнях висвітлені у працях російських і зарубіжних учених Д. Айка, А. Берестова, Л. Броуера, П. Бьюкенена, Ю. Вороб'євського, Т.В. Грачової, І. Медведєвої, О.С. Панаріна, О. Платонова. Значний внесок в дослідження даних проблем зробили українські вчені М.В. Багров, І.М. Дудник, В.С. Стещенко, О.Г. Топчієв, Л.Т.Шевчук та інші. Однак, ми хочемо наголосити на значенні духовних та морально-етичних чинників (релігії, традиції, совість, мораль) і вплив на них глобальних процесів.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження даної роботи є дослідження демографічних процесів і показників в Україні та їх порівняльний аналіз із показниками найближчих сусідських країн та як

заперечення християнських цінностей відивається на демографічній поведінці.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна криза посилює негативні тенденції демографічного розвитку України: скорочення середньої очікуваної тривалості життя, зростання смертності серед чоловіків у віці 19-49 років, захворюваність населення на тлі подальшого зниження рівня народжуваності. Демографічна криза в Україні характеризується не тільки погіршенням майже всіх демографічних показників, але й асоціюється ще з однією ознакою – погіршенням якості життя населення.

Система продуктивних сил і виробничих відносин суспільства через поступову зміну уявлень про матеріальні, соціальні та духовні потреби призводить до зміни репродуктивної поведінки і впливає на відтворення населення. Зокрема, на народжуваність впливають матеріальні (наявність житла, доходи, харчування), соціальні (наявність роботи, доступність освіти, медичних послуг) та духовні потреби (відновлення духовного здоров'я для протистояння стресам, депресіям та підвищення життєстійкості). Вони впливають на відтворення населення опосередковано, діючи прямо, обернено та не здійснюючи помітного впливу на окремий демографічний процес у різних регіонах. Це залежить від впливу інших факторів (їх сукупності та сили), що можуть діяти диференційовано на різних ієрархічних рівнях (територіях). Оскільки

ки, зміна репродуктивної поведінки відбувається з деяким запізненням у часі стосовно зміни виробничих відносин, тому доцільніше оцінювати їх комплексно, враховуючи особливості регіону. Тобто, можна говорити про певну закономірність відповідності режиму відтворення населення рівню розвитку продуктивних сил.

Одним з найголовніших факторів вважається доходи на одного члена сім'ї, що прямо залежить від рівня розвитку продуктивних сил суспільства, а його величина впливає на рівень і структуру потреб сім'ї і тим самим – на народжуваність.

Важливим фактором впливу на рівень народжуваності, є частка сільського населення в регіоні. Варто відмітити також, що часто рівень освіти жінок обернено впливає на народжуваність. Житлові умови населення є черговим важливим чинником впливу на процес народжуваності.

Тривалість життя людини є одним із істотних важелів і критеріїв розвитку суспільства, а з показником фактичної тривалості життя тісно пов'язаний показник середньої очікуваної тривалості життя, тому він є одним із найважливіших у статистиці смертності населення. Можна виділити дві основні групи факторів, що впливають безпосередньо на фактичну тривалість життя населення: зовнішні (природне середовище (кліматичні умови та масові захворювання людей – епідемії)) та внутрішні біологічні особливості кожної людини (стан здоров'я), психологічний стан (власне ставлення до особистого життя, спосіб життя)).

Показник середньої очікуваної тривалості життя певною мірою відбиває рівень соціально-економічного розвитку країни та характеризує соціально-економічний статус країни у рамках проведення міжнародних порівнянь. Важливе суто економічне значення цього показника: одним з ключових питань пенсійної реформи є визначення пенсійного віку для чоловіків та жінок. Оцінка показника середньої очікуваної тривалості життя населення надає можливість детермінувати вирішення даної проблеми.

Демографічна ситуація в економічно розвинутих країнах світу також характеризується падінням народжуваності, але при цьому для них характерні низькі рівні смертності і високі рівні середньої тривалості життя, що стримує депопуляцію. На думку американського політолога П. Бьюкенена, нинішня криза може знищити західну цивілізацію, бо новий гедонізм не дає пояснень, навіщо продовжувати жити. Подібно як приріст населення завжди вважався ознакою здоров'я нації і цивілізації в цілому, депопуляція є ознакою хвороби народу і суспільства. Із

1960 р. населення планети зросло вдвічі, а європейські народи практично припинили відтворення. У 1960 р. особи європейського походження склали чверть світового населення, в 2000 р. – 16,5%; до 2050 р. прогнозується частка в 10%. Середній рівень народжуваності впав до 1,4‰. Далі він наголошує, що вимирання населення починається тоді, коли нації втрачають свою місію, коли втрачають віру, тоді зникають культури, народи і цивілізації. Чи така невідвротна смерть Заходу? Смерть Заходу – не передбачення, не опис того, що може трапитися у майбутньому, це діагноз, констатація того, що нині відбувається [1, с.41]. Варто позбавити народ віри – і він перестане відтворювати себе [1, с.248]. Ні одна країна не може залишитися вільною, якщо вона позбудеться чесноти, а доброчесність не може існувати за відсутності віри.

Як видно з таблиці, де представлена порівняльна характеристика окремих демографічних показників країн-сусідів України, вони мало чим відрізняються незалежно від рівня розвитку. В країнах з вищим ВВП на душу населення низькі показники народжуваності і високі смертності (за виключенням Туреччини), низькі або від'ємні показники приросту населення, низькі сумарні коефіцієнти народжуваності. Істотною відмінністю характеризується тільки показник середньої очікуваної тривалості життя – в Словаччині, Польщі, Угорщині він значно вищий.

До багатства і процвітання веде багато шляхів, і на кожному з них буде тільки віра та мораль, а мораль без релігії не можлива [1, с.272]. Поширення абортів, легалізація самогубств і одностатевих шлюбів – явища, що вимагають від політиків, що віддають перевагу “золотій середині”, однозначної відповіді – так чи ні. Історія учить, що кореляція між чисельністю населення і могутністю народу зовсім не абсолютна. Головними турботами сучасного молодого покоління є зовнішній вигляд і гроші. П.Бьюкенен підкреслює, що при наявності грошей у багатих менше дітей, ніж у бідних. Виникає своєрідне протиріччя: чим багатшою стає країна, тим менше в ній дітей і тим швидше народ почне вимирати. Суспільства, що створюються з метою забезпечити своїм членам максимум задоволення, свободи і щастя, одночасно готують людям похорони [1, с.56]. В інших європейських країнах відносно сприятлива демографічна ситуація складається в країнах Північної Європи й у Великобританії, де загальний коефіцієнт народжуваності складає 12‰, а сумарний коефіцієнт народжуваності – 1,7. У США ці показники складають 15‰, і 2,0, відповідно.

Таблиця 1

Окремі макропоказники та демографічна поведінка населення країн-сусідів України*

Країна	Середній вік, років	Приріст населення, %	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Міграція, %	Співвідношення статей, чол./1 жін.	Дитяча смертність, ‰	Очікувана тривалість життя, років	Населення, інфіковане ВІЛ, %	Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰	Населення за межею бідності, %	Безробіття, %	ВВП на душу населення, дол.	Зовнішній борг, млрд. дол.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Болгарія	40,66	-0,79	9,5	14,31	-3,11	0,93	17,87	73,09	0,1	1,41	13,4	9,1	12600	16,1
Беларусь	37,03	-0,38	9,7	13,86	0,38	0,88	6,43	70,63	0,2	1,24	27,1	1,6	11600	0,6
Грузія	37,36	-0,33	10,66	9,65	-4,26	0,91	16,22	76,72	0,1	1,44	54	13,6	4500	1,8
Молдова	32,22	-0,08	11,1	10,78	-1,135	0,91	13,1	70,8	0,4	1,27	80	2,6	2400	1,4
Польща	37,9	-0,05	10,04	10,05	-0,47	0,94	6,8	75,63	0,1	1,28	18,4	11,0	17800	99,15
Словаччина	35,43	0,14	10,6	10,62	0,3	0,94	6,84	75,4	0,1	1,35	-	11,8	21100	19,54
Росія	38,15	-0,47	11,18	16,06	0,28	0,86	10,56	66,03	1,1	1,41	25	8,9	15200	169,6
Румунія	37,7	-0,15	10,5	11,88	-0,13	0,95	22,9	72,45	0,1	1,39	28,9	7,6	11500	24,59
Туреччина	27,7	1,31	18,66	6,1	0,56	1,02	25,78	71,96	0,1	2,21	20	14,5	11200	16,9
Угорщина	38,57	-0,26	9,5	12,94	0,87	0,91	7,86	73,44	0,1	1,35	8,6	10,8	18700	5,7
Україна	39,5	-0,63	9,6	15,8	-0,11	0,86	8,98	68,25	1,6	1,26	35	4,8	6400	69,0
Весь світ	28,4	1,13	19,86	8,37	-	1,07	44,13	66,12	0,8	2,56	-	30/4-12¹	10500	12700

* – складено за: Географический справочник ЦРУ. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 704 с., та www.cia.gov/cia/publications/factbook. Всі дані в колонках подано за 2009 р. Колонки 2, 7, 12 та 15 подано за 2004 р., за виключенням Польщі, Румунії, Туреччини та України (2009).

¹ – відповідно, у країнах, що розвиваються та розвинутих

-- даних немає

В Україні ж, незважаючи на деяке підвищення рівня народжуваності починаючи з 2002 р., ситуація в цій сфері відтворення населення залишається дуже критичною. Сучасний рівень дітородної активності населення найнижчий за післявоєнні роки. Коефіцієнт сумарної наро-

джуваності, зафіксований в Україні, в 2009 р. (1,26 на 1 жінку) залишається одним з найнижчих серед європейських країн. Такий рівень показника сумарного коефіцієнта народжуваності, крім України, мають ще тільки дві європейські країни – Чехія і Болгарія.

Показник, що не залежить від вікової структури населення, – коефіцієнт сумарної народжуваності також свідчить про те, що в Україні відбувається хоч і повільне, але збільшення інтенсивності дітонародження.

Внесок молодих матерів (до 25 років) у величину сумарної народжуваності знижується у всіх країнах Західної Європи. У 60-70-х роках народжуваність у цих країнах теж молоділа, однак приблизно із середини 70-х років на Заході визначилася нова тенденція, і середній вік матері, що до цього знижувався, став збільшуватися.

У 80-х роках на цей шлях стали країни Центральної і Східної Європи. До середини 90-х років зміни торкнулися і європейських республік колишнього СРСР, і в даний час там середній вік матері збільшується особливо швидко. Однак внесок у загальну народжуваність молодих матерів в Україні усе ще залишається високим – 55%. На сьогодні він є одним з найвищих у Європі.

Погіршення соматичного здоров'я жінок фертильного віку обумовлює збільшення числа захворювань, що ускладнюють вагітність, пологи і післяпологовий період. А це прямо впливає на погрозу репродукції і такі її складові, як спонтанні аборти, материнська смертність. Виконання заходів Національних програм, зокрема, «Репродуктивне здоров'я 2001-2005» (2001 р.) сприяло зменшенню числа абортів (50,5 на 1 тис. жінок фертильного віку в 1995 р. до 25,8 – у 2002 р.), у т.ч. мимовільних спонтанних; рівня материнської смертності (32,3 на 100 тис. народжених живими в 1995 р. до 22,5 – у 2002 р. і 18,36 у 2003 р.). Показник материнської смертності, за даними ВООЗ, у 1,5 рази перевищує його у країнах ЦСЄ й у 3 рази – у країнах Євро-союзу. Протягом останніх років спостерігається і позитивна динаміка коефіцієнта співвідношення материнської смертності до народжуваності (3,5 у 1997 р. і 2,8 у 2002 р.), що говорить скоріше про підвищення ефективності медичного обслуговування жінок. Адже незмінними залишаються такі фактори, що визначають якість репродуктивного здоров'я, як спадковість, соматичне здоров'я, умови життя, екологічне становище, соціально-репродуктивна поведінка і санітарно-гігієнічна культура населення.

Доцільність посилення системи заходів для зміцнення генеративного здоров'я підтверджується останніми даними ВООЗ щодо кілько-

сті живонароджених і викиднів у юних жінок 15-19 років. Україна має рівень викиднів у 7-8 разів вищий, ніж у розвинутих країнах.

Рівень смертності дітей у віці до 1 року, на відміну від смертності дорослих в Україні, з 1996 р. знижується. На сьогодні він набагато нижче, ніж до 1991 р., і разом з тим набагато вище, ніж у більшості розвинутих країн. Нинішній рівень смертності немовлят в Україні був пройдений розвинутими країнами ще в 80-х роках. Зараз у розвинутих країнах світу на першому році життя вмирає не більш 7 (США), 5 (Європейський союз), 4 (Японія) дітей на 1000 народжених. Крім того, зокрема, в Росії дві з трьох вагітностей завершуються абортами, російська жінка робить від 2,5 до 4 абортів, а 30% всіх вагітностей у США нині закінчуються на хірургічному столі [1, с.47].

Насправді розрив, можливо, навіть значно більший, оскільки міжнародні порівняння ускладнюються тим, що в Україні прийняті свої критерії визначення живородіння, відмінні від більш усталених критеріїв ВООЗ. Так, наприклад, у сусідніх державах (Росія, Беларусь, Польща), що у першій половині 90-х років перейшли на визначення живородіння, рекомендованого ВООЗ, коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року збільшився на 14-16%.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Які є реальні механізми для покращення демографічної ситуації в країні? Чи вирішується все зростанням матеріального достатку? Аналіз демографічних показників розвинутих країн дає протилежну відповідь. На нашу думку, без підвищення ролі духовності в суспільстві, без повернення до традиційних християнських морально-етичних норм у людських стосунках і виробничих відносинах не можливо локалізувати жодну із криз, притаманних Україні. Без усвідомлення нашої первинної природи нам не відомо, до чого нам слід повернутись, нам не відомо для чого ми створені. Р. Генон у своїй книзі “Влада кількісного. Знамення часу” пояснив, як усунення традиційних духовних принципів призвело до стрімкої деградації людства. Для того щоб, людям вижити як православним християнам, сьогодні необхідно усвідомити відступництво, від Християнської віри, зрозуміти чому сучасний світ такий, яким він постає перед нами. Щоб захистити себе, треба мати уяву про стратегію ворога.

Список використаних джерел

1. Бьюкенен П.Дж. *Смерть Запада. Пер. с англ. А. Башкирова.* – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra fantastica, 2003. – 444 с.
2. *Географический справочник ЦРУ.* – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 704 с.
3. *ЄС у кишені. Довідник із європейської інтеграції України.* – К.: Фонд Конрада Аденауера, 2009. – 72 с.

4. Рівень і якість життя населення: Монографія / Під заг. ред. Є.П.Кушнар'ова. – Харків: Видавничий Дім “ІНЖЕК”, 2004. – 272 с.
5. Роуз Серафим, отец. Бытие: сотворение мира и первые ветхозаветные люди. – М.: Валаамское Общество Америки, 2004. – 702 с.
6. Україна в світі. Цікава статистика. – Київ: Фонд Конрада Аденауера, 2010. – 35 с.
7. Чепелевская Л.А., Дудина Е.А., Рудницкий Е.П., Баторшина А.И. Современные тенденции рождаемости и смертности детей в Украине // Современная педиатрия. – 2004. – №1. – С. 27-31.
8. Шевчук П.Є. Україна: мультирегіональна модель народжуваності // Регіональна економіка. – 2000. – №2. – С. 128-133.

© Логвин М., 2010

УДК 911.3

Людмила Немець, Наталія Моштаківа

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ МУЗЕЇВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ)

Розкрито сутність «музейний профіль». Розроблена детальна схема класифікації музеїв за профілем. Виявлені головні недоліки і проблеми існуючої класифікації музеїв за профілем. Скоректовані профілі музеїв Луганської області відповідно до чинного законодавства, змісту музейних фондів та ролі музеїв у суспільстві. Проаналізована профільна класифікація державних, громадських і музеїв при навчальних закладах області.

Ключові слова: музей, музейна мережа, музейний профіль, види музеїв за профілем (історичні, художні, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничі, технічні, галузеві, комплексні).

Людмила Немец, Наталия Моштаківа. **ПРОСТРАНСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ МУЗЕЕВ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ (СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ)**. Раскрыта сущность понятия «музейный профиль». Разработана детальная схема классификации музеев по профилю. Выявлены главные недостатки и проблемы существующей классификации музеев по профилю. Скорректированы профили музеев Луганской области в соответствии с действующим законодательством, содержанием музейных фондов и роли музеев в обществе. Проанализирована профильная классификация государственных, общественных и музеев при учебных заведениях Луганской области.

Ключевые слова: музей, музейная сеть, музейный профиль, виды музеев по профилю (исторические, художественные, искусствоведческие, литературные, архитектурные, природные, технические, отраслевые, комплексные)

Ludmila Nemets, Natalia Moshtakova. **SPATIAL ANALYSIS OF MUSEUMS OF THE LUGANSK REGION (THE MODERN STATUS, PROBLEMS, PROSPECTS)**. In this work was exposed the meaning of «museum type». The detailed chart of classification of museums types is developed. The main shortcomings and problems of existent classification of museums types are exposed. The museums types of the Lugansk region are adjusted in accordance with the active law, by maintenance of museum funds and role of museums in society. Classification of museums types of state, public and museums at educational establishments of the Lugansk region is analysed.

Keywords: museum, museum system, museum profile, types of museums of profile (history, artistic, study of art, literary, architectural, natural, technical, of a particular branch, complex).

Актуальність дослідження. Одним з недоліків музейної мережі Луганської області й України в цілому є невідповідність профілізації музеїв чинному законодавству. Річ у тому, що останні зміни до Закону України «Про музеї та музейну справу» були внесені в листопаді 2009 р. [1]. Зокрема, була розширена і деталізована стаття 6 цього закону, де зазначалися види музеїв за профілем. В той же час, більшість музеїв Луганської області були створені в другій половині ХХ століття, коли функціонувала де-що спрощена профільна класифікація музеїв. Таким чином, на сьогодні проблема корекції профілів музеїв є досить актуальною. Необхідність її вирішення можна обґрунтувати принаймні трьома факторами:

- приведення профілізації музеїв у відповідність до чинного законодавства (зокрема, до Закону України «Про музеї та музейну справу»);
- переспеціалізація частини музеїв у

зв'язку зі зміною поглядів на роль музеїв у суспільстві в пострадянський час. Річ у тому, що в тоталітарній країні, коли політизувалися всі сфери життя, музеї перетворювалися на «політико-просвітницькі комбінати» [8]. Головною задачею їх експозиції була не просвітницька діяльність щодо пам'яток історії і культури, не науково-дослідницька і культурно-освітня робота, а пропаганда монополізованої партійної ідеології. Після краху тоталітарної системи соціальні функції музеїв у суспільстві поступово змінювалися, музеї стали розглядатися як просвітницькі соціокультурні заклади. Відповідно до нових тенденцій у музейній справі відбулися зміни в спеціалізації частини музеїв, що потребує уточнення їх профілів;

- перепрофілізація деяких музеїв у процесі своєї діяльності. За роки існування деякі музеї могли накопичити в своїх фондах матеріали, які не відповідають існуючому профілю музею, що

потребує його перегляду і корекції.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженнями різних аспектів формування і розвитку музеїв Луганської області займаються передусім наукові співробітники цих закладів. Але в своїй дослідженнях вони переважно приділяють увагу тільки тим музеям, в яких працюють, не аналізуючи музейну мережу області в цілому. Так, опрацювавши періодичні видання Луганської області за 1991-2009 рр., було виявлено понад 500 статей, які висвітлювали окремі аспекти діяльності того чи іншого музею, зокрема історію створення, досягнення, проблеми, перспективи, знаменні дати тощо. Більш серйозні дослідження проводились і проводяться співробітниками державних музеїв - Луганського обласного краєзнавчого (Локтюшев С.О., Кулішов А.Л. (директор), Ключенева І.М., Клочко Т.М. та ін.), Луганського обласного художнього (Борщенко Л.М.), Музею історії та культури міста Луганська (Приколота О.В.) тощо. Низка публікацій Макарової Ж.А. – завідувача методичного відділу Луганського обласного краєзнавчого музею – присвячена діяльності громадських музеїв області. В 2007 році вийшло довідкове видання, в якому представлені шкільні музеї Луганської області (укладачі Сорочан Т.М., Цимбал І.І., Дьяченко Б.А., Данильєв А.О., Рудіна О.М., Михайлова Л.М., Касьянова О.В.) [6].

Таким чином, можна зробити висновок, що різні аспекти формування і функціонування музеїв Луганської області висвітлюються досить часто. Але, на жаль, зовсім немає робіт, присвячених цілісному аналізу всієї мережі музеїв Луганщини, тобто і державних, і громадських, і музеїв при навчальних закладах. Крім того, жодна з опублікованих робіт про музеї та музейну справу регіону не містить аналізу профільної класифікації цих закладів культури.

Метою дослідження є просторовий аналіз наявності та профілів музеїв Луганської області; вивчення відповідності їх до чинного законодавства та змісту їх музейних фондів; аналіз профільної класифікації всієї територіальної мережі музеїв області незалежно від юридичного статусу (державних, громадських і музеїв при навчальних закладах).

Викладення основного змісту дослідження. Згідно Закону України «Про музеї та музейну справу» **музей** – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної і світової культурної спадщини [1]. Сукупність музеїв, що сформувалися та діють на певній території,

утворюють її **музейну мережу** [8]. Організаційні форми музейної мережі України створювалися протягом ХХ ст. з метою рівномірного розміщення музеїв по території країни, раціонального використання культурних ресурсів. Політика формування і форми організації музейної мережі є одним з напрямків культурної політики держави в справі збереження і популяризації національної культурної й природної спадщини.

Кожний з музеїв унікальний і неповторний. Разом з тим у складі їх зібрань, масштабі діяльності, юридичному стані та інших характеристиках є деякі сходні риси, які дозволяють розділити всю різноманітність музейного світу на певні групи, іншими словами, здійснити класифікацію. Отже, під класифікацією музеїв розуміють їх групування за певними сутнісними (організаційними, правовими, змістовними тощо) ознаками, істотними для організації і розвитку музейної мережі та для всієї музейної діяльності в цілому [8]. Класифікація дозволяє говорити про раціональність побудови музейної мережі, прослідкувати зв'язки різних груп музеїв із суспільними потребами на тому чи іншому етапі.

Однією з найважливіших категорій класифікації є **профіль музею**. Профіль – це сукупність основних типових рис, які характеризують певне явище [8]. Музейна профілізація – це відповідна спеціалізація музею. Основоположеною ознакою класифікації тут виступає зв'язок музею з конкретною наукою або видом мистецтва, технікою, виробництвом або його галузями, тобто з певною сферою дійсності. Профіль – це те, чому присвячений музей. Профіль музею проявляється в складі його колекцій, у тематиці наукової, експозиційної та культурно-освітньої діяльності. Очевидно, що «профільність» є елементом зовнішньої характеристики музею, в той час як зустрічається поняття «меморіальність», яке є внутрішньою характеристикою музею і означає все, що має безпосередній зв'язок з певною подією, особою, розміщено в пам'ятних місцях або будівлях [8].

Музеї однієї спеціалізації, тобто одного профілю, об'єднуються в профільні групи, які залежно від структури профільної дисципліни поділяються на більш вузькі.

Спираючись на Закон України «Про музеї та музейну справу» [1], можна запропонувати наступну класифікацію музеїв за профілем:

Колекції комплексних музеїв здатні найбільш повно і цілісно представити культурну та природну спадщину країни або регіону. В сучасній музейній справі продовжується процес ускладнення структури ряду музеїв і трансформації їх у багатопрофільні (екомuzeї, ансамблеві

музеї, середовищні музеї, музеї-заповідники тощо). Найпоширенішими серед комплексних музеїв є краєзнавчі, які поєднують як мінімум історичну та природничо-наукову спеціалізацію, оскільки їх зібрання документують не тільки історію, а й природу краю. Вони часто мають

художні і літературні відділи, що ще більше ускладнює їх профіль.

Музейна мережа Луганської області складається з державних, громадських і музеїв при навчальних закладах. Проаналізуємо класифікацію цих музеїв області за профілем (рис. 1).

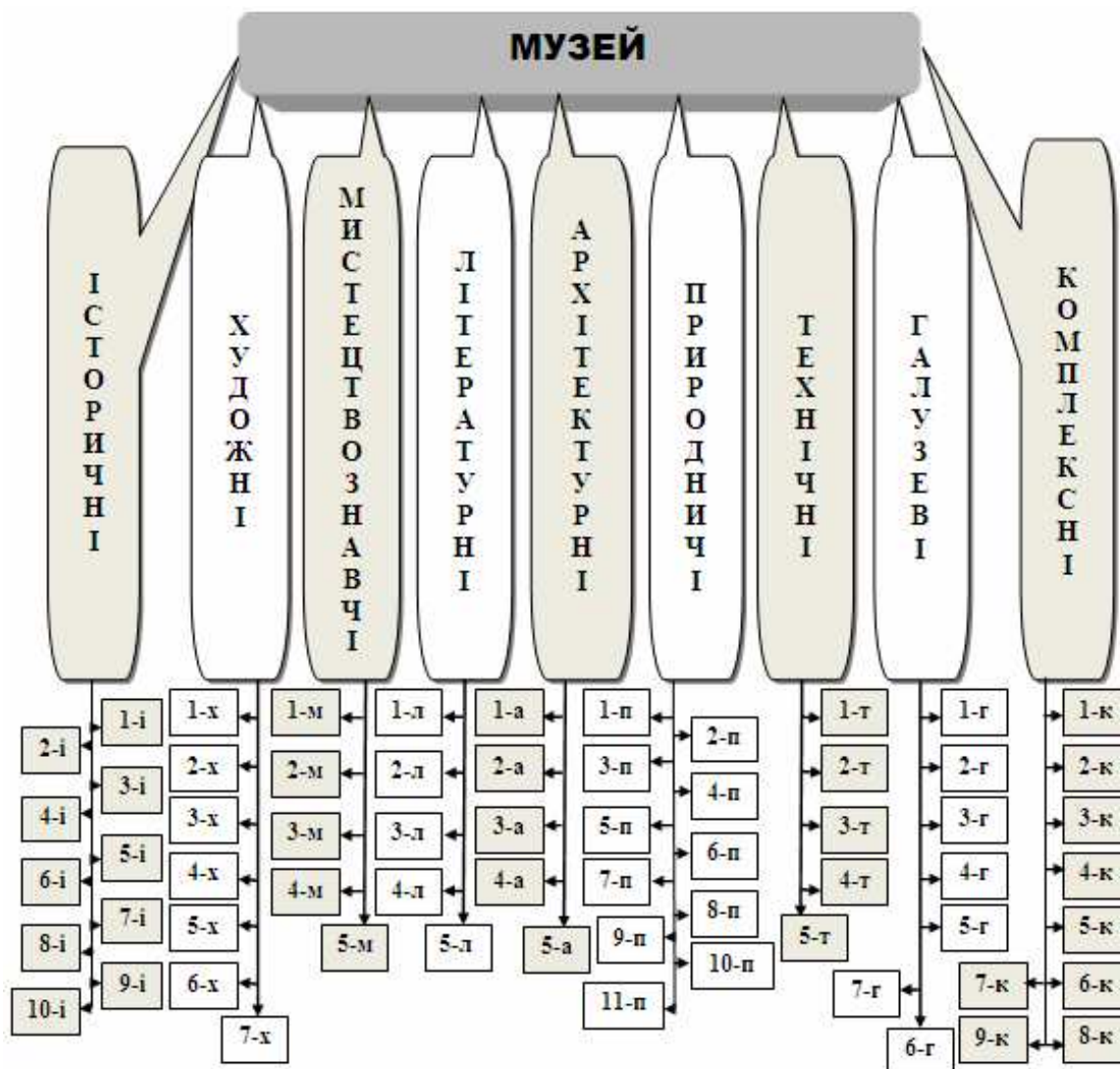

Рис. 1. Класифікація музеїв за профілем (складено на основі [1, 7, 8])

Історичні: 1-і – загальноісторичні (широкого профілю); 2-і – військово-історичні; 3-і – етнографічні; 4-і – археологічні; 5-і – політичної історії; 6-і – історії релігії; 7-і – історико-побутові, які відтворюють або зберігають картину побуту різних верств населення, при цьому на відміну від етнографічних музеїв вони документують не етнічні, а соціально-психологічні особливості побуту, які найяскравіше проявляються в інтер'єрах приміщень; 8-і – історичні персональні (присвячені діяльності однієї людини); 9-і – історичні монографічні (подійні), присвячені історії окремої події, підприємству, установи, колективу тощо; 10-і – інші історичні.

Художні (пов'язані з дисциплінами художнього блоку. Естетичним цінностям надається особлива увага при комплектуванні фондів. Традиційно містять колекції картин, скульптур і предметів декоративно-прикладного мистецтва): 1-х – образотворчого мистецтва – національного і зарубіжного (музеї широкого профілю); 2-х – декоративно-прикладного мистецтва; 3-х – народної художньої творчості, художніх промислів; 4-х – палацово-декоративного і паркового мистецтва; 5-х – художні персональні; 6-х – художні монографічні; 7-х – інші художні.

Мистецтвознавчі: 1-м – театального мистецтва; 2-м – музичного мистецтва і музичних інструментів; 3-м – фото- і кіномистецтва; 4-м – мистецтвознавчі персональні; 5-м – інші мистецтвознавчі.

Літературні: 1-л – літературні (широкого профілю) (1-л); 2-л – історії книги і книгодрукарства; 3-л – літературні персональні; 4-л – літературні монографічні; 5-л – інші літературні.

Архітектурні: 1-а – архітектурні (широкого профілю); 2-а – музеєфіковані пам'ятники архітектури і містобуду-

вання; 3-а – народного здочества; 4-а – архітектурні персональні; 5-а – інші архітектурні.

Природничі: 1-п – географічні; 2-п – біологічні (широкого профілю); 3-п – зоологічні (в т.ч. зоопарки); 4-п – ботанічні (в т.ч. ботанічні сади); 5-п – геологічні; 6-п – мінералогічні; 7-п – палеонтологічні; 8-п – ґрунтознавчі; 9-п – антропологічні; 10-п – медичні; 11-п – інші природничі.

Технічні: 1-т – політехнічні (широкого профілю); 2-т – за галузями техніки (авіації, зв'язку, транспорту, космонавтики тощо); 3-т – технічні персональні; 4-т – технічні монографічні; 5-т – інші технічні.

Галузеві: 1-г – сільськогосподарські; 2-г – педагогічні; 3-г – охорони здоров'я; 4-г – спорту; 5-г – галузеві персональні; 6-г – галузеві монографічні; 7-г – інші галузеві.

Комплексні (спираються не на одну, а на декілька наукових дисциплін або галузей знань): 1-к – краєзнавчі; 2-к – архітектури та історії; 3-к – архітектури та етнографії; 4-к – історико-художні; 5-к – історико-культурні; 6-к – літератури і мистецтва; 7-к – медицини і охорони здоров'я; 8-к – музеї-заповідники та музеї-ансамблі; 9-к – інші комплексні.

На 1 січня 2009 року, за даними Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації, в Луганській області функціонувало 27 музеїв державної мережі, в т.ч. 10 музеїв на засадах філій (7 філій Луганського обласного краєзнавчого музею, 2 філії Музею історії та культури міста Луганська і 1 філія Перевальського історичного музею) [3]. Протягом 2009 року 3 громадські музеї – Народний музей історії села Колядівка і Народний музей історії села Смолянинове Новоайдарського району та Чорнухинський народний краєзнавчий музей імені Іващенко Перевальського району – перейшли до державної мережі. Перші два музеї стали філіями Новоайдарського краєзнавчого музею, а третій – Перевальського історичного музею. Таким чином, на 1 січня 2010 року на

території Луганської області вже налічувалося 30 державних музеїв (в т.ч. 13 музеїв на засадах філій).

Але Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації надає інформацію лише про 27 державних музеїв на території регіону, не включаючи до їх списку вищезгадані музеї з причини невідповідності деяких документів чинному законодавству. В той же час Головне управління статистики України в Луганській області інформує про 17 державних музеїв на території регіону, взагалі не враховуючи музеї-філії [5]. Ми будемо притримуватися варіанту щодо 30 державних музеїв на території області. Класифікація державних музеїв за профілем надана в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація державних музеїв Луганської області за профілем [3]

№ з/п	Вид музеїв за профілем	Підвид музеїв за профілем	Кількість музеїв	Назви музеїв
1	комплексні	краєзнавчі	14	Луганський обласний, Новопсковський, Свердловський, Станично-Луганський, Старобільський, Біловодський, Білокуракинський, Кременський, Лисичанський, Новоайдарський, Попаснянський, Рубіжанський, Слов'яносербський, Чорнухинський ім. Іващенко (Перевальський район)
		історико-культурні	1	Музей історії та культури міста Луганська
		історико-художні	1	Стаханівський історико-художній музей
2	історичні	загально-історичні – широкого профілю	6	Алчевський історичний, Музей історії міста Первомайська, Антрацитівський історичний, Перевальський історичний, Музей історії села Колядівка і Музей історії села Смолянинове (Новоайдарський район)
		військово-історичні персональні - меморіальні	3	Ровеньківський музей «Пам'яті загиблих», Краснодонський обласний ордена Дружби народів музей «Молода гвардія», Краснолуцький музей бойової слави шахтарів на р. Міус
		історичні персональні - меморіальні	1	Історико-меморіальний музей О.Я. Пархоменка
3	художні	образотворчого мистецтва – широкого профілю	1	Луганський обласний художній музей
4	літературні	літературні персональні - меморіальні	3	Меморіальний будинок-музей імені В.І. Даля, Музей-квартира В. Титова, Меморіальний музей Б. Грінченка

Станом на 1 січня 2010 р. на території Луганської області функціонувало 60 громадських музеїв. Ця цифра відрізняється від офіційних даних методичного відділу Луганського обласного краєзнавчого музею, перед яким ці музеї звітують у своїй діяльності (на добровільній основі). По-перше, враховані громадські музеї, що не звітують перед методичним відділом (їх 11); по-друге, не враховані 3 народні музеї, що в

2009 р. перейшли до державної мережі; по-третє, не враховані ті музеї, які одночасно виступали і як громадські, і як музеї при навчальних закладах (їх 11, всі вони віднесені до музеїв при навчальних закладах, тому що саме там вони розташовані) [2]. Існуюча і скоректована структури громадських музеїв за профілем показані на рис. 2.

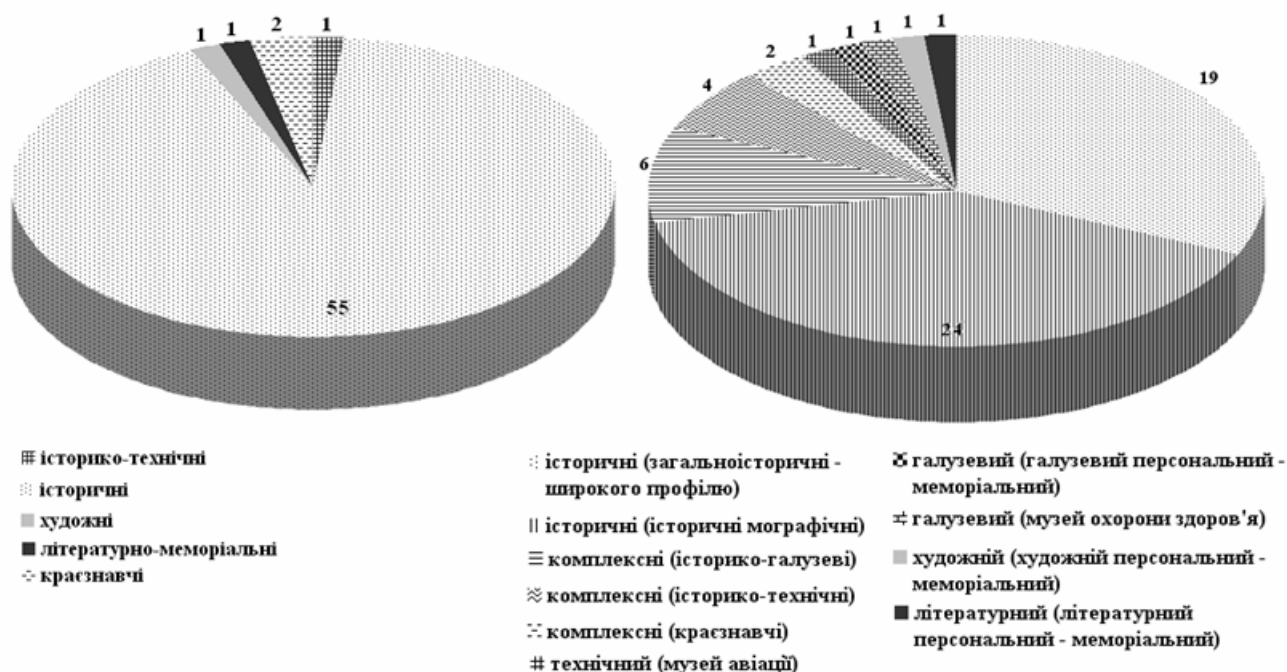

Рис. 2. Існуюча і скоректована структури громадських музеїв Луганської області за профілем [2]

З рис. 2 видно, що найпоширенішим видом громадських музеїв за профілем є історичні монографічні. На території Луганської області нараховується 24 таких музеїв: Музей історії підприємства «Луга-Нова», Народний музей історії ВАТ ХК «Луганськтепловоз», Народний музей історії ВАТ «Алчевський металургійний комбінат», Музей історії донського козацтва Сорокинського кусту Облесті Війська Донського (Краснодон), Народний музей історії ЗАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій», Музей історії станції «Красний Луч» Донецької залізної дороги, Музей історії визволення смт. Мілове від фашистських загарбників, Народний музей історії Новоолександрівського кінного заводу № 64 та інші. Досить поширеними є також загальноісторичні музеї (їх 19): Приватний музей історії Луганська, Народний музей історії міста Кіровська, Музей стаханівського руху та історії міста Теплогорськ, Музеї історії сіл Дякове (Антрацитівський район), Литвинівка (Біловодський район), Михайлівка, Новокраснянка, Нововодяне (Кремінський район), На-

родний музей історії Марківського району тощо. Серед комплексних історико-галузових музеїв (їх 6) можна назвати Музей історії ветеринарної медицини Луганської області, Музей історії санепідеміологічної служби Луганської області, Луганський музей історії пошти, Музей історії УМВС у Луганській області тощо, а серед комплексних історико-технічних (їх 4) - Музей історії електрозв'язку в Луганській області, Музей пожежної служби, Музей історії луганського трамваю та Музей історії Луганського відділення Донецької залізниці. Також на території області розташовано 2 комплексних краєзнавчих музеї (Сватівський народний краєзнавчий районний музей та Краєзнавчий музей м. Ровеньки) та по одному технічному музею авіації (Музей авіаційної техніки Луганського авіаційного ремонтного заводу), галузевому персональному (Меморіальна музейна кімната Ю.О. Єненка в Луганську), галузевому музею охорони здоров'я (Музей милосердя Кремінського медичного училища), художньому персональному (Музей-квартира художника

О. Фільберта в Луганську) та літературному персональному (Літературно-меморіальний музей імені В.М. Сосюри в Лисичанську).

Музеї при навчальних закладах становлять найчисельнішу групу музеїв Луганської області. На 1 січня 2010 року на території області функціонувало 261 таких закладів (з них 209 зареєстрованих) [4]. Визначення профілю цих музеїв у багатьох випадках є проблематичним і досить умовним. Річ у тому, що музеї при навчальних закладах, на відміну від державних і громадських, не завжди чітко додержуються свого профілю. Так, якщо до фондів державного музею надходять матеріали, які не відповідають його профілю, то вони автоматично потрапляють до фонду непрофільних предметів музею, а

в подальшому передаються в інші музеї або обмінюються на профільні предмети з дозволу Міністерства культури і туризму. Музеї при навчальних закладах у таких випадках, незважаючи на невідповідність матеріалів, що надійшли, профілю музею, зараховують їх до основного фонду і експонують, тим самим ускладнюючи свій профіль. Тому серед музеїв при навчальних закладах дуже багато складних комплексних музеїв, які представляють собою сукупність декількох музейних колекцій різної тематики і профілю. Ретельне вивчення музейних фондів і експозицій музеїв при навчальних закладах дозволило здійснити їх профільну класифікацію (рис. 3).

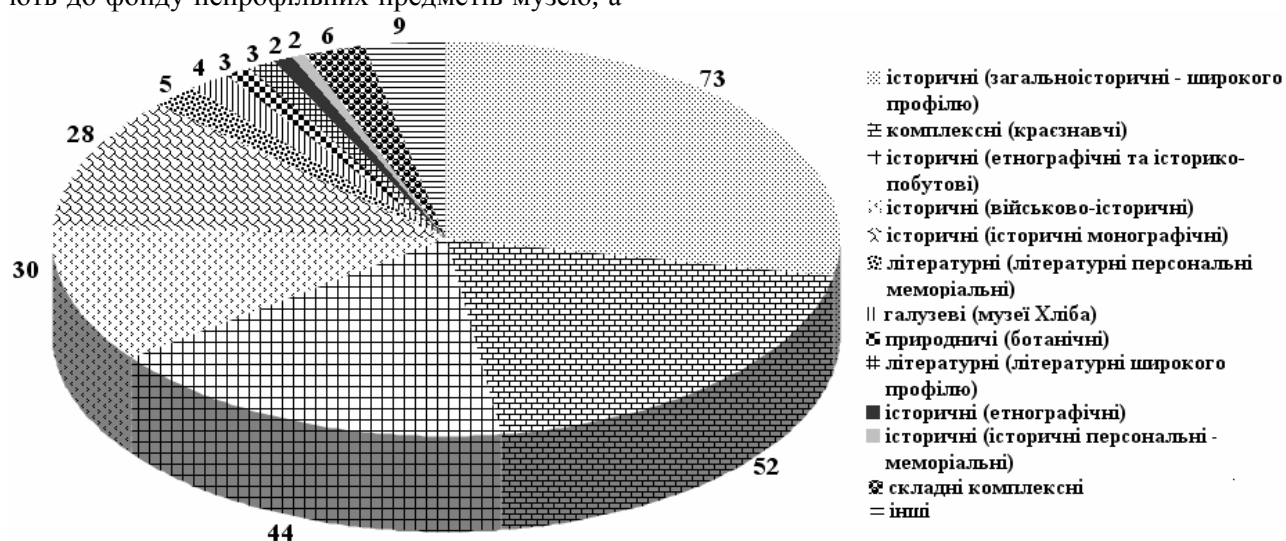

Рис. 3. Структура музеїв при навчальних закладах за профілем [4, 6]

Враховуючи велике різноманіття колекцій музеїв при навчальних закладах, більшість закладів ми віднесли до загальноісторичних (широкого профілю) та красназавчих з огляду на те, що вони одночасно висвітлюють різні аспекти розвитку рідного краю – історичні, етнографічні, історико-побутові, культурні, археологічні тощо.

Досить багато на Луганщині етнографічних та історико-побутових музеїв, які демонструють етнічні риси українського народу, національний одяг, особливості українського житла, народні звичаї, традиції та обряди, предмети народного вжитку, українське мистецтво, скарбницю народної мудрості тощо.

Подіям і героям громадянської, Великої вітчизняної, афганської війн присвячені військово-історичні музеї області; історію різних навчальних закладів (шкіл, училищ, гімназій, ліцеїв) висвітлюють історичні монографічні музеї.

Серед інших видів музеїв при навчальних закладах за профілем можна назвати:

- галузеві (4 музеї Хліба, по одному музею миру і дружби, дитинства, фізкультури і спорту);

- природничі (3 ботанічні, по одному геолого-мінералогічному і географічному);

- літературні (5 літературних персональних (меморіальних) та 3 літературних широкого профілю);

- художні (1 музей образотворчого мистецтва (широкого профілю) та 1 музей народної художньої творчості і художніх промислів);

- 2 етнографічних музеї;

- 2 історичних персональних (меморіальних);

- 1 історико-побутовий;

- 6 складних комплексних (наприклад, музей «Шевченківська світлиця» в Луганській СЗШ І-ІІІ ступенів № 44 поєднує в собі елементи етнографічного, історико-побутового і літературного персонального (меморіального) музеїв; Красназавчо-етнографічний Центр Відродження «Чиста криниця» в Алчевській соціально-гуманітарній гімназії включає експозиції

етнографічного, історико-побутового, історичного монографічного (подійного) профілю тощо) [6].

Висновки. В ході дослідження було проаналізовано і скореговано профільну класифікацію музеїв Луганської області. Музейна мережа будь-якої території, в т.ч. Луганської області, постійно змінюється відповідно до вимог часу –

ліквідуються одні музеї, створюються й реорганізуються інші. Знання профільної структури музеїв області допоможе музеям, що створюються або перепрофілюються, знайти свою нішу в музейному світі Луганщини, встановлювати тісні та плідні зв'язки з іншими закладами подібного профілю, обмінюватися знаннями і досвідом музейної діяльності тощо.

Список використаних джерел:

1. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу» № 1709-VI від 5 листопада 2009 року // Урядовий кур'єр. – 2 грудня 2009 року. - № 224. – с. 17-19
2. Статистичні дані про діяльність громадських музеїв методичного відділу Луганського обласного краєзнавчого музею
3. Статистичні дані про діяльність державних музеїв Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації
4. Статистичні дані про діяльність музеїв при навчальних закладах
5. Статистичний щорічник Луганської області за 2008 р. / За ред. С.Г. Пілієва.- Ч. I, II. – Луганськ: Головне управління статистики України в Луганській області, 2009
6. Шкільні музеї Луганщини / Укл. Т.М. Сорочан та ін. - Луганськ, 2007. – 547 с.
7. Шляхтина М.М. Основы музейного дела: теория и практика: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 2005. – 183 с.
8. Юренева Т.Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы. – М.: Академический проект, 2006. – 560 с.

© Немець Л., Моштаківа Н., 2010

УДК 338.48-6:615.8

Оксана Романів

ГЕОГРАФІЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ ЄВРОПИ

У статті розкрито зміст медичного туризму, вказано його основні ознаки та відмінності від оздоровчого туризму. Проаналізовано тенденції розвитку медичного туризму у Європі в умовах формування єдиного ринку медичних послуг. Встановлено фактори інтенсифікації туристичних потоків, ключовою метою яких є отримання медичної допомоги (переважно, послуг стоматології, пластичної хірургії, лікування хвороб із ускладненими діагнозами). Виділено розвинені та перспективні кластери медичного туризму, охарактеризовано їх спеціалізацію.

Ключові слова: медичний туризм, охорона здоров'я, фактор.

Оксана Романів. ГЕОГРАФИЯ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА ЕВРОПЫ. В статье раскрыто содержание медицинского туризма, определены его основные признаки, указаны различия с оздоровительным туризмом. Проанализированы тенденции развития медицинского туризма в Европе в условиях формирования единого рынка медицинских услуг. Определены факторы интенсификации туристических потоков, ключевая цель которых - получение медицинской помощи (преимущественно, услуг стоматологии, пластической хирургии, лечения болезней с осложненными диагнозами). Выделены развитые и перспективные кластеры медицинского туризма, указана их специализация.

Ключевые слова: медицинский туризм, здравоохранение, фактор.

Oksana Romaniv. MEDICAL TOURISM GEOGRAPHY OF EUROPE. The essence of medical tourism is exposed in the article; it is indicated on its basic signs and differences from health tourism. In view of forming a single market for medical services, the article presents an analysis of medical tourism's trends in Europe. In the papers the factors of intensive growth of tourist streams a primary purpose of which is a medicare are identified (mainly, services of stomatology, plastic surgery, treatment of illnesses with the complicated diagnoses). The developed and perspective clusters of medical tourism are selected, its specialization is described.

Keywords: medical tourism, healthcare, factor.

Медичний туризм є проявом нової концепції охорони здоров'я Європи, девізом якої слугує гасло: «Пацієнти без кордонів». У 2008 році у Європейському союзі була проголошена директива про права пацієнтів у транскордонному забезпеченні медичними послугами, мета якої – створення офіційного механізму для існування єдиної системи охорони здоров'я. [4] В умовах погіршення суспільного здоров'я та глобальної економічної конкуренції феномен меди-

чного туризму потребує детального вивчення з точки зору суспільної географії, яка може забезпечити комплексне бачення факторів та перспектив територіальної організації медичного туризму на різних рівнях.

Світова наукова спільнота відгукнулася на потреби практики численними дослідженнями проблем медичного та оздоровчого туризму. З 2007 року діє Асоціація медичного туризму із центром у Західному Палм Біч у Флориді та численними регіональними центрами у світі. У

Сан-Антоніо (Техас) під керівництвом Девіда Г. Веквіста працює Центр дослідження медичного туризму. Результати досліджень публікуються у журналі «Medical Tourism Magazine» та у електронному он-лайн журналі «Health Tourism Magazine». Реалізується соціальний он-лайн проект «Medical Tourism City». Однак, з точки зору перспектив розвитку, оцінки потенціалу, територіальної організації медичний туризм Європи ще недостатньо вивчений.

Метою даного дослідження є визначення

факторів розвитку та особливостей територіальної організації медичного туризму у Європі.

Під медичним туризмом розуміють практику надання медичних послуг за межами країни проживання, що дозволяє поєднувати відпочинок за кордоном з отриманням висококваліфікованої медичної допомоги. Часто медичний туризм ототожнюють з оздоровчим. Проте ці поняття не ідентичні. На відмінності між оздоровчим та медичним туризмом вказує у своїх дослідженнях Хелен Косбурн (див. рис. 1).

Рис. 1. Зміст оздоровчого та медичного туризму [5]

Оздоровчий туризм передбачає подорожі і відвідування курортів та інших закладів, що пропонують в основному оздоровчі послуги, які включають широкий спектр від терапевтичних до різноманітних фітнес- та релакс-програм. [8, с. 83] Ознаки оздоровчого туризму: перебування за межами дому; оздоровлення - як найважливіший мотив подорожі; відпочинок в спеціально

організованих умовах. [13, с. 274] Водночас медичний туризм передбачає першочергово отримання медичної допомоги для подолання цілком визначеної конкретної проблеми зі здоров'ям. У такому контексті він тісно інтегрований з системою медичних закладів. А оздоровчий туризм орієнтується на рекреаційно-туристичну інфраструктуру.

Отже, головною ознакою медичного туризму є бажання отримати неекстремне лікування гострих та хронічних захворювань, або проведення медичних маніпуляцій. [5] Підстав для лікування за кордоном чимало, серед яких: висока якість лікування; наявність найсучасніших технологій та застосування передових методів, які ще не використовуються у вітчизняній медицині; нижча вартість послуг; прагнення конфіденційності та бажання отримати нелегальний у своїй країні вид лікування. [9]

Споживач медичної послуги, перетинаю-

чи кордон іншої держави, занурюється у її природне, культурне, духовне середовище. Значить, у цьому змісті такий пацієнт є повноцінним туристом. Як правило, не йдеться про виключні ситуації, коли залучається реанімаційний супровід (для таких випадків Прем Джагясі вважає за доречний термін «медична евакуація»).

90% громадян ЄС отримують лікування в своїх країнах, проте 53% схильні до використання медичних послуг інших країн. [8] Щороку чисельність медичних туристів у Європі зростає завдяки факторам, узагальненим у табл. 1.

Таблиця 1

Фактори розвитку медичного туризму у Європі

Фактори	Характеристика впливу
Мода на здоров'я та переміщення потреби у здоров'ї до сфери споживчих пріоритетів	Сьогодні «системи охорони здоров'я є відображенням глобалізованої споживчої культури». [1, с. 16] Людей у всьому світі хвилює здоров'я як невід'ємна частина буття. Здоров'я назвали найважливішою особистою проблемою (після фінансових труднощів) 48% українців і поляків, 41% німців, 40% італійців, 35 % шведів. [2, с. 25]
Накопичений досвід медичної практики та науки у Європі.	Університетські клініки в Європі відомі як осередки медичної науки понад два століття. Виробники медичної техніки і фармацевтичні компанії Європи належать до провідних у світі і створюють сприятливе середовище для інновацій. Актуальними напрямками європейської медицини є лікування онкологічних хвороб методом кріохірургії, радіаційна онкологія, трансплантація, клітинна терапія, лазерна косметологія та дерматологія, штучне запліднення, лапароскопічні операції, а також добре розвинена діагностика.
Стирання відмінностей у рівні розвитку національних систем охорони здоров'я	За EuroHealth Consumer Index 2009 найкращою у Європі є охорона здоров'я Нідерландів. Друге та третє місця обіймають Данія та Ісландія. Серед країн, рейтинг яких з 2008 року підвищився на 5 і більше щаблів – Болгарія, Румунія, Литва, Словаччина, Греція, Угорщина, Естонія. Отже, зникають відмінності у якості медичних послуг між Західною і Східною Європою, однак при збереженні в останній помірних цін. [7, с. 12-25]
Політика Європарламенту у сфері охорони здоров'я	Законодавство країн ЄС стимулює переміщення через кордон медичних послуг, медпрацівників, взаємне визнання сертифікатів та кваліфікаційних стандартів. У квітні 2009 року Європарламент ухвалив вільний вибір країни для лікування, не залежно від місця проживання, з правом на компенсацію витрат. [13]
Комерціалізація охорони здоров'я та територіальна диференціація цін	У Доповіді ВООЗ у 2008 році зазначається, що «система охорони здоров'я світу рухається в сторону нерегульованої комерціалізації». [1, с.15] Водночас ціни на лікування по країнах дуже відрізняються. Для прикладу наведемо дані про вартість стоматологічних послуг (рис. 2).
Фінансово-економічна криза	Хоча «медичний туризм не має імунітету від рецесії» [12], проте криза заклала стимули для розвитку у перспективі. В умовах економічного спаду кожен уряд опинився перед необхідністю скорочення державних видатків, у тому числі і на медичне обслуговування. У той же час, погіршення здоров'я населення вимагає більше зусиль медичної служби та чинитиме тиск на бюджет. Тому багато пацієнтів будуть розглядати лікування за кордоном як цілком реальний варіант.
Демографічна структура населення Європи	2010-2020 роки – це період, коли представники найбільш численного покоління «бебі-буму» 1946-1964 років перейдуть у старші вікові групи. На сьогодні під сумнівом залишається здатність існуючих систем охорони здоров'я Європи піклуватися про зростаючі потреби старіючого населення. Медичний туризм є альтернативним механізмом подолання вказаних проблем без розширення місцевого потенціалу охорони здоров'я. [9]
Інформаційно-інноваційні процеси	Уже інвестовано 23 млн. євро в електронні технології охорони здоров'я у ЄС, щоб зробити можливим між державами-членами ЄС обмін у електронній формі інформацією про пацієнтів та отримане ними лікування. [8]

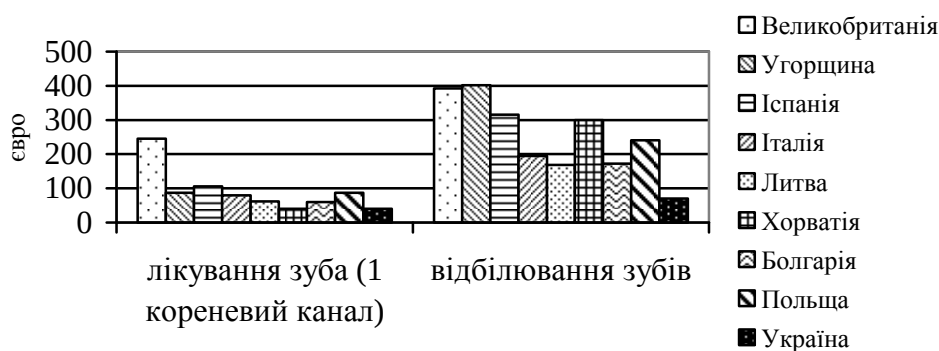

Рис. 2. Вартість стоматологічних процедур у Європі (за даними [15], [6])

У результаті впливу вказаних факторів, сформувалися кластери медичного туризму, за якими закріпилася певна спеціалізація. На основі дослідження Інтернет-джерел RevaHealthNetwork, PlacidWay та [3], [8] визначимо найбільші.

Німеччина – лідер медичного туризму у Європі. Особливою популярністю у іноземців користуються медичні заклади Баварії. Тут зосереджено близько 400 лікарень, які надають високоякісні послуги у сфері кардіології, кардіохірургії та ортопедії. Є низка спеціалізованих центрів по лікуванню раку молочної залози, інсультів, опіків. Розміщено майже 300 профілактичних та реабілітаційних установ із загальною ємністю 30000 місць.

Успіхам баварських медиків сприяє надзвичайно високий розвиток наукових досліджень у сфері медичних технологій. Так, у Баварії виготовляється більше 60% медичного електронного обладнання та 30% медичної техніки від загального виробництва в Німеччині. Серед клієнтів акредитованих медичних закладів Нюрнберга, Регенсбурга, Аугсбурга багато росіян, українців. Мюнхен є популярним у медичних туристів з ОАЕ, Ірану.

Потужний кластер медичного туризму сформувався у Гамбурзі. Університетська клініка Еппендорф у Гамбурзі є найбільшою лікарнею в Північній Німеччині. Спочатку вона спеціалізувалася на урології, проте зараз тут лікують практично всі види захворювань. Для цього створено 14 профільних медичних центрів, у яких функціонує понад 80 клінік та інститутів. Потужність стаціонарних закладів становить 1500 ліжок-місць.

Кластер медичного туризму у Берліні має більш як двохсотлітню історію. Найбільшим медзакладом кластеру є клініка «Шаріте», заснована у 1710 році, яка функціонує при Берлінському університеті імені Гумбольдта та Вільному університеті Берліну і позиціонує себе як центр розвитку «науки про життя». «Шаріте»

включає понад 100 клінік та інститутів, що об'єднані у 17 центрів різного профілю з кількістю працівників 14500 осіб. Річний оборот клініки становить 1 млрд. євро. Серед інших 67 клінік Берліна найвідомішими є Німецький кардіологічний центр (трансплантація та технології «штучного серця»), Центр Макса Дельбрюка (молекулярна медицина), лікарня «Вівантес» (лазерні технології), лікарня святого Хубертуса (малоінвазивна хірургія).

Кластер медичного туризму функціонує довкола Бонна. Університетська клініка Бонна об'єднує 30 клінік та науково-дослідних інститутів. Тут працює понад 4500 осіб. Потужності стаціонарного відділення – 1224 ліжок-місць. Заклад спеціалізується на генетиці, неврології, імунології, гастроентерології, кардіології, розроблено унікальні методики лікування епілепсії.

У **Великобританії** кластер медичного туризму склався на базі спеціалізованих закладів Лондона. Хоча вартість медичних послуг у Великобританії одна з найвищих, потік медичних туристів у країну значний. Сюди приїждять пацієнти з Близького Сходу, Індії, Пакистану, Греції, Туреччини, Кіпру. Понад 30% доходів приватних лікарень Лондона надходить від зарубіжних пацієнтів. Найвідоміші медичні заклади – клініка «Роял Марсден» (заснована у 1851 році, спеціалізується на лікуванні онкологічних хвороб) та асоціація приватних клінік «НСА Інтернешнл» (спеціалізується на онкології, неврології, кардіології, педіатрії та ін.).

У **Австрію** медичних туристів приваблюють давні традиції Віденської медичної школи, яка має здобутки світового значення у галузі репродуктивної медицини, ортопедії, онкології, серцево-судинних хвороб. Гарні репутації мають Віденська приватна клініка та клініка «Дюблінг» у Відні.

У Швейцарію, Іспанію, Бельгію, Францію, активність яких на ринку медичного туризму дещо нижча за Німеччину і Великобританію, пацієнти з інших країн їдуть з метою отримання

послуг пластичної та косметичної хірургії, інколи стоматології. Хоча тут можуть надати практично весь комплекс якісного лікування та оздоровлення. **Швейцарські** клініки представлені на ринку міжнародних медичних послуг уже десятки років і є брендовими. Найбільший заклад – об'єднання приватних клінік «Хірсланден» (13 клінік і 100 спеціалізованих центрів та інститутів). У **Іспанії** найвідоміші медичні клініки розміщені в Барселоні (корпорація «Трес Торрес», центр «Текнон»). У **Бельгії** осередком медичного туризму є Брюссель (Центр нейрохірургії та університетська клініка «Еразм»). Система охорони здоров'я у цій країні вирізняється серед інших кращою доступністю, оскільки на 1000 жителів припадає 4 лікарі, у той час як у ЄС цей показник в середньому 2,9. Те ж можна сказати і про **Францію** (забезпеченість лікарями – 3 на 1000 осіб). Відомими медичними закладами Франції є Американський госпіталь у Парижі, клініка Інституту Кюрі (спеціалізується на онкохворобах) та «Клінік-дю-Ронд-Пойнт на Єлісейських полях» (лідер естетичної медицини та косметичної хірургії).

У **Італії** наголос у акредитованих медичних закладах зроблено на репродуктивне здоров'я та хірургію. У цій сфері спеціалізується центр репродуктивного здоров'я у Неаполі та клініка при медичному факультеті університету в Римі «Агостіно Джемелі», хоча й інші профілі тут представлені на високому рівні. У Мілані створено діагностичний центр, обладнаний за останніми досягненнями науки. **Греція**, яку можна вважати «колискою» сучасного оздоровчого туризму, спеціалізується на використанні для оздоровлення лікувальних властивостей природи. На країни **Скандинавії** медичні туристи звертають увагу рідко, якісна багатопрофільна медицина зорієнтована там здебільшого на забезпечення потреб власного населення.

Розширення ЄС на схід сприяло збільшенню потоку медичних туристів у Польщу, Чехію, Угорщину, Литву, Хорватію, яких уже сьогодні охрестили «східноєвропейськими тиграми медичного туризму».

Угорщина добре відома в сфері медичного туризму завдяки пропозиції широкого вибору послуг стоматологічного лікування і пластичної хірургії за низькими цінами. Кількість стоматологів у розрахунку на 1000 осіб тут найвища у Європі. Завдяки низьким цінам та високій якості стоматологічних послуг країну називають «зубним кабінетом Європи». Гарну репутацію має Креативна стоматологічна клініка у Будапешті, центрами медичного туризму стали невеликі міста неподалік угорсько-австрійського кордону (Дьєр, Сомбатхей, Мошанмадьярар та інші).

Угорські стоматологічні клініки мають власні консультаційні центри у Ірландії, Великобританії, де потенційний клієнт може пройти попереднє обстеження. Деякі клініки надають клієнтам послугу «стоматологічного таксі», яке забезпечує безкоштовний трансфер туриста з аеропорту Відня на автомобілі на відстань близько 500 км.

Сусідні Хорватія, Польща, Чехія також нині приваблюють медичних туристів, які прагнуть отримати послуги косметичної та пластичної хірургії, стоматології. У **Хорватії** іноземних пацієнтів обслуговують у клініці доктора Тонсік у Загребі, у центрі естетичної стоматології та імплантології «Трідент» у м. Ровінь, у клініках Дубровника на Адріатичному узбережжі. Відомою за межами **Польщі** є Університетська клініка Ягелонського університету у Кракові. Лікування хвороб системи кровообігу, травлення, опорно-рухового апарату поєднуються з бальнеопроцедурами на курортах Криниці, Душніки, Поляніца, Бохня, Лендек, Величка. Спеціалізація медичного туризму **Чехії** – пластична та косметична хірургія. Найкрупніший багатопрофільний заклад – Університетська клініка в Мотолі при медичному факультеті Карлова університету, у якій працює близько 5,5 тис. працівників і створено 2410 ліжок-місць. Клініка «На Гомольці» за короткий час отримала міжнародну акредитацію і є центром серцево-судинної медицини та нейрохірургії. У реабілітаційному центрі «Монар» лікують наркотичну залежність.

Новий кластер медичного туризму віднедавна розвивається у колишній радянській **Прибалтиці**. Країни славляться своїми досягненнями в кардіології, лазерній офтальмології, косметології та стоматології.

Україна, Росія, Білорусь, Молдова поки що мало інтегровані у процес розвитку медичного туризму. Хоча їхні наукові медичні школи мають всесвітньо визнані досягнення (Україна – у нейрохірургії, трансплантології, Білорусь – в дитячій онкології, Росія – у нейрохірургії та офтальмології). Певний поступ є у розвитку стоматологічного туризму у регіоні.

На даний час європейський ринок медичного туризму сформувався і має свою інфраструктуру (компанії медичного менеджменту, акредитаційні органи, агенції медичного туризму). Можна виділити два зустрічні потоки медичних туристів. Перший – із високорозвинених країн з якісною системою охорони здоров'я у країни з нижчим рівнем життя. Мотив – дуже високі вітчизняні ціни та небажання тривалого очікування на медичні послуги. Часто медичні потреби туристів цього потоку пов'язані із маніпуляціями, на які не поширюються програми

медичного страхування (кардіо- та нейрохірургія, трансплантація, пластична хірургія, стоматологія тощо). Другий потік медичних туристів - з країн із низьким рівнем розвитку охорони здоров'я у високорозвинені країни у пошуках кваліфікованих спеціалістів (зокрема онкологів, кардіологів, хірургів).

Процеси, які відбуваються у сфері транскордонної інтеграції охорони здоров'я у Європі, у перспективі призведуть до уніфікації стандартів лікування та методів оплати, покращення

якості та доступності медичних послуг. Не зважаючи на існуючу критику щодо високих ризиків медичного туризму та недостатньої упорядкованості логістичного процесу надання таких послуг, очевидним є, що медичний туризм суттєво змінює територіальну організацію системи охорони здоров'я Європи. І ця тенденція, з огляду на описані вище політичні, соціальні, економічні, демографічні та інформаційно-інноваційні фактори, у майбутньому посилюватиметься.

Список використаних джерел:

1. Доклад ВОЗ о состоянии здравоохранения в мире, 2008 г. Первичная медико-санитарная помощь: сегодня актуальнее, чем когда-либо. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.who.int/whr/2008/overview/ru/index.html>
2. A global look at public perceptions of health problems, priorities and donors: the Kaiser/Pew global health survey. [Electronic resource] - Kaiser Family Foundation, 2007. - Mode of access: www.kff.org/kaiserpolls/upload/7716.pdf
3. Bayerisches Staatsministerium für Umwelt und Gesundheit. - Mode of access: <http://www.state-of-health.bayern.de/index.php?site=willkommen>
4. Consultation on the European Commission's proposals for a Directive on the application of patients' rights in cross-border healthcare. Prepared by: Keith Pollard. Dec. 1, 2008. [Electronic resource] - Mode of access: <http://www.treatmentabroad.com>
5. Cosburn Helen K. Health Tourism ~ A Continuum of Care. [Electronic resource] // Medical Tourism Magazine. - Jul 15, 2009. - Mode of access: <http://www.healthtourismmagazine.com/article>
6. Dental Travel Agency (Ukraine). - Mode of access: <http://www.travel.smile-center.com.ua/ru/prices.html>
7. EuroHealth Consumer Index 2009. Report. [Electronic resource] - Health Consume Powerhouse (HCP), 2009. - 66 p. - Mode of access: <http://www.healthpowerhouse.com/>
8. Gerl R., L. Boscher, T. Mainil. European Competence Centers for Health & Medical Tourism. [Electronic resource] // Medical Tourism Magazine. - Oct 1, 2009. - Mode of access: <http://www.medicaltourismmag.com/issue=13>.
9. Horowitz M., J. Rosensweig, C. Jones. Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace. [Electronic resource] // MedGenMed. 2007; 9(4): 33. - Mode of access: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298/>
10. Jagyasi Prem. Defining Medical Tourism - Another Approach. [Electronic resource] - Mode of access: http://www.drprem.com/defining_medical_tourism.html
11. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. - Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. - 274 p.
12. Pollard Keith. The outlook for medical tourism in 2010. [Electronic resource] - Mode of access: <http://treatmentabroad.blogspot.com/2010/01/outlook-for-medical-tourism-in-2010.html>
13. Sport and adventure tourism / Edited by Simon Hudson. - New York, London, Oxford: The Haworth Hospitality Press, 2002. - 325 p.
14. The European Union Directive on cross-border healthcare. [Electronic resource] - Mode of access: <http://www.treatmentabroad.com/medical-tourism/eu-directive>
15. Treatment Abroad Price Watch Survey 2008. [Electronic resource] - Mode of access: <http://www.treatmentabroad.com/about/pricewatch-survey-2008>.

© Романів О., 2010

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття розглядає методи дослідження туристично-рекреаційної діяльності та їх практичне застосування на прикладі Харківської області. Основну увагу приділено результатам кореляційного та факторного аналізу чинників, які впливають на розвиток туристично-рекреаційної діяльності в регіоні. Проаналізовано вплив чинників на розвитку туристично-рекреаційної діяльності в адміністративних районах Харківської області

Ключові слова: туристично-рекреаційна діяльність, кореляція, факторний аналіз, ступінь впливу.

Константин Мезенцев, Ирина Скриль. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья рассматривает методы исследования туристско-рекреационной деятельности и их практическое применение на примере Харьковской области. Основное внимание уделяется результатам корреляционного и факторного анализа показателей, которые влияют на развитие туристско-рекреационной деятельности в регионе. Проанализировано влияние факторов развития туристско-рекреационной деятельности в административных районах Харьковской области.

Ключевые слова: туристско-рекреационная деятельность, корреляция, факторный анализ, степень влияния.

Kostyantyn Mezentsev, Iryna Skryl. ESTIMATION OF FACTORS INFLUENCING OF DEVELOPMENT OF TOURIST-RECREATION ACTIVITY IN THE KHARKOV REGION. Article considers methods of research of tourism-recreational activity and their practical use by the example of the Kharkov area. The basic attention is given to the results of the correlative and factorial analysis of indices that influence on development of tourism-recreational activity in region. Influence of factors of tourism-recreational activity development in administrative districts of the Kharkov region is analysed.

Keywords: tourism-recreational activity, correlation, the factorial analysis, degree of influence

Актуальність теми дослідження. В сучасному світі туризм відноситься до найбільш потужних, динамічних галузей господарства регіонів. Він створює необхідні умови для стійкого розвитку, сприяючи політичній та екологічній безпеці, підвищенню рівня життя, збереженню навколишнього середовища. Утвердження України як європейської держави вимагає розвитку туристично-рекреаційної сфери. Сучасна парадигма організації дозволяє зумовлює підвищений попит на туризм саме в тих регіонах, де зберігається культурна, соціальна, побутова самобутність нації, місцевої громади. До таких територій належить і більшість регіонів України. Україна завдяки багатству історико-культурних, рекреаційних, соціально-економічних ресурсів має всі істотні передумови для інтенсивного розвитку туристично-рекреаційної галузі.

В той же час як складна поліфункціональна соціально-географічна система, туризм знаходиться під впливом багатьох чинників, які необхідно враховувати при організації туристично-рекреаційної діяльності. Виділяють дві групи таких чинників: зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні) [4, с.19]. До зовнішніх чинників, що впливають на туризм через зміни в житті суспільства, відносять природно-географічні, культурно-історичні, економічні, соціальні, демографічні, політико-правові, екологічні. До внутрішніх чинників в першу чергу відносяться матеріально-технічні – розвиток засобів розміщення, транспорту, закладів харчування, санаторно-курортного господарства, роздрібно-торгівлі тощо.

Наявність природних та історико-культурних ресурсів, можливість їх використання суттєво впливають на масштаби, темпи і напрями розвитку туризму. Вони обумовлюють вибір туристами того чи іншого регіону для відвідування і мають незмінну цінність. Значний вплив на туристично-рекреаційну діяльність мають економічні чинники. Існує пряма залежність між економічним розвитком держави, доходами її громадян та кількістю подорожуючого населення. Від економічного стану держави залежить і рівень розвитку інфраструктури туризму. Стан матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів, готелів, закладів харчування є важливими чинниками розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Крім того, на розвиток туризму впливають демографічні чинники: чисельність населення, рівень урбанізації, віковий склад тощо. Прослідковується пряма залежність між цими показниками та інтенсивністю туристичних потоків. Чим вище показники щільності населення, частки міського населення, тим інтенсивнішими є туристичні потоки.

На розвиток туристично-рекреаційної діяльності впливають також рівень освіти, культури населення, його естетичні потреби. Людина з високим рівнем освіти і культури використовує вільний час для пізнання в процесі туристичної подорожі довкілля, історії, побуту, мистецтва своєї країни та інших.

Отже, туристично-рекреаційна діяльність в кожному регіоні має певні особливості через вплив окремих чинників. Харківська область не входить до групи лідерів з розвитку туристично-

рекреаційної діяльності, але має значні перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі. Тому визначення чинників та оцінка їх впливу на туристично-рекреаційну діяльність в адміністративних районах Харківської області є актуальними і можуть бути використані для розробки програм розвитку туризму в регіоні.

Метою статті є аналіз впливу чинників розвитку туристично-рекреаційної діяльності із застосуванням методів кореляційного та факторного аналізу.

Основна частина. В даному дослідженні факторний аналіз використовувався таким чином. Було обрано 18 показників, що характеризують розвиток туристично-рекреаційної діяльності в адміністративних районах Харківської області області: 1, 2 – протяжність автошляхів з твердим покриттям і забезпеченість ними районів; 3, 4 – кількість готелів та інших місць для короткотермінового проживання з номерним фондом; 5, 6 – кількість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку та місць в них; 7 – кількість закладів харчування; 8, 9, 10 – демографічні показники; 11 – середньомісячна заробітна плата найманих працівників; 12, 13, 14 – кількість історико-культурних пам'яток; 15 – наявність геологічних пам'яток природи; 16, 17 – площа заповідних територій та відсоток запові-

дності; 18 – кількість ліцензованих туристичних підприємств.

На першому кроці ми встановлюємо зв'язок між кількістю підприємств, що здійснюють туристичну діяльність в адміністративних районах області (показник 18) та всіма іншими показниками, тобто проводимо кореляцію, визначаючи коефіцієнт кореляції. В результаті розрахунків встановлюємо залежність між кількістю туристичних підприємств та всіма іншими показниками. Ця залежність показана на графіку кореляції (табл. 1). Як видно з графіку кореляції, найбільш суттєво впливають на туристично-рекреаційну діяльність наступні показники: 8 – кількість наявного населення, 9 – кількість міського населення, 10 – кількість сільського населення, 7 – кількість закладів харчування. Далі ідуть показники наявності історико-культурних ресурсів, санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, а також розмір заробітної плати. Найменше з кількістю туристичних підприємств корелюють показники природно-заповідного фонду та автошляхів з твердим покриттям.

Наступний крок – обрахунок дисперсії кожного з факторів, яка дорівнює сумі квадратів факторних навантажень усіх показників на кожний фактор (табл. 2).

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу показників, що характеризують вплив чинників

Показники, що впливають на розвиток туристично-рекреаційної діяльності	Кількість туристичних підприємств
Протяжність автошляхів з твердим покриттям	0,30
Забезпеченість районів автошляхами з твердим покриттям	-0,04
Кількість готелів та інших місць розміщення туристів	0,10
Кількість номерів у готелях	0,39
Кількість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку	0,49
Кількість місць у санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку	0,71
Кількість закладів харчування	0,65
Кількість наявного населення	0,79
Кількість міського населення	0,79
Кількість сільського населення	0,65
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників	0,43
Кількість пам'яток історії та мистецтва	0,51
Кількість пам'яток археології	0,14
Загальна кількість історико-культурних пам'яток	0,41
Кількість геологічних пам'яток	0,48
Площа територій природно-заповідного фонду	0,39
Забезпеченість територіями природно-заповідного фонду	0,28

Таблиця 2

Результати обрахунку дисперсії для визначення оптимальної кількості факторів

Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
7,808698	45,93352	7,80870	45,9335
2,502901	14,72295	10,31160	60,6565
1,969837	11,58728	12,28144	72,2437
1,656154	9,74208	13,93759	81,9858
0,606637	3,56845	14,54423	85,5543
0,581938	3,42316	15,12617	88,9774
0,567495	3,33821	15,69366	92,3157
0,400610	2,35653	16,09427	94,6722
0,322773	1,89867	16,41704	96,5708
0,208030	1,22371	16,62507	97,7946
0,154156	0,90680	16,77923	98,7014
0,102060	0,60035	16,88129	99,3017
0,054751	0,32207	16,93604	99,6238
0,036233	0,21313	16,97228	99,8369
0,021316	0,12539	16,99359	99,9623
0,006409	0,03770	17,00000	100,0000

Наведені у таблиці факторного аналізу показники дають змогу вирішити питання, яка кількість факторів є оптимальною для нашого дослідження. З першого стовпчика за критерієм Кайзера обираємо тільки фактори із дисперсією більше 1. Враховується те, що, якщо фактор не виділяє дисперсію, еквівалентну хоча б дисперсії одного показника, то він відкидається. У нашому дослідженні варто зберегти чотири фактори. З четвертого стовпчика за кумулятивним відсотком як визначальні обираються ті фактори, що сумарно охоплюють приблизно 3 чверті вихідної інформації (75 % - кумулятивний від-

соток). У нашому випадку перші чотири фактори пояснюють 81,98 % загальної дисперсії, отже саме на чотирьох факторах варто зупинитись.

Крім того для вирішення питання, яка кількість факторів є оптимальною користуємося критерієм “кам’янистого осипу” Кеттеля і будемо графік дисперсії, на якому знаходимо таке місце, де зменшення власних значень зліва направо максимально уповільнюється (рис. 1). Передбачається, що справа від цієї точки розміщується лише “факторіальний осип”. Відповідно до цього критерію в нашому дослідженні можна залишити 4 фактори.

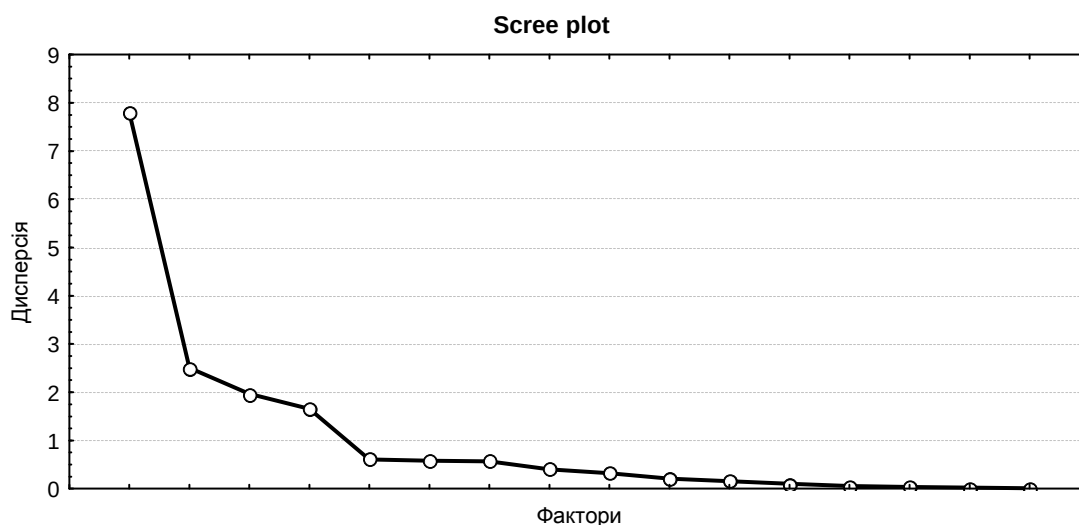

Рис. 1. Графік «кам’янистого осипу» Кеттеля

Далі, визначивши кількість факторів (4), необхідно здійснити процедуру обернення осей координат, обравши варімаксний спосіб обернення. Отримуємо такі результати (табл. 3).

Аналіз отриманих результатів розпочинаємо із визначення, які конкретні показники становлять зміст кожного фактора. Показник включається до того фактора, факторне навантаження на який є найбільшим. Якщо факторні навантаження показника на кожний з факторів

менші за 0,7, то цей показник варто виключити з аналізу, оскільки він є статистично незначущим. У нашому випадку перший фактор формують показники $V_5, V_6, V_8, V_9, V_{10}$ (кількість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку та місць в них, кількість населення в області); другий фактор – показники V_{16}, V_{17} (природно-заповідний фонд області); третій фактор – V_{11} (доходи населення); четвертий фактор – V_{13}, V_{14} (історико-культурні ресурси).

Таблиця 3

Факторні навантаження показників, що характеризують вплив чинників розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Харківській області

	Factor	Factor	Factor	Factor
Var1	0,319339	0,243127	0,460389	0,666514
Var2	0,209056	0,622918	0,131254	-0,494951
Var3	-0,137946	0,065656	0,824670	0,172285
Var4	0,178741	-0,222841	0,907641	0,149481
Var5	0,868417	-0,130572	-0,063735	0,185325
Var6	0,928022	-0,066082	-0,069516	0,037774
Var7	0,522862	0,015205	0,695021	0,346189
Var8	0,811515	0,059336	0,391844	0,303001
Var9	0,776201	0,105092	0,371503	0,305271
Var10	0,801656	0,013353	0,432444	0,292076
Var11	0,294481	-0,107217	0,715989	-0,103047
Var12	0,577034	0,015455	0,138315	0,691121
Var13	0,111667	0,063783	0,140230	0,849775
Var14	0,442940	0,039650	0,158033	0,857790
Var15	0,270427	-0,392200	0,556027	0,367061
Var16	0,097070	-0,905382	0,258667	-0,037317
Var17	-0,005505	-0,855450	-0,023527	-0,266869
Expl.Var	4,700051	2,260204	3,656631	3,320705
Prp.Totl	0,276474	0,132953	0,215096	0,195336

Якщо ж розмістити фактори за силою впливу на розвиток туристично-рекреаційної діяльності, то на першому місці будуть показники населення та санаторно-курортного господарства; на другому місці – доходи населення, готельне та ресторанне господарство; на третьому місці – історико-культурні ресурси; на четвертому – наявність територій природно-заповідного фонду.

Отже, на розвиток туристично-рекреаційної діяльності в Харківській області найбільший вплив мають: демографічні фактори та стан санаторно-курортного господарства (33,72 %), рівень доходів населення та стан готельного та ресторанного господарства (26,24

%), наявні історико-культурні ресурси (23,82 %), території природно-заповідного фонду (16,22%).

Третім кроком став обрахунок факторних ваг, тобто, який фактор в яких районах Харківської області найбільше виражений (табл. 4). Найбільший вплив мають фактори з показниками 0,9 і вище. Показники зі знаком «-» означають найменший вплив (прояв) даного фактору. Значення показників, наближені до 0, співпадають із загальнообласними.

Перший фактор – демографічні показники та стан санаторно-курортного господарства – найбільше проявляється в Харківському районі, а також Вовчанському, Дергачівському, Зміїв-

ському. Найменший вплив цього фактора відчують Зачепилівський, Великобурлуцький, Близнюківський, Барвінківський, Дворічанський райони.

Другий фактор – наявність територій при-

родно-заповідного фонду – найбільший прояв має у Валківському та Лозівському районах, найменший – у Печенізькому, Зміївському, Балаклійському, Вовчанському, Чугуївському районах.

Таблиця 4

Факторні ваги

	Factor1	Factor2	Factor3	Factor4
Балаклійський	-0,225745	-0,83487	2,53147	0,50011
Барвінківський	-0,718181	-0,03932	-0,07735	0,44878
Близнюківський	-0,693731	0,08388	-1,16705	1,56411
Богодухівський	0,453424	0,37833	-1,02732	0,42844
Борівський	-0,513210	0,21261	-0,66741	-0,57849
Валківський	-0,552853	0,87538	0,08685	0,15753
Великобурлуцький	-0,756961	0,04834	0,57844	-0,18442
Вовчанський	0,875004	-0,87844	-1,62894	1,56187
Дворічанський	-0,576449	-0,18665	-0,69075	-0,29254
Дергачівський	1,946496	0,51151	-0,66043	-1,28818
Зачепилівський	-0,765012	0,45273	0,23036	-0,27065
Зміївський	0,895872	-2,70768	1,47196	0,12754
Золочівський	-0,043300	0,71919	-0,43057	-0,67190
Ізюмський	-0,574187	-0,22346	0,91371	1,49345
Кегичівський	-0,225196	0,37845	-0,31353	-0,97330
Коломацький	-0,135538	0,80152	-0,46126	-2,38586
Красноградський	-0,221298	0,80526	1,99945	-1,47544
Краснокутський	-0,348187	-0,40822	-0,73713	0,49583
Куп'янський	-0,294824	0,63052	1,33515	0,23500
Лозівський	-0,074840	0,90034	0,55860	1,53265
Нововодолазький	-0,130413	0,28632	-0,60911	0,16791
Первомайський	-0,465466	0,27670	0,63774	0,01762
Печенізький	-0,265664	-3,24816	-0,86749	-1,78992
Сахновщинський	-0,331307	0,79782	-0,44042	-0,01948
Харківський	3,986341	0,75140	0,53802	0,31248
Чугуївський	0,284750	-0,62362	-0,50102	0,87874
Шевченківський	-0,529522	0,24009	-0,60198	0,00810

Перший фактор – демографічні показники та стан санаторно-курортного господарства – найбільше проявляється в Харківському районі, а також Вовчанському, Дергачівському, Зміївському. Найменший вплив цього фактора відчують Зачепилівський, Великобурлуцький, Близнюківський, Барвінківський, Дворічанський райони.

Другий фактор – наявність територій природно-заповідного фонду – найбільший прояв має у Валківському та Лозівському районах, найменший – у Печенізькому, Зміївському, Ба-

лаклійському, Вовчанському, Чугуївському районах.

Третій фактор – доходи населення, наявність готелів та закладів харчування – найбільший вплив мають в Балаклійському, Зміївському, Ізюмському, Красноградському, Куп'янському районах; найменший – у Печенізькому, Близнюківському, Богодухівському, Вовчанському, Краснокутському районах.

Четвертий показник – наявність історико-культурних ресурсів – суттєвий вплив має у Вовчанському, Ізюмському, Лозівському, Чугу-

ївському районах; найменше – у Коломацькому, Близнюківському, Красноградському, Печенізькому районах.

Висновки. Таким чином, можна поділити усі адміністративні райони Харківської області за сприятливістю впливу чинників на туристично-рекреаційну діяльність. Найсприятливішим є вплив усієї сукупності чинників на розвиток туристично-рекреаційної діяльності у Вовчанському, Зміївському, Ізюмському, Лозівському, Балаклійському, Валківському, Дергачівському, Красноградському, Куп'янському, Харківсько-

му, Чугуївському районах.

Водночас, такі райони, як Барвінківський, Близнюківський, Богодухівський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Золочівський, Кегичівський, Коломацький, Краснокутський, Нововодолазький, Первомайський, Печенізький, Сахновщинський, Шевченківський мають несприятливий вплив чинників і розвиток туристично-рекреаційної діяльності в цих районах знаходиться на низькому рівні.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – К.: «Альтерпрес», 2002. – 436с.
3. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. – К.: видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82с.
4. Организация туризма: Учеб. пособие / А. П. Дурович, Н. И. Кабушкин, Т. М. Сергеева и др.; Под общ. ред. Н. И. Кабушкина – М. н.: Новое издание, 2003. – 632с.

© Мезенцев К., Скриль І., 2010

УДК 504.62(477.82)

Володимир Юровчик

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проведене дослідження розвитку всіх напрямів рекреації у Волинській області. Досліджена можливість подальшої організації рекреаційної діяльності з урахуванням використання наявних природних рекреаційних ресурсів. Охарактеризовані об'єкти природно-заповідного фонду Волинської області. Виявлені напрямки, завдання щодо охорони, використання та розвитку ПЗФ Волинської області.

Ключові слова: рекреація, відпочинок, природно-заповідний фонд, санаторій, туризм.

Владимир Юровчик. ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проведено исследование развития всех направлений рекреации в Волынской области. Исследована возможность последующей организации рекреационной деятельности с учетом использования имеющихся природных рекреационных ресурсов. Охарактеризованы объекты естественно заповедного фонда Волынской области. Обнаружены направления, задания относительно охраны, использования и развития ПЗФ Волынской области.

Ключевые слова: рекреация, отдых, естественно заповедный фонд, санаторий, туризм.

Volodymyr Yurovchik. DESCRIPTION OF RECREATION ACTIVITY VOLINSKIY REGION. Research of development of all of directions of recreation is conducted in the Volynskiy region. Possibility of subsequent organization of recreation activity is investigational taking into account the use of present natural recreation resources. The objects of the naturally protected fund of the Volynskiy region are described. Found out directions, task in relation to a guard, use and development of PZF of the Volynskoy region.

Keywords: recreation, rest, naturally protected fund, sanatorium, tourism.

Постановка проблеми та її значення. На сьогоднішній час поряд з традиційним використанням лісів все більшого значення набуває рекреаційне використання лісів, яке включає туризм і відпочинок, а також природоохоронну діяльність. З точки зору рекреаційного використання лісів найбільш важливими характеристиками є: лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів рослинного покриву, його ярусність, фітонцидність, естетичність пейзажів, частота їх змінюваності, заболоченість територій, рельєф, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, наявність елементів рекреаційного благоустрою, медико-географічні особли-

вості району. Рекреаційні ліси – це ліси, які забезпечують потреби населення у відпочинку й туризмі, а також є компонентом природних рекреаційних ресурсів. До лісових рекреаційних ресурсів, крім самого лісу, відносяться також грибні, ягідні, мисливські та інші. Окрему категорію лісових ресурсів становлять також об'єкти природно-заповідного фонду, на території яких дозволена рекреаційна діяльність. Головну роль в рекреаційному плані відіграють власне ліси, які крім безпосереднього впливу на здоров'я людини, мають також інші рекреаційні властивості [1].

Виклад матеріалу. Волинська область за наявністю природних рекреаційних ресурсів

належить до перспективних регіонів України. Область досить багата на природні рекреаційні ресурси, які сприяють формуванню власного рекреаційного комплексу, що з часом може дати відчутні прибутки. За статистичними даними Державного управління екобезпеки у Волинській області, станом на 2004 рік в регіоні існує 392 об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), загальною площею 170806,62 га., з них 24 об'єкти мають статус загальнодержавного значення, решта вважаються об'єктами місцевого значення. Відповідно, станом на 2006 рік існує 368 об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), з них 24 об'єкти мають статус загальнодержавного значення, загальною площею 59,3 тис. га, решта вважаються об'єктами місцевого значення. У Волинській області найвищий показник природно-заповідного фонду і становить він 115 тисяч гектарів. 23% земель лісового фонду області відноситься до заповідного фонду. Це складає 64% усього заповідного фонду області [5].

До найбільших природно-заповідних територій області за площею відносяться Шацький національний природний парк (49 тис. га), регіональний ландшафтний парк „Прип'ять - Стохід” (22,6 тис. га), заповідне урочище місцевого значення „Цуманська пуша” (9 тис. га), загальнозоологічний заказник місцевого значення „Осівський” (5,2 тис. га), загальнозоологічний заказник „Зубр” (4050 га.) тощо [5].

Станом на 2008 рік природно-заповідний фонд (ПЗФ) області складає 374 об'єктів загальною площею 199,8 тис. га, що становить 9,9% території області і майже у 2 рази перевищує загальнодержавний показник [5].

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) Волинської області в процесі свого розвитку набував певних змін. Динаміку природно-заповідного фонду Волинської області за період з 1970 до 2008 року відображено на таблиці 1. З неї можна зробити висновок, що в період з 1977 до 2008 рр. площа природно-заповідного фонду області суттєво зросла (зокрема, у 1970 році вона становила 50,51 га., то у 2008 році вона вже становила 199 тис. га). При цьому зросла і кількість об'єктів природно-заповідного фонду (у 1977 році їх було 157, а в 2008 році їх кількість зросла до 374). При цьому на землеволодіннях усіх лісокористувачів знаходиться 252 території та об'єкти ПЗФ загальною площею 108906,75 га., що складає 60,91% від загальної площі ПЗФ області. Збільшення площі за роками та зменшення кількості об'єктів – це закономірний етап у процесі розвитку ПЗФ. Зменшення кількості об'єктів ПЗФ або ж їх незначне збільшення відбувається в зв'язку з їх укрупненням і розши-

ренням площ існуючих об'єктів, а частина об'єктів ПЗФ вилучається із-за втрати їх природної цінності.

Нарощування ПЗФ в області особливо актуальне у зв'язку із прийняттям Закону України „Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки.” Згідно з цією програмою, на кінець 2015 року відсоток заповідності має скласти 10,2 % від площі України, а значить для Волинської області цей показник диференційовано має скласти до 19,5% [5].

Значні рекреаційні ресурси Волинської області – це помірно-континентальний клімат, різноманітний ландшафт, ліси, густа мережа рік, велика кількість озер (220 великих і малих), серед яких найбільшим є Світязь, родовища лікувально-торфових грязей, сапропелів, джерела мінеральних вод, фітолікувальні запаси – все це сприяє організації відпочинку й туризму цілий рік [2]. За кордоном цей вид бізнесу є одним із потужних джерел поповнення регіональних бюджетів. На сьогоднішній час найбільшу роль відіграє рекреаційне ведення господарства, особливо в лісах. Тому основними завданнями ведення лісового господарства в рекреаційних лісах Волинської області повинно бути: збереження і покращання якісного стану лісових масивів, підвищення їх захисних і санітарно-гігієнічних функцій, створення ряду рекреаційних комплексів. Потенційні рекреаційні території на Волині займають близько 560,4 тис. га, а це становить 27,7% від загальної площі території, з них курортно-рекреаційні становлять 3,5% [3].

Волинь давно завоювала заслужену славу прекрасного місця відпочинку, безпосереднього спілкування з незайманою природою, а також як центр санаторно-оздоровчого лікування. На території області розташовано: регіональний ландшафтний парк „Стохід – Прип'ять”, 16 природних заказників, 10 пам'яток садово-паркового мистецтва, а також понад 300 природоохоронних заповідних об'єктів. Поблизу кордону з республікою Польща та республікою Білорусь розташовується унікальний не лише в Україні, але й у всій Центрально-Східній Європі куточок Волинського Полісся – це Шацький Національний природний парк. Він вважається єдиним районом, який не зазнав негативного впливу процесів урбанізації та індустріалізації. Парк був створений на базі озера Світязь й оточуючих його лісових масивів. Це був другий національний парк (після Карпатського) в Україні. Шацький Національний природний парк – зона рекреації для вітчизняних та зарубіжних туристів, а також значна площа водно-

болотних угідь міжнародного значення. Він давно завоював заслужену славу прекрасного місця відпочинку, безпосереднього спілкування з незайманою природою, а також як центр санаторно-оздоровчого лікування. Фітонцидні якості насаджень здатні забезпечувати зниження кіль-

кості бактерій і мікробів у лісовому повітрі, поліпшувати санітарно-гігієнічні умови відпочинку. В цілому у волинських лісах створюються оптимальні умови для відпочинку населення, його оздоровлення та санаторного лікування [3].

Таблиця 1

Динаміка створення об'єктів природно-заповідного фонду на території Волинської області*

Рік	Площа ПЗФ області, га	%, до території області	Загальна кількість об'єктів, шт.
1970	50,51	<0,01	3
1977	7490	0,37	157
1980	23386,9	1,16	167
1982	23433,3	1,16	174
1983	51809,8	2,57	182
1985	58143,5	2,89	196
1986	58222,7	2,89	206
1991	64319	3,20	268
1992	89429	4,44	306
1993	105354,1	5,23	376
1994	112441,45	5,58	380
1995	133264,81	6,61	386
1996	134843,38	6,69	382
1997	137935,94	6,85	376
1998	137994,94	6,85	371
2000	161040,58	8	374
2004	170806,62	8,48	392
2005	178858,54	8,4	367
2006	179558,5	8,9	368
2008	199829,72	9,9	374

*Складено автором за [5].

Однією з важливих характеристик рекреаційних лісів є їх повнота. Спеціальні дослідження повноти лісів [4] свідчать, що насадження з повнотою 0,5-0,7 займають 74,9% покритої лісом площі, низькоповнотні (0,3-0,4) – 1,1%, високоповнотні (0,8-1,0) – 24% площі покритих лісом земель. Найкращими умовами для відпочинку є ділянки насаджень із зімкнутістю крон 0,3-0,6. В цілому всі біологічно стійкі ліси Волинської області, які володіють високою фітонцидністю, киснепродуктивністю та іншими властивостями, придатні для рекреаційного використання.

Територіальне поєднання лісових масивів та озерних акваторій є унікальним підґрунтям для формування в області лісової та озерної рекреаційної систем. Це дасть змогу оптимізувати процеси лісоводокористування. Прикладом цього є створення в області Шацького національного природного парку. У загальному всі біологічно стійкі ліси області, які володіють високою фітонцидністю, киснепродуктивністю та іншими властивостями, придатні для рекреаційного використання. Також на базі природних

рекреаційних ресурсів сформовано рекреаційну структуру Волині, що охоплює відповідні комплекси, зони та пункти. Тому в умовах ринкової економіки використання рекреаційного потенціалу області повинно пов'язуватись з рекреаційними потребами та рекреаційною місткістю території. Потребою сьогодення є формування цивілізованого підходу до організації рекреаційного природокористування на даній території. Також актуальним є запровадження механізмів високоефективного використання рекреаційного фонду. Подальший розвиток лісорекреаційної справи на території Волинської області передбачає збереження і покращання стану унікальних лісових масивів, створення ряду рекреаційних комплексів. Наприклад, [4] для збереження природних багатств Волинської області, які мають велику науково-пізнавальну цінність, значний потенціал для організації оздоровлення і відпочинку у даний час розробляється програма створення на базі Шацького Національного природного парку вільної економічної зони рекреаційного типу „Світязь”, що ставить за мету забезпечення оптимальних умов для залучення

іноземних інвестицій і зарубіжних технологій у реконструкцію і модернізацію існуючої оздоровчо-лікувальної інфраструктури, зміцнення її матеріально-технічної бази, спорудження нових об'єктів (баз відпочинку, санаторіїв, туристичних центрів тощо) на основі раціонального екологічно безпечного природокористування, з мінімізацією негативного впливу на навколишнє середовище.

В цілому у Волинській області сформована мережа ПЗФ, яка в значній мірі охоплює найцінніші території та окремі ділянки в плані збереження їх у природному стані, охорони рідкісних рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Проте, ще не всі території, які заслуговують на увагу, перебувають під охороною держави. Це стосується, у першу чергу [5], розширення Шацького Національного природного парку, утворення ПЗФ в межах водноболотних угідь, які мають міжнародне значення у заплавах річок Прип'ять, Стохід, а також у заплавах інших річок (Турія, Стир тощо), в окремих важкодоступних, заболочених лісових масивах у Володимир-Волинському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Любешівському, Любомльському, Маневицькому та Ратнівському районах.

Окрім того, існує ряд проблем щодо розвитку природно-заповідного фонду, що пов'язано безпосередньо із лісокористувачами. 21.09.2000 р. був прийнятий Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр.”. Згідно цієї програми на кінець 2015 року відсоток заповідності для Волинської області має скласти до 19,5%. Це передбачено і регіональною програмою „Екологія – 2010”. Але до сьогодні не виконано Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр.” від 21.09.2000 р. у частині створення національного природного парку

„Прип'ять - Стохід” (НПП) у 2002 році. При цьому відсутня згода лісокористувачів на створення цього об'єкту, хоча є згоди на створення НПП від майже усіх сільських рад, на території яких він має бути створений. Окрім того, є лише загальна згода про створення національного природного парку „Цуманська пуца” від Волинського обласного управління лісового господарства, Управління сільського господарства та продовольства, але відсутні конкретні погодження та визначення площі під заповідання. Єдиним позитивом у розвитку цих перспективних територій ПЗФ є створення заповідного урочища „Цуманська пуца” площею близько 9 тис. га на базі 29 заповідних територій, як майбутньої основи заповідної зони даного НПП [4].

Висновки. Таким чином, рекреаційна галузь є однією з найперспективніших галузей, розвиток якої дасть можливість отримати міжнародні інвестиції, стимулювати підприємницьку діяльність, кардинально поліпшити соціально-економічну ситуацію у Волинській області.

Серед напрямків, завдань щодо охорони, використання та розвитку ПЗФ Волинської області головними повинні виступати:

- виділення пріоритетів у перспективному розвитку ПЗФ області, аналіз сучасної мережі щодо охоплення найцінніших природних комплексів області, об'єктів, рідкісних видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- збільшення площі пристигаючих, стиглих і перестиглих ділянок лісу, доведення їх питомої ваги до 25% від загальної площі лісів;
- доведення відсотку заповідності в області до 10% та створення плану розвитку заповідної справи;
- проведення досліджень в плані конкретних розрахунків, методичних розробок та рекомендацій з збереження, охорони та раціонального використання територій та об'єктів ПЗФ;
- періодичне (раз в п'ять років) видання Каталогу ПЗФ області.

Список використаних джерел:

1. Рекреационное использование лесов / Генсирук С. А., Нижник М. С., Возняк Р. Р. – К: Урожай, 1987. – 247 с.
2. Ландшафтний парк „Прип'ять – Стохід”: як зберегти те, що ще не змарновано / Зубчук К. В. // Волинь. – 2004. – № 10. – 20 січня. – С. 2.
3. Ландшафтний парк „Цуманський”: бути чи не бути? / Зубчук К. В. // Волинь. – 2004. – № 53. – 18 травня. – С. 3.
4. Оптимізація використання та охорони природних ресурсів: регіональний контекст / Павліха Н. В., Голян В. А. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 120 с.
5. Рекреаційний комплекс Волині теорія, практика, перспективи / Павлов В. І., Черчик Л. М. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 124 с.
6. Статистичні матеріали Державного управління екобезпеки у Волинській області. – Луцьк: Державне управління екобезпеки у Волинській області, 2000-2008.

© Юровчик В., 2010

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проводиться порівняльний аналіз окремих показників стоматологічної допомоги в регіонах України порівняно з деякими країнами Європи. Розглядаються питання ролі стоматологічної допомоги в укріпленні здоров'я населення. Виділяються основні проблеми сучасної стоматології в Україні в регіональному вимірі та шляхи подолання кризової ситуації в медичній галузі взагалі і стоматології, зокрема.

Ключові слова: стоматологічна допомога, медичне страхування, передові стоматологічні технології.

Анна Євтушенко. ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ В РЕГИОНАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ Проводится сравнительный анализ отдельных показателей стоматологической помощи в регионах Украины в сравнении с некоторыми странами Европы. Рассматриваются вопросы роли стоматологической помощи в укреплении здоровья населения. Выделяются основные проблемы современной стоматологии в Украине в региональном аспекте и пути преодоления кризисной ситуации в медицинской отрасли в целом и стоматологии, в частности.

Ключевые слова: стоматологическая помощь, медицинское страхование, передовые стоматологические технологии

Anna Yevtushenko. PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF STOMATOLOGIC CARE OF THE POPULATION IN THE REGIONAL DIMENSION: PROBLEMS AND PROSPECTS. A comparative analysis of selected indices of stomatologic care in some regions of Ukraine and in comparison with some European countries is carried out. The role of stomatologic care in strengthening public health is considered. Basic problems of modern stomatology in Ukraine in the regional aspect and ways of overcoming the crisis in the medical industry in general and stomatology in particular are singled out.

Keywords: stomatologic care, medical insurance, leading stomatological technology

Актуальність теми дослідження. Україні сьогодні переживає дуже непрості частини свого існування, розбудови громадянського суспільства, формування засад ринкової економіки. Відбуваються ці процеси на тлі досить складних процесів, що дісталися від засад командно - адміністративної планової економіки, в умовах зовнішньої економічної кризи, що ускладнюється надзвичайно тривожними внутрішніми економічними негараздами та соціально - політичними процесами. Спостерігається нестабільність і незбалансованість всіх галузей матеріального виробництва, загострення соціальної напруги через зростання безробіття, поширення явищ бідності та злиденності, поширення захворюваності, особливо на небезпечні соціогенні хвороби, серед яких: туберкульоз, ВІЛ/СНІД, наркоманія тощо. Стрімке розшарування населення за доходами, доступом до безоплатної освіти та охорони здоров'я все більше підсилюють соціальну напругу в суспільстві, порушуючи питання про термінове вирішення багатьох життєво важливих для населення проблем. Окремою проблемою виступає демографічна криза, бо в Україні стрімко наростає депопуляція населення, чисельність якого щорічно зменшується майже на 300 тис. осіб. Тривалість та якість життя населення в значній мірі залежить від якості навколишнього природного середовища, способу життя, якості продуктів харчування та їх доступності в необхідній кількості, а також від стану медичної галузі, що має забезпечити необхідну медичну допомогу не лише у вигляді лікування різних хвороб, а й здійснюючи якісну профілактичну та попере-

джувальну роботу.

На початку ХХІ сторіччя розвинені країни світу переглянули свої стратегічні і короткострокові програми розвитку медичної галузі через появу та розповсюдження нових хвороб, що стали загрожувати самому існуванню життя на планеті. До ВІЛ/СНІДУ, що стали загрозою справжньої пандемії, додалися різновиди грипу та інших вірусних інфекцій, які щороку забирають тисячі людських життів. Для країн, що розвиваються, і пострадянських країн загрозливим явищем стали туберкульоз, наркоманія, багато смертей спричиняють серцево - судинні захворювання, швидко поширюються психічні хвороби. Цей перелік можна було б продовжувати ще й в регіональному аспекті, бо на території України вони теж мають свої яскраві особливості.

Проте, в даній статті хотілося б зупинитися на одній, дуже важливій проблемі охорони здоров'я в Україні, яка може не дає таких страшних цифр і не призводить до безпосередньої смертності та інвалідизації, але визначає в багатьох випадках появу та ускладнення багатьох інших хвороб. Мова йде про стоматологічні захворювання, їх поширеність, профілактику та лікування. Стан здоров'я зубів, хвороби ротової порожнини досить суттєво призводять до багато інших внутрішніх хвороб людини, ускладнюють хронічні захворювання. Стоматологічна підгалузь медицини в світі дуже швидко розвивається, але вона дуже дорога, потребує значних державних коштів для розробки нових поколінь стоматологічних інструментів, технологій, препаратів. Без забезпечення якісної, доступної

кожному громадянину стоматологічної допомоги, незалежно від віку, статі, добробуту неможливо суттєво підвищити рівень здоров'я населення України і передати ці здобутки наступним поколінням.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема організації стоматологічної допомоги різним верстам населення України з одного боку є досить актуальною для науковців, лікарів - практиків, керівників медичної галузі, а з іншого в дослідженнях переважають більш вузькопрофільні спеціалізовані дослідження, наприклад, конкретні методи лікування стоматологічних хвороб, впровадження певних технологій в стоматологічну практику.

Багато науковців присвячують свої роботи проблемам розвитку медичної галузі в Україні, враховуючи світовий та європейський досвід, вимоги світової спільноти, бо зовнішня соціально - економічна політика спрямована саме на інтеграцію нашої держави, зокрема в Європейський Союз та інші міжнародні організації [1 2, 3, 4, 5, 6]. Серед узагальнюючих наукових робіт слід відзначити колективну монографію «Панорама охорони здоров'я населення України» під авторським керівництвом А.В. Підаєва, О.Ф. Возіанова, В.Ф. Москаленка, В.М. Пономаренка та ін., в якій розглядаються важливі питання становлення системи охорони здоров'я в Україні, аналізуються напрямки її розвитку, піднімаються важливі проблеми окремих галузей медицини тощо. Нажаль, з 396 сторінок монографії лише 4 сторінки присвячено організації спеціалізованої стоматологічної допомоги [7].

Цікавою, з точки зору сучасних проблем охорони здоров'я, проведення профілактики та попередження захворюваності та організації спеціалізованої медичної допомоги, зокрема попередження стоматологічних інфекцій та хвороб є робота колективу авторів «Организация стоматологической помощи и профилактика основных стоматологических заболеваний», в якій досить детально і чітко розглядаються питання з досвіду організації диспансеризації та профілактики для різних категорій та груп населення, починаючи з молодшого дитячого віку [8]. Зазначена робота і сьогодні є актуальною для стоматологів та керівників стоматологічних закладів.

На нашу думку, потребує комплексного підходу дослідження стану розвитку сучасної стоматологічної допомоги в Україні. Необхідний аналіз проблем надання стоматологічної допомоги саме широким верстам населення в цілому, виділення «стикових» з іншими проблемами питань, наприклад, бідності та неспроможності значної частки населення користува-

тися новітніми закордонними стоматологічними технологіями, здійснювати протезування іноземними матеріалами нового покоління, які в Україні є надзвичайно дорогими, а існуючі з радянських часів безнадійно застаріли. Розробка своїх національних технологій гальмується через дорожнечу та обмаль інвестицій в цю галузь медицини. Для прикладу можна навести можливості виготовлення імплантів з цирконію Харківським підприємством «Інститут монокристалів», які вже досить широко використовуються за кордоном, а в Україні є майже недоступними для більшості населення саме через їх собівартість. Можна навести багато інших прикладів, коли використання лазера, в тому числі і в стоматології не знаходять в нашій державі широкого розповсюдження, але досить широко використовуються в інших країнах світу. На основі зазначеного й було сформульовано мету та завдання даного дослідження.

Метою даної статті є виявлення впливу стану розвитку стоматологічної допомоги на загальний стан здоров'я населення в Україні. Головні завдання дослідження – показати особливості сучасного стану стоматологічної підгалузі, виділити її головні проблеми та можливі напрямки позитивної зміни ситуації для покращення стану здоров'я населення в цілому і забезпечення реальної доступності стоматологічної допомоги широким верстам населення на рівні європейських стандартів.

Викладення основного змісту дослідження. Стоматологія в усьому світі розглядається як надзвичайно важлива галузь медицини, але саме вона зазнала в Україні значних втрат за роки незалежності в умовах переходу до ринкових умов господарювання. Так, порівнюючи забезпеченість населення лікарями – стоматологами в Україні та в цілому в деяких розвинених країнах Європи, можемо констатувати досить негативні тенденції для нашої держави (таблиця 1).

Як видно з таблиці, кількість лікарів - стоматологів та їх питома вага в загальній чисельності лікарів інших спеціальностей є значно меншою, аніж в інших країнах Європи і майже втричі менша порівняно з середнім показником Європейського Союзу.

Причини такого явища банальні і добре відомі – це нечітка визначеність державного законодавства у відношенні до ролі та стану медичної галузі України після здобуття нею незалежності, фінансові труднощі, які перешкоджають втіленню новітніх медичних розробок та технологій в національну галузь, відсутність реальної уваги на загальнодержавному рівні до розробок українських вчених, в тому числі і

лікарів-практиків, надзвичайно низький рівень заробітної плати, через що значна кількість висококваліфікованих спеціалістів та науковців виїхало і продовжує виїждати за межі України. Надзвичайно важливою і тривожною є ситуація з технічним та технологічним оновленням ме-

диної галузі. Зазначене в повній мірі відноситься і до підготовки спеціалістів - стоматологів у ВНЗ, які за європейськими стандартами мають бути оснащені найновітнішою стоматологічною технікою, лабораторною базою тощо.

Таблиця 1

Забезпеченість населення лікарями – стоматологами в країнах Європи (за [9])

Країна	Кількість лікарів-стоматологів на 10 тис. населення	Питома вага стоматологів у загальній кількості лікарів, %
Норвегія	8,9	28
Данія	8,8	26
Греція	8,5	30
Франція	7,2	18,4
Швеція	11,0	29,4
Середній показник по ЄС	8,8	26,4
Україна	3,7	10,3

В умовах переходу України на засади ринкової економіки, в медичні галузі в цілому і в стоматології, зокрема відбулися значні зміни, на жаль не завжди позитивні. Безсумнівним плюсом є формування й розвиток приватної стоматології та часткове переведення комунальних і державних поліклінік на госпрозрахунок або їх акціонування. Ці та інші заходи призвели, зокрема до скорочення ліжкового фонду стоматологічних стаціонарів в окремих регіонах, хоча в деяких він навпаки суттєво збільшився. Так, по Україні число ліжок в стоматологічних стаціонарах зменшилося з 1694 в 2005 році до 1679 в 2006 році і до 1582 в 2007 році (дані станом на 31 грудня відповідного року) [9]. В окремих регіонах України постерігаються в цьому відношенні досить широкі розбіжності. Так, суттєве скорочення відбулося в Полтавській області (з 42 у 2005 році до 32 у 2007 році), Донецькій (з 220 до 215 відповідно), Миколаївській (з 50 до 40 відповідно). Навпаки, в ряді областей спостерігається збільшення ліжкового фонду стоматологічних стаціонарів: в Дніпропетровській (з 140 в 2005 році до 155 в 2007 році), в АР Крим (з 62 до 70 відповідно), Львівська (з 125 до 130 відповідно), в Харківській (з 115 до 130 відповідно). Аналогічна ситуація складається з кадровим потенціалом стоматологічної галузі. Кількість стоматологічних кадрів в Україні (лікарі-стоматологи і зубні лікарі) зменшується, зокрема стосовно штатних посад - з 16284, 5 в 2005 році до 16158 в 2007 році. За цей же час число зайнятих посад даної категорії зменшилося з 15546, 5 в 2005 році до 15374, 75 в 2007 році. Найбільш суттєве скорочення відбулося в Запорізькій області (з 457, 75 до 400, 25 за відповідний період), в Миколаївській (з 311, 0 до 296, 25 відповідно), в Полтавській (з 614,0 до

588, 5 відповідно), Сумській (з 385, 5 до 369, 0 відповідно), в Черкаській (з 490, 0 до 471, 25 відповідно), Чернігівській (з 421, 5 до 409, 0) тощо [9].

Аналізуючи мережу бюджетних закладів України, зазначимо, що за даними офіційних статистичних звітів 291 стоматологічна поліклініка і 5401 лікувально - профілактичний заклад, що мають відповідне відділення або стоматологічний кабінет, надають стоматологічну допомогу населенню. Нажаль, ця та інша статистична інформація не включає приватні кабінети та поліклініки, а також відповідні заклади столиці, тому реальну ситуацію з станом стоматологічної допомоги достовірно оцінити досить складно, але й обмежена статистика показує, що існує безліч складних проблем, які потребують термінового вирішення. В цілому укомплектованість посад лікарів-стоматологів та зубних техніків, тобто зайнятості у відповідності до штатних посад складає 95, 1% (за даними 2007 року). В ряді областей ці показники значно нижчі за середні по Україні, зокрема в Запорізькій (84, 0%), Сумській (86, 0%), Чернігівській (91, 3%), Кіровоградській (91, 4%), Житомирській (93, 1%), Київській (93, 4%), Тернопільській (93, 5%), Миколаївській (94, 0%). Значно вищі показники відмічаються в Львівській області (99, 5%), Івано-Франківській (08, 3%), Харківській (97, 6%), Полтавській (97, 0%), Донецькій (96, 5%), Дніпропетровській (96, 4%), Херсонській (96, 4%), Закарпатській (96, 3%), Хмельницькій (96, 2%) [9]. Важливим є показник забезпеченості населення лікарями – стоматологами та зубними лікарями, а також зубними техніками в розрахунку на 10 тис. осіб. Статистичні розрахунки показують, що в цілому по Україні ці показники підвищилися приблизно на 0, 3% – 0, 5% в 2007

році, порівняно з 2006 роком (відповідно по штатним, зайнятим посадам та фізичним особам), але територіально ці процеси змінюються дуже нерівномірно в порівнянні з середніми по Україні. Аналіз показує, що, наприклад в 2007 році 548 штатних посад зубних техніків не були зайняті і очевидно це більше стосується сільської місцевості. В той же час в деяких регіонах складалася протилежна ситуація, бо в цілому по Україні на 4446 штатних посадах зубних техніків працювало аж 5839 осіб, отже 1393 зубних техніків були офіційно зайняті не на повну ставку [9].

Ще гірше виглядають показники планового огляду та санації порожнини рота населення України. Так, число осіб, що пройшли огляд в порядку планової санації склала в 2007 році 29, 4%, з яких діти становили 68, 2%, а дорослі всього 20, 5%.. Із загальної чисельності особливо низькими показники є в Запорізькій області (12, 5%), Луганській (14, 9%), Тернопільській (20, 3%), Житомирській (22, 3%). При цьому реальної санації порожнини рота в 2007 році потребували 50, 4% оглянутих пацієнтів. Звичайно є й інші важливі показники роботи стоматологічної галузі (число відвідувань стоматологів та зубних техніків, показники проведеної санації ротової порожнини, кількість УОП на 1 відвідування, кількість зубів, вилікуваних в 1 відвідування з приводу ускладненого карієсу, кількість пломб за зміну тощо). Підсумковий аналіз роботи стоматологічної підгалузі медицини показує, що в цілому в Україні відбуваються деякі позитивні зміни в показниках лікувальної діяльності, це стосується питомої ваги вилікуваних в 1 відвідування з діагнозом ускладненого карієсу, кількості поставлених за зміну пломб, профілактичної роботи з дітьми, показників надання ортопедичної допомоги тощо. Більш тривожною є питання досить строкатої диференціації зазначених показників за окремими регіонами України, бо як зазначалося вище тут спостерігаються досить суттєві розбіжності. Ще більшою проблемою для стоматологічної підгалузі є її загальний науково - технічний рівень і питання доступності високих технологій стоматологічної науки для широких верст населення. Через зростання цін на стоматологічні інструменти, препарати, інші матеріали та профілактичні засоби проведення планових санацій, особливо дітей та підлітків викликає певні труднощі.

Вказану проблему треба розбити як мінімум на декілька складових. Перша стосується національних розробок на рівні світових стандартів нових методів лікування, нових медичних препаратів, приладів та інструментів і вті-

лення їх в стоматологічну практику. Тут мають бути задіяні кращі українські медики-вчені, лікарі-практики, а пріоритет повинен належати комплексним, міждисциплінарним дослідженням. Друга складова стосується доступності новітніх технологій для всього населення через державні та комунальні стоматологічні заклади, для чого потрібна державна підтримка цим закладам, які повинні працювати на нових, в тому числі і ринкових засадах, але з чітко визначеними обсягами Розробка та втілення галузевоспрямованого медичного страхування, механізми його реалізації – важливий напрямок формування стоматологічної допомоги.

Висновки. Узагальнюючи викладене, значимо важливість розвитку стоматологічної підгалузі медицини та необхідність державної її підтримки на рівні європейських стандартів у відповідності до Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації», що дає уявлення про стратегію розвитку охорони здоров'я населення нашої країни в «...контексті Європейської політики ВООЗ «Здоров'я для всіх» [7, с. 10] та інших законодавчих актів про безоплатну медичну допомогу дітям тощо. Потребують термінових змін законодавчі акти, які б визначали рівень державної підтримки медичної допомоги, стимулювали інвестиційну діяльність української медичної галузі і медичної освіти як основу збереження здоров'я населення у відповідності до Конституції України. Особливо це стосується безоплатної медичної допомоги незахищеним верстам населення, для чого потрібні розробки нормативних актів, їх апробація та втілення спеціального галузевого страхування через страхові поліси тощо. Значною проблемою для багатьох регіонів України залишається забезпеченню кваліфікованою стоматологічною допомогою сільського населення, особливо невеличких сільських поселень, де існують лише ФАПі. Це вимагає не лише організації регулярних (не менше одного разу в квартал) виїзних комплексних бригад кваліфікованих спеціалістів - медиків, а й технічне їх оснащення для можливостей надання спеціалізованої медичної допомоги на найвищому рівні, в тому числі і стоматологічної допомоги. В організації профілактичної роботи та здійсненні медичної допомоги сільському населенню мають брати участь і фахівці приватних медичних закладів. Тобто мова йде про розширення можливостей диспансеризації населення та залучення до цієї роботи медичних працівників медичних закладів всіх форм власності. Звичайно, умовою забезпечення достойною медичною допомогою населення України має бути державна підтримка не на рівні 3, 2% ВВП, а на рівні провідних країн Європи, тобто 6

– 9% ВВП.

На жаль, негативні структурні зміни, фінансові та технічні труднощі в медичній галузі України заважають втіленню в широку практику світових та вітчизняних розробок в галузі стоматології. Це стосується безпосередньо методики лікування багатьох, існуючих в наш час стоматологічних хвороб, особливостей застосування новітніх технологій в лікуванні та проте-

зуванні тощо. Зазначені проблеми потребують подальших досліджень саме в регіональному вимірі через значну їх строкатість, відмінність в економічному та соціальному розвитку. Без такого аналізу неможливо визначити конкретні шляхи покращення ситуації з організації та здійснення необхідної і доступної стоматологічної допомоги всім верстам населення, але то вже тема окремого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Василюшин Р.І. Експертні оцінки якості і медичні стандарти - головний важіль реформування охорони здоров'я сьогодні // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2001. – №1. – С. 29-32.
2. Журавель В.І., Присенко В.Г., Черномаз В.Ц. Механізми державного регулювання систем охорони здоров'я // Одеський медичний журнал. – 2005. – №2 (88). – С. 4-9.
3. Кардаш В.Е., Зубович А.П., Кардаш Г.Я. Перовинна медико-санітарна допомога та її надання на засадах сімейної медицини // Буковинський медичний вісник. – 2005. – Том 9, №3. – С. 39-43.
4. Леха В.М. Стан і напрямки розвитку системи охорони здоров'я в Україні: 10 років пошуків та випробувань // Урологія. – 2002. – Том 6, №3. – С.11- 20.
5. Матюшко Є.М. Реформування системи охорони здоров'я в Україні та її регіональні аспекти // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 105-111.
6. Москаленко В.Ф. Сучасний стан охорони здоров'я та медичної освіти в Україні // Проблеми медичної науки та освіти. – 2002. – №1. – С. 5-8.
7. Панорама охорони здоров'я населення України // А.В. Підаєв, О.Ф. Возіанов, В.Ф. Москаленко, В.М. Пономаренко та ін. – К., 2003. – 396 с.
8. Организация стоматологической помощи и профилактика основных стоматологических заболеваний. /Труды ЦНИИС. Том 12. /Отв. ред. В.В. Паникаровский. – Москва, 1983. – 147 с.
9. Аналіз основних показників діяльності медичних закладів України з надання стоматологічної допомоги населенню в 2005 – 2007 роках (за матеріалами офіційних статистичних звітів). /Міністерство охорони здоров'я. Академія медичних наук України, Державна установа «Інститут стоматології Академії медичних наук України». – Одеса, 2008. – 75 с.

© Євтушенко А., 2010

УДК 551.4:631.6:504.7

Юрій Кобченко

ВПЛИВ ПРОВІДНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ УРОЖАЮ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Запропонована фізико-статистична модель зв'язку врожайності зернових культур з природними факторами. Це дозволило оцінити природні ресурси вирощування цих культур і визначити їх вклад у процес формування врожаю. Розкриття кількісних зв'язків врожаю з погодними факторами дозволяє зробити розрахунок врожаю культур в кожному конкретному випадку і скласти основу прогнозування їх врожаю.

Ключові слова: врожай, зернові культури, природні фактори, погода, фізико-статистична модель.

Юрій Кобченко. ВЛИЯНИЕ ВЕДУЩИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ УРОЖАЯ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР.

Предложена физико-статистическая модель связи урожайности зерновых культур с природными факторами. Это позволило оценить природные ресурсы выращивания этих культур и определить их вклад в процесс формирования урожая. Раскрытие количественных связей урожая с погодными факторами позволяет сделать расчет урожая культур в каждом конкретном случае и составить основу прогнозирования их урожая.

Ключевые слова: урожай, зерновые культуры, природные факторы, погода, физико-статистическая модель.

Yuriy Kobchenko. THE INFLUENCE OF LEADING FACTORS ON FORMING OF CORN CULTURES HARVEST.

The physic-statistical model of the relation the cereal crop with the natural factors was ordered. This give the possibility of the estimate the natural resources of the grow cereal and determine the contrebuton to the process of the forming of crop. The opening of quantitative of rilation of the crop with the weather factors permitted to make a calculation of crop in a every possible case and make a basis of the prognosis of crop.

Keywords: crop, cereal, natural factors, weather, physic-statistical model.

Постановка проблеми. Сільське господарство є галуззю народного господарства, результати діяльності якої в значній мірі залежать від природних факторів, і зокрема погодно-

кліматичних умов. Вони у різних співвідношеннях є природною основою сільськогосподарського виробництва. У накопиченні біомаси і формуванні врожаю сільськогосподарських куль-

тур приймають активну участь всі фактори життєдіяльності системи «ґрунт-рослина-повітря» і зокрема гідрометеорологічні показники. При розв'язанні цих питань необхідно мати об'єктивну оцінку впливу різних факторів на рівень сільськогосподарського виробництва. Це дозволить обґрунтованіше визначити вклад різних показників агрометеорологічних умов в оцінку рівнів врожайності сільськогосподарських культур.

Вихідні передумови. Вперше задача впливу провідних факторів на врожай була поставлена Д.І.Броуновим ще в кінці XIX століття. Подальший розвиток цих досліджень знаходимо в роботах Г.Т.Селянинова, А.М.Алпатьєва, І.А.Гольцберг, Ф.Ф.Давітая, С.А.Сапожникової, Ю.І.Чиркова та ін.

Широкого розвитку при обробці експериментальних даних одержали методи формального статистичного аналізу. Емпіричне рішення питань зв'язку врожаю з погодними умовами знайшло в роботах В.Є.Браславця, В.П.Дмитренка, Є.К.Зоїдзе, О.Р.Константинова, Г.А. Пановського, С.І.Соломана та ін. Вказані методи являють собою класичний підхід досліджень в галузі сільськогосподарській кліматології. Вони дозволили встановити основні закономірності впливу погодних факторів на процес формування врожаю.

У роботах М.І.Будико, А.Р.Константинова, М.І.Гойси, Ф.М.Куперман, Ю.Л.Раунера розглянуті фізіологічні основи утворення біомаси, їх залежність від тепло-вологозабезпечення культур. До цього напрямку відносяться дослідження механізму продукційного процесу, фітосинтетично активної радіації, тепло-вологоспоживання рослин, дефіцит вологості листа культури, фотометричні їх характеристики тощо. В узагальнених роботах цього напрямку одночасно розглядаються всі основні фактори, що формують біомасу. Враховані особливості розподілу гідрометеорологічних факторів у середені травостою.

За останні роки вітчизняні і зарубіжні вчені (О.Д.Горбачев, В.П.Дмитренко, Ю.Х.Росс, О.Д.Сиротенко, І.О.Шульгін та ін.) працюють у напрямку моделювання фізіологічних процесів, фотосинтезу, тепло-вологозабезпечення рослин і їх мінерального живлення. Цей напрямок досліджень перспективний, так як глибоко аналізуються основи процесу утворення фітомаси.

Дослідження проблем гідрометеорологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва було розпочато у Харківському університеті проф. Г.П.Дубинським у 1948 році. У його роботах розроблені геофізичні основи формування посух і суховіїв, і на базі єдиного ене-

ргетичного підходу запропоновано єдине поняття "посушливо-суховійне явище"; впроваджений коефіцієнт тепло-волого обміну, що дає можливість оцінити стан сільськогосподарських культур у період вегетації і гідрометеорологічну ефективність меліорацій. Він започаткував проблемну наукову гідрометеорологічну лабораторію на геолого-географічному факультеті ХНУ, і кожний рік проводились польові наукові дослідження фітоклімату сільськогосподарських полів у різних природних зонах України, а за останню чверть століття на Травянській зрошувальній системі у Харківській області.

Постановка завдання. У роботі ставиться мета – вивчити процес формування врожаю зернових культур у залежності від природних факторів. Оскільки степова Україна знаходиться в зоні недостатнього і несталою природного зволоження, завжди були актуальними питання раціонального використання природних ресурсів вирощування сільськогосподарських культур і визначення їх вкладу у процес формування врожаю. Для розв'язання цих питань необхідно мати об'єктивну оцінку впливу різних факторів на рівень врожайності сільськогосподарських культур, тому у роботі визначаються наступні завдання: вивчити вихідні передумови дослідження цієї проблеми, проаналізувати рівень врожайності сільськогосподарських культур у Харківській області, визначити емпіричні зв'язки між врожайністю зернових культур і природними факторами, і зокрема погодними умовами.

Виклад основного матеріалу. Виробництво зерна у значній мірі залежить від природних факторів, і зокрема погодно-кліматичних умов. У науково-дослідній лабораторії гідрометеорологічного моніторингу при кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного університету проводяться фітокліматологічні дослідження, вивчення погодних умов і стану росту і розвитку сільськогосподарських культур. В рамках наукової теми вивчаються питання ефективного використання природних ресурсів в процесі вегетації сільськогосподарських культур і ступеню впливу природних факторів і зокрема погодних умов на врожай сільськогосподарських культур.

Прогнозний рівень досліджень забезпечений комплексом оціночно-економічних методів, заснованих на моделюванні емпіричних зв'язків стану рослин, приросту біомаси і формування врожаю від провідних природних факторів. З цією метою розглядалися питання моніторингових досліджень, родючості агроландшафту, економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур у різних погодно-

кліматичних умовах, стан і перспективи прогнозного моделювання системи «грунт-рослина-повітря».

Для визначення залежності приросту біомаси і врожаю від погодних умов були використані як власні метеорологічні дані експедиційних досліджень гідрометеорологічної лабораторії ХНУ ім.В.Н.Каразіна, так і дані мережових метеостанцій Харківської області. Крім того використані дані врожайності сільськогосподарських культур Головного статистичного управління Харківської області.

Аналіз показав, що у різних районах Харківської області спостерігається суттєво різний рівень врожайності сільськогосподарських культур. Варіювання врожайності сільськогосподарських культур залежить від багатьох природних факторів, провідне місце серед яких належить ґрунтово-кліматичним.

Для визначення функціонального зв'язку врожайності сільськогосподарських культур з ґрунтовими умовами нами розглядалися запаси гумусу у ґрунтах. Зокрема нами розглянуті такі важливі для Харківської області зернові культури, як пшениця, ячмінь, кукурудза. Для розрахунків були використані відхилення врожайності зазначених культур від середнього по області. Коефіцієнт кореляції між відхиленням врожайності і ґрунтовими умовами для цих культур виявився низьким (0.15-0.26), що вказує на те, що не цей фактор є провідним у варіюванні врожайності по області. При цьому тіснота

зв'язку відхиленням врожайності зернових від середнього по області з погодними умовами виявилась дуже високою, на що вказує коефіцієнт кореляції між ними, який дорівнює 0.87-0.90. Особливо це спостерігається у посушливі роки.

За даними багаторічних експедиційних спостережень було виявлено, що кількісна залежність врожаю від числа посушливих днів має складний нелінійний багатопараметричний вигляд. Нами відпрацьована гіпотеза про вид функціональної залежності між цими ознаками. Вони були нанесені на площині у декартовій системі координат і використавши побудову стандартних графіків було встановлено, що функціональна залежність відхилення врожайності культур від середнього по області і кількістю посушливих днів відноситься до гіперболічного типу.

Як показує графік (рис.1) і розрахунки відхилення врожаю сільськогосподарських культур від кількості днів з посушливими явищами, найбільш прогресуючі втрати врожаю спостерігаються в перші 4-6 днів розвитку посушливих явищ. Цей процес поступово стабілізується і наближається до деякого рубіжу, напевно, за рахунок приспособованості рослин до несприятливих умов. Таким чином, в умовах зрошення дуже важливо не пропустити жодного дня з посушливими явищами, тому що вони найбільш руйнівні впливають на рослину.

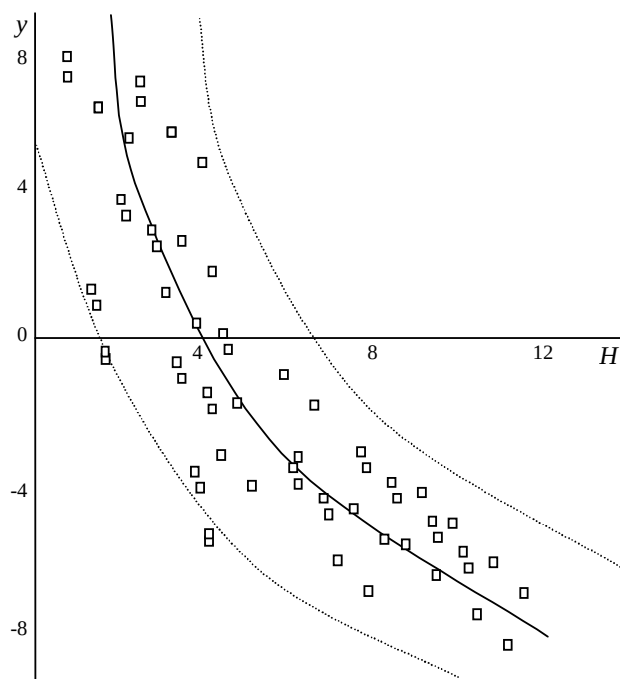

Рис. 1. Залежність відхилення величин врожаю зернових культур (y) від кількості днів з посушливими явищами (H)

Цей тип було встановлено таким:
 $Y = (a/x - b) + c$. Застосувавши спосіб найменших квадратів, розв'язано нелінійну систему трьох рівнянь і одержано такі конкретні рівняння для

$$\text{пшениці } Y = \frac{12.6}{H - 3.9} - 7.1, \quad (1)$$

$$\text{ячменю } Y = \frac{21.2}{H - 3.2} - 7.2 \quad (2)$$

$$\text{кукурудзи } Y = \frac{32.7}{H - 3.3} - 12.2, \quad (3)$$

де: Y - відхилення врожаю від середнього по області;

H - кількість днів з посушливими погодними умовами.

Висновком зроблених розрахунків необхідно вважати те, що між врожайністю культур і гідрометеорологічними факторами існує тісний зв'язок. Це у певній мірі підтверджується і результатами розрахунків кореляційних зв'язків, приведених у таблиці, графічних матеріалах і підтверджуються критеріями вірогідності, обумовленими правилом трьох сігм. Це також вказує на високу ступінь зв'язку природно-господарських ознак. Розкриття кількісних зв'язків врожаю з погодними факторами дозволяє зробити розрахунок врожаю культур в кожному конкретному випадку. Ця методика може скласти основу прогнозування врожаю сільськогосподарських культур.

Список використаних джерел:

1. Адаменко Т.С. Гідрометзабезпечення агропромислового комплексу України // Матеріали семінару з агрометеорології. Київ, 2003. – с. 3-7
2. Дмитренко В.П., Строкач Н.К. Наслідки і проблематика агрометеорологічних досліджень УкрНДГМІ за піввіковою участю випускників ОГМІ // Гідрометеорологія і охорона навколишнього середовища. – Одеса: 2003. – 281 с. (с. 224-229).
3. Исаев А.А. Прикладная климатология. – М.: МГУ, 1989, – 89 с.
4. Кобченко Ю.Ф., Резуненко В.А., Люсин С.В., Солоха Е.А. Моделирование процессов формирования биомассы и урожая сельскохозяйственных культур. // Применение персональных компьютеров в научных исследованиях и учебном процессе. – Харьков.: ХНУ, 2002. – С. 44-45.
5. Ковальчук П.І. Моделювання навколишнього середовища. К. Либідь, 2003.
6. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л. Гидрометеиздат, 1983. – 175 с.
7. Сиротенко О.Д. Математическое моделирование водно-теплового режима и продуктивности агроэкосистем. – Л.: Гидрометеиздат, 1981. – 167 с.
8. Чирков Ю.И. Агрометеорология. – Л.: Гидрометеиздат, 1979, – 320 с.
9. Чубуков Л.А. Комплексная климатология. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – 96 с.
10. Щербань М.И. Микроклиматология. – К.: Наукова думка, 1978. – 278 с.

© Кобченко Ю., 2010

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИЕРОЗІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано сучасний стан та визначені основні соціальні та економічні проблеми протиерозійної організації території в Україні. Виділено головні фактори, які впливають на загострення проблем ерозії ґрунтів в умовах ринкових перетворень земельних відносин. Розроблено принципові шляхи подолання критичної ситуації щодо деградації ґрунтів і втрати їх природної родючості. Запропоновані конкретні заходи по негайному поліпшенню якісних характеристик ґрунтів та методи економічного і правового стимулювання ґрунтоохоронних заходів в ринкових умовах.

Ключові слова: організація території, ерозія ґрунтів, комплекс протиерозійних заходів, родючість ґрунтів, спустелення території, екологічна стабілізуючі угіддя, ґрунтоохоронні заходи

Владимир Тишковец, Владимир Опара. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОЭРОЗИОННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИИ В УКРАИНЕ. Проанализировано современное состояние и определены основные социальные и экономические проблемы противоэрозионной организации территории в Украине. Выделены основные факторы, которые влияют на обострение проблем эрозии почв в условиях рыночных преобразований земельных отношений. Разработаны принципиальные пути преодоления критической ситуации в отношении деградации почв и потери их природного плодородия. Предложены конкретные мероприятия по немедленному улучшению качественных характеристик почв и методы экономического и правового стимулирования почвозащитных мероприятий в рыночных условиях.

Ключевые слова: организация территории, эрозия почв, комплекс противоэрозионных мероприятий, плодородие почв, опустынивание территории, экологостабилизирующие угодья, почвоохранные мероприятия

Volodymyr Tyshkovets, Volodymyr Opara. SOCIO-ECONOMICAL PROBLEMS OF THE ANTIEROSION ORGANIZATION OF THE TERRITORY IN UKRAINE. The current situation and main social and economical problems of antierosion organization of the territory in Ukraine has been determined and analyzed. The main factors, which influence on the aggravation of the erosion soils problems under the conditions of market transformation of land relations, has been marked. The principal ways of the resolving of critical situations as for the soils degradation and loosing of its natural fertility has been worked out. The concrete measures on immediate improvement of soils quality characteristics and methods of economical and legal stimulation of soil protective measures under the market relations have been proposed.

Keywords: territory organization, soil erosion, complex of antierosion measures, soils fertility, desertification of the territory, ecological stabilizing lands, soil protective measures.

Вступ. В сучасних умовах ринкових перетворень земельних відносин все більшу актуальність набуває проблема захисту ґрунтів від ерозії - головного багатства держави. У світі людством втрачено кожний четвертий гектар землі (2,1 млрд.га), придатної для використання; це майже 1/6 всієї поверхні суші Землі (без льодовикової Антарктиди). Президент США Ф.Д.Рузвельт заявляв, що «народ, який руйнує ґрунт, знищує сам себе». В Україні, по-перше, існує багато соціальних факторів, які створюють проблеми в боротьбі з ерозією ґрунтів. По-друге, економічні проблеми протиерозійної організації території в поєднанні із соціальними призводять до великих негативних наслідків.

Вихідні передумови. Дослідженню проблем боротьби з ерозією ґрунтів присвячені праці В.В.Докучаєва [4], Г.М.Висоцького [3], В.О.Бодрова [2], С.С.Соболева [6], Г.П.Сурмача [7], А.В.Альбенського [1], Є.С.Павловського [5], Ю.К. Телешека [8] та ін. Однак ці дослідження проводилися в умовах державної власності на землю за радянських часів, де не існувало соціально-економічної проблематики ринкового етапу перетворень земельних відносин. Приватизація земельних ділянок в Україні за часів земельної реформи істотно вплинула на появу нових соціально - економічних проблем протиерозійної організації території в Україні.

Формулювання цілей статті, постановки завдання. Мета цієї статті – проаналізувати сучасний стан та визначити основні соціальні та економічні проблеми протиерозійної організації території в Україні за часів ринкових перетворень земельних відносин з метою запровадження конкретних ефективних заходів для відновлення і подальшого збереження родючості ґрунтів і створення стабільних природних ландшафтів.

Виклад основного матеріалу. В Україні площа еродованих земель складає 19 млн.га (32% території держави), в т.ч. сильно еродовані – 6.26 млн.га (які необхідно вивести з ріллі і провести комплексні меліоративні заходи), 5.6 млн.га – дефльовані, 365 тис.га складають яри. Ерозійно небезпечні землі займають 2/3 території (розташовані на схилах від 1 до 2 градусів). Середня розораність території України складає 55.2%, а сільськогосподарських угідь – близько 80% (в зоні Степу – 80 – 90%). У результаті ерозії ґрунтів Україна втрачає щорічно більше 10-12 млн. т зерна.

Ще за радянських часів при максимально інтенсивній експлуатації сільськогосподарських земель України було спустелено певні території північних та східних степів України. Тут ми можемо сьогодні знайти сотні гектарів земель, які не можна використовувати під будь-яке сільськогосподарське виробництво. Наприклад,

в південній частині Запорізької області існують сотні гектарів території, яка являє собою суцільну скельну площу, де не росте жодна рослинність і де раніше при хижацькому випасі худоби і під впливом водної і вітрової ерозії було вщент знищено весь ґрунтовий покрив. Аналогічні випадки можна побачити в гірських і передгірських регіонах Криму та Карпат. На схилових землях по всій території України можна все частіше побачити території майже без ґрунтового покриття з виходом безплідних порід, що є чіткою ознакою їх спустелення.

У зв'язку з переходом України на нові земельно-майнові відносини при появі приватної власності на землю та розвитку арендних відносин виникла низка проблем, які суттєво негативно вплинули на всю систему охорони ґрунтів в Україні. В процесі проведення перших етапів земельної реформи в середині 90-х років XX сторіччя перед розпаюванням сільськогосподарських земель велика кількість сильноеродованих та вщент зруйнованих ерозією ґрунтів було виведено із сільськогосподарського обігу і проведена їх консервація. Під консервацією земель розуміється їх виведення із господарського обігу для здійснення заходів щодо відновлення родючості та встановлення втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні. Але далеко не всі сильно еродовані і зруйновані землі були відведені під консервацію. Досить велика їх частина була розпайована і віддана землевласникам. Нові землевласники (а це, насамперед, сільське населення похилого віку) не в змозі ані фізично, ані фінансово поліпшити такі землі і відновити їх родючість, а нові арендарі просто не зацікавлені вкладати гроші в такі землі. В результаті такі ділянки і надалі продовжують інтенсивно еродувати. Окрім цього ті землі, які відведені під консервацію, також знаходяться в багатьох випадках у незадовільному стані. На більшості території законсервованих земель проведено заліснення, але без належного обґрунтування доцільності саме заліснення, а не поліпшеного залуження таких територій непридатними відповідній території деревинно-чагарниковими насадженнями. При цьому не завжди повністю враховувалися показники оптимального співвідношення екологостабілізуючих угідь (лісові насадження, лукова трав'яна рослинність) і тому навіть на вже законсервованих землях продовжуються ерозійні процеси.

Нові землевласники і орендарі на сьогодні в більшості випадків не мають відповідних знань і досвіду по проведенню ефективних протиерозійних заходів. Більшість арендарів не зацікавлена проводити земельні поліпшення і відновлювати родючість ґрунтів тому, що тер-

міни аренди, як правило, невеликі і це є економічно невигідно для них. Основна мета більшості сучасних арендарів в Україні на сьогодні – це отримання максимальних прибутків від продажу вирощеної сільськогосподарської продукції з мінімальними витратами, в тому числі і на земельні поліпшення по відновленню родючості. Навпаки, деякі арендарі нехтують екологічно доцільними сівозмінками і вирощують по інтенсивним технологіям просапні та інші виснажливі для ґрунту культури (соняшник, кукурудзу, буряк, ріпак) навіть на еродованих землях, що є неприпустимим. Існуючі органи землевпорядного контролю, завдяки недостатньої матеріально-технічної забезпеченості контрольних служб, малим штрафам за порушення земельного законодавства та недосконалої самого земельного законодавства не в змозі ефективно протидіяти фактам свідомого хижацького використання земель.

Найближчим часом в Україні буде знято мораторій на купівлю – продаж земель сільськогосподарського призначення. При цьому, з'являться нові землевласники, велика кількість яких не має відповідного досвіду і знань по боротьбі з ерозією ґрунтів. Отримання максимальних прибутків при інтенсивному використанні земель без відповідних протиерозійних заходів може спричинити нову хвилю інтенсивних процесів ерозії ґрунтів на більших територіях. Тому необхідно на рівні держави на законодавчому і популяризаційному рівні (через заходи соціальної реклами, інформацію ЗМІ, тощо) же сьогодні проводити освіту населення в цьому напрямку.

Але не можна формально підходити до питань по боротьбі з ерозією ґрунтів. В середині 80-х років XX сторіччя в Україні почала інтенсивно запроваджуватися протиерозійна контурно-меліоративна організація сільськогосподарської території. Але в більшості господарств формально підійшли до її запровадження, застосовуючи тільки її окремі елементи, що призвело до фактичної її дискредитації у більшості аграрних виробників. По-перше, треба усвідомлювати, що боротися з ерозією ґрунтів необхідно комплексно, запроваджуючи різноманітні ґрунтоохоронні заходи в різній кількості та інтенсивності. Розроблений комплекс протиерозійних заходів, який складається із системи організаційно-господарських, агротехнічних, лукомеліоративних, лісомеліоративних та гідротехнічних заходів. Всі вони повинні в певній мірі бути застосовані на певній території для ефектної сталої боротьби з ерозією ґрунтів. По-друге, весь комплекс протиерозійних заходів для забезпечення максимальної його ефектив-

ності повинен проводитися по всій території водозбору першого порядку, охоплюючи всі об'єкти землевласності і землекористування на цій території тому, що ерозійний поверхневий стік починає своє формування вже у приводороздільній зоні водозборів першого (найвищого) порядку. Але тут можуть виникати суттєві проблеми з боку різних землевласників і землекористувачів. Наприклад, більшість землевласників, земельні ділянки яких розташовані в приводороздільній зоні, не зацікавлені вкладати свої гроші в протиерозійні заходи, тому що їм не загрожує інтенсивна ерозія найближчим часом і вони можуть обмежитися лише відводостоку на нижчерозташовані чужі ділянки. Тому в таких випадках держава повинна впливати на окремих незацікавлених економічно осіб, примушуючи їх застосовувати рекомендовані протиерозійні запобіжні заходи. Для цього треба удосконалити земельне законодавство щодо відповідальності за недбалість по відношенню до екології ґрунтів.

Ефективним засобом реального заохочення землевласників до застосування ґрунтоохоронних протиерозійних заходів може стати гнучка таксаційна політика держави. Прикладом може стати досвід США у цьому відношенні. Там землевласники за створення і належний догляд за об'єктами протиерозійного комплексу сплачують суттєво менші податки, пов'язані з їх сільськогосподарською діяльністю. І тому саме землевласники є найбільш зацікавленими особами зберігати і поліпшувати меліоративні об'єкти та здійснювати узгоджені із сусідніми землевласниками колективні протиерозійні заходи. Державі залишається лише інколи проводити рейди контролю.

На сьогодні аграрна наука не в достатньому обсязі займається проблемами боротьби з ерозією ґрунтів. В першій половині 90-х років ХХ сторіччя було ліквідовано потужну наукову установу УНДІЗГЄ (м. Луганськ), відділ боротьби з ерозією ґрунтів УкрНДІЛГА ім. Г.М. Висоцького (м. Харків) та інші наукові підрозділи, які безпосередньо займалися науковими дослідженнями з питань боротьби з ерозією ґрунтів. Спеціалізовані науково-дослідні станції було ліквідовано та перепрофільовано, закриті наукові опорні пункти та дослідні ділянки. Все це призвело до того, що і сьогодні з'являються наукові роботи, які базуються на застарілих даних і не несуть принципово нової інформації. Практично відсутні зв'язки із закордонними

науковими установами у цій галузі, майже не використовується світовий досвід і новітні розробки закордонних вчених у цій галузі, майже не ведуться міжнародні проекти у сфері боротьби з ерозією ґрунтів.

У той час, коли економіки розвинених країн світу дотують багатьох своїх сільгоспвиробників, щоб вони не обробляли свої землі певний період і залишали їх під паром для відновлення їх продуктивних властивостей, українські виробники збільшують обсяги вирощування виснажливих але вигідних для продажу на ринку культур (соняшник, ріпак та ін.) навіть на еродованих та ерозійнонебезпечних схилових землях без застосування відповідних ефективних протиерозійних заходів.

Висновки. 1. Необхідно створити державні дослідницькі групи фахівців ґрунтознавців, землевпорядників, агрономів і агрохіміків для проведення ретельної інвентаризації якісних характеристик порушених ґрунтів з подальшим створенням нової картографічної бази якісних характеристик ґрунтів для таких територій. При цьому необхідно переглянути старі підходи до консервації земель і перевести під поліпшене залуження деякі заліснені території, де відбувається ерозія ґрунтів, або провести поєднання залуження і заліснення для посилення протиерозійного ефекту заходів по консервації земель.

2. Існує велика необхідність відтворення вітчизняної ґрунтозахисної науки із поновленням та налагодженням професійних зв'язків з відповідними закордонними спеціалістами.

3. В Україні необхідно зобов'язати нових землевласників і землекористувачів проходити загальнопросвітницькі курси по основах боротьби з ерозією ґрунтів та екологобезпечному землекористуванню.

4. Доцільно з боку держави удосконалити земельне законодавство з точки зору посилення відповідальності за зменшення родючості і руйнацію ґрунтів, а також запровадити гнучку фіскальну політику з точки зору зменшення податкового тиску на тих землевласників і землекористувачів, які проводять протиерозійні заходи та підтримують меліоративні протиерозійні об'єкти в ефективному робочому стані.

5. Без застосування рішучих заходів по боротьбі з ерозією ґрунтів в Україні велика кількість територій може бути доведена до загрози спустелення ландшафтів.

Список використаних джерел

1. Альбенский А.В., Калашиков А.Ф., др. Агроресомелиорация. – М.:Лесн.пром-сть, 1972. – 320 с.
2. Бодров В.А. Полезащитное лесоразведение: Теоретические основы. – К.: Урожай, 1974. – 200 с.
3. Высоцкий Г.Н. Защитное лесоразведение. Избр. тр. – К.: Наукова думка, 1983. – 208 с.

4. Докучаев В.В. Избранные сочинения. – М.: Сельхозгиз, 1949. – Т.2. – 427 с.
5. Защитное лесоразведение в СССР / Под общ. ред. Е.С. Павловского. – М.: Агропромиздат, 1986. – 280 с.
6. Соболев С.С. Эрозия почв СССР и борьба с нею. – М.: Изд-во МЛТИ, 1973. – 98 с.
7. Сурмач Г.П. Водная эрозия и борьба с ней. – Л.: Гидрометеиздат, 1976. – 256 с.
8. Телешек Ю.К., Чернецкий А.И., Иващенко С.С. Хозяйское использование овражно – балочных земель. – К.: Урожай, 1985. – 160 с.

© Тишковец В., Опара В., 2010

УДК: 338.242:332.33.332.74

Дмитро Загній, Володимир Опара

ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті приведений аналіз соціально-економічної діяльності сільгосппідприємств за групою показників двох районів Харківської області. Кореляційний аналіз встановлює зв'язок між відстанню до обласного центру, кількістю договорів оренди, формою та розміром плати за оренду земель, обсягом виробничої продукції та вартістю її реалізації, показує їх вплив на економічну ефективність діяльності. За даними дослідження був виведений висновок про основні напрямки стабільного і сталого розвитку основних галузей сільського господарства.

Ключові слова: соціально-економічна ефективність, орендна плата, земельна частка, коефіцієнт кореляції, сільське господарство, ринок збуту.

Дмитрий Загний, Владимир Опара. ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ. В статье проведенный анализ социально-экономической деятельности сельхозпредприятий на основании группы показателей двух районов Харьковской области. Корреляционный анализ устанавливает связь между расстоянием к областному центру, количеством договоров аренды, формой и размером платы за аренду земли, объемом произведенной продукции и стоимостью ее реализации, показывает их влияние на экономическую эффективность деятельности. По данным исследования был сделанный вывод про основные направления стабильного и постоянного развития отраслей сельского хозяйства.

Ключевые слова: социально-экономическая эффективность, арендная плата, земельная доля, коэффициент корреляции, сельское хозяйство, рынок сбыта.

Dmytro Zagnii, Volodymyr Opara. QUESTIONS OF SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES. The analysis of socio-economic activity of agricultural enterprises is resulted after the group of indexes of two districts of the Kharkiv region in the article. A correlation analysis establishes a connection between distance to the regional center, shows their influence the amount of contracts of tenancy, form and size of pay for the lease of earths, volume of production products and cost of its realization on economic efficiency of activity. A conclusion was shown about basic directions of stable and steady development of basic industries of agriculture from data of research.

Keywords: socio-economic efficiency, the lease of earths, the land share, coefficient of correlation, agriculture, market of sale.

Вступ. Здійснення на території України земельної реформи різко змінило використання ресурсного потенціалу, а саме, земельних, матеріально-технічних, фінансових і трудових ресурсів. Комплексні зміни наявного ресурсного потенціалу та умов його використання потребують аналізу соціально-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств. Ці питання передбачається розглянути на прикладі сільськогосподарських землекористувань Балаклійського та Зачепилівського районів Харківської області.

Вихідні передумови. Проведені наукові дослідження вчених-аграрників П.М. Першина, О.О. Никонова, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, В.Я. Месель-Веселяка показали, що створені на території України, у тому числі Харківської області, товариства з обмеженою відповідальністю, агрофірми, приватно-орендні підприємства мають широкий спектр напрямків вирішення питань соціально-економічної ефективності їх діяльності, особливо використання якості ґрунтів, трудових ресурсів, матеріального забезпечення та фор-

мою і розміром плати за оренду земельної частки (паю). Відмічається, що показники доходності мають розбіжності і відсутність об'єктивної інформації.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Виходячи із постановки проблеми та аналізу останніх досліджень, у даній статті проведений кореляційний аналіз за різними показниками соціально-економічного напрямку діяльності агропідприємств. Зроблені основні висновки щодо впливу цих показників на стабілізацію розвитку різних галузей сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічні відносини існують під впливом таких основних аспектів як політичний, нормативно-правовий, екологічний, економічний та соціальний. Всі ці аспекти чинять свій, відокремлений, вплив на напрямок та суть соціально-економічних відносин. В той же час всі вони тісно пов'язані один з одним, що в сукупності створює те середовище, в якому існує людство, або іншими словами – соціально-економічні відносини.

Земельні відносини, за визначенням вчених-аграрників П.М. Першина, О.О. Никонova, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, В.М. Трегбчука, В.Я. Месель-Веселяка є основою аграрних відносин та соціально-економічних відносин взагалі [1-6]. Ефективність суспільного виробництва залежить саме від цих відносин. Вони є визначальними, коли ідеться про економічні інтереси селянина, мотивацію та продуктивність його праці.

Аналіз соціально-економічної діяльності будемо проводити за двома районами Харківської області – Балаклійським та Зачепилівським за такими показниками:

- як відстань від обласного центру м.Харків до району,
- кількістю укладених договорів оренди,
- формою виплати орендної плати,
- розміром плати за оренду земельної частки (паю),
- вартістю реалізованої продукції сільського господарства,
- обсягом виробленої продукції рослинництва та тваринництва на одну особу.

Після проведення кореляційного аналізу були отримані певні результати, які постараємося викласти далі у порядку наведених вище факторів.

З результатів дослідження видно, що відстань розташування досліджуваного району має дуже суттєвий вплив на кількість укладених договорів оренди. У Зачепилівському районі, який розташований на відстані 130 км від Харкова, коефіцієнт кореляції становить 0,96, що свідчить про тісний зв'язок досліджуваних факторів. На відміну, у Балаклійському районі, який розташований на відстані 80 км від обласного центру вже існує не такий тісний зв'язок (0,52). Також в цьому районі середній зв'язок даного показника спостерігається і з вартістю реалізованої продукції (0,59). Решта показників мають дуже тісний зв'язок з першим досліджуваним фактором – відстань від обласного центру до районного.

Наступним пунктом ми розглянемо такий показник як кількість укладених договорів оренди. В Балаклійському районі цей показник не має зв'язку з такими факторами як розмір орендної плати за 1 га та натуральною формою плати за оренду земельних часток (паїв) (0,05 та 0,047 відповідно), слабкий зв'язок з обсягом виробленої продукції рослинництва та тваринництва (0,34 та 0,39 відповідно) та дуже тісний зв'язок з такими показниками як грошова форма виплати за оренду земельних паїв і вартістю реалізованої продукції (0,98 по обох показниках).

Цікавим є той факт, що в Зачепилівському районі між фактором що аналізується та розміром орендної плати за 1 га і натуральною формою плати за оренду земельних часток (паїв) існує тісніший зв'язок ніж у Балаклійському районі, про що свідчать коефіцієнти кореляції 0,40 та 0,37 відповідно. З рештою показників у Зачепилівському районі існує тісний зв'язок який характеризується показниками кореляції від 0,85 до 1.

Наступним розглянемо показник розміру орендної плати за 1 га на рік, пропускаючи форми виплати орендної плати, оскільки великого інтересу для аналізу не становлять, адже простежується їх великий зв'язок з усіма іншими показниками.

Розмір орендної плати у Балаклійському районі не має зв'язку з вартістю реалізованої сільськогосподарської продукції (0,12) та має середній зв'язок (0,51) у Зачепилівському районі. Також цей показник не має зв'язку у Балаклійському районі і з кількістю укладених договорів оренди земельних часток (паїв) (0,04), а у Зачепилівському - існує слабкий (0,40). В обох районах існує чітко виражений зв'язок із відстанню, на якій розташований досліджуваний район від обласного центра. З рештою показників також простежується тісний зв'язок.

Такі показники як вартість реалізованої сільськогосподарської продукції та виробництво продукції рослинництва та тваринництва у Балаклійському районі мають слабкий зв'язок (0,39 та 0,44 відповідно) на відміну від Зачепилівського, де такий зв'язок дуже тісний (0,88 та 0,95 відповідно). Також у Балаклійському районі відсутній зв'язок вартості реалізованої продукції з розміром орендної плати за 1 га (0,12) та існує середній зв'язок з відстанню району до обласного центру (0,59). У Зачепилівському районі ці зв'язки на порядок вищі – з розміром орендної плати середній (0,51), а з відстанню до обласного центру повний (0,99).

На виробництво обсягу продукції рослинництва та тваринництва у Зачепилівському районі мають сильний вплив всі вище розглянуті фактори, що виражається коефіцієнтом кореляції від 0,65 до 0,98. У Балаклійському ж районі ситуація аналогічна за винятком такого показника як кількість укладених договорів оренди земельних часток (паїв), де простежується слабкий зв'язок (0,34-0,39).

Висновок. Таким чином, із зробленого аналізу можна зробити певні висновки про соціально-економічну ефективність діяльності

сільськогосподарських підприємств досліджуваних районів:

1. В сучасних умовах господарювання відстань, на якій розташовані об'єкти господарювання, відіграє чималу роль. Адже власникам земельних часток (паїв) в умовах, коли кількість джерел доходу обмежена, необхідно використовувати всі можливі варіанти його отримання. Одним із таких джерел є надання в оренду власних земельних часток (паїв), що видно із результатів дослідження. Також важливу роль відіграє відстань і у ціноутворенні, що відбилося у вартості реалізованої сільськогосподарської продукції, коли товаровиробники обмежені у ринках збуту своєї продукції. Це чітко простежується на прикладі Зачепилівського району.

2. За останні роки власники земельних часток (паїв) віддають перевагу грошовій формі

виплати орендної плати, що підтверджують результати дослідження. Тому на майбутнє орендарям земельних паїв необхідно звернути на це увагу. При чому, в даному випадку, таке рішення власників земельних часток (паїв) однакове в обох досліджуваних районах.

3. Ще один момент, який заслуговує на увагу, це розмір орендної плати за 1 га. З даного дослідження видно, що цей показник не впливає на вартість реалізованої продукції сільського господарства. Але можна стверджувати, що до обсягу виробництва має пряме відношення.

4. Також можна стверджувати і про те, що за досліджуваний період простежується баланс між виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, тобто відбувається така довгоочікувана стабілізація розвитку галузі сільського господарства.

Список використаних джерел:

1. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Земельна реформа – основа структурних перетворень в аграрній сфері України // Економіка АПК. – 1996. – №5. – С. 10–17.
2. Никонов А.А. Аграрная реформа и сельскохозяйственная кооперация // Аграрн. Наука. – 1995. – №1. – С. 4–5.
3. Новаковський Л., Будзілович І. Уроки земельного реформування. – К.: Урожай, 2002. – 128 с.
4. Першин П.М. Нариси аграрних проблем будівництва соціалізму. – К.: Наук. думка, 1973. – 340 с.
5. Саблук П.Т. Аграрная реформа в Украине: опыт и проблемы // Аграрн. наука. – 1997. – №1. – С. 8–9.
6. Трегобчук В.М. Власність і екологія // Власність у сільському господарстві: за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К.: Урожай, 1993. – С. 325–345.

© Загній Д., Опара В., 2010

УДК 911.3

Людмила Немець, Ігор Кучер

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЇ КРАЇН СВІТУ В АСПЕКТІ СОТ

У статті проведений аналіз країн світу по відношенню до СОТ. Розглянуті та проаналізовані підходи як авторів, що займаються проблематикою СОТ, так і авторів, що розробляють і досліджують типологію країн світу. Особливу увагу приділено виключним статусам країн світу в СОТ та місцю України в структурі СОТ. На основі методу систематизації запропоновано варіант типології країн світу по відношенню до СОТ.

Ключові слова: СОТ, ГАТТ, типологія країн світу, глобалізація, світове господарство.

Людмила Немець, Ігор Кучер. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТИПОЛОГИИ СТРАН МИРА В АСПЕКТЕ ВТО. В статье проведен анализ стран мира по отношению к ВТО. Рассмотрены и проанализированы подходы как авторов, занимающихся проблематикой ВТО, так и авторов, которые разрабатывают и исследуют типологию стран мира. Особое внимание уделено исключительным статусам стран мира в ВТО и месту Украины в структуре ВТО. На основе метода систематизации предложен вариант типологии стран мира по отношению к ВТО.

Ключевые слова: ВТО, ГАТТ, типология стран мира, глобализация, мировое хозяйство.

Lyudmila Nemets, Igor Kucher. THE PUBLICLY-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF TYPOLOGY OF WORLD COUNTRIES IN ASPECTS OF WTO. There is analysis of the world countries in relation to WTO in the article. Considered and analysed approaches of both authors which engage in problems of WTO and authors that work out and research the typology of the world countries. The special attention pays as to exceptional status of the countries in WTO as the place of Ukraine in the structure of WTO. On the basis of method of systematization of typology of the world countries is offered in relation to WTO.

Keywords: WTO, GATT, the typology of the world countries, the globalization, the world economy.

Актуальність проблеми. У 2008 р. Україна вступила до СОТ. Розвиток процесів глобалізації спонукає країни світу до інтеграції в багатьох сферах життєдіяльності, з'являються нові

об'єднання, потужні ТНК. Прикладом цих процесів є СОТ, яка все більше впливає на протікання регіональних економічних та соціальних процесів. Результатом цього є позитивні і нега-

тивні аспекти, які потребують комплексних досліджень, в тому числі і соціально-географічних.

Метою даної статті є проведення аналізу щодо типологізації всіх країн світу по відношенню до СОТ.

Аналіз попередніх досліджень. Серед наукових праць в яких досліджується різні аспекти взаємодії України і СОТ необхідно відзначити роботи вітчизняних вчених – О. Білоруса, І. Бураковського [2], З. Варналія, А. Кредісова, Д. Лук'яненко, В. Медведєва, О. Мережка, В. Новицького, О. Оніщука, С. Осика [8], Ю. Пахомового, О. Плотнікового, А. Поручника, В. Пятницького, В. Сіденко, О. Сухорукового, А. Філіпенка. Російські вчені І. Дюмулен [3] та К. Ремчук вивчали вплив на економіку від можливого вступу Росії до СОТ.

Обґрунтування типології країн є одним з завдань суспільної географії. На сьогодні існують типології Б. Зіміна, В. Максаковського, В. Дронова, В. Рома В. Вольського [10, с. 67-82]. Типології переважно враховують багато показників, що характеризують рівень економічного й соціального розвитку країн, а також історичні й політичні аспекти [1, с.62-63]. Залежно від ознаки, покладеної в основу типології, виділяють такі класифікації країн:

- за площею;
- за чисельністю населення;
- за формою правління;
- за політичною структурою;
- за рівнем розвитку науки і техніки;
- за віддаленістю від моря;
- за рівнем урбанізації тощо.

Особливо цікавою типологією є типологія О. Шаблія, де за основну взято «україноцентричний» підхід [1, с.87-88].

В той же час типології країн світу, основану на «СОТцентричному» підході не існує.

Викладення основного змісту дослідження. В період глобалізації, коли кожна країна намагається отримати максимальну вигоду від її процесів, дуже важливим є максимально швидко реагування на зміни, що відбуваються у світі, особливо це стосується міжнародної торгівлі, як одного з найяскравіших проявів глобалізації. Намагання України якомога швидко реагувати на глобальні економічні процеси, найяскравіше проявилися в форсованому вступі в СОТ [9].

СОТ існує вже 15 років (від 1995 р.), а якщо вважати ГАТТ, як її основоположник, то 63 роки (з 1947р.), натомість не всі країни світу є членами цієї потужної економічної організації. Це пояснюється рядом причин, зокрема:

- невизнання цих держав міжнародним співтовариством (ООН);
- перешкоджання окремих країн-учасниць СОТ вступові країн-кандидатів, зокрема це стосується Грузії і Росії;
- небажання дотримуватися окремих положень СТО країною-кандидатом тощо;

Країн-членів СОТ нараховується понад 150 (29.06.2010 р.) держав [Таблиця 1]. На долю країн-учасниць СОТ припадає 96% обсягів світової торгівлі, включаючи внутрішню торгівлю ЄС. Цікавим є той факт, що всі країни Західної півкулі (Куба входила ще до ГАТТ) є членами СОТ. Виключення становлять лише Багамські Острови. Вплив країн ЄС є особливим, бо він представлений, як окремий учасник. Унікальним випадком є Тайвань, який вступив до СОТ в 2002 під назвою «Окремої митної території Тайваня, Пенху, Цзіньминь, Мацзу (Китайський Тайбей)». 16 травня 2008 р. Україна та 23 червня 2008 р. Кабо-Верде стали країнами-учасницями СОТ, а загальна чисельність зросла до 153 [11].

«Ядро» СОТ складають країни, що підписали міжнародні торгові договори в рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ). Спочатку ГАТТ передбачалося перетворити на повноцінну міжнародну організацію, таку як Світовий Банк або Міжнародна Торгова Організація (МТО). Проте, угода не була ратифікована (як і у випадку з Лігою Націй, бо ратифікацію відхилив Конгрес США). Підсумки Уругвайського раунду (1986-1993, Женева, Швейцарія), які підбили делегації 147 держав і понад 30 міжнародних організацій (у т.ч. ООН, МВФ тощо) на світовій конференції в Марракеші (Марокко), в ході якої 15 квітня 1994 р. була підписана угода про заснування Світової організації торгівлі а функції ГАТТ були передані СОТ.

Виконання угод СОТ, як правило, приносить не тільки довгострокові вигоди, але й певні труднощі. Тому для країн з економікою, що розвивається передбачений перехідний період для їх економік. Так, для Панами перехідний період визначений 14 р. (1997 – 2011 рр.) [7], натомість для Молдови лише 4 р. (2001 – 2005 рр.) [1], хоча ВВП на 1 особу складає 11900 дол. та 2300 дол. відповідно, а для Монголії (3300 дол. ВВП на 1 особу) [4] перехідний період взагалі не передбачено.

Для України перехідний період складає 5 років, отже в 2013р. країна в повній мірі відчує на собі економічний ефект від вступу до СОТ. Вплив СОТ відбивається на розвитку і функціонування окремих галузей по-різному. Так, для окремих видів транспортних засобів встановле-

ний перехідний період до 2013 року з поступовою зміною ставки ввізного мита з 10% на момент вступу до 5% на кінець перехідного періоду. Для транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, перехідний період триває до 2010 р. з відповідним зниженням ввізного мита з 10 % до 8 %. Середньоарифметична ставка кінцевого зв'язаного рівня становить 11,16 %

для сільськогосподарських продуктів і 4,85 % для промислових товарів [6].

Таким чином, нові країни-учасники перебувають у більш вигідному становищі, бо вони мають режим найбільшого сприяння в торгівлі з країнами організації і в той же час мають законне право створювати в односторонньому порядку захисні бар'єри при торгівлі з ними.

Таблиця 1

Типологія країн світу

Тип країни	Підтип країни	Кількість країн	
Країни-члени СОТ	Країни-засновниці СОТ	123	153
	Інші країни-учасниці СОТ	26	
	Країни, що перебувають в адаптаційному періоді	2 (Україна)	
Країни-претенденти	Країни-кандидати в СОТ	31	
	Країни-спостерігачі	0	
	«Вічний спостерігач»	1 (Ватикан)	
Країни, що офіційно не взаємодіють із СОТ		16	

Найбільшою країною, що не є учасницею СОТ є Росія (ВВП – 2,116 трлн. дол.), «другою» є Іран (ВВП – 876,700 млрд. дол.) [5]. Загальна кількість країн-кандидатів в СОТ 31, серед них – Афганістан, Алжир, Андорра (ведуться переговори, які були заморожені з 2003 р.), Азербайджан, Багамські Острови, Білорусь, Бутан, Боснія і Герцеговина, Коморські Острови, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Іран, Ірак, Казахстан, Лаос, Ліван, Лівія, Чорногорія, Росія, Самоа, Сан-Томе і Принсіпі, Сербія, Сейшельські Острови, Судан, Сирія, Таджикистан, Узбекистан, Вануату (приєднання погоджено у 2001 році, але не ратифіковано Вануату, це повинно відбутися до 2010 року), Ємен. Всі країни-спостерігачі повинні розпочати переговори про вступ протягом 5 років з моменту надбання статусу спостерігача. Останньою країною, визнаною спостерігачем перед подачею заявки на повне членство в СОТ, була у 2002 році Екваторіальна Гвінея, однак з 2007 року вона також перебуває у стадії переговорів про членство в СОТ. Деяким міжнародним міждержавним організаціям також було надано статус спостерігача в органах СОТ.

Святий Престол (Ватикан) є особливим виключенням з правил, що дозволяє йому залишатися спостерігачем і не розпочинати переговори. Таким чином, делегати Ватикану не мають право голосу в СОТ, але в той же час дають свої пропозиції іншим національним делегаціям.

16 країн, що не мають ніякої офіційної взаємодії з СОТ, серед них 13 держав (Тимор-Лешті, Ерітрея, Кірибаті, Маршалові Острови, Мікронезія, Монако, Науру, КНДР, Палау, Сан-Маріно, Сомалі, Туркменістан, Тувалу) та три

митні території (Палестина, Косово і Методія та Західна Сахара). Майже всі ці території мають проблеми з суверенітетом, національною економікою.

Висновки. На країни-учасниці СОТ припадає 96 % світової торгівлі, що робить цю організацію унікальним і потужним об'єднанням, на яке припадає лівова частка всіх потоків товарів, послуг і капіталів. Україна на даному етапі інтеграції в світове господарство перебуває на досить вигідних умовах, адже її економіка знаходиться в адаптаційному періоді, що дозволяє користуватися режимом найбільшого сприяння в торгівлі з членами СОТ і в той же час мати вищі тарифні ставки ніж інші. Лише після повноцінної інтеграції України в СОТ стануть зрозумілими всі «плюси» і «мінуси» від інтеграції в СОТ, хоча сьогодні вже необхідно досліджувати ці процеси. На даний момент досить важко об'єктивно оцінити наслідки для України від вступу до СОТ через світову економічну кризу, але можна зауважити, що відбулося збільшення від'ємного торговельного сальдо, зросли вимоги до якості українського зерна, зниження експортного мита на брут металу, насіння соняшникове та шкіри худоби, в той же час вступ до СОТ є позитивним сигналом для іноземних інвесторів, Україна наблизилася до створення зони вільної торгівлі з ЄС, квота на імпорт цукру-сирцю має частково задовольнити попит у цукрі.

В майбутньому можна очікувати, що всі країни-кандидати інтегруються в СОТ і за межами організації залишаться лише поодинокі самопроголошені країни з особливими економічними умовами.

Список використаних джерел:

1. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 688 с.
2. Бураковський І., Мовчан В., Бетлій О., Куценко К., Кравчук В., Сисенко Н. Аналіз економічних наслідків вступу України до СОТ: оновлена оцінка / Міжнародна благодійна організація "Гуманітарний фонд "Єдиний світ"; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2008. – 130с.
3. Дюмулен. И.И. Всемирная торговая организация: Экономика, политика, право. М. – ВАВТ, 2008. – 346 с.
4. Книга світових фактів ЦРВ. Список країн світу за ВВП/люд. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>
5. Книга світових фактів ЦРВ. Список країн світу за ВВП. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html>
6. Международная школа технического законодательства и управления качеством. Обязательство Украины, которые содержатся в рабочей группе по вопросам вступления в ВТО. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istl.org.ua/management/ukraine-wto/68-2009-12-02-20-50-09.html>
7. Онлайн Энциклопедия КРУГОСВЕТ. ВСЕМИРНАЯ ТОРГОВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ (ВТО). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/VSEMIRNAYA_TORGOVAYA_ORGANIZATSIYA_VTO.html
8. Осица С. Г., Оніщук О. В., Осица А. С., Пятницький В. Т., Штефанюк О. В. Інституціональні та процедурні механізми системи ГАТТ/СОТ у регулюванні світової торгівлі / Українська академія зовнішньої торгівлі. – К.: УАЗТ, 2000. – 286с.
9. Світовий рух капіталу: вигоди та втрати. Проект ДФФД: № 08.07/1 Керівник і виконавці проекту: Плотніков О.В., д.е.н.; Луцишин З.О., Слезко О.О., Курило О.В., Глуценко С.В., Степанюк В.В. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dffd.gov.ua/download/book/GumSotsEk/31.pdf>
10. Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В. Вольского. – 2-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2003. – 560с.
11. Україна стала 152-им членом СОТ / Офіційне інтернет-представництво президента України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/9927.html>.

© Немець Л., Кучер І., 2010

УДК 911.3(477.54)

Valentyna Klymenko, Nadiya Cherkashyna

MAIN TENDENCIES IN USE OF WATER RESOURCES OF KHARKIV REGION AND WAYS OF THEIR ECONOMY

The article characterizes water resources of Kharkiv region. The dynamics of water intake, change in the structure of fresh water use according to principle directions have been analysed, main tendencies of water resources use in Kharkiv region in general and per regional districts as well as a number of problems of irrational water resources use have been defined and the ways of their economy have been substantiated.

Keywords: water resources, water bodies, shallow, deep rivers, low run-off.

Валентина Клименко, Надія Черкашина. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ЕКОНОМІЇ. У статті подана характеристика водних ресурсів Харківської області. Проаналізована динаміка забору води, зміна структури використання прісної води за основними напрямками, визначені основні тенденції використання водних ресурсів Харківської області в цілому та по районах області, визначено ряд проблем нерационального використання водних ресурсів та обґрунтовані шляхи їх економії.

Ключові слова: водні ресурси, водні об'єкти, маловодні та багатоводні роки, меженний стік

Валентина Клименко, Надежда Черкашина. ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ИХ ЭКОНОМИИ. В статье подана характеристика водных ресурсов Харьковской области. Проанализирована динамика забора воды, изменения структуры использования пресной воды по основным направлениям, определены основные тенденции использования водных ресурсов Харьковской области в целом и по районам области, определено ряд проблем нерационального использования водных ресурсов и определены пути их экономии.

Ключевые слова: водные ресурсы, водные объекты, маловодные и полноводные годы, меженный сток.

Actuality of the research. Water is one of the most important components of biosphere, the basis of life. Ancient people believed that the world is supported by water and to a certain degree they were right. Nowadays, with the development of science and technology, man in the process of industrial production attracts more and more of new

kinds of natural resources which enable to produce the required life benefits. Thus, adaptation of appropriate decisions on restriction of water resources use in the region or broadening the scale of their involvement into the sphere of capital volume should be done basing only on the assessment of fresh water intake dynamics, water loss during

transportation, volumes of its use in different spheres of economic activity, water drainage and waste water discharge. It is advisable here to track water use tendencies for the longer period of time to be able to show interrelationship between individual indexes of water use, its space-and time limits.

Analysis of the previous research. Most actively the research of water resources use tendencies has been carried out by N.T. Agafonov, P.Ya. Baklanov, B.M. Danylyshyn, I.O. Gorklenko, G.O. Pryvalovs'ka, S.S. Levkivsky, O.O. Mintz, A.P. Golikov, A.V. Yatsyk, V.P. Rudenko, M.A. Khvesyk, et al.

The purpose of the article is to analyse water resources use in Kharkiv region and substantiate the ways of their economy.

The main content of the research. Kharkiv region is located on the watershed of the rivers of the Don and the Dnieper system in steppe and wooded steppe natural zones. Eastern part of the region is in the Don basin, western part belongs to the basin of the Dnieper. Kharkiv region numbers 867 rivers and temporary water streams. Their total length is 6.4 thousand kilometers. Among them 156 rivers are more than 10 km long with total length 4651 km. 75 % of rivers in the region belong to the Don basin, 25 % belong to the Dnieper basin. Water supply in rivers is mainly due to snow thawing, precipitation and ground waters.

The main source of water resources in the region is local water course which is used to satisfy the needs of power engineering, irrigation, industry, transport, agriculture and household water needs of the population.

River course in the region changes in latitudinal direction similar to the change of other elements of geographical natural-territory complexes (climate, relief, soils and vegetation).

Water resources of Kharkiv region consist of surface and underground waters. Surface water resources of the region are 3,41 km³/year as to average long-term indexes. During shallow water years 95% water supply nears 1,5 km³/year and a low-water flow is three times less than the annual one. To satisfy water needs of various branches of national economy more fully, 57 water reservoirs have been built in Kharkiv region with total area of water level 32,4 thousand hectares and total water volume of more than 1518,82 mln.m³.

In some cases population and industrial enterprises of the region are concentrated in the areas of low natural water supply. Moreover, the situation worsens by uneven distribution of river course during the year and is, in fact, conversely proportional to it- water demand of various branches of national

economy. For example, maximum water consumption by municipal engineering and for irrigation is in summer whereas maximum river course in the region is in spring. This can limit further development of water consuming branches of industry characterized by huge amounts of water losses in technological processes and huge waste water discharge into water reservoirs. Due to the fact that all the rivers and water reservoirs are directly used both as sources of water supply and sink of waste water in Kharkiv region there are practically no surface bodies with natural water hydrological regime and chemical composition.

Small resources of surface waters are concentrated in 2 538 ponds with total water volume 115,18 mln.m³ and total area of water level 989,6 ha. They are mostly located in gullies and river valleys.

Underground waters become more important for water management in Kharkiv region with every year. Kharkiv region has sufficient underground water resources including ground and artesian waters. This is specified by the fact that its territory is within the limits of the Dnipro-Donets tectonic depression which forms the main part of a big and complex Dnipro-Donets artesian basin. Total confirmed underground water supply is 383.64 mln.m³ or 27% of the forecast underground water resources in the region. Kharkiv region is one of the largest regions of Ukraine according to the territory and population and, at the same time, is extremely poorly supplied with water resources (1,8% from the total amount of water resources of Ukraine).

Major sources of water supply of Kharkiv region are surface and underground waters from the Siversky Donets and the Dnipro river basins. Besides, water is transferred from the Dnipro-Donbas canal into the shallow water areas.

The largest river in the region is the Siversky Donets which collects 96,3% of the total water intake (335,8 mln.m³), 85,4% of used water (251,7 mln.m³), 84,7% of reused consumption (161,2 mln.m³) and 75,1% of all dirty reused waters (14,35 mln.m³).

The Dnipro basin constitutes 3,7% of all collected water (12,7 mln.m³), 14,6% of the used water (42,9 mln.m³), 15,3% of reused consumption (29,20 mln.m³) and 24,9% of all dirty reused waters (4,77 mln.m³).

Water bodies of Kharkiv region involved into the economic activity become an important production factor whose influence depends on the directions of economic use of water resources. Priority of hydroeconomic complex development in Kharkiv region should base on the research of main tendencies in water resources involvement into economic turnover of the region. If we analyse the

water resources involvement for the last decades (1990-2008), we can see that in 2008 compared to 1990 water intake dropped by 373 mln.m³ (table 1). But this is not connected with introduction of efficient ways and forms of water consumption but with significant production decrease caused by the

disintegration of a single economic complex. Most intensively the consumed water volumes reduced in 2005 as compared with 1990 (by 490.2 mln.m³). The use of water resources has also decreased in the regional districts (table 2).

Table 1

Characteristics of water consumption in Kharkiv region during 1990-2008

Indexes	Years						
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Water intake from natural sources (mln.m³), total	913,3	713,6	492,2	357,4	350,17	348,5	362,7
Поверхневі води	736,3	574,2	403,0	293,3	291,8	293,8	309,7
Підземні води	177,0	139,4	89,2	64,1	58,37	54,7	53,0
Losses during transportation, mln.m ³				117,8	114,147	109,0	104,2
Consumed fresh water mln.m³ total	784.900	594.300	408.131	294,700	291,727	294,6	316,9
Including for household needs	345	298	251	162,7	160,5	151,6	150,1
Production	287	191	105	85,9	90,86	104,5	127,3
Agricultural	68	59	21	8,13	7,32	6,1	5,3
Irrigation	85	46	9	1,51	1,023	1,5	2,5
Water drain, total (mln.m³), including	529	454	358	314,4	320	316,3	323,3
Dirty reused waters	339	329	24	307,7	312,2	311,2	316,1
Without treatment	6	34	9	38,4	41,7	46,5	66,5
Normatively treated	35	23	277	247,6	248,9	242,5	233,5
Volume of reused and continuously consumed water	3719	3019	1707	1669	1649,12	1554	1574,0
Capacity of treatment facilities	646	601	641	517	516	514	

Table 2

Fresh water consumption per regional districts (mln.m³)

Administrative districts	Роки							
	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Balakliysky	24,25	19,00	8,986	7,979	7,154	8,034	7,882	7,71
Barvinkivsky	6,22	3,659	4,034	5,133	5,057	4,946	4,791	4,741
Blyzniukivsky	3,81	2,451	0,62	1,436	0,568	1,46	1,456	1,403
Bogodukhivsky	5,51	5,508	1,953	2,108	2,348	2,62	3,059	2,37
Borivsky	8,47	3,287	1,397	1,136	0,947	1,125	1,123	0,962
Valkivsky	5,4	3,572	1,228	0,894	0,78	0,684	0,652	0,609
Velukoburlutsky	6,13	5,261	1,982	1,613	1,515	1,536	1,191	0,931
Vovchansky	7,9	4,781	1,871	1,429	1,26	1,127	1,15	1,107
Dvorichansky	4,26	2,151	0,681	0,443	0,459	0,464	0,385	0,339

Dergachivsky	10,1	12,68	7,794	8,707	9,41	8,613	8,524	6,982
Zachepylivsky	4,07	1,871	0,591	0,227	0,255	0,23	0,201	0,164
Zmiivsky	37,42	32,32	28,45	35,96	27,17	25,83	24,915	30,79
Zolochivsky	5,71	5,778	1,613	1,873	1,812	1,479	1,492	1,477
Iziumsky	3,08	1,232	0,494	0,472	0,312	0,223	0,313	0,265
Kegichivsky	4,6	5,563	1,377	0,99	1,098	0,95	0,913	0,66
Kolomatsky	-	-	0,887	1,09	0,732	0,388	1,056	0,863
Krasnogradsky	7,36	4,846	2,255	1,661	1,546	1,442	1,38	1,33
Krasnokutsky	4,58	4,319	3,488	3,988	5,894	4,383	1,123	1,212
Kupiansky	12,78	6,6	1,242	0,183	0,154	0,099	0,099	0,086
Lozivsky	10,48	6,517	1,946	1,424	1,168	0,714	0,618	0,647
Novovodolaz'ky	2,87	2,851	3,588	0,883	0,792	0,738	0,807	0,765
Pervomaisky	12,69	12,66	13,55	11,37	11,08	11,32	10,184	9,43
Pecheniz'ky	-	-	3,374	2,462	2,85	1,844	1,825	2,573
Sakhnovshchynsky	3,41	7,046	0,948	0,469	0,444	0,396	0,367	0,366
Kharkivsky	146,01	104,8	11,24	6,737	5,904	6,291	6,265	6,365
Chuguivsky	30,6	16,49	43,11	65,73	68,02	29,53	32,321	42,28
Shevchenkivsky	2,91	3,348	3,643	0,519	3,056	2,996	2,832	0,823
City of Kharkiv	371,64	285,241	235,8	193,013	169,09	161,357	163,671	156,743
Town of Izium	12,16	7,578	4,17	3,357	2,858	2,724	2,458	2,326
Kupiansk town council	15,75	13,02	9,15	7,37	7,19	6,355	5,634	4,851
Lozova town council	14,73	9,87	6,669	5,551	5,177	4,802	3,04	3,433
Total in the region	784,9	594,30	408,131	376,207	346,1	294,7	291,727	294,603

If we analyse water consumption according to the sources of water supply and water categories we can see the following picture in 2008:

- As to the *sources of water supply* there has been used : surface water– 309,7 mln.m³, underground water – 53,0 mln.m³;

as to *water categories*: household water use– 150,1 mln.m³; industrial - 127,3 mln.m³, agricultural – 5,3 mln.m³, irrigation - 2,5 mln.m³ (Fig. 1).

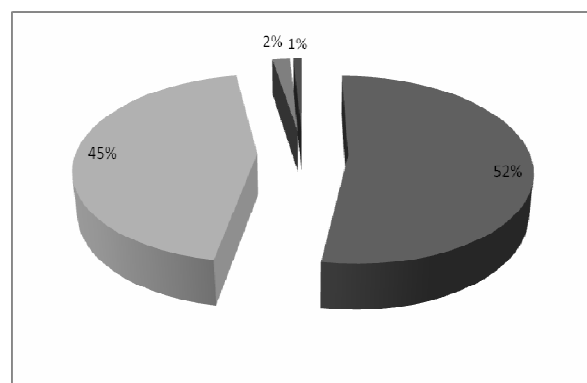
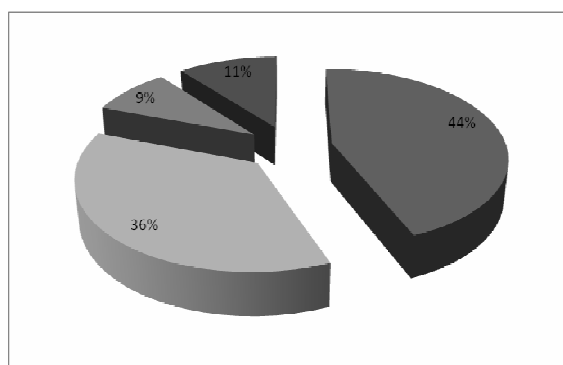

Fig. 1 Structure of fresh water consumption according to the directions in 1980 and 2008 (household water use; industrial needs, agricultural needs, irrigation).

Let's look at the changes in fresh water consumption according to the main directions in 1990 – 2008. This will enable us to find out structural changes in fresh water use for some or other needs.

In 1990 the largest portion of fresh water was used for household needs for (44%) which was conditioned by population size and a degree of centralized water supply of individual communities. Rela-

tive share of water consumption for industrial needs was 36,6% and was conditioned by stable functioning of a number of water-consuming branches. In 1990 agriculture was not in stagnation yet, reclaiming lands were still widely used, so 8,7% and 10,8% of fresh water was used, respectively.

Spontaneous introduction of market relations in the region has led to significant structural changes in fresh water use. Thus, in 2008 specific weight for industrial needs in total use was 3,6% higher than in 1990 (Fig. 1) but this increase is accompanied by general reduction in volumes of fresh water consumption by 159,7 mln.m³ which is used for industrial needs. Specific weight of fresh water use on household needs increased by 3, 4% and this was caused by active development of private accommodation construction which led to formation of additional systems of water supply. At the background of the increased water use on household and industrial needs the portion of fresh water used decreased in agriculture and in irrigation decreased by 7% and 10%, respectively. The cause of such situation is a collapse in the volumes of agricultural production in all sectors.

Significant volumes of fresh water are still lost during transportation from intake to consumers and in the distribution systems. Thus, water losses during transportation in 2008 were 104,2 mln.m³, i.e. 4,8 mln.m³ less than last year. The following measures favour the dynamics of water loss:

1. Installation of water control equipment at the users' lead-in which stimulates economical use of water and reduction of non-productive water loss in the distribution system.

2. Maintenance and transposition of worn and dangerous pipelines.

There are changes in the consumption volume of the reused and sequentially used water. Thus, in 2008 reused and sequentially used water was 1574,0 mln.m³, i.e. 2145 mln.m³ less than in 1990. The system of reused and sequentially used water is introduced, as a rule, on powerful industrial enterprises and is not so popular at middle-size

and small enterprises, that is why we see spontaneous, unorganized intake of fresh water used only once and returned into natural water bodies polluting them. [2].

Anthropogenic load in the water resources use is characterized by the results of natural environment pollution. The components of anthropogenic pressure are negative results of economic activity and population residence on the given territory : water use presented by intake of fresh water from different water sources, use of water resources, disposal of reused water into water bodies as well as drainage system, discharge of pollutants and quality of reused water.

Population density according to administrative and territory districts is also considered a component of anthropogenic pressure. The latter component is believed to be a dominant one among others because it characterizes anthropogenic influence on all components of environment without exception.

Worsening of water quality and increase in accidental and unauthorized pollution of water bodies indicate that water users do not pay enough attention to the problems of water protection from pollution. Consequently, in the near future it is necessary to conduct monitoring of all water users in Kharkiv region to make a list of enterprises where there are potential industrial, technological and economic pre-conditions for introduction of reused and sequentially used water systems.

Conclusion. Water resources in Kharkiv region are comparatively small and cannot provide quality water to population and branches of the economy for a long time with existing industrial technologies. Fresh water consumption can be reduced by the increase of reused and sequentially used water consumption capacity, improvement of treatment facilities and keeping to technological norms of water purification and disinfection of waste waters, improvement of engineering and production technologies, development of environmentally friendly engineering and technologies.

References

1. *Water management in Ukraine / Under editorship of A.V.Yatsyk., V.M.Horev-K.: Geneza, 2000. – 456 p.*
2. *Golian V.A. Mechanism of water resources economic development of Ukraine under conditions of globalization // Bulletin of national university of water industry and water management: 36. Sci.works Issue 4 (40): Economics. – Rivne, 2007. – P. 2. – P. 57-65.*

© V. Klymenko, N. Cherkashyna, 2010

Alexei Kiryukhin

TRANS-BOUNDARY RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE AND COMMON LOGISTIC POLICY

Modern state of crossborder cooperation between Russia and Ukraine on the base of program-project principle was analyzed. Systemic steps for sustainable development of border area with consideration of ecological problem and new logistic were proposed.

Keywords: EU regional policy, crossborder cooperation, euroregions, transport logistic.

Олексій Кирюхін. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ ТА СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЛОГІСТИКИ. Проаналізовано сучасний стан транскордонного співробітництва між Україною та Росією в умовах виходу з кризи та завдання щодо модернізації регіональних економік на основі програмно-проектного принципу. Запропоновано системні кроки в напрямку стійкого розвитку прикордонних територій з урахуванням екологічних проблем та новітньої транспортної логістики.

Ключові слова: регіональна політика ЄС, транскордонне співробітництво, євро регіони, транспортна логістика.

Алексей Кирюхин. ПРИГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РОССИЕЙ И УКРАИНОЙ И СОВМЕСТНАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ЛОГИСТИКИ. Проведен анализ современного состояния приграничного сотрудничества между Украиной и Россией в условиях выхода из кризиса и заданий по модернизации региональных экономик на основе программно-проектного принципа. Предложены системные шаги в направлении устойчивого развития приграничных территорий с учетом экологических проблем и тенденций новейшей транспортной логистики.

Ключевые слова: региональная политика ЕС, приграничное сотрудничество, евро регионы, транспортная логистика.

Trans-frontier cooperation on the EU external borders is a key priority for the European Neighbourhood Policy and EU strategic partnership with Russia.

Increase of inter-regional and cross-border cooperation (in contemporary European practices it has a general term "territorial cooperation") could be possible in the conditions of constant improvement of state and regional regulatory and legal frameworks, emergence of new cooperation tools on the regional and local levels.

Considering the issue of development of the regions and formation of regional strategies, it is impossible to omit the experience of European regions concerning application of interregional and transborder cooperation as instruments in regional policy. Implementing the concept of leveling the development of European regions, the EU initially considered transborder cooperation as an effective method of stimulation of transborder projects by national governments, which could be carried out on the level of regions. Such projects and programs brought not only additional EU funds to crossborder regions, but also new technologies, new standards of social policy, and modern educational initiatives.

The low level of interest from central and regional governmental bodies to transborder projects can be also explained by the unavailability of the existing system of state management to long-term planning and investment activity. The declared course towards decentralization and deconcentration of the government was not confirmed by practical activities regarding reformation of governmental bodies. Thus, solving

existing problems in transborder cooperation depends in full on the development of relationship "center vs. regions", as well as deepening of administrative reforms in Ukraine.

The problem of transborder cooperation is multi-sided and is realized as a specific sphere of foreign economic, political, social, ecological, cultural-educational and other types of activity, which are realized on the regional level and are marked by a number of peculiarities, the main of which is the presence of borders. That is why diversified scientific definition of transborder cooperation is a priority activity of modern scientific research in Ukraine. This is what was stressed at the session of the Bureau of the Section of Social and Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine (October 31, 2001).

In compliance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 587 of April 29, 2002 "About Some Issues of Development of Transborder Cooperation and Activity of Euroregions", the "Program on Development of Euroregions" was elaborated (Attachment D), where main objectives regarding their further development were stated. Nevertheless, questions on forming an integral system of regulation of transborder cooperation on all the levels of public administration, problems of their financial, stuff, informational and resource provision, registration of appearance of euroregions as new entities in the social-economic and special planning, as well as the question of the development of a transborder region continue being actually based on the

implementation of principles of sustainable development.

Regulation of the activity of Euroregion of Ukraine can be based on the mutually coordinated strategies on sustainable development coordinated on the international and interregional levels. That is why in the process of more active attraction of Ukrainian transborder regions to crossborder cooperation, the actual problem is the development of common strategies on sustainable development of transborder regions based on the national strategies on sustainable development. Such strategies should be taken as the basis for the agreements on transborder cooperation in the framework of Euroregions.

Russian-Ukrainian frontier gradually becomes a key element in the European Border system, because it reflects two different geopolitical models related to the European Union – a partnership model, selected by Russia, and an assimilation integration model – a strategic direction for Ukraine.

Taking into account a general strive of both countries to strengthen stability and development, it is necessary to use at the most the potential of cross-border territories to create a new investment image and attractive business environment on the basis of the coordinated actions beyond the frontier both sides.

The Council of Heads of Border Oblasts of Republic Belarus, Russian Federation and Ukraine was set in 1994 as a tool to adapt to the emerged barriers of new state borders. The Council Executive Committee initiates and constantly implements on the systematic level an integrated approach to forming a consolidated cross-border space through preparing and implementing big inter-regional programs and sets up a continuous grid of compact euroregions along the Russian-Ukrainian Border. As of today, there are three official euroregions – “Dnepr”, “Yaroslavna”, and “Slobozhanschina”. One more euroregion “Donbass” is being formed on the border line between Rostov and Lugansk oblasts.

Euroregions in Russian-Belarusian-Ukrainian cross-border area are regarded as territorial institutions of **long-term** partnership having special cooperation competences and capable of focusing different resources to solve the most urgent tasks of cross-border regions structural upgrading. This new approach is targeted to create added value of the territories that are directly adjacent to states frontiers.

Ukraine is more active in creating the necessary legal preconditions for developing trans-frontier cooperation than Russia. This could be explained on the one hand by Ukraine's desire to

get involved into European integration processes and activate its cross-border relations with countries that have recently joined EU. Ukrainian law “On Trans-Boundary Cooperation” N1861-IV of 24.06.2004 details European Outline Convention on Trans-Boundary Cooperation between Territorial Communities and Authorities, that provide for implementing cooperation on the basis of program-project principle simultaneously attracting state and local budgets funds as well as the structural funds of the EU operational programs INTERREG and ENPI. Adoption of the 3rd Protocol to the Madrid Outline Convention of the Council of Europe will help create universal institutes of territorial cooperation EGTC (in contrast to the mixed organizational palette of the existent euroregions).

On the other hand, with regard to the economic component of the eastern border-zone, Ukrainian authorities, especially regional and local ones, strive to create favorable conditions for developing relations with the Russian Federation adjacent areas on the basis of the economic complexes complementarity.

Real practices of trans-boundary cooperation between Belgorod and Kharkov oblasts helped formulate a comprehensive perception and prospects of expansion of the different scale relations, and test the model of local interaction. The model includes setting of inter-branch working groups to develop trans-boundary cooperation in cross-border regions on the both sides of the border, arranging coordinated work to prepare a list of the common problems and a sequence of actions to solve the identified problems. With the help of the Council Heads Executive Committee those working groups develop regional programs to enhance trans-boundary cooperation in the middle-term that are approved by the rayon councils sessions (municipal formations). In the result we have a system of inter-connected regional programs and tools for their implementation. The Executive Committee coordinating role helps integrate the regional level projects into the bigger scale inter-regional programs, for which the coordination councils have already been set. With this purpose joint work groups to implement specific projects have been set during 2007-2008. For example, within the framework of the inter-regional environmental program to protect and use the Severskiy Donets basin water and simultaneously within the framework of the Euroregion Slobozhanschina performance a trans-boundary project “Integrated plan to improve the Lopan river basin” has been in force since January 2007.

As of today, Euroregion Slobozhanschina (Kharkov-Belgorod) has the most dense institutional setup on the Russian – Ukrainian border. It

has not only the innovation platform for its development, but also acts as a model for the euroregions "Yaroslavna" and "Donbass", which at present have been energetically forming their project portfolios. Vertically integrated system of programs and cooperation institutions is the key factor in trans-frontier cooperation process management, which provides for harmonic involvement of the cross-border regions into external relations, for spreading their economic component, for stimulating production cooperation and forming-up trans-frontier industrial clusters.

Kharkov oblast Council and Belgorod oblast Duma joint inter-deputy group, set at the beginning of 2008, has become a stabilizing factor in Euroregion Slobozhanschina cross-border cooperation relations. Its functions have been fixed by the Belgorod oblast Duma decree of 27.12.07 and Kharkov oblast Council session decree of 28.02.08. Those decrees are directed to monitor implementation of the joint projects and programs.

NGO "Euroregion Slobozhanschina", set by the initiative of the Ukrainian counterpart and having its headquarters in Kharkov, has an important role in developing European and international contacts, in working with the Association of European Border Regions. Availability of the similar structure with a Russian counterpart would provide for more efficient use of the intellectual resources of a university project "Knowledge without Borders" when solving the issues of special planning of Russian-Ukrainian euroregions, improvement of their joint transportation and communication infrastructure, balanced development of the trans-boundary territories thanks to participation in the European grants program for the period 2007 – 2013. This would provide for improving cooperation within Ukraine – Russia – EU format in general.

It is expedient to strengthen the project component with the aim of activating inter-regional and trans-boundary cooperation oriented on the sustainable economic development of the trans-boundary regions, i.e., joint performance of central and regional authorities, businesses, NGOs, educational and scientific organizations in solving the issues of the cooperating territories development..

Particularly, for successful work of the enterprises on near-border territories they often lack adequate knowledge in market capacity beyond the boundary. The export resources of the available infrastructure to support entrepreneurship are used but weakly.

Implementation of structural reforms and modernization of the economy of border regions, the development of new forms of entrepreneurship with high added value of goods and services on

their territory, innovation and investment-attractive productions can not be realized without modern logistics.

Conceptual approach of the creation of integrated system of cross-border logistics complex (custom-logistics terminals – logo park) is reducing of peripheral of cross-border regions of three countries and concerned with these social problems (unemployment, loss of mobility) and also assistance multilateral cooperation in the modernization of basic industrial productions and improving cross-border infrastructure. Geographic location of custom-logistics and transport infrastructure expected to be implemented on the main cross-border transport axes in the Euroregion "Dnepr", "Yaroslavna", "Slobozhanschina" and actively establishing Euroregion "Donbass". These operations will make it possible to optimize of system of customs clearance of goods and transport facility, transported by road (by 2014) by the conditions of customs clearance in the cross-border areas of the Russian Federation and then to introduce this spatial model for Belarus and Ukraine.

The ideal location of custom-logistics terminals is their immediate contiguity to the territory of the checkpoint, including the construction of temporary storage Class A, having a cellular structure.

In 2010, the first stage of implementation of the concept of customs clearance and customs control of goods in locations close to the border of the Russian Federation, which involves a set of measures, aimed to redistribution of customs operations between customs authorities within the country and in the cross-border areas, development of custom-logistics infrastructure, mainly in locations close to the state border is completing.

In 2005, the Government of the Republic of Belarus adopted a "comprehensive program of ensuring the efficiency of transit potential of the Republic of Belarus for 2006-2010", which provides realization an effective transport policy, promoting the development of border infrastructure, improvement of customs legislation and the introduction of modern technologies.

Construction, rigging custom-logistic terminals will be made by the business community through public-private partnership in accordance with the requirements of governing authorities.

Develop strategy and implementation plan of the construction of logistics systems along the borders of three countries - Ukraine, Belarus and Russia - is a powerful innovative project which will give an opportunity to activate the real sector of economy of cross-border areas.

Logistic system will be net of subject LOGOPARK, which will serve as border trade and distribution centers, as wholesale market operators,

and retailers for local residents of cross-border villages. For holding business negotiations and realization of constantly working exhibition activities will be implemented the project of cross-border business and exhibition complex Expocentre Slobozhanshina "on the axis of the Kharkov-Belgorod included in the overall concept of logistics system.

Individual instruction of this unique project was given in October 2004 by Prime Minister of Ukraine V. F. Yanukovich during his visit to Kharkov region, and then was blocked by officials from State Administration in April 2005.

Concentration on the realization of this particular direction for the next 3-5 years will give an opportunity to begin steady development of cross-border regions and strengthening of activity of small and medium business frontier. This will lead to a decrease of depression in remote cross-border areas, increase employment rates of the local population, the emergence of infrastructural facilities for a wide range of services around the logistics parks, the emergence of investment attractive of the border, which could lead to the creation modern industrial parks there.

Due to these actions, it may be de-concentration of big business of regional and capital cities, demonstrated in the form of growth in the number of branches, their structural shifts in the cross-border area, where inexpensive labor and the availability of modern logistics can be used. All these steps will give possibility of the discovery of strategies for sustainable development of cross-border areas (municipalities), and this will lead to the solution of existing environmental, social and economic problems. Significant improvements in economic performance will enable the emergence of additional resources to filling the budget: regional and provincial.

Getting Started Customs Union in 2010 and is a real necessity for Ukraine to build up its economic weight due to transportation and location advantages, and high transit potential make this project one of the most attractive for appearance European investors in the Eastern Partnership.

Business Council of Chambers of Commerce of the Belarusian-Russian-Ukrainian cross-border has become the most important member of this infrastructure project by the immediate demand from both regional authorities (because of close work with the Council of heads of border regions of Belarus, the Russian Federation and Ukraine) and from small and medium business.

Collaboration of all the Chambers of Commerce Member of the Business Council as a collective shareholder international (Ukraine - Russia - Belarus - EU) consortium will have long-

term financial benefits from the beginning of the project.

The Executive Committee of the Council of Heads of Border oblasts provides for developing trans-boundary cooperation between the enterprises oriented on the sustainable export with the help of a two-level system:

- Basic level is determined by the partnership between Chambers of Industry and Commerce within the framework of the Business Council of Chambers of Industry and Commerce of Belarusian-Russian-Ukrainian trans-boundary areas, set under the auspices of the Council of Heads of Border oblasts on April 15, 2008;

- Cooperation structures, set at the oblast administrations, ensure the level of cooperation between the adjacent regions (euroregions). For example, since 1992 between Kharkov and Belgorod oblasts the executive directorate of the inter-oblast Council for economic cooperation has been functioning. Since 2002 between Lugansk and Rostov oblasts the Office of Rostov oblast enterprises in Lugansk oblast and the Office of Lugansk oblast enterprises in Rostov oblast have been functioning as a unified module.

The Executive Committee web-site www.crossborder.org.ua has a considerable information resource. In a very near future it will be substantially upgraded and improved due to the grant support.

Since 2007 Belgorod oblast Foundation to support SME together with OJSC "Kharkov regional foundation to support entrepreneurship" have been jointly working to develop cluster initiatives in civil engineering and tourism sectors. All the listed bilateral and network interactions occur with participation of the Center for trans-boundary cooperation (city Kharkov), which has well-adjusted relations with the most sound European organizations in the sphere of regional trans-boundary cooperation, like, for example, AEBR and MOT.

Development of the Euroregion Slobozhanshina as a full-pledged member of the Association of European Border Regions, supposes to implement a specific action plan on the basis of a program-project principle within the framework of a European program period for 2007-2013.

Removal of infrastructure barriers as well as growth of confidence among the entrepreneurs, when setting cooperation schemes in the SME sphere on the basis of cluster initiatives, are the main priorities of this plan.

These steps help unite economic, social and infrastructure potentials beyond both sides of the border which would ensure a favorable investment climate in near-border peripheral regions.

Practical implementation of the joint trans-frontier projects removes destructive local competition and enhances employment level, which is a mandatory precondition to attain equal life conditions in near-border agricultural areas and have them transformed into competitive developed territories of innovative development.

The project of state-private partnership IDCT – 2013 “Composite territory of innovative development: export products zone – technical-implementation special economic zone of “Slobozhanschina” euro-region” has been developed for this purpose. Its aim is to ensure integrated and harmonious development of “Slobozhanschina” euro-region at the expense of trans-boundary polycentric urban system formation and creation of a growth pole between Kharkov and Belgorod.

The following legislative acts serve as the basic foundation for this innovation project:

Program of inter-regional and cross-border cooperation between Russian Federation and Ukraine till 2010; Ukrainian Law “On Trans-Boundary Cooperation”, Federal Law of Russian Federation №116-ФЗ of 22.07.2005 “On Special Economic Zones in Russian Federation”.

Stages of the work implementation include:

1. Evaluating the current legislation and regulatory acts of Russian and Ukrainian regional policies with regard to setting territories of prioritized development.

2. Developing recommendations to harmonize legislations in the sphere of joint special development of near-border territories and preparing bilateral agreements drafts to develop the infrastructure.

3. Preparing project documentation for the basic infrastructure elements development.

4. Attracting external investments into construction of the technopolis, trans-boundary exhibition complex divided by modules, and a logistical terminal.

Regional policy on the European continent in the conditions of the growing globalization challenges and complex different-speed and different-level integration processes could be implemented with the mandatory regard to the environmental component. Sustainable development model on the basis of preserving natural framework of the euro-region and forming a consolidated environmental network has been developed in the euro-region “Slobozhanschina”.

At present, in accordance with the Ukrainian Law N1864 – IV “On the Environmental Network” of 24.06.04 and the Law “On the National Program to Form up Ukrainian National Environmental

Network during 2000 – 2015” the all-Europe Galysko-Slobozhanskiy ecologic corridor is under design. This eco-corridor will unite through Ukraine the west-European environmental network with Russian Federation environmental network. Thanks to this a unified All-European environmental network will be set. Creation of the joint trans-frontier elements within the limits of ecologic corridors and approval of land utilization on near-border territories will ensure unity of the national environmental networks. A cross-border area in Dvurechnaya rayon in the river Oskol valley has been designed as a unification zone of Ukrainian environmental network Galitsko-Slobozhanskiy eco-corridor with Russian Federation environmental network (Klimov, 2008).

In the point, where the river Severskiy Donets crosses the state frontier, a trans-boundary regional landscape park “Upper Pridontsovie” is under design (Kiryukhin, Klimov, 2007).

Conclusions:

1. The web-sites www.crossborder.org.ua and www.euroregion.ru of the Executive Committee of the Council of Heads of Border oblasts of Belarus, Russian Federation and Ukraine plays an important role in forming a joint information domain to provide for enhancing competitive power of the trans-boundary territories. Using this web-resource it is necessary to integrate versatile business information about the trans-boundary area on the maximum scale.

2. Improvement of trans-boundary and inter-regional cooperation along a European vector should be transferred to a qualitatively new level through a coordinated entry of the oblast - members of the Council of Heads of the Border oblasts into the Assembly of European Regions (AER), whose 25-years experience has played a considerable role in forming “Europe of Regions”. Signing Memorandum on Cooperation between the Council of Heads of the Border oblasts with EUROMOT could serve as a substantial integration step.

3. New regional architecture of the European continent with participation of CIS European countries (Euro-East) could only be successfully constructed on the condition of simultaneous structural upgrading of all Belarus-Russia-Ukraine trans-boundary issues, convergence of the near-border areas into the all-European processes of economic, social and territorial cohesion.

4. It is necessary to strengthen organizationally and financially a basic body of the trans-frontier territories balanced development – Executive Committee of the Council of Heads of Border oblasts on the basis of the model of public-private partnership.

5. In Euroregion Slobozhanschina, which is an experimental and innovative phenomenon, it is expedient to organize and officially register EGTC – a body to control trans-boundary cooperation according to the contemporary European practices, which would serve as an organizational tool.

Bibliography:

1. Kiryukhin. *Russian-Ukrainian Euroregions: problems and perspectives / Regional Development in Central and Eastern Europe. - Intern. Conference. – 20 -22 Sept. 2007. –Warsaw. – P. 58 – 59.*

© A. Kiryukhin, 2010

Дослідження молодих науковців

УДК:332.122(477)

Валентина Олійник

КОМПЛЕКСНИЙ НАПРЯМОК У ВИЗНАЧЕННІ ДЕПРЕСИВНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

В статті проведено дослідження з визначення депресивних регіонів на основі комплексного напрямку за двома підходами. Перший підхід – за повним переліком показників, який характеризує різні аспекти соціально-економічного розвитку регіону. Другий підхід – після обраних етапів агрегування показників, аналогічне дослідження проводиться за генералізованою системою показників. Проведено відповідні групування регіонів за інтегральним показником, порівняння даних групувань з критеріальним напрямком. Показано доцільність використання малої кількості показників у дослідженнях.

Ключові слова: депресивні регіони, система показників, комплексний напрям, агрегування показників.

Валентина Олійник. КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД В ОПРЕДЕЛЕНИИ ДЕПРЕССИВНЫХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ. В статье проведено исследование по определению депрессивных регионов за комплексным подходом. Данный подход имеет два направления. Первое направление – за полным перечнем показателей, который характеризует различные аспекты социально-экономического развития региона. Второе направление – после соответствующих этапов сокращения системы показателей, идентичное исследование проводится за генерализированной системой показателей. Проведена группировка регионов за интегральным показателем, сравнение результатов за критериальным подходом. Показано результативность использования небольшого количества показателей в исследованиях.

Ключевые слова: депрессивные регионы, система показателей, комплексный подход, интегральный показатель.

Valentina Oleynik. COMPLEX APPROACH IN DETERMINATION OF THE DEPRESSED REGIONS OF UKRAINE. In the article is conducted research on determination of the depressed regions after complex approach. Two directions have this approach. First direction - after the complete list of indexes, which characterizes the different aspects of socio-economic development of region. Second direction - after the proper stages of reduction of the system of indexes, identical research is conducted after the generalized system of indexes. The grouping of regions is conducted after an integral index, comparison of results after criterion approach. Effectiveness of the use of two-bit of indexes is noted in researches.

Keywords: depressed regions, system of indexes, complex approach, integral index.

Постановка проблеми. Огляд наукової літератури з питання депресивних територій показав, що категорія «депресивність» – складне та багатовекторне поняття, яке можна аналізувати за різними напрямками (економічним, соціальним, демографічним, екологічним). Критичні зауваження багатьох науковців, щодо показника визначення депресивних регіонів, тобто ВРП на 1 особу [1], який характеризує лише економічний бік розвитку регіону спонукає учених до дослідження регіональної депресивності на основі комплексу різнопланових показників. Поряд з цим методологічний різнобіч, який і досить панує як в області формування показників депресивності, так і їх кількості, методах агрегування призводить, іноді до несподіваних або протилежних результатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автор виділяє 2 позиції науковців, щодо кількості показників при визначенні депресивних регіонів: перша – дослідження депресивних регіонів за широкою системою показників з метою врахування максимальної кількості різноаспектних ознак депресивності, такий підхід окреслено в роботах М. Барановського [2], А. Новикової [6], Л. Шаульської [9], Я. Шевчука [10]. Друга позиція – аналіз регіонів за мінімальною кількістю показників тобто за головними показниками. Це праці В. Лексина, А. Швецова

[5], В. Коломийчука [4], Ф. Заставного [3], науковців Інституту географії НАН [8].

Метою статті є дослідження регіонів, за двома підходами: на основі максимально широкої системи показників та генералізованої системи показників. Встановлення відповідних закономірностей та висновків.

Виклад основного матеріалу. В загальному авторському дослідженні дана праця визначена як комплексний напрям у визначенні депресивних регіонів. Опираючись на нормативно-правову базу (Закон України), огляд наукових джерел, існуючі статистичні можливості формуємо максимально широку систему показників. Автором виділено такі складові дослідження: суспільно-географічний, економічний, демографічний, соціальний, інфраструктурний, інвестиційно-інноваційний, екологічний з загальною кількістю показників – 50.

Огляд системи показників показав їх значну подібність, тому на основі змістовного групування, де перевага надається поширеним у наукових працях, статистиці показникам, включено змістовно подібні показники, показники-дублі та сформовано широку систему показників.

Таким чином, в результаті змістовного групування показників суспільно-географічний блок містить 3 показники замість 9. Економіч-

ний, демографічний, інноваційно-інвестиційний блоки мають по 5, 4, та 3 показники до попередніх 5, 4, 8, соціальний 7 показників, інфраструктурний – 6 показників та екологічний 2 показника до попередніх 12, 8 та 3 показників.

Наступним методом відбору більш інформаційних показників є *кореляційний аналіз*. Подальше агрегування системи показників здійснюється

методом порівняння значення кожного показника з душевим ВРП. Для цього методом кореляційного аналізу оцінюємо статистичний зв'язок між регіональним розподілом даного показника і душевого ВРП. До наступної системи показників увійшли ті, в яких кореляційний зв'язок (коефіцієнт кореляції) 0,7 і більше.

Таблиця 1

Система показників за змістовним групуванням

№ п/п	Показники
Суспільно-географічний блок	
1	Транспортно-географічний потенціал (бали)
2	Щільність населення (чол. на км. кв.)
3	Сумарний потенціал ресурсів 1 (територіальна різноманітність природно-ресурсного потенціалу) (бали)
Економічний блок	
4	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн..)
5	Основні засоби за регіонами (млн.грн.)
6	Продукція с/г за регіонами (млн. грн.)
7	Кількість діючих с/г підприємств (усього)
8	Кількість малих підприємств за регіонами (тис.)
Демографічний блок	
9	Загальний коефіцієнт природного приросту (на тис. нас.)
10	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року (на 1 тис. народжених)
11	Міждержавна міграція населення за регіонами
12	Міжрегіональна міграція населення за регіонами
Соціальний блок	
13	Безробіття населення за регіонами (тис.)
14	Витрати населення за регіонами (тис.грн.)
15	Введення в експлуатацію житла за регіонами (тис.м.кв.)
16	Кількість лікарів за регіонами (на 10 тис. нас.)
17	Середньомісячна номінальна зар.плата (грн...)
18	Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями (на тис. нас.)
19	Зайнятість населення за регіонами (тис.)
Інфраструктурний блок	
20	Вантажообіг автомобільного транспорту за регіонами (грн...тис.км.)
21	Обсяги експорту товарів за регіонами (млн..грн.)
22	Обсяги послуг наданих населенню за регіонами (млн..грн.)
23	Обсяг реалізованої продукції підприємств (млн..грн.)
24	Діяльність підприємств сфери послуг (млн..грн.)
25	Оптовий товарообіг за регіонами (млн..грн.)
Інноваційно-інвестиційний блок	
26	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн...)
27	Прямі іноземні інвестиції в регіони (дол.США)
28	Вищі навч. заклади 3-4 рівнів акредитації
Екологічний блок	
29	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)
30	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км.кв. (т.)

Варіаційний аналіз представляє собою порівняння результатів обчислення відносного розмаху варіації (РВ), який визначається за формулою: $РВ = x_{max} / x_{min}$, де x_{max} і x_{min} - відпо-

відно найбільше і найменше значення показника в регіонах. Чим більший відносний розмах варіації, тим більш значущим є обраний показник.

Після проведених етапів групувань Генералізована система показників має наступний вигляд (табл. 2).

Таблиця 2

Генералізована система показників

№ п/п	Показники
Суспільно-географічний блок	
1	Щільність населення (чол. на км.кв.)
Економічний блок	
2	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн.)
3	Основні засоби за регіонами (млн. грн.)
Демографічний блок	
4	Міждержавна міграція населення за регіонами
Соціальний блок	
5	Витрати населення за регіонами (тис.грн.)
6	Зайнятість населення за регіонами (тис.)
Інфраструктурний блок	
7	Обсяги експорту товарів за регіонами (млн.грн.)
8	Оптовий товарообіг за регіонами (млн. грн.)
Інноваційно-інвестиційний блок	
9	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн.)
Екологічний блок	
10	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)

Групування регіонів за комплексом показників. Подальше групування здійснюється за двома підходами: за повним переліком показників та генералізованим. Кожний окремий показник приводимо до стандартизованого значення за формулами 1,2, так як фактори мають різну направленість на розвиток регіону показники поділяються на стимулятори (чим більше значення, тим краще) і дестимулятори (чим більше значення, тим гірше) тому стандартизація для показників стимуляторів проводиться за формулою (1)

$$X_i = X_{\text{факт.}} - X_{\text{мін.}} / X_{\text{макс.}} - X_{\text{мін.}} \quad (1),$$

для показників-дестимуляторів за формулою (2)

$$X_i = X_{\text{макс.}} - X_{\text{факт.}} / X_{\text{макс.}} - X_{\text{мін.}} \quad (2),$$

де X_i – стандартизоване значення i -того показника, $X_{\text{факт.}}$ – фактичне значення показника, $X_{\text{макс.}}$ – максимальне значення показника, $X_{\text{мін.}}$ – мінімальне значення показника.

Середню оцінку (інтегральний показник) для регіону визначаємо за допомогою формули 3 – для стандартизованих значень показників знаходимо їх середнє значення.

$$\bar{X}_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n X_{ij} \quad (3)$$

$\sum X_{ij}$ – сума нормованих значень вихідних показників, n – кількість показників, i – регіон, j – показник, X – інтегральний показник (середнє значення показників).

Показники за формулами 1 та 2 були стандартизовані. За формулою 3 знайдено інтегральний показник кожного регіону.

Групування регіонів за повним переліком показників виступає як багатомірна діагностика соціально-економічного, екологічного, демографічного, інноваційно-інвестиційного стану регіону. Дане дослідження має на меті групування обласних регіонів та АРК, враховуючи при цьому максимальну кількість показників (без агрегування, крім змістовного) за визначеними напрямками (таблиця 3).

Результат групування регіонів за повним переліком показників, в цілому, співпадає з висновками досліджень інших вітчизняних науковців, порівняно з критеріальним підходом, який нами визнано як еталонний [] спостерігається ідентичність першої (Донецька, Дніпропетровська) і останньої (Тернопільська, Чернівецька) груп, щодо позицій інших регіонів, то значна кількість багатоаспектних показників дещо змінила їх рейтинг, але логічність результату зберігається. На основі визначених за інтегральним показником груп проводимо картографування (рис. 1).

Першу групу регіонів з найвищим рівнем депресивності складають Чернівецька та Тернопільська області. Інтегральний показник становить менше 0,2. Для регіонів цієї групи характерні найменші значення для показників-стимуляторів та найбільші значення для показників-дестимуляторів. Кількісно найбільшою є

група областей з високим рівнем депресивності, до складу якої увійшли Волинська, Херсонська, Сумська, Рівненська, Кіровоградська, Чернігівська, Житомирська, Хмельницька, Миколаївська та Закарпатська області. Інтегральний показник в групі коливається в межах 0,21 (Во-

линська область) - 0,29 (Закарпатська область). Дані групи областей становлять практично половину території країни, в основному є периферійними областями та утворюють досить великий ареал на території країни.

Таблиця 3

Групування регіонів за повним переліком показників

Регіони	Інтегральний показник	Межі груп за інтегральним показником	Регіони
АРК	0,45	більше 0,65	Донецький
Вінницький	0,32		Дніпропетровський
Волинський	0,21	0,60-0,65	Харківський
Дніпропетровський	0,68	0,5-0,6	Одеський
Донецький	0,71		Львівський
Житомирський	0,24	0,4-0,5	Київський
Закарпатський	0,29		Запорізький
Запорізький	0,46		АРК
Івано-Франківський	0,3	0,3-0,4	Луганський
Київський	0,49		Полтавський
Кіровоградський	0,22		Вінницький
Луганський	0,39		Івано-Франківський
Львівський	0,52		Черкаський
Миколаївський	0,26	0,2-0,3	Закарпатський
Одеський	0,58		Миколаївський
Полтавський	0,37		Хмельницький
Рівненський	0,22		Житомирський
Сумський	0,22		Чернігівський
Тернопільський	0,19		Кіровоградський
Харківський	0,63		Рівненський
Херсонський	0,22		Сумський
Хмельницький	0,25		Херсонський
Черкаський	0,3		Волинський
Чернівецький	0,19	Менше 0,2	Тернопільський
Чернігівський	0,24		Чернівецький

До групи з високим рівнем депресивності увійшли всі області Поліського економічного району. По дві області з Карпатського, Південного та Подільського економічних районів. Сучасна область Східного та Кіровоградська область Придніпровського економічних районів. Відносно високий рівень депресивності спостерігається в Луганській, Полтавській, Івано-Франківській, Вінницькій та Черкаській областях. Середній рівень депресивності з інтегральним показником в межах 0,45-0,49 спостерігається в АРК, Запорізькій та Київській областях. У Львівській та Одеській області відносно низький рівень депресивності. Інтегральний показник в даній групі зростає до 0,58. Низький рівень депресивності в Харківській області (інтегральний показник - 0,65), з якою межують Дніпропетровська та Донецька області, які мають

найнижчий рівень депресивності і утворюють невеликий ареал на сході країни, характеризуються найвищими значеннями інтегрального показника.

Групування регіонів за генералізованою системою. В даному підході ми відмовляємось від максимального переліку і хочемо виконати групування за кількісно значно меншою системою показників, які пройшли відповідний статистичний відбір через змістовну і формальну генералізацію, що дасть можливість виявити доцільність використання кількісно великої системи показників та можливості аналізу групування регіонів за генералізованою системою показників (табл. 4).

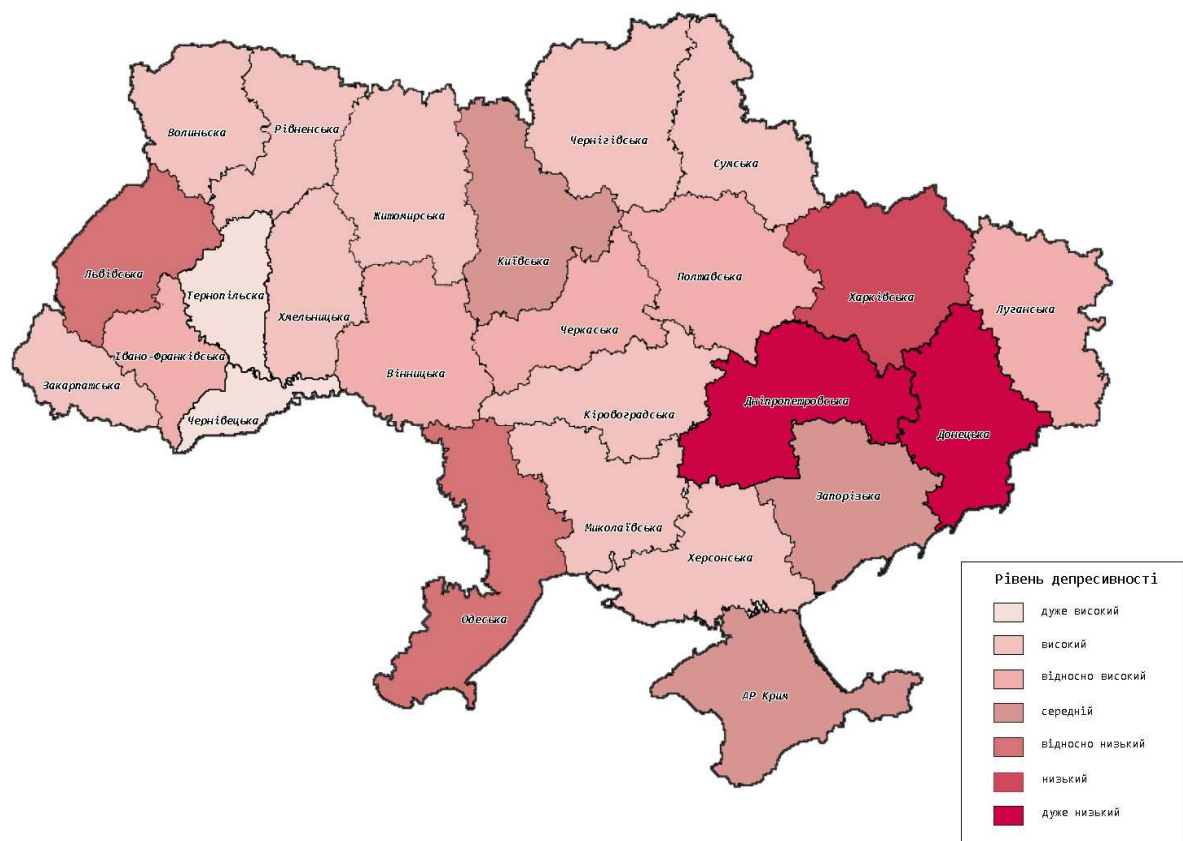

Рис. 1. Групування регіонів за рівнем депресивності (повний перелік показників)

Таблиця 4

Групування регіонів за генералізованою системою показників

Регіони	Інтегральний показник	Межі груп за інтегральним показником	Регіони
АРК	0,34	більше 0,6	Донецький
Вінницький	0,23		Дніпропетровський
Волинський	0,17	0,5-0,6	Одеський
Дніпропетровський	0,71		Харківський
Донецький	0,86	0,4-0,5	Запорізький
Житомирський	0,18	0,3-0,4	Львівський
Закарпатський	0,20		Луганський
Запорізький	0,41		Київський
Івано-Франківський	0,23		Полтавський
Київський	0,37		АРК
Кіровоградський	0,17	0,2-0,3	Миколаївський
Луганський	0,38		Черкаський
Львівський	0,39		Вінницький
Миколаївський	0,25		Івано-Франківський
Одеський	0,52		Хмельницький
Полтавський	0,36	0,1-0,2	Закарпатський
Рівненський	0,18		Сумський
Сумський	0,19		Житомирський
Тернопільський	0,16		Рівненський
Харківський	0,52		Волинський
Херсонський	0,17		Кіровоградський
Хмельницький	0,21		Херсонський
Черкаський	0,24		Чернігівський
Чернівецький	0,09		Тернопільський
Чернігівський	0,16	Менше 0,1	Чернівецький

Аналіз регіонів за генералізованою системою показників дозволив виділити 7 груп регіонів. Межі груп, порівняно з результатами комплексного напрямку за повною системою показників, дещо змінилися в результаті більшої диференціації значень показників, але якісний склад груп та рангове порівняння свідчить про незначну різницю. Відносно розподілу груп за критеріальним напрямом, то результати за ге-

нералізованою системою показників мають більше наближення порівняно з попереднім групуванням. Виключення становлять Закарпатська область (підвищення рейтингу на 7 рангів) та Полтавська (зниження рейтингу на 6 рангів).

На основі визначених за інтегральним показником груп проводимо картографування (рис. 2).

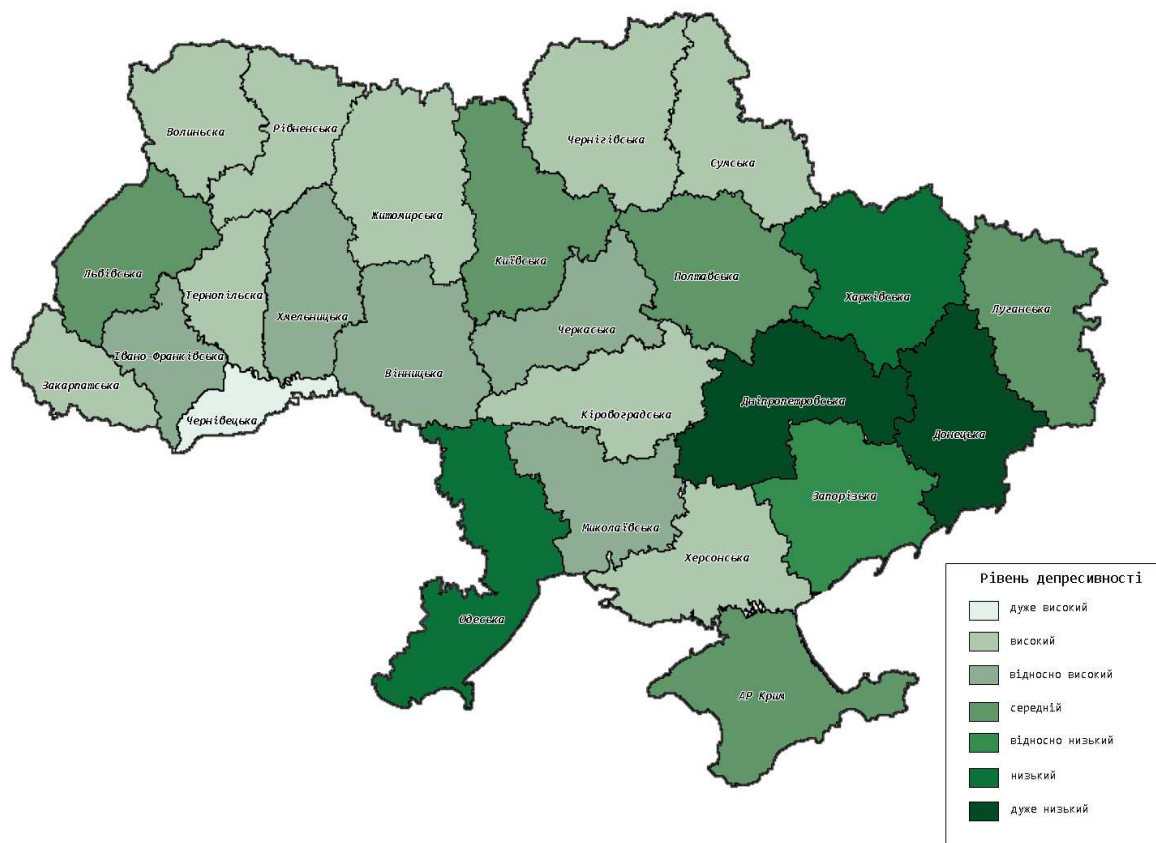

Рис. 2. Групування регіонів за рівнем репресивності (генералізована система показників)

Найвищий рівень депресивності спостерігається в Чернівецькій області. Значення інтегрального показника менше 0,1. Високий рівень депресивності в Тернопільській, Чернігівській, Херсонській, Кіровоградській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Сумській, Закарпатській областях. Інтегральний показник коливається в межах 0,16-0,20. Відносно високий рівень депресивності в Хмельницькій, Івано-Франківській, Вінницькій, Черкаській та Миколаївській областях. Середній рівень депресивності в АРК, Полтавській, Київській, Луганській, Львівській областях. В Запорізькій області спостерігається відносно низький рівень депресивності з інтегральним показником – 0,41.

Одеська та Харківська області мають низький рівень депресивності. До групи з найнижчим рівнем депресивності традиційно входять Донецька та Дніпропетровська області.

Висновки. Таким чином, результати досліджень показали ефективність групування регіонів за двома підходами. Групування за генералізованою системою показників має більше наближення до критеріального групування, крім того воно подібне групуванню регіонів за широкою системою показників. На нашу думку, кількість показників, як і їх іменнованість в першу чергу має відповідати меті дослідження.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08 верес. 2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.

2. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: Монографія / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
3. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони України: аналіз оцінка, проблеми // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С.76-90.
4. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку) / В.С. Коломийчук. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
5. Лексин В. Общероссийские реформы и территориальное развитие. С. 8. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решений. / В. Лексин, А. Швецов // Российский экономический журнал. – 2001. – №9. – С. 35-63.
6. Новикова А.М. Депресивні території: Європейський досвід та проблеми України. // Стратегічна панорама. – 2000, – № 3-4. – С. 101-108
7. Олійник В.Д. Визначення регіональної депресивності за душовим валовим регіональним продуктом / В.Д. Олійник – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків 15-16 квітня 2010 р.): Харків, 2010, – С. 31-34.
8. Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект /за ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – Київ: Міленіум, 2003. – 404 с.
9. Шаульська Л.В. Напрями удосконалення державної регіональної соціальної політики / Л. В. Шаульська // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 5. – Ч.3. – С. 245-256.
10. Шевчук Я.В. Механізми санації депресивних територій суспільних систем в контексті формування регіональної політики / Я. В. Шевчук. – Львів: Інститут регіональних досліджень – 2004. – 53 с.

© Олійник В., 2010

УДК: 911.3

Олександр Носирєв

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ГЕНЕЗИС СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Статтю присвячено дослідженню суспільно-економічного генезису взаємовідносин та співпраці між Україною та Європейським Союзом на рівні формулювання стратегії інтеграції та пріоритетів співробітництва. Розглянуто аспекти обґрунтування основних суспільно-економічних етапів розвитку взаємовідносин України та ЄС, проведено аналіз можливих векторів їхнього подальшого розвитку в контексті застосування досвіду державного управління та окреслення першочергових шляхів прискорення євроінтеграційного курсу України та її економічної, політичної та господарської систем до світового господарства. Увагу приділено перевагам інтенсифікації двосторонніх відносин з точки зору ефективності державного управління.

Ключові слова: євроінтеграція, державне управління, фактори євроінтеграції, транскордонне співробітництво

Александр Носирев. ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ГЕНЕЗИС СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ. Статья посвящена исследованию общественно-экономического генезиса взаимоотношений и сотрудничества между Украиной и Европейским Союзом на уровне формулирования стратегии интеграции и приоритетов сотрудничества. Рассмотрены аспекты обоснования основных общественно-экономических этапов в развитии взаимоотношений Украины и ЕС, проведен анализ возможных векторов их дальнейшего развития в контексте применения опыта государственного управления и определения первоочередных путей ускорения евроинтеграционного курса Украины и ее экономической, политической и хозяйственной систем в систему мирового хозяйства. Уделено внимание преимуществам интенсификации двусторонних отношений с точки зрения эффективности государственного управления.

Ключевые слова: евроинтеграция, государственное управление, факторы евроинтеграции, трансграничное сотрудничество.

Aleksandr Nosirev. SOCIAL AND ECONOMIC COOPERATION OF UKRAINE GENESIS EUROPEAN UNION. The analysis of the state of relations is done between Ukraine and European union at the level of formulation of strategy of integration and priorities of collaboration. Aspects of justifying the basic socio-economic stages in the development of relations between Ukraine and the EU, an analysis of possible vectors for their further development in the context of the experience of governance and prioritization of ways to accelerate EU integration course of Ukraine and its economic, political and economic systems in a system of world economy. Conceptual approach is grounded as to intensification of relations from the point of state administration.

Keywords: strategy of evrointegration, state managemen, factors of European integration, cross-border cooperation.

Актуальність дослідження. Європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, подальшого економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародних інтеграційних процесах. Для України європейська

інтеграція - це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоздатності вітчизняного виробництва, можливість виходу на широкий внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція детермінує модернізацію правового поля української держави,

демократизацію її політичної й інституціональної систем. Співробітництво з ЄС сприятиме формуванню соціальних умов України у відповідності до високих європейських стандартів, підвищенню рівня та якості життя населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція - це шлях до активізації взаємообміну між українською й західноєвропейською культурами, одночасно це й становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства, так і національної демократичної держави. Нарешті, членство в ЄС сприяє зміцненню національної безпеки України, захисту її від негативних явищ і територіальних претензій глобалізаційного простору.

Водночас, у процесі зближення України з ЄС неминуче діятимуть і негативні фактори євроінтеграції. Серед них: неспроможність нести фінансовий тягар внесків до ЄС; зростання конкуренції з боку фірм країн-членів ЄС у процесі лібералізації і збільшення відкритості національної економіки, що супроводжуватиметься ліквідацією неконкурентоспроможних підприємств із негативними соціальними наслідками. Однак, потенційні переваги європейської інтеграції суттєво перевищують можливі втрати і ризики, що вже переконливо доведено досвідом усіх європейських країн, які обрали цей шлях.

Постановка проблеми. Безумовно, пріоритетність намірів інтеграції України в ЄС не означає недооцінки важливості інших стратегічних напрямків зовнішньополітичної діяльності нашої держави. Україна усвідомлює також важливість того, щоб її інтеграція в Євросоюз стала складовою процесу формування загальноєвропейського економічного, соціального, політичного і правового простору. Слід також враховувати чинники, які виходять за межі регіональної інтеграції і ефективний розвиток яких можливий лише в глобальних масштабах [5]. Це особливо стосується розвитку новітніх технологій, пов'язаних з прискореною інформатизацією, революцією в галузі телекомунікацій та біотехнологій. У цьому контексті важливо правильно розставити акценти, забезпечити взаємодію з усіма провідними технологічними центрами світового господарства. Шляхи і конкретні механізми досягнення євроінтеграційних цілей України, тактичні підходи можуть і повинні бути гнучкими, чутливими до змін, що відбуваються як всередині держави, так і в ЄС та в усьому світі.

Цілі та завдання статті. Основною метою статті є виявлення значення та обґрунтування основних суспільно-економічних етапів розвитку взаємовідносин України та ЄС, аналіз можливих векторів їхнього подальшого розвит-

ку в контексті застосування досвіду державного управління та окреслення першочергових шляхів прискорення євроінтеграційного курсу України та її економічної, політичної та господарської систем до світового господарства.

Викладення основного змісту дослідження. Геополітичні переваги інтеграції України в ЄС пов'язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство в ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки ЄС, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у

сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дозволить активізувати співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо.

В економічній сфері переваги інтеграції у структури ЄС впливають з функціонування в ЄС сталої та економічно ефективної моделі організації суспільства і наявності колективних механізмів підтримання макроекономічної стабільності. Інтеграція в ЄС сприятиме зростанню продуктивності економіки та темпів технологічної модернізації під впливом конкуренції на єдиному європейському ринку та забезпеченню вільного доступу до новітніх технологій, капіталу, інформації; підвищенню кваліфікації робочої сили за умов її вільного руху в межах єдиного ринку; створенню більш сприятливого інвестиційного середовища; істотному зростанню обсягів торгівлі на ринку ЄС; створенню передумов для прискореного зростання взаємообміну в галузях з підвищеним рівнем науко- і техноємності; підвищенню якості регулятивних інститутів у бюджетній, банківській, фінансовій сферах та корпоративному управлінні. Інтеграція також надасть можливість використовувати фонди регіонального розвитку ЄС для прискорення виходу на рівень економічного розвитку, властивий більш розвиненим країнам Євросоюзу. Україна має потенційно широкі ринкові можливості, значення яких важко переоцінити як на сучасному етапі торговельно-економічних відносин з Євросоюзом, так і в рамках майбутнього єдиного ринку після її вступу до ЄС.

Кадровий, науковий, промисловий (особливо в галузях високих технологій), сільськогосподарський потенціал нашої держави, її зростаюча роль у міжнародній миротворчій діяльності – це той безперечний позитив у

євроінтеграційному контексті, який має бути врахований ЄС.

Проте слід зазначити, що для належного використання цих переваг потрібні напружені зусилля, ретельні і виважені кроки. Забігання наперед може мати серйозні негативні наслідки, зокрема через недостатню готовність країни до жорсткої конкуренції на єдиному європейському ринку і належного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. Цілі та завдання євроінтеграційного курсу підпорядковані досягненню стратегічної мети України на європейському напрямі – набуття повноправного членства в ЄС. Згідно з визначеними Європейською Радою у 1993 р. Критеріями членства в ЄС (відомі як копенгагенські критерії), країна-кандидат має досягти стабільності інститутів, що гарантують демократичний розвиток, верховенство права, прав людини та повагу і захист інтересів національних меншин; забезпечити існування функціонуючої ринкової економіки, а також здатність витримувати конкурентний тиск ринкових сил у світовому просторі; бути готовою взяти на себе зобов'язання, які випливають з членства в Союзі, у т.ч. щодо дотримання цілей політичного, економічного та монетарного союзу.

Позиція України щодо ЄС на законодавчому рівні вперше була сформульована в Основних напрямках зовнішньої політики України в липні 1993 р. У цьому документі визначається, що “перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західно-європейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво (УПС), здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації”. Важливим механізмом реалізації європейського курсу України став (з 1993 р.) Міжвідомчий комітет у справах Європейських Співтовариств як державний орган погодження і координації політики України стосовно Європейських Співтовариств, підзвітний Кабінету Міністрів України. 14 червня 1994 р. у Люксембурзі Україною та ЄС було підписано Угоду про партнерство і співробітництво. Вона набула чинності 1 березня 1998 р. після ратифікації Україною (листопад 1994 р.) та всіма країнами – членами ЄС.

Інституціональні рамки виконання Угоди про партнерство та співробітництво базуються на трьох спільних органах: Раді з питань співробітництва, Комітеті з питань співробітництва (складаються з представників Ради ЄС і членів Європейської Комісії та представників Уряду

України) та Комітеті з питань парламентського співробітництва (форум парламентаріїв України і ЄС). Важливим кроком на шляху практичного розгортання інститутів співробітництва став Указ Президента України від 24 лютого 1998 р., яким було створено Українську частину Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС під головуванням Прем'єр-міністра України, а також Українську частину Комітету з питань співробітництва як допоміжного органу Ради. На виконання цього Указу в органах виконавчої влади було створено підрозділи з питань співробітництва з ЄС.

З метою забезпечення ефективної реалізації Угоди про партнерство та співробітництво, Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС у червні 1998 р. затвердила Спільну робочу програму в рамках Угоди і визначила в ній 16 конкретних напрямів співробітництва, яким слід надати першочергову увагу. Протягом 1998 – 2000 рр. Україна послідовно реалізувала зазначену програму згідно з визначеними пріоритетами. Найбільш результативним цей процес був у таких сферах, як торгівля, митна справа, транспорт, зв'язок, юстиція та внутрішні справи. Якісно нові завдання в реалізації євроінтеграційного курсу України були поставлені в Указі Президента України від 11 червня 1998 р., яким затверджено Стратегію інтеграції України в ЄС, визначено основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 р. З метою створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в ЄС. У листопаді 1998 р. у Брюсселі було утворено шість підкомітетів, що охоплюють питання з ключових напрямків УПС: торгівлі та інвестицій; фінансів, економіки, статистики; енергетики, співробітництва в цивільному ядерному секторі та охорони навколишнього середовища; митниці, транскордонного співробітництва, міграції, боротьби з відмиванням грошей та наркобізнесом; транспорту, телекомунікацій, науки та технологій, освіти та навчання; вугілля та сталі, гірничої промисловості та сировинних матеріалів.

У грудні 1998 р. розпочав роботу Комітет з питань парламентського співробітництва між Україною та ЄС. Важливе значення для становлення відносин між нашою державою та Євросоюзом мало схвалення Європейською Радою у грудні 1999 р.

Спільної стратегії ЄС щодо України. Залишаючись виключно внутрішнім документом Євросоюзу, Стратегія стала тим інструментом, завдяки якому поглиблено і розширено політичний діалог та співробітництво між Україною та ЄС у сферах, що мало охоплені рамками

УПС, зокрема зовнішньої політики та безпеки, юстиції та внутрішніх справ, проблематики розширення ЄС. Принципово важливим є визнання Євросоюзом у його Спільній стратегії європейських прагнень та європейського вибору України, а також формулювання узгодженої позиції ЄС у питанні конкретних механізмів подальшого розвитку відносин з Україною.

У цьому контексті для України стали актуальними і невідкладними розробка та реалізація комплексу конкретних практичних заходів щодо реалізації загальних принципів співробітництва з ЄС, подальше розгортання інститутів сприяння розвитку відносин з ЄС на всіх рівнях – національному, регіональному і місцевому, в межах державних і недержавних організацій, а також систематичне і цілеспрямоване формування в українському суспільстві стійкої проєвропейської більшості. Саме на виконання цих завдань націлена Програма інтеграції України до Європейського Союзу, схвалена у вересні 2000 р.

З січня 2000 р. Спільна стратегія ЄС реалізується на основі піврічних робочих планів. Перший досвід реалізації можна загалом оцінити позитивно. Водночас тут ще є значні резерви, що, зокрема, вимагає створення таких механізмів:

- узгодження заходів, які могли б бути включені до піврічних робочих планів;
- фінансового забезпечення виконання робочих планів з боку Європейської Комісії та держав-членів;
- об'єктивного контролю оцінки виконання робочих планів.

Важливим кроком на шляху зміцнення і розвитку стратегічного партнерства між Україною та ЄС став четвертий самміт Україна – ЄС (Париж, вересень 2000 р.). У його ході було констатовано зростаюче змістовне наповнення відносин між Україною та ЄС як у політичному діалозі, так і практичному співробітництві у сфері торговельно-економічних відносин, зовнішньої політики та безпеки, юстиції та внутрішніх справ. Цей прогрес створює необхідні передумови для зближення з Євросоюзом і виведення всього комплексу відносин України з ЄС на якісно новий рівень. Реалізація європейського вибору України можлива лише на основі послідовного утвердження демократичних засад розвитку суспільства, прав і свобод людини в усіх їх виявах, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства.

Формування громадянського суспільства вимагає відповідного правового середовища, що базується на повазі та неухильному виконанні Конституції України [1], проголошеним у ній

правам, свободам та обов'язкам особи, гарантіям їх забезпечення. Зміцнення громадянського суспільства, розвиток діалогу і співробітництва з виконавчою владою, Верховною Радою сприятиме наближенню України до європейських цінностей “відкритого суспільства”. У зв'язку з цим Верховній Раді і Уряду України необхідно продовжити роботу, пов'язану із визначенням юридичних рамок діяльності об'єднань громадян в Україні, забезпеченням всебічної підтримки розвитку громадянського суспільства.

За роки незалежності в Україні закладено фундамент демократичної системи – державний устрій, побудований на принципах розподілу влади, багатопартійність; відбувається становлення парламентаризму, незалежної судової системи і місцевого самоврядування [2]. Проте попереду ще тривалий шлях до втілення європейського зразка діючої демократії. Зусилля, спрямовані на вдосконалення демократичних інститутів, не обмежуються питаннями організації вільних виборів, кількістю прийнятих законів тощо. Пріоритетним для України завданням у напрямку розвитку демократичних інститутів є формування життєздатних механізмів громадянського суспільства, в якому народ (через комплексну систему своїх організацій) активно залучатиметься до процесу прийняття політичних рішень, до контролю за діяльністю всіх гілок влади на різних рівнях.

Інститути громадянського суспільства мають відігравати свою роль і в процесі реформування національної економіки на ринкових засадах [3]. Неурядові організації спонукатимуть до більшої прозорості в діяльності місцевих органів влади. Це один з дієвих засобів розгортання більш відкритого діалогу стосовно питань публічної політики. Розвиток громадянського суспільства сприятиме підвищенню законності в діяльності державних органів, посадових осіб як на місцевому, так і на національному рівнях.

Розвиток судової системи і відповідної галузі законодавства є ключовим у забезпеченні демократичних процесів у суспільстві. Йдеться також про нормативну базу щодо здійснення прокурорського нагляду, управління судами, програми підготовки суддів і підвищення їх кваліфікації, розвиток відповідної матеріально-технічної інфраструктури (приміщення судів, спеціалізовані інформаційні системи і бази даних).

На жаль, багато важливих актів, які б мали регулювати питання судоустрою та судочинства, так і залишилися на рівні проєктів. Досі не прийнято нові кодекси в галузі кримінального, кримінально-процесуального, виправно-

трудового та адміністративного права. Більше уваги потребує розробка програми кодифікації галузей законодавства. Залишається актуальною реалізація одного з фундаментальних положень Конституції України щодо визнання і гарантування місцевого самоврядування, створення належної його фінансової, матеріальної та правової основи, удосконалення фінансово-бюджетних відносин між центром та регіонами, вироблення механізмів їх державної підтримки.

Європейський вибір України, який був визначений у початковий період формування основ її зовнішньої політики, став природним наслідком здобуття країною державної незалежності. Він відображає життєво важливі інтереси України, викристалізувався з усієї попередньої історії української держави, ментальності народу та глибоких демократичних традицій, ґрунтується на законному прагненні громадян України бачити свою державу невід'ємною частиною єдиної Європи. З усіх можливих альтернатив лише євроінтеграційний курс здатний забезпечити нашій державі гідне місце в сім'ї європейських народів. Для України інтеграція в Євросоюз – це рух країни до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства. Саме тому це є стратегічною метою державної політики України [4; 5].

До цього часу головна увага приділялася переважно розбудові механізмів політичних відносин з Євросоюзом, і цю роботу, безумовно, не можна припиняти. Водночас, сьогодні зусилля мають зосередитися на суттєвому поглибленні та розширенні практичного співробітництва між Україною та ЄС за всіма магістральними напрямками – економічному та торговельному; зовнішньополітичному та у сфері безпеки; у галузі юстиції та внутрішніх справ [6; 7]. Згідно з Програмою інтеграції України до ЄС, така співпраця повинна сприяти здійсненню у країні системних реформ, а також забезпеченню сприятливих для України умов у контексті розширення ЄС.

Настав також час для істотної активізації зусиль у підвищенні рівня підготовки держави, суспільства та національної економіки до входження у структури ЄС. Це визначає напрями перетворень в Україні та пріоритети при формуванні та здійсненні економічної і соціальної політики. Вступ у майбутньому до ЄС сприятиме більш активному долученню нашої держави до європейських демократичних цінностей, поширенню на неї зони загальноєвропейської стабільності та безпеки, уникненню нових ліній негараздів на континенті. Членство в ЄС дозволить більш ефективно використовувати перева-

ги міжнародної спеціалізації та кооперації, що стане важливою передумовою прискорення економічного розвитку та модернізації країни.

Важливим напрямком забезпечення процесу інтеграції є підвищення кваліфікації державних службовців, які безпосередньо ним займаються, підготовка кваліфікованих економістів, юристів, політологів тощо, які володіють необхідними знаннями та європейськими мовами.

З цієї метою застосовуються нові підходи до освітніх програм, сучасні навчальні технології, практика стажування та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади і місцевого самоврядування. У рамках Програми технічної допомоги ЄС Україні реалізуються програми мовної підготовки державних службовців та фахівців, а також заходи щодо розширення та підвищення якості вивчення мов країн ЄС у середніх та вищих навчальних закладах України. Слід вказати і на наявність деяких недосконалостей в організації даного процесу. Це, по-перше, недостатня координація роботи, що потребує підвищення статусу і розширення повноважень урядових структур, на які її покладено.

По-друге, необхідно активізувати зусилля у створенні недержавних інститутів сприяння євроінтеграційним процесам, які взяли б на себе відповідальність за здійснення цього курсу на рівні громадських об'єднань та організацій, творчих спілок тощо.

По-третє, курс на інтеграцію в ЄС все ще лишається прерогативою центру. Цього недостатньо для умов, коли проголошено тезу "Від Європи держав – до Європи регіонів". Тому акцент має бути перенесений на ширше залучення регіонів до формування та реалізації євроінтеграційної політики. Наближення законодавства України до законодавства ЄС є одним з основних завдань у реалізації курсу на інтеграцію України до Європейського Союзу. Уже започатковано активну роботу в цьому напрямку: створено Міжвідомчу координаційну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яка затвердила відповідну концепцію. Створено Центр перекладів актів європейського права, прийнято постанову Уряду "Про порядок опрацювання актів Кабінету Міністрів України, а також проектів законів України і актів Президента України, що подаються Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України і Президентом України, з урахуванням основних положень законодавства ЄС". Для реалізації цього завдання важливе значення матиме прийняття Постанови Верховної Ради України "Про програму гармонізації законодав-

ства України до законодавства ЄС". Для об'єднання зусиль Верховної Ради, Уряду та Адміністрації Президента України на цьому важливому напрямку створено Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Це створило реальний механізм забезпечення виконання положень європейського законодавства при доопрацюванні проектів Податкового, Митного, Цивільного, Антимонопольного кодексів та інших документів, що регулюють правові відносини у сфері інтелектуальної власності, інвестицій, фінансових послуг, стандартизації та сертифікації, охорони праці, захисту прав споживачів, боротьби з організованою злочинністю та нелегальною міграцією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У згаданій сфері європейсько-українських взаємовідносин існує необхідність запровадження такого порядку, який унеможливив би прийняття нормативно-правових актів без урахування законодавства ЄС. Водночас, наближення вітчизняного законодавства до

нормативних стандартів ЄС не повинно розглядатися як просте механічне перенесення європейських норм. Ідеться про творче впровадження принципів європейського регулювання з урахуванням досягнутого в Україні ступеня зрілості суспільно-економічних відносин та специфіки національного менталітету українського народу. Виходячи з цього, ефективним інструментом наближення законодавства України до норм ЄС має стати міжпарламентський діалог з Євросоюзом та країнами – його членами, запозичення українськими парламентаріями законотворчого досвіду європейських колег. Євроінтеграційний курс є невід'ємною складовою демократичних та економічних реформ, які відбуваються в нашій державі. Результативність цих перетворень безпосередньо пов'язана з реалізацією європейського вибору України. Усвідомлення цього взаємозв'язку має стати для українського суспільства потужним консолідуючим фактором, стимулом для активного і динамічного поступу обраним шляхом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України. – 1997. – 80 с.
2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" // ВВР України. – 1997. – № 24. – С. 370 – 429.
3. Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції: Зб. наук. пр. – К., 2008. – 315 с.
4. Гошко А.О. Стратегія і тактика планування діяльності органів місцевого самоврядування. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 180 с.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: Наук.-практ. посіб. // Упоряд. О.В. Бейко, А.К. Гук, В.М. Князев / За ред. М.О. Пухтинського, В.В. Толкова-нова. – К.: Крамар, 2004. – 405 с.
6. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – 225 с.
7. Міщенко В.І., Лисенко Р.С. Взаємодія органів державного управління як фактор подолання фінансової кризи // Фінанси України. – 2009. – №1. – С. 50-57.

© Носирєв О., 2010

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Проаналізовано дослідження інвестиційної діяльності здійснені українськими та російськими суспільно-географами за пострадянський період. Зазначено головні аспекти дослідження інвестиційної діяльності та виділено основні регіони охоплені суспільно-географічними дослідженнями в Україні та Російській Федерації. Поданий короткий огляд публікацій суспільно-географів з даної проблематики. Визначено головні напрямки і завдання дослідження інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційно-географічне положення, інвестиційно-географічне районування, коефіцієнт еластичності інвестицій.

Анна Макогон. АНАЛИЗ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ. Проанализировано исследование инвестиционной деятельности осуществленные украинскими и российскими общественно-географами за постсоветский период. Отмечены главные аспекты исследования инвестиционной деятельности и выделены основные регионы охваченные общественно-географическими исследованиями в Украине и Российской Федерации. Подан короткий обзор публикаций общественно-географов по данной проблематики. Определенно главные направления и задания исследования инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционно-географическое положение, инвестиционно-географическое районирование, коэффициент эластичности инвестиций.

Ann Makogon. AN ANALYSIS OF PUBLICLY-GEOGRAPHICAL OF RESEARCHES INVESTMENT ACTIVITY IN UKRAINE AND RUSSIAN FEDERATION. Research of investment activity is analysed carried out Ukrainian and Russian economic geographers for years independence. The main aspects of research of investment activity are marked basic regions are selected overcome publicly-geographical researches in Ukraine and Russian Federation. The short review of publications is given publicly-geographers to on this the problems. Certainly main directions and tasks of research investment activity.

Keywords: investment activity, investment-geographical position, investment-geographical districting, coefficient of elasticity of investments.

Актуальність. За умов переходу від планової системи господарювання до ринкової великого значення набувають проблеми розвитку інвестиційної діяльності на пострадянському просторі. Саме розвиток інвестиційної діяльності є перспективним, і навіть визначальним напрямом покращення соціально-економічної ситуації, модернізації господарства та розвитку економіки в цілому. Інвестиційна діяльність – це сукупна діяльність з вкладення грошових коштів і інших цінностей в сучасні проекти, а також забезпечення віддачі вкладень – з одного боку, і як важливий елемент розвитку економіки – з іншого [8]. За роки незалежності в Україні і Російській Федерації досліджувалися переважно економічні аспекти інвестиційної діяльності, тому з позиції суспільної географії проблеми залучення та територіального розподілу інвестицій є відносно новими. Саме тому, на сучасному етапі розвитку пострадянських країн важливими є дослідження інвестиційної діяльності на основі комплексного географічного підходу на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Мета дослідження - проаналізувати попередні суспільно-географічні дослідження інвестиційної діяльності в Україні та Російської Федерації за пострадянський період.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності обох держав накопичено значний досвід досліджень інвестиційної діяльності російськими та вітчизняними вченими. У Російській Федерації за цей період географами було

захищено ряд дисертацій з проблематики інвестиційної діяльності. Це роботи Горєцької О.О. „Отраслевые и территориальные аспекты роли иностранного капитала в развитии экономики Краснодарского края” (1998 р.); Бережного М.О. „Влияние размещения инвестиционного проекта на его экономическую эффективность” (2005 р.); Некрасовой М.Л. „Районирование курортно-рекреационных территорий Краснодарского края и оценка их инвестиционной привлекательности” (2005 р.); Лачининського С.С. „Пространственная дифференциация прямых американских инвестиций за рубежом” (2006 р.); Козлова В.А. „Влияние инвестиций на развитие и размещение производительных сил: на примере промышленности городов Самарской области” (2007 р.), Себенцова О.Б. „Географические проблемы инвестиций в хозяйственное развитие регионов Российского Севера” (2007 р.) [2, 13]. Окремі аспекти розвитку інвестиційної діяльності досліджувались у Російській Федерації економіко-географами – В.Л. Бабуріним, Н.А. Бородуліною, Т.С. Мірзояном, Н.С. Міроненком, М.Ю. Сорокіним, А.О. Шеховцевим та іншим.

За період незалежності в Україні суспільними географами поки ще не було захищено дисертацій з проблематики інвестиційної діяльності. Але окремі напрями та аспекти цієї проблеми досліджували географи: А.П. Голіков, Б.М. Данилишин, С.П. Запотоцький, Ю.Ю. Заволока, Ю.Д. Качасєв, О.Ю. Кононенко, А.Л. Мельничук, Л.М. Немець, В.Д. Олійник, О.Г. Топчієв, П.А. Черномаз та інші вивчали.

Російські соціо-економіко-географи, зокрема В.Л. Бабурін, Т.С. Мірзоян, О.Б. Себенцов, А.О. Шеховцев, займалися *теоретичними та методологічними питаннями* зазначеної тематики, наприклад, дослідженнями співвідношення понять: інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, інвестиційний ризик, інвестиційна привабливість, інвестиційна ємкість тощо.

Так, зокрема, Мірзоян Т.С. розробив принципово новий підхід до оцінки інвестиційної привабливості регіонів Росії, але він враховує діяльність тільки іноземних інвесторів. Автор запропонував урахувати деякі географічні фактори (особливості територіальної структури господарства), у тому числі положення регіону відносно полюсів інвестиційного росту.

Себенцов О.Б. у дисертаційній роботі запропонував метод географічної характеристики інвестиційних особливостей території (або інвестиційно-географічну характеристику території). В основі цього методу лежить уявлення про внутрішні територіальні відмінності в кількісному та якісному складу інвестицій регіону. Автором було запропоновано нові поняття, серед яких вагоме місце займає „інвестиційно-географічне положення (ІГП)”, як окремий вид ЕГП, під яким він розуміє положення регіону відносно до інших територій, які відрізняються культурною, економічною та соціальною специфікою, особливими конкурентними перевагами, які можуть впливати на обсяги та якість виникаючих між ними інвестиційних потоків [14].

Теоретико-методологічні та методичні засади інвестиційно-географічного районування України розробив Качаєв Ю.Д. В основі його схеми районування лежать інвестиційна активність регіону, результативність інвестування в регіоні і територіальні особливості регіону [7]. Автор найбільше уваги приділяє проблемам дослідження інвестиційної діяльності на загальнодержавному рівні. Публікації автора охоплюють такі суспільно-географічні дослідження інвестиційної діяльності, як географічна сегментація фондового ринку та ринку інвестицій в основний капітал України, географічний аналіз ризику інвестиційної та кредитної діяльності комерційних банків України, інвестиційна привабливість міст як фактор інвестиційної діяльності банків України, особливості територіального розвитку інвестиційного ринку України, територіальні особливості інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України та інші [5, 6, 7, 8]. Качаєв Ю.Д. запропонував типізацію регіонів України за сукупністю типологічних ознак інвестиційної діяльності та виділив їх інтегральні типи і підтипи згідно теоретичних

засад інвестиційно-географічного районування. Також Підгрушним Г.П. та Качаєвим Ю.Д. розроблений атлас „Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність” [6].

Питанням інвестиційно-інноваційної діяльності у регіонах України присвяченні публікації Олійник В.Д. та Топчієві О.Г., а також Качаєва Ю.Д. Автори займалися оцінкою привабливості регіонів країни, проводили співставлення коефіцієнта еластичності інвестицій (співвідношення темпу приросту валового регіонального продукту до темпу приросту реальних інвестицій) з критеріями депресивності регіонів; а також виявленням закономірних взаємозв'язків інвестиційної привабливості і депресивності регіонів [11].

Регіональні аспекти інвестиційної діяльності у Російській Федерації досліджували такі науковці, як В.Л. Бабурін, О.О. Горецька, В.А. Козлов, О.Б. Себенцов, О.А. Шеховцев та інші.

Так, дисертаційна робота Горецької О.О. присвячена сучасним проблемам впливу іноземних інвестицій на галузеву та територіальну структуру господарства Краснодарського краю. Автор ретельно дослідив стан економіки Краснодарського краю, виявив депресивні галузі, які потребують інвестування, здійснив районування території за ступенем привабливості для іноземного капіталу. Велику увагу у роботі приділено галузевій та територіальній структурі економіки краю; інвестиційній, виробничій та комерційній діяльності підприємств з іноземними інвестиціями. [12]

Себенцов О.Б. у своїх дослідженнях проаналізував проблем та перспективи територіально-галузевого перерозподілу та функціонування інвестицій різних типів у регіонах Російської Півночі в умовах становлення ринкової економіки. Автором зроблено спробу дати інвестиційно-географічну характеристику регіонів Російської Півночі, а також виділено нові просторові структури територій – інвестиційні центри різних рангів (інвестиційні пояси, інвестиційні ядра, осередки та точки інвестиційного росту) [14].

Шеховцев О.А. проаналізував головні фактори інвестиційної привабливості на прикладі Далекого Сходу. Автор запропонував розглядати інвестиційну діяльність регіону як комплекс різноманітних факторів, серед яких: економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку економіки, її стабільність, чисельність та якість трудових ресурсів, рівень розвитку інфраструктури (транспортної, телекомунікаційної, ринкової), державна економічна політика в області залучення інвестицій, потенційні ринки збуту продукції, рівень полі-

тичної стабільності в регіоні [16]. Дослідженням аналогічних аспектів інвестиційної діяльності у Російської Федерації займається Бабурін В.Л. Саме він є автором проекту „Оцінка інвестиційної привабливості та розробка пропозицій перспективних напрямів соціально-економічної політики Псковської області” (Адміністрація Псковської області 2000 р.). Під його керівництвом також були проведені дослідження інвестиційної діяльності на прикладі інших регіонів Росії (Астраханської, Іркутської, Кемеровської області та Республіка Бурятія) [1, 15].

Регіональним дослідженням інвестиційної діяльності в Україні присвячені публікації С.П. Запотоцького, Ю.Ю. Заволоки, О.Ю. Кононенко, А.Л. Мельничука, Л.М. Немець та інших.

Питаннями оцінки інвестиційної привабливості регіону в Україні займаються Кононенко О.Ю. та Мельничук А.Л., які запропонували методику на основі факторного та кластерного аналізів. Факторний аналіз дозволяє виявити групи чинників, що впливають на рівень інвестиційної привабливості та оцінити силу впливу їх на інвестиційний процес у регіоні. За допомогою кластерного аналізу ці вчені провели групування територій (адміністративно-територіальних одиниць) за рівнем інвестиційної привабливості на прикладі Полтавської області [9].

Регіональні особливості інвестиційної діяльності в Харківській області розглянуті у публікаціях Немець Л.М. Для порівняння адміністративних районів області за рівнем надходження інвестицій розрахований ранговий показник кожного регіону за обсягами прямих інвестицій. У роботі були виявлені сучасні галузеві та територіальні аспекти дослідження інвестиційної діяльності регіону [10].

Запотоцький С.П. пропонує формування механізму залучення іноземних інвестицій у вигляді агентства регіонального розвитку, оскільки, по-перше, це відповідає концепції державної регіональної політики України, а по-друге, успішність функціонування механізму залежить від зацікавленості саме регіональних властей в його створенні. Ефективна діяльність агентств регіонального розвитку можлива тільки за умови надання їм права участі в процесі ухвалення політичних та економічних рішень, які торкаються розвитку регіону [4].

Серед найважливіших суспільно-географічних напрямів дослідження інвестиційної діяльності виділяють такі: аналіз взаємо-

зв'язку ризику інвестиційної діяльності (РІД) з особливостями територіальної організації інвестиційної сфери; ефективна територіальна (регіональна) диверсифікація портфеля цінних паперів інвестиційних компаній та комерційних банків; оцінка інвестиційного ризику на внутрішньообласному рівні (на рівні міст та адміністративних районів); оптимізація регіональної мережі інвестиційних інституцій тощо [5].

Головними завданнями суспільно-географічних досліджень з даної проблематики, на нашу думку, є: моніторинг інвестиційної діяльності, виявлення залежності інвестиційної діяльності від дії внутрішніх та зовнішніх чинників; дослідження динаміки інвестиційних потоків та виявлення головних закономірностей залучення інвестицій в економіку країни та її регіонів; подальше комплексне картографування складових інвестиційної діяльності.

Висновки. Інвестиційна діяльність в Україні та Російської Федерації досліджувалася як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Регіональні дослідження інвестиційної діяльності у Російській Федерації охоплюють регіони Російської Півночі та Далекого Сходу та деякі Північного Кавказу (Краснодарський край), Поволжя (Астраханська та Самарська області), Західної та Східної Сибірі (Кемеровська область, Іркутська область, Республіка Бурятія). У регіональному розрізі в Україні інвестиційна діяльність досліджена у Харківській, Одеській області та АР Крим. Таким чином, комплексні суспільно-географічні дослідження інвестиційних процесів на регіональному рівні потребують більш глибокого аналізу і подальшого вивчення. Основними напрямками дослідження є теоретико-методологічні аспекти інвестиційної діяльності, територіально-галузева структура та визначення за різними методиками інвестиційної привабливості регіонів. У Російській Федерації напрацювання з проблематики інвестиційної діяльності на наш час є більш вагомими. За період незалежності в Росії розроблено теоретико-методологічну базу, а також захищено соціо-економіко-географами ряд дисертаційних робіт з цієї проблематики. Напрацювання українських суспільних географів не менш важливі для розробки шляхів подальшого збалансованого територіального та галузевого розвитку регіонів, тобто для виявлення та аналізу причин територіальних диспропорцій та розробки шляхів оптимізації розвитку інвестиційної діяльності у країні.

Список використаних джерел:

1. Бабурін В. Л. Википедия. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/>

2. Библиотечный каталог российских диссертаций [Электронный ресурс] – Режим доступа <http://www.lib.ua-ru.net/>
3. Электронный каталог диссертаций [Электронный ресурс] – (Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского) – Режим доступа <http://www.nbuv.gov.ua/>
4. Запотоцький С. Особливості механізму залучення інвестицій в регіон / С.Запотоцький // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіональний зб. наук. праць – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 4(1). – С. 134-141.
5. Качаєв Ю. Д. Географічні аспекти ризику інвестиційної діяльності в Україні / Ю.Д. Качаєв // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій: матеріали Міжнарод. науково-практичної конф. (Луганськ, 27-29 листопада 2006р.). – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 128-129.
6. Качаєв Ю. Д. Типізація регіонів в Україні за особливостями інвестиційної діяльності / Ю.Д. Качаєв // Український географічний журнал – 2005. – № 4. – С. 44-50.
7. Качаєв Ю. Д. Теоретико-методологічні та методичні засади інвестиційно-географічного районування України / Ю.Д. Качаєв // Український географічний журнал – 2005. – № 3. – С. 38-43.
8. Качаєв Ю. Д. Територіальні особливості інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України / Ю.Д. Качаєв // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіональний зб. наук. праць – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – Вип. 3(2). – С. 190-198.
9. Кононенко О. Суспільно-географічні аспекти формування стратегії інвестиційної діяльності регіону / О. Кононенко, А. Мельничук // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіональний зб. наук. праць – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – Вип. 2(1). – С. 190-198.
10. Немець Л. М. Сучасні тенденції та регіональні особливості інвестиційної діяльності в Харківській області // Л.М. Немець, К. Сегіда, М. Пересічанський, В. Редін // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіональний зб. наук. праць – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 6(1). – С. 128-133.
11. Олійник В. Інвестиційно-інноваційна діяльність в регіонах України та показники її активності й інтенсивності / В. Олійник, О. Топчієв // Часопис соц.-економ. геог.: міжрегіональний зб. наук. праць – Харків, ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 4(1). – С. 95-101.
12. Официальный сайт Воронежского государственного педагогического университета [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vspu.ac.ru/>
13. Российская государственная библиотека [Электронный ресурс] – Режим доступа <http://dicrtant.narod.ru/>
14. Себенцов Александр Борисович. Географические проблемы инвестиций в хозяйственное развитие регионов Российского Севера : диссертация ... кандидата географических наук : 25.00.24 / Себенцов Александр Борисович; [Место защиты: Моск. пед. гос. ун-т]. – Москва, 2007. – 253 с.
15. Список работ под научным руководством Бабурина В. Л. Кафедра экономической и социальной географии России МГУ [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.ecoross.ru/>
16. Шеховцев А. О. Основные факторы привлекательности Дальнего Востока и перспективы ее повышения / А.О. Шеховцев // инвестиционная привлекательность регионов: причины различий и экономическая политика государства – М, Институт экономики переходного периода, 2002. – С. 46-89.

© Макогон Г., 2010

УДК 911.3:33(477.52)

Олеся Корнус

СОЦІАЛЬНА ЩІЛЬНІСТЬ ПОСЛУГ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянута соціальна щільність послуг у Сумській області. Проаналізовано соціальну щільність мережі закладів обслуговування по підсистемах системи обслуговування населення. Виділено типи адміністративних районів за соціальною щільністю мережі закладів обслуговування населення Сумської області.

Ключові слова: соціальна щільність, мережа закладів обслуговування, типи адміністративних районів.

Олеся Корнус. СОЦИАЛЬНАЯ ПЛОТНОСТЬ УСЛУГ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрена социальная плотность услуг в Сумской области. Проанализирована социальная плотность сети учреждений обслуживания по подсистемам системы обслуживания населения. Выделены типы административных районов по социальной плотности сети учреждений обслуживания населения Сумской области.

Ключевые слова: социальная плотность, сеть заведений обслуживания, типы административных районов.

Olesya Kornus. THE SOCIAL CLOSENESS SERVICES IN THE SUMY REGION. The article is considered the social closeness of services in the Sumy region. The social closeness of network establishments service on the subsystems of the system population service in Sumy region is analysed. The types of administrative districts are selected on the social closeness of network establishments service population of the Sumy region.

Keywords: social closeness, network of establishments of service, types of administrative districts.

Актуальність теми. Перехід України до ринкової економіки суттєво вплинув на рівень розвитку системи обслуговування населення

(СОН), у т.ч. суттєво скоротилась мережа закладів обслуговування, знизилась кількість та якість послуг, особливо у сільській місцевості. Пробле-

ми соціального розвитку регіонів стають все більш гострими і вимагають наукового обґрунтування територіальних особливостей функціонування соціальної сфери. Дослідження системи обслуговування населення вимагає різносторонньої методики. У статті розглянута лише одна складова методики дослідження обслуговування населення, метою якої є дослідження соціальної щільності послуг. Це дає уявлення про територіальну розосередженість закладів обслуговування та її відповідність поселенській мережі. Оскільки основним завданням СОН є задоволення рівня матеріальних та духовних потреб населення, розміщення закладів обслуговування повинно бути найтісніше пов'язане з розселенням населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження є наукові розробки таких вітчизняних та зарубіжних учених як Е. Алаєв, М. Абрамов, О. Алексєєв, А. Анохін, А. Голіков, В. Джаман, А. Доценко, Ф. Заставний, С. Іщук, М. Паламарчук, С. Ковальов, А. Кочерга, О. Літовка, Л. Меркушева [2], К. Немець, Л. Немець, Я. Олійник, В. Покшишевський, Ю. Поросьонков, Ю. Саушкін, О. Ткаченко, О. Топчієв, О. Шаблій, Н. Флінта, Б. Хорєв, В. Юрківський, С. Юрченко та інших.

Мета статті – проаналізувати соціальну щільність послуг шляхом розрахунку коефіцієнта відповідності мережі закладів обслуговування населення до мережі населених пунктів та виділити типи адміністративних районів за соціальною щільністю мережі закладів обслуговування населення.

Виклад основного матеріалу. Головними ознаками територіальної системи СОН є соціальна щільність послуг, ємність, швидкість розвитку та рівень організації [2, 51]. Соціальну щільність послуг ми розуміємо в тлумаченні Л. Меркушевої (1989), як один із показників рівня розвитку СОН, що дає можливість проаналізувати мережу закладів обслуговування та встановити відповідність закладів обслуговування до наявної поселенської мережі регіону. Для розрахунку цієї відповідності було використано коефіцієнт щільності мережі закладів обслуговування населення Сумської області. Дослідження проводилося за показниками освітньої, медичної, соціально-культурної, частково транспортної (враховувались лише залізничні станції), готельно-ресторанної та торгівельної підсистемах, а також показниками підсистеми зв'язку. У дослідження не була включена підсистема побутового обслуговування населення через відсутність даних про заклади побутового обслуговування у розрізі районів.

Розрахунок коефіцієнту проводився за формулою [2, с. 51]:

$$C_{30} = \frac{30}{\text{НП}},$$

де C_{30} – соціальна щільність мережі закладів обслуговування населення; 30 – заклади обслуговування; НП – населені пункти.

За цією формулою було розраховано коефіцієнт соціальної щільності мережі закладів обслуговування у розрізі адміністративних районів Сумської області (табл. 1).

Виконані розрахунки дали можливість проранжувати адміністративні райони за збільшенням показників. Найкращому показнику відповідало найменше значення (ранг) (наприклад, найвищий коефіцієнт мав ранг 1, найнижчий коефіцієнт відповідав рангу 18).

За сумою рангів усіх досліджуваних підсистем було побудовано графік Парето (рис. 1), який показав територіальні відмінності у соціальній щільності мережі закладів обслуговування СОН. Дослідження показало, що найвища соціальна щільність цих закладів спостерігається у Шосткинському районі, у той час як найгірші показники мають Недригайлівський та Лебединський райони.

Компонентна структура коефіцієнту соціальної щільності мережі закладів СОН відображена у табл. 1.

Аналіз значень коефіцієнту соціальної щільності показав, що найвищі показники у підсистемі готельного та ресторанного обслуговування мають Сумський та Шосткинський райони. Разом з тим, у трьох районах заклади готельного господарства відсутні (Білопільський, Краснопільський та Путивльський райони). У Буринському районі спостерігається найнижча щільність закладів громадського харчування. Найщільнішу мережу торгівельного обслуговування мають у Сумський, Шосткинський та Конотопський райони. Щодо підсистеми освіти, то тут лідирують Сумський та Шосткинський райони, у яких найщільніша мережа освітніх закладів.

За кількістю лікарняних закладів перші місця також посідають Сумський та Шосткинський райони, однак за кількістю ФАП (ФП), які забезпечують якість медичного обслуговування сільського населення – Краснопільський та Буринський райони, у той час як Сумський район має досить низьку щільність даних закладів, хоча на його території проживає більше 52 тис. сільських жителів. Певною мірою, це компенсується лікарняними закладами обласного центру. Хоча недостатня насиченість ФАП (ФП) негативно впливає на медичне обслуговування, адже саме ці заклади надають первинну медичну допомогу на місці, і у людей не завжди є

Таблиця 1

Соціальна щільність закладів обслуговування у розрізі адміністративних районів Сумської області

Адміністративні райони	Коефіцієнт соціальної щільності мережі закладів обслуговування																
	Об'єкти готельно-го господарства	Об'єкти ресторанного господарства	Зареєстровані ринки	Об'єкти роздрібно-ї торгівлі	ВНЗ I-IV р.а.	ЗНЗ	ДНЗ	ПНЗ	ПТНЗ	Лікарняні заклади, поліклініки, амбулаторії	ФАП та ФП	Бібліотеки	Закладів клубного типу	Залізничні станції	Міські телефонні станції	Сільські телефонні станції	Поштові заклади
Білопільський	0,00	0,31	0,01	0,38	0,00	0,28	0,14	0,01	0,02	0,07	0,33	0,31	0,38	0,04	0,04	0,22	0,37
Буринський	0,02	0,11	0,02	0,77	0,00	0,46	0,20	0,02	0,00	0,08	0,56	0,48	0,49	0,05	0,02	0,38	0,61
Великописарівський	0,02	0,61	0,02	0,76	0,00	0,44	0,37	0,05	0,02	0,24	0,51	0,49	0,68	0,05	0,05	0,34	0,73
Глухівський	0,02	0,60	0,03	1,10	0,03	0,45	0,24	0,02	0,02	0,08	0,51	0,42	0,58	0,02	0,03	0,35	0,57
Конотопський	0,05	0,86	0,13	1,08	0,07	0,62	0,29	0,08	0,05	0,23	0,41	0,46	0,48	0,05	0,05	0,37	0,77
Краснопільський	0,00	0,71	0,02	1,72	0,00	0,48	0,47	0,02	0,02	0,21	0,53	0,55	0,64	0,05	0,03	0,28	0,60
Кролевецький	0,01	0,51	0,01	0,56	0,00	0,44	0,41	0,05	0,03	0,15	0,31	0,35	0,40	0,04	0,03	0,29	0,37
Лебединський	0,02	0,30	0,00	0,55	0,02	0,26	0,20	0,02	0,02	0,08	0,28	0,22	0,23	0,02	0,01	0,19	0,23
Липоводолинський	0,01	0,38	0,01	0,38	0,00	0,29	0,32	0,01	0,01	0,09	0,34	0,34	0,43	0,00	0,01	0,29	0,38
Недригайлівський	0,01	0,21	0,01	0,20	0,00	0,21	0,18	0,01	0,01	0,07	0,31	0,27	0,32	0,00	0,02	0,19	0,30
Охтирський	0,04	0,80	0,06	0,99	0,01	0,44	0,33	0,03	0,02	0,13	0,27	0,39	0,43	0,01	0,01	0,25	0,52
Путивльський	0,00	0,30	0,01	0,39	0,02	0,31	0,04	0,01	0,01	0,06	0,40	0,26	0,35	0,00	0,03	0,27	0,34
Роменський	0,02	0,53	0,02	1,27	0,02	0,44	0,27	0,03	0,02	0,13	0,39	0,45	0,55	0,04	0,01	0,36	0,57
Середино-Будський	0,03	0,38	0,02	0,19	0,00	0,32	0,32	0,02	0,02	0,08	0,38	0,40	0,44	0,05	0,02	0,30	0,48
Сумський	0,10	2,31	0,12	4,56	0,13	0,62	0,55	0,05	0,07	0,32	0,26	0,53	0,42	0,06	0,02	0,23	0,57
Тростянецький	0,02	0,51	0,04	0,69	0,00	0,43	0,24	0,02	0,02	0,12	0,47	0,67	0,69	0,06	0,10	0,27	0,73
Шосткинський	0,08	0,95	0,13	3,18	0,08	0,87	0,42	0,18	0,13	0,53	0,47	0,82	0,53	0,11	0,03	0,42	0,79
Ямпільський	0,05	0,38	0,05	0,31	0,00	0,36	0,10	0,03	0,02	0,07	0,23	0,34	0,33	0,08	0,03	0,23	0,48

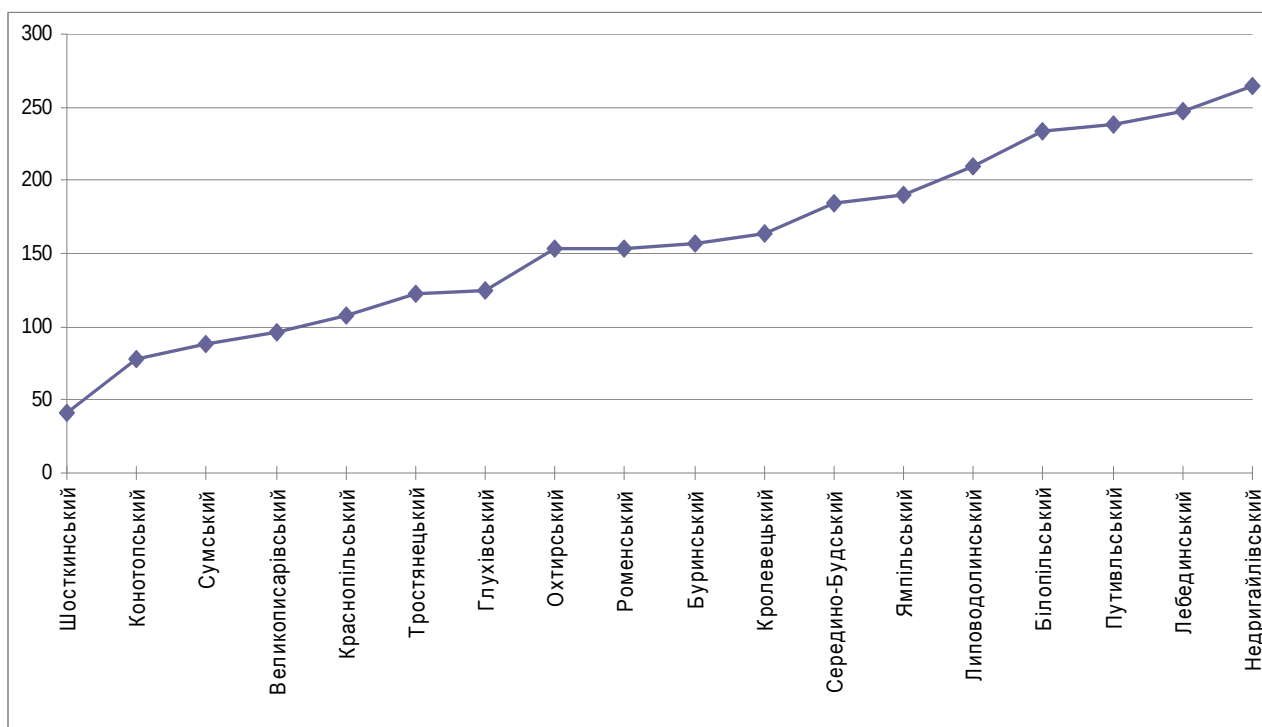

Рис. 1. Рейтинг адміністративних районів Сумської області за соціальною щільністю мережі закладів обслуговування СОН

можливість звернутися до обласних закладів, минуючи лікарняні установи районного рівня.

Дослідження соціальної щільності соціально-культурного обслуговування показало, що найвище значення коефіцієнту соціальної щільності бібліотечних закладів зафіксовано у Шосткинському та Тростьянецькому районах, у той час як найнижче – у Лебединському, Путивльському та Недригайлівському районах. Особливо складна ситуація склалася у Лебединському районі, на території якого розташовано 133 населених пункти, а відсутність бібліотек у сільській місцевості негативно впливає на духовний та розумових стан населення. Найщільнішу мережу закладів клубного типу мають Краснопільський, Великописарівський та Тростьянецький райони, найнижчу щільність – ті самі Лебединський та Недригайлівський райони.

Щодо транспортного обслуговування, яке досліджувалось лише за одним показником – щільністю мережі залізничних станцій, то найвищі її показники мають Шосткинський, Ямпільський, Тростьянецький та Сумський райони, порівняно з іншими районами, по території яких проходять залізничні шляхи.

Аналіз щільності мережі телефонних станцій показав найвищі показники у Конотопському, Великописарівському та Тростьянецькому районах, де найвища щільність міських телефонних станцій. Буринський та Шосткинський

райони мають найвищу соціальну щільність телефонних станцій сільської мережі. Важливе значення для розвитку підсистеми зв'язку має наявність функціонуючих поштових закладів. Найвищу щільність закладів цього типу мають Тростьянецький, Великописарівський, Конотопський та Шосткинський райони. До районів з найнижчою щільністю потрапили Лебединський, Недригайлівський та Путивльський райони.

Проведений аналіз та отримані кількісні показники дали можливість проранжувати адміністративні райони та виділити три типи районів за соціальною щільністю мережі закладів обслуговування (рис. 2).

До *I типу* було віднесено адміністративні райони з найкращими показниками: Шосткинський, Конотопський, Сумський, Великописарівський, Краснопільський, Тростьянецький та Глухівський райони.

До *II типу* включені райони з середніми показниками соціальної щільності: Охтирський, Роменський, Буринський, Кролевецький, Середино-Будський, Ямпільський та Липоводолинський райони.

III тип мають адміністративні райони, у яких спостерігається найнижча соціальна щільність мережі закладів обслуговування: Білопільський, Путивльський, Лебединський та Недригайлівський.

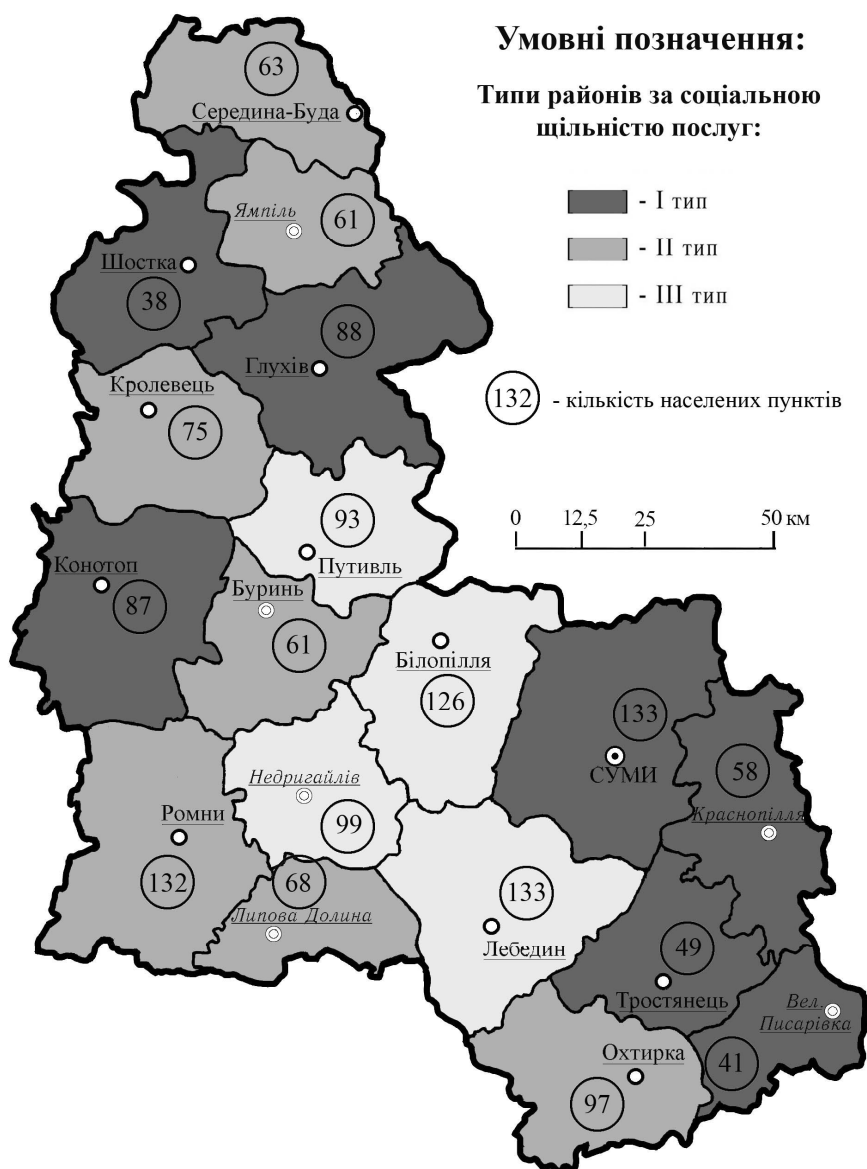

Рис. 2. Типи районів Сумської області за соціальною щільністю послуг

Висновок. Дослідження соціальної щільності послуг у Сумській області дало можливість встановити відповідність мережі закладів обслуговування населення до мережі населених пунктів регіону та виділити типи районів за цим показником. Таким чином, було встановлено, що у цілому соціальна щільність послуг в області задовільна, лише у чотирьох районах існують певні проблеми. Дане дослідження має ва-

жливе значення при плануванні шляхів вдосконалення СОН та може бути використане при розробці планів розвитку соціальної інфраструктури Сумської області. Разом з тим, слід зауважити, що подальше дослідження у цьому напрямку варто супроводжувати розрахунками регіонального коефіцієнту людності населених пунктів.

Список використаних джерел

1. Корнус О. Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти : [монографія] / Корнус О. Г., Немець К. А., Немець Л. М., Корнус А. О. – Харків – Суми. – 2009. – 228 с.
2. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) : [монографія] / Людмила Аркадьевна Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 184 с.
3. Регіони Сумської області [Електронний ресурс] : Сайт Сумської державної обласної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.state-gov.sumy.ua/docs/region/>.
4. Статистичний щорічник Сумської області за 2007 рік / [за ред. Л. І. Олехнович]. – Суми : Сумське обласне управління статистики, 2008. – 688 с.

ВНУТРІШНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНДИКАТОР ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ЗАГАЛЬНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЙ В ЯКОСТІ МІСЦЬ ПРОЖИВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОГО РЕГІОНУ)

Стаття присвячена вивченню територіальних відмінностей внутрішніх міграцій населення як індикатора привабливості територій для наявних та потенційних мешканців. Визначається місце внутрішніх міграцій у демографічному процесі, а також тип руху населення в межах регіону за направленістю. На прикладі Херсонського регіону розглядаються територіальні відмінності міграційної ситуації та виділяються території в якості привабливих місць проживання для наявних і потенційних мешканців, а також для наявних мешканців та території з низькою привабливістю.

Ключові слова: привабливість територій, місце проживання, внутрішні міграції населення.

Андрій Козловець. ВНУТРЕННИЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ИНДИКАТОР ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОТЛИЧИЙ ОБЩЕЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТЕРРИТОРИЙ КАК МЕСТ ПРОЖИВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ). Статья посвящена изучению территориальных отличий внутренних миграций населения как индикатора привлекательности территорий для наличных и потенциальных жителей. Определяется место внутренних миграций в демографическом процессе, а также тип движения населения в границах региона за направленностью. На примере Херсонского региона рассматриваются территориальные отличия миграционной ситуации и выделяются территории в качестве привлекательных мест проживания для имеющих и потенциальных жителей, а так же для наличных жителей и территории с низкой привлекательностью.

Ключевые слова: привлекательность территории, место проживания, внутренние миграции населения.

Andriy Kozlovets. THE INSIDE MIGRATIONS OF THE POPULATION AS INDICATOR OF THE TERRITORIAL DIFFERENCES OF GENERAL ATTRACTIVENESS OF THE TERRITORIES AS PLACES OF INHABITATION (FOR EXAMPLE, KHERSON REGION IS) The regional differences inside migrations of the population as indicator of attractiveness of the territories for present and potential inhabitants are explored in this article. The place of inside migrations in demographic process and also type of movement in its direction inside the region is determined here. For example is Kherson region, where territorial differences of migrational situations are explored and made as territories: which are attractive as places for regular inhabitation for present and potential inhabitants, for present inhabitation and territories with low attractiveness.

Key words: the attractiveness of a territory; the place of regular inhabitation; inside migrations of the population.

Актуальність. Трансформація господарства нашої країни в останні два десятиліття, перехід до ринкових умов господарювання, значні зміни у соціальній сфері стали причиною посилення територіальної диференціації умов проживання населення. Це проявляється, зокрема, в тому, що території міст обласного підпорядкування та прилеглі до них території на регіональному рівні зберігають та нарощують свою привабливість для населення як місця проживання, а окраїнні території, в яких через занепад власної соціальної сфери та погіршення транспортної доступності до її послуг в більш розвинених територіях, через зміни в господарстві, які призвели до значно меншої потреби у працівниках для виготовлення одиниці продукції, а також через скорочення виробництва втрачають свою привабливість як місця проживання. Така ситуація призводить до посилення міграцій населення. Окремі особи та сім'ї змінюють місця свого проживання, шукаючи кращих умов. Таким чином міграції стають відображенням територіальних відмінностей змін, що відбуваються у суспільстві. Внутрішньорегіональні міграції відображають результат цих змін в межах окремого регіону. Вивчення внутрішніх міграцій регіонів у якості індикатора територіальних відмінностей привабливості територій як місць проживання має суттєве значення для широкого вивчення проблем сталого розвитку регіонів [1, 3].

Мета та завдання дослідження. Метою нашого дослідження є виявлення територіальних відмінностей внутрішніх міграцій населення Херсонського регіону як індикатору загальної привабливості територій як місць проживання населення.

В процесі дослідження вирішувалися наступні завдання:

- визначення місця внутрішніх міграцій у демографічному процесі;
- визначення особливостей адміністративно-територіальних одиниць регіону за складовими внутрішніх міграцій населення;
- аналіз результатів проведеного дослідження та виявлення територіальних особливостей внутрішніх міграцій населення регіону як показника загальної привабливості територій як місць проживання.

Виконуючи дослідження міграційної ситуації Херсонщини ми на різних етапах користувалися математичним та статистичним, порівняльним та картографічним методами.

Виклад основного матеріалу. Регіон складається з окремих адміністративно-територіальних одиниць, що є сукупністю територій, між якими відбуваються міграції населення. У кожному окремому випадку відбувається переміщення особи, що мігрує, з однієї території в іншу, тобто міграція відбувається між двома окремими адміністративно-територіальними одиницями. Всі переміщення

населення між даними двома територіями визначають інтенсивність міграцій між ними з однієї території в іншу та у зворотному напрямку, і такий рух населення є двонаправленим. Сукупність таких пар територій та міграцій між ними визначає хід механічного руху населення всередині регіону. Загальна схема такого меха-

нічного руху в межах окремого регіону представлена на рис. 1. Так як одночасно розглядається сукупність окремих територій (районів, країн, материків тощо) та міграції населення між ними, то такий механічний рух населення є багатонаправленим, що складатиметься з багатьох двонаправлених рухів населення.

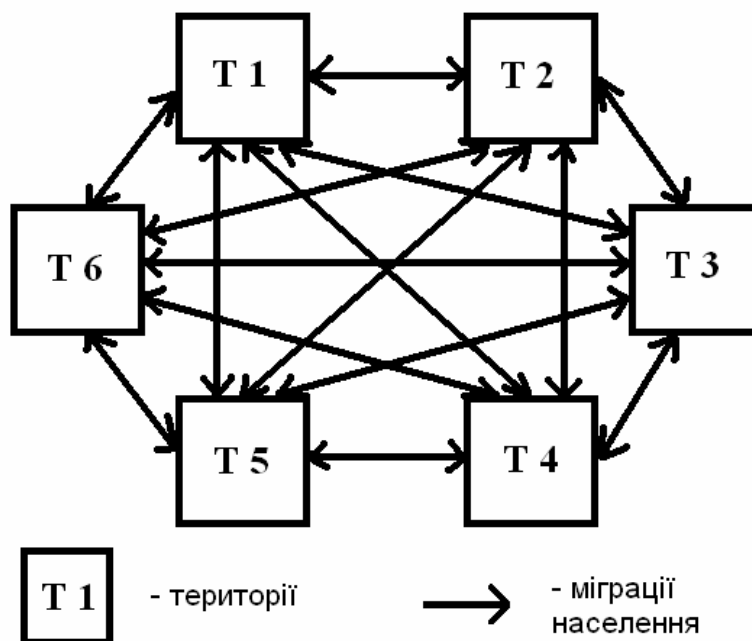

Рис. 1. Схема механічного руху населення між сукупністю окремих територій регіону (складено автором)

Інтенсивність таких двонаправлених рухів визначає перерозподіл населення між двома територіями. Якщо в даній парі територій існує різниця в умовах проживання, то інтенсивність переміщень населення в одному напрямку і в зворотному буде різною. Сукупність таких рухів населення визначає перерозподіл населення по регіону, в результаті якого населення перерозподіляється на користь територій з кращими умовами проживання. Нажаль, через особливості ведення статистики, ми можемо побачити лише кінцевий результат внутрішньорегіонального механічного руху населення у вигляді прибуття, вибуття та механічного приросту як наслідку усієї сукупності двонаправлених рухів населення між окремими територіями. Усі напрямки переміщення населення між окремими територіями регіону та інтенсивність таких переміщень детально прослідкувати неможливо, можна визначити лише загальну картину для всього регіону.

Демографічний процес – це загальна динаміка відтворення населення, часові зміни кількості населення та його якісного складу. Хід відтворення населення, його постійні кількісні та якісні зміни визначаються демографічним рухом.

Демографічний рух має три основні складові – природний, механічний та соціальний рух населення. Якщо розглянути загальну схему демографічного руху (рис. 2), то можна побачити, що дві з цих складових, а саме природний та механічний рух, через збільшення та зменшення чисельності населення визначають його кількісні зміни, і одна складова – соціальний рух – якісні зміни в населенні як наслідок переміщення останнього між різноманітними соціальними групами. Механічний рух населення приймає участь у кількісному відтворенні населення.

Якщо розглядати механічний рух населення окремої території, то такий рух є двонаправленим (рис. 3.). Кожна особа може протягом певного періоду часу як покинути територію, так і прибути до неї, і такі події можуть відбуватися не однократно. Внаслідок прибуття відбувається збільшення чисельності населення території, внаслідок вибуття – його зменшення. Результатом цих двох процесів є механічний приріст населення. Саме показники цих трьох складових механічного руху населення в абсолютних та відносних величинах – прибуття, вибуття та механічного приросту – й подаються в офіційній статистиці.

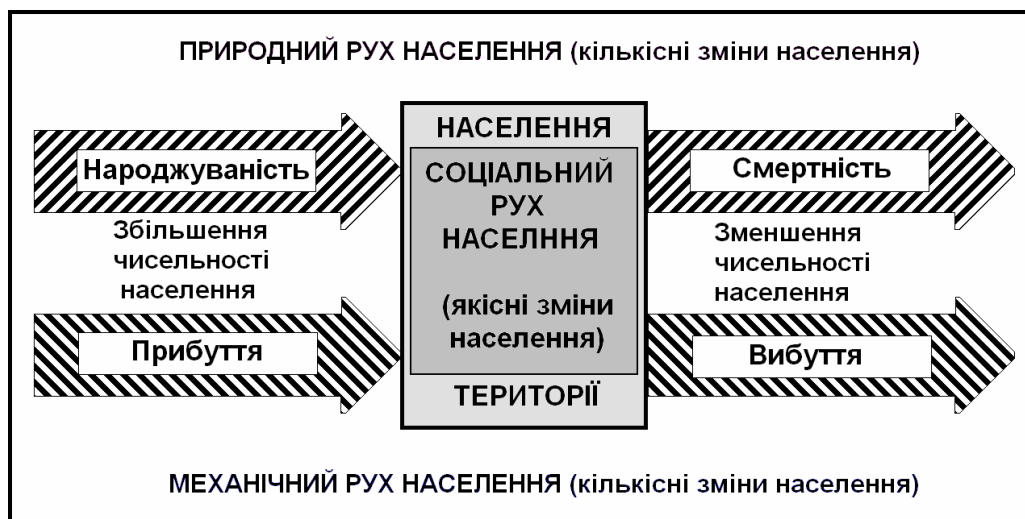

Рис. 2. Схема демографічного руху (складено автором)

Рис. 3. Схема механічного руху населення (складено автором)

Механічний рух населення регіону складається з зовнішніх та внутрішніх міграцій. Перші відображають переміщення населення за межі території та з-за її меж, загалом по регіону механічний приріст внаслідок таких міграцій може бути як позитивним, так і негативним. Внутрішні міграції відбуваються лише в межах регіону, чисельність його населення внаслідок них не змінюється, відбувається лише перерозподіл населення між окремими адміністративно-територіальними одиницями регіону. Таким чином, внутрішні міграції населення можуть слугувати індикатором територіальних відмінностей загальної привабливості окремих територій регіону як місць проживання.

При розгляді особливостей адміністративно-територіальних одиниць Херсонського регіону за складовими внутрішніх міграцій населення було побудовано картосхему (рис. 4) за схемою, представленою на рисунку 3. Для окремих адміністративно-територіальних одиниць кожна з трьох складових внутрішніх міграцій було оцінено по відношенню до середньо-обласного показника як сприятливу (прибуття та механічний приріст вище середньо-обласного показника, вибуття - нижче), рівну середньо

обласному показнику та несприятливу, що дозволило виділити в регіоні території з порівняно сприятливою та несприятливою ситуацією щодо внутрішніх міграцій, території-донори та території-реципієнти мігрантів. Виявлення саме таких територіальних відмінностей і дає змогу через вивчення внутрішніх міграцій населення визначати загальну привабливість територій як місць проживання.

Проаналізувавши картосхему, побудовану за середніми відносними показниками складових внутрішньо регіонального механічного руху за 2003-2007 роки, нами було виявлено наступні територіальні особливості. В середньому по області за вказаний період рівень вибуття та прибуття в середньому для області був рівний 8,6 проміле. Привабливими для мігрантів є міста обласного підпорядкування, Белозерський, Цюрупинський, Голопристанський, Скадовський, Каховський, Горностаївський райони, тобто це західна та центральна частини регіону. У Нововоронцовський район прибуває стільки ж мігрантів, як і в середньому по області. Південна, східна та північна частини території регіону є малопривабливими для мігрантів.

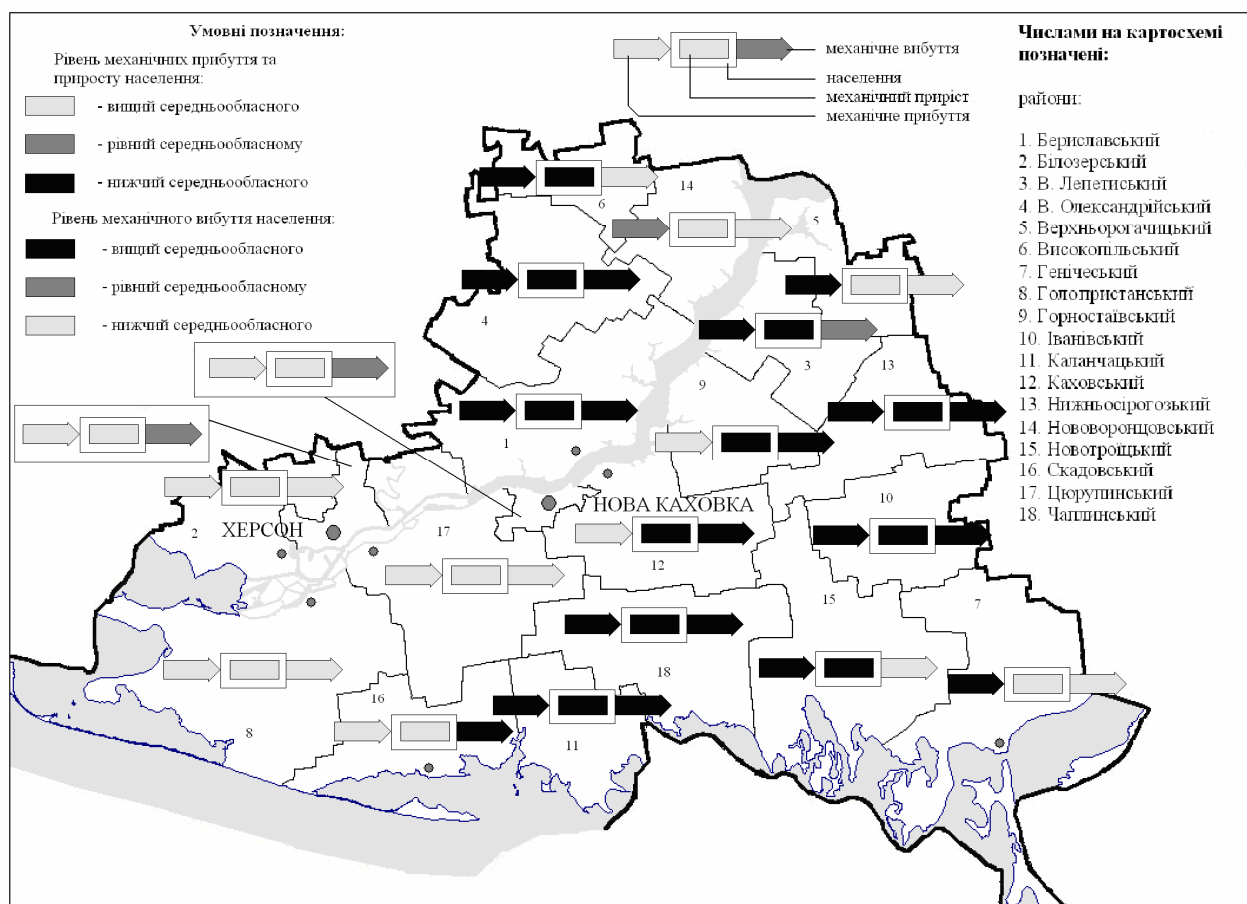

Рис. 4. Формування чисельності населення Херсонської області внаслідок внутрішніх міграцій у 2003-2007 роках (побудовано автором на основі даних Головного управління статистики в Херсонській області [2])

Характеризуючи процес вибуття населення, можна констатувати, що сприятливою є ситуація у Білозерському, Цюрупинському, Голопристанському, Верхньорогачицькому, Нововоронцовському, Високопільському, Новотроїцькому, Генічеському районах, тобто на заході, півночі та південному сході області. Міста обласного підпорядкування, а також Великолепетиський район мають показники вибуття населення, рівні середньообласному – 8,6 проміле. Центральні, східні та південні території області є порівняно менш привабливими для проживання, що визначає підвищений рівень вибуття звідси населення.

Позитивним механічний приріст є в містах обласного підпорядкування, Нововоронцовському, Верхньорогачицькому, Генічеському та західних районах області. В Північно-західних, східних, центральних та південних районах області мають більше бажаючих їх покинути, ніж обрати постійним місцем проживання.

Загалом за трьома складовими внутрішніх міграцій найкраща ситуація спостерігається в західних районах області – Білозерському, Цю-

рупинському та Голопристанському. Тут спостерігається позитивний механічний приріст населення на фоні високого прибуття та низького вибуття населення. В Херсонській та Новокаховській міськрадах спостерігається позитивний механічний приріст населення на фоні високого прибуття та середнього вибуття. Скадовський район має позитивний механічний приріст за рахунок високого прибуття, незважаючи на високий відтік населення. Ця частина області є привабливою для мешканців через наявність робочих місць у містах обласного підпорядкування, а також через транспортну доступність різноманітних соціальних послуг. Загалом західна частина області є привабливою для мігрантів, сюди намагаються виїхати мешканці з іншої частини території регіону. Це найбільш рурбанізована частина території.

Також сприятлива міграційна ситуація спостерігається у Нововоронцовському районі, тут відмічається позитивний механічний приріст населення на фоні середнього прибуття та низького вибуття. Поруч знаходяться Верхньорогачицький, Великолепетиський та Високо-

пільський райони. В першому спостерігається, незважаючи на низьке прибуття населення, позитивний механічний приріст за рахунок низького вибуття, у другому та третьому – середній та низький відтік населення відповідно, хоча через низьке прибуття спостерігається низький механічний приріст населення. Загалом північна частина області не є привабливою для в'їзду, але на цій території не спостерігається масового виїзду. Це пояснюється високим негативним сальдо міграцій тут у недалекому минулому – це найбільш окраїнні території області, міграційна ситуація тут вже стабілізується. Дана територія задовольняє потреби населення, що залишилося, бо території є достатньо привабливою для життєдіяльності населення, що залишилося.

Між північною та західною частинами області знаходяться Каховський та Горностаївський райони. Звідси населення бажає більше виїхати, ніж приїхати сюди на постійне місце проживання, що відображається низьким механічним приростом населення за рахунок високого вибуття, але відносна частка прибуваючого населення є вищою, ніж в середньому по області. Така ситуація пояснюється як транспортною доступністю до міст Каховка, Нова Каховка та Херсон, так і інтенсивним розвитком тут сільського господарства. Ці райони характеризуються перехідною міграційною обстановкою між сприятливою та несприятливою ситуацією на територіях.

Генічеський район, за рахунок впливу міста Мелітополя, що знаходиться відносно недалеко від нього в Запорізькій області, схожий на північну частину області. Тут спостерігається низьке прибуття населення, проте за рахунок низького вибуття формується позитивний міграційний приріст населення. Така ситуація, але

в меншій мірі, характерна і для сусіднього Новотроїцького району, де спостерігається низьке вибуття населення.

Всі інші території – північно-західна, східна та південна частини – мають негативний міграційний приріст населення за рахунок низького прибуття та високого вибуття. Населення, що штучно затримувалося тут ще за радянських часів, тепер не має достатньої кількості робочих місць. Територія з відносно невисокою густотою населення виявилася через цю причину перенаселеною, тому тут спостерігається висока частка бажаючих виїхати за межі даної території. В майбутньому ситуація може стабілізуватися і територія за характеристикою внутрішніх міграцій може стати схожою на північну частину області.

Висновки. Внутрішні міграції, разом з зовнішніми міграціями, визначають хід механічного руху населення регіону. Враховуючи переміщення населення лише в межах області, внутрішні міграції можуть слугувати індикатором територіальних відмінностей регіону за привабливістю для проживання. Адміністративно-територіальні одиниці області мають значні територіальні відмінності за характеристикою міграційної ситуації. Виділяються: західна частина області, яка є привабливою як для наявних, так і для потенційних мешканців; північна частина області, що характеризується привабливістю для наявних мешканців, а також південно-східна частина, для якої характерна така ж ситуація, але проявляється вона в меншій мірі; вся інша частина території регіону, яка має низьку привабливість як для наявних, так і для потенційних мешканців. Рівень рурбанізації значно впливає на привабливість території для потенційних мешканців.

Список використаних джерел:

1. *Немец Л.М. Устойчивое развитие - социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х. - Факт, 2003. – 383 с.*
2. *Статистичний щорічник головного управління статистики в Херсонській області, 2004-2008 роки.*
3. *Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.*

© Козловець А., 2010

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

В статті розглянуто деякі питання уточнення поняттєво-термінологічного апарату суспільної географії, зокрема досліджено значення та еволюцію використання понять демографічна та геодемографічна ситуація, демографічна та геодемографічна обстановка, демографічний та геодемографічний процес. Визначено основні вимоги до змісту та обґрунтовано поняття «демографічний розвиток» з позиції системного підходу, зокрема в контексті дослідження соціогеосистеми.

Ключові слова: демографічна та геодемографічна ситуація, демографічна та геодемографічна обстановка, демографічний та геодемографічний процес, демографічний розвиток, соціогеосистема.

Екатерина Сегіда. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УТОЧНЕНИЯ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АПАРАТА ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье рассмотрены некоторые вопросы уточнения понятийно-терминологического аппарата общественной географии, в частности исследованы значения и эволюция использования понятий демографическая и геодемографическая ситуация, демографическая и геодемографическая обстановка, демографический и геодемографический процесс. Определены основные требования к содержанию и обосновано понятие «демографическое развитие» с позиции системного подхода, в частности в контексте исследования социогеосистемы.

Ключевые слова: демографическая и геодемографическая ситуация, демографическая и геодемографическая обстановка, демографический и геодемографический процесс, демографическое развитие, социогеосистема.

Katerina Segida. PROBLEMS OF CLARIFICATION OF THE CONCEPT-TERMINOLOGY DEFINITIONS OF PUBLIC GEOGRAPHY. This article is focused on problems of clarification of the concept-terminology definitions of public geography; in particular the importance and evolution of following concepts usage are analyzed: demographic and geodemographic situation, demographic and geodemographic development, demographic and geodemographic processes. The basic requirements of the content are defined and the concept «demographic development» is grounded from a position of system approach, in particular in the context of the sociogeosystem research.

Keywords: demographic and geodemographic situation, demographic and geo-demographic process, demographic development, sociogeosystem.

Актуальність. Сучасний розвиток суспільної географії, розширення поля її дослідження на межі з іншими соціальними та суспільними науками забезпечують поступове розширення та уточнення наукового апарату на основі понять класичної географії, запозичаючи поняття і терміни із суміжних наук. Тому, враховуючи різноманітність та неоднозначність поняттєво-термінологічного апарату суспільної географії, доцільно визначити конкретні вихідні поняття в суспільно-географічному дослідженні демографічної складової соціогеосистеми.

В сучасній географічній науці широко використовується поняття геосистеми. З подальшим розвитком географічної науки та її суспільної складової зокрема, у відповідь до соціального запиту, в науковій літературі на основі комплексного географічного підходу з'являється поняття соціогеосистема, яка розуміється як ландшафтне середовище, в якому формується і розвивається соціум (його властивості, відношення та зв'язки з іншими соціальними підсистемами під впливом різноманітних факторів в просторово-часовому вимірі) і яке перебуває під його впливом, тобто залежать від соціуму [7]. Здебільшого, дослідження статичного стану соціогеосистеми відбувається шляхом дослідження сукупності особливостей і зв'язків її елементів через їх властивості і відношення, які можуть бути визначені кількісно і якісно; тобто, шляхом дослідження станів окремих її підсистем (наприклад, демографічної

ситуації, соціальної ситуації, екологічної ситуації тощо) [11]. Проте, окрім вивчення ситуацій окремих підсистем та стану соціогеосистеми як цілісного утворення, досліджуються їх зміни, які відбуваються внаслідок взаємодії соціальної та природної складових в просторово-часовому вимірі. Під соціально-географічним процесом розуміють послідовну закономірну зміну ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті або зміни соціальних складових соціогеосистем у просторово-часовому географічному континуумі [7, с.127].

Завдання конкретного суспільно-географічного дослідження може бути вивчення окремих складових соціально-географічного процесу у регіональній соціогеосистемі, які потребують детальних досліджень і розробки конкретних методів для регулювання або покращення існуючого стану та подальших змін. Розглядаючи демографічну складову соціогеосистеми, постає питання про поглиблення і вдосконалення теоретико-методологічних положень суспільної географії щодо визначення категорії «демографічний розвиток», її уточнення та змістовного розширення. Теоретичні основи дослідження демографічної складової суспільства розроблені багатьма відомими вченими: Н.Т. Агафоновим, Д.І. Валентєєм, С.А. Ковалєвим, С.І. Пирожковим, В.І. Стешенко, Г.М. Федоровим, О.У. Хомрою та іншими.

Виклад основного матеріалу. Дослідження розвитку населення та його окремих

складових у другій половині минулого століття стало об'єктом багатьох суспільних наук, таких як демографія, соціологія, соціально-економічна географія тощо. Численні дослідження окремих демографічних характеристик населення та їх взаємозв'язок і взаємозалежність з іншими соціально-економічними чинниками, стали вимагати спеціального терміну. На такий запит науки одночасно з'явилося два терміни, які увійшли у науковий поняттєво-термінологічний апарат і широко використовуються і сьогодні: запропоновані одночасно, у 1970 р., Д. І. Валентеєм – «демографічна ситуація» і Н. Т. Агафоновим – «демографічна обстановка» [3, 1]. Вони стали використовуватися, загалом як синоніми, і відображали комплексну демографічну характеристику населення певної території в її обумовленості соціально-економічними чинниками. Проте, виходячи із специфіки науки, в демографічному і економіко-географічному підході між цими поняттями існують певні розбіжності: у змістовному плані «ситуація» менш жорстко причинно обумовлена — це відбиток дійсної картини об'єктивного світу; «обстановка» показує наявність зовнішніх причин, але в той же час і на відносну стійкість сучасного стану [12]. Таким чином, з позиції економічної географії, Н.Т. Агафонов розглядає переважно зв'язки демографічних процесів із територіально-виробничою системою, обґрунтовує концепцію регіональної економіко-демографічної обстановки, що «розуміється як динамічна сукупність (система) відносин між демографічними і всіма іншими компонентами виробництва» [1, с. 27]. У такому розумінні регіональна економіко-демографічна обстановка — територіальна система, один з об'єктів соціально-економічної географії. Поняття економіко-демографічної обстановки широко використовувалось в економічній географії з позиції виробничого детермінізму.

В той же час, в науковий обіг входить запропоноване С. І. Пирожковим поняття «демографічний розвиток» – комплексне поняття, яке включає в себе взаємодію багатьох демографічних змінних (народжуваність, смертність, шлюбність, міграцію тощо), послідовне дослідження яких являє собою самостійну наукову задачу [8].

З подальшим розвитком науки та інтеграцією її окремих складових, все більше уваги приділяється демографічній складовій в предметі соціально-економічної географії та географії населення. С. А. Ковальов оперує поняттям «демографічна ситуація» (демографічна обстановка або положення), яке пропонує розуміти як співвідношення величин народжуваності, смертності, міграційної рухливості і тенденцій,

що склалися в даній територіальній групі населення, їх зміни, що створюють певну статевовікову структуру населення, певну динаміку чисельності і умови його подальшого відтворення [6]. В той же час, С. А. Ковалев підкреслює, що оскільки на демографічну ситуацію спричиняють вплив темпи та пропорції економічного розвитку, особливості менталітету та демографічної поведінки, ступінь сприятливості природних умов (тобто весь комплекс природних, економічних, соціально-демографічних умов), то дослідження демографічної ситуації виходить за рамки демографії та здебільшого відповідає предмету дослідження географії, і пропонує вести мову про демогеографічну ситуацію [6], підкреслюючи її схильність до подальших змін і можливість регулювання за рахунок «ослаблення несприятливих і стимулювання позитивних процесів», які досягаються за рахунок політики, що проводиться державою.

В суспільному науковому значенні, Б. С. Хорєв визначає демографічну ситуацію як конкретний у певних історико-географічних умовах стан населення, який обумовлюється соціально-економічними факторами певного місця і часу [15].

З широким застосуванням системного підходу в багатьох галузях науки та в економічній географії зокрема, в науковий обіг географії населення входить поняття «геодемографічної системи», яка визначається як виділена на основі теоретичного аналізу модель зв'язків демографічних процесів із соціально-економічними чинниками, що відображає структуру і динаміку зв'язків, розроблена для певного територіального рівня [12]. З подальшим розвитком науки і вдосконаленням понятійного апарату економічної географії та географії населення зокрема, в широкий науковий вжиток входять поняття «геодемографічної ситуації», яку трактують як наповнений конкретним змістом стан геодемографічної системи на даний момент часу, який визначається сукупністю зовнішніх соціально-економічних чинників; «геодемографічної обстановки» як послідовності змін геодемографічних ситуацій, притаманних конкретній території, що розвиваються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх, іманентних їй як системі, соціально-економічних чинників [12]. На відміну від регіональної демографічної ситуації, яка відображає сукупність зв'язків між собою демографічних процесів та структур, геодемографічна обстановка характеризує систему відносин із соціально-економічними факторами; головними поняттями демографічної ситуації є природне та міграційне відтворення населення, його статевовікова структура; геодемографічної – трудові

ресурси, соціально-демографічні структури, людність поселень, стан здоров'я населення тощо [11]. Таким чином, під геодемографічною обстановкою як об'єктом геодемографії здебільшого розуміють територіальну систему, утворену взаємодією демографічних та інших соціально-економічних процесів [5].

Вивченню населення та його демографічної складової свої роботи присвячував відомий економіко-географ О. У. Хомра, який розширив методологічний та понятійний апарат суспільно-географічного дослідження населення. Він зазначав, що процес демографічного відтворення протікає в просторі та часі, ця єдність просторово-часових форм демографічного відтворення припускає дослідження кожної з них як відносно самостійного об'єкта; територіальність демографічного відтворення відображає нерозривність просторово-часової організації із внутрішнім законом розвитку населення [14, с. 5]. Тобто, О. У. Хомра наголошував на територіальному аспекті економіко-географічного дослідження населення, адже саме в територіальній сукупності людей віддзеркалюється комплекс демовідтворювальних процесів, тому проблеми розвитку населення можна вирішити тільки на рівні певних територіальних сукупностей населення. Характеристику умов відтворення населення і процес демовідтворення на певній території характеризує така категорія як демографічна обстановка, яка, на думку О. У. Хомри, є синонімом демографічної ситуації і є результатом історично складеної, відносно стійкої взаємодії компонентів демографічного відтворення, яке пов'язане з певною ділянкою території, на якому протікає життєдіяльність індивідів [14, с. 20]. Хомра О. У. зазначав, що демографічна обстановка або ситуація не відображає демографічний процес та кількісну і якісну зміну населення, тому дослідження може бути неповним. До того ж, О. У. Хомра не погоджувався із поняттям економіко-демографічна ситуація, зазначаючи, що це обмежує коло дослідження, нівелює вплив на розвиток демографічної складової населення всієї сукупності чинників. Тому, О. У. Хомра вважав, що характеристика демографічної обстановки має бути в рамках системи «природа-економіка-соціальне життя», до якої включено матеріальні компоненти, носії трудових функцій, взаємні зв'язки тощо [14, с. 41].

В економіко-географічних та регіональних дослідженнях широко використовується поняття «демографічної ситуації», яка складається із природного і міграційного руху і залежить від впливу таких факторів і чинників, як природні умови регіону, особливості базового

геофонду населення, особливості правових, моральних та релігійних норм, адміністративно-регулятивних актів, екологічних умов проживання тощо [10].

Поняття «геодемографічної обстановки» широко використовують представники сучасної Південноукраїнської наукової школи, такі як О. Г. Топчієв, В. Г. Фоменко, В. В. Яворська. Так, В. В. Яворська відзначає, що геодемографічна обстановка характеризує демографічні явища в статистичній, приставка «гео» підкреслює як територіальність (географічність) демографічних явищ і процесів, так і необхідність їх вивчення комплексно, в тісному зв'язку зі всіма компонентами соціально-демографічних, економіко-демографічних, еколого-демографічних, розселенсько-демографічних і інших складових, які функціонують на певній території [16, с. 23]. Таким чином, в дослідженнях географії населення, широко використовують поняття геодемографічної ситуації як результат взаємодії демографічних і соціально-економічних процесів певного територіально-ієрархічного рівня, що відбувається в даний відрізок часу, під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів; послідовну зміну геодемографічних ситуацій називають геодемографічною обстановкою [13]. Із подальшим розвитком суспільної географії, розширенням предмету її дослідження, термін геодемографічна ситуація розуміють як демографічну ситуацію певного регіону [11]. Проте поняття геодемографічної ситуації або обстановки може використовуватися як об'єкт дослідження, в рамках дослідження соціогесистеми недоцільно використання приставки «гео», тому що перша свідчить про певну територіальну прив'язку, в той час коли дослідження безпосередньо соціогесистеми вже має в собі конкретизацію географічних елементів, їх зв'язків та відношень.

Таким чином, в сучасних демографічних, економічних, соціальних дослідженнях прийнято використовувати поняття демографічної ситуації або обстановки, що включає в себе співвідношення демографічних процесів, складу і розміщення населення на певній території в певний період часу, тобто демографічна ситуація є конкретним проявом об'єктивних соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства, що визначають загальні тенденції розвитку населення [4]. В наукових демографічних дослідженнях

І. М. Прибиткової, Ю. І. Муромцевої, С. Г. Стеценко та інших, демографічна ситуація та демографічна обстановка використовуються як синоніми, і розуміються як стан демографічних процесів, склад й розміщення населення на певний час; через послі-

довність демографічних ситуацій виявляють себе головні закономірності відтворення населення і його розселення [9, с. 29].

Окрім понять «демографічної ситуації» та «демографічної обстановки» у дослідженнях населення широко використовуються поняття «демографічний процес», який розуміють як часовий розвиток населення на певній території, його кількісні і якісні зміни, загальний напрямки і характер таких змін. У суспільно-географічних дослідженнях поширення набуло поняття «геодемографічний процес» [11], який у широкому розумінні охоплює й зміни у просторовому розподілі населення, тенденції розвитку його розселення. Геодемографічний процес як демографічну категорію розуміють не як традиційне співвідношення показників природного та механічного руху населення на різні дати і відрізки часу, не просто як послідовну зміну демографічних подій протягом певного часу, а як єдиний цілісний, безперервний процес, що визначає узагальнену траєкторію розвитку населення, соціально-демографічних факторів і чинників, які формують напрями й типи відтворення населення [16]. Демографічний процес, за умови, що є можливість управляти цим процесом, можна розглядати як інструмент, як засіб, що творить населення, змінює його; саме від дії цього інструменту залежить, яким населення буде в майбутньому, якими характеристиками воно буде володіти [7].

Розвиток народонаселення в цілому розуміють як закономірний процес кількісних та якісних змін в народонаселенні, ускладнення системи його зв'язків і відносин, які притаманні певному етапу суспільно-історичного розвитку при переході із одного якісного стану до іншого; розвиток народонаселення – важлива складова соціально-економічного розвитку, яка корелюється з ним через відтворення населення. Методологічне значення поняття полягає в тому, що воно є своєрідною теоретичною ланкою, що пов'язує загальні закони і закономірності

розвитку суспільства із закономірностями відтворення населення. В рамках тієї або іншої формації діють специфічні закономірності розвитку народонаселення, які обумовлені конкретно-історичними особливостями даного суспільства [4]. Проте, таке широке трактування поняття має місце в дослідженні народонаселення світу різних епох за значний історичний період, але із регіоналізацією науки для прикладних досліджень доцільно користуватися терміном демографічний розвиток, який можна визначити як закономірний процес кількісних та якісних змін у відтворенні населення під дією соціально-економічних чинників.

На наш погляд, дослідження функціонуючих зв'язків і закономірностей демографічних процесів важливо для аналізу існуючої соціально-демографічної ситуації, виявленні її причин з метою прогнозування подальшого розвитку. Тому, для суспільно-географічного дослідження доцільно використовувати термін демографічний розвиток, який ми розуміємо як закономірний процес кількісних і якісних змін в часі і просторі демографічної складової соціогеосистеми [2, 4, 7]. Демографічна складова являє собою безпосередньо демографічні характеристики населення – його природне і міграційне відтворення, статеві-вікову структуру.

Висновок. Сучасні суспільно-географічні дослідження потребують уточнення та розширення поняттєво-термінологічного апарату, застосування нових методів і методик дослідження відповідно до нового соціального запиту; враховуючи необхідність вивчення діалектичних особливостей соціогеосистем, потребує зміщення акценту уваги, зокрема на просторово-часових аспектах її функціонування і розвитку. Таким чином, уточнення поняття «демографічний розвиток» є необхідною складовою методологічних передумов дослідження складової регіональної соціогеосистеми, вивчення яких потребує подальших детальних досліджень.

Список використаних джерел

1. Агафонов Н. Т. Региональная экономико-демографическая обстановка (основные положения концепции). – В кн.: Социальная география Калининградской области. Калининград, 1982.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: «Мысль», 1983. – 290 с.
3. Система знаний о народонаселении: Учебное пособие для экон. Спец. Вузов / Д.И. Валентей, Н.В. Зверева, В.М. Медков и др.; Под ред. Д.И. Валентея. – М.: Высш.шк., 1991. – 255 с.
4. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д. И. Валентея. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 607 с.
5. Демография: современное состояние и перспективы развития: Учебное пособие / Н. В. Зверева, А. Я. Кваша, В. И. Козлов и др.; Под ред. Д. И. Валентея. – М.: Высш.шк., 1997. – 271 с.
6. Ковалев С. А., Ковалевская Н. Я. География СССР. – М.: Издательство МГУ, 1980 г., 287 с.
7. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) [монография] / Л. Н. Немец. – Х.: «Факт», 2003. – 383 с.

8. Пирожков С. И. Демографические процессы и возрастная структура населения / Пирожков С. И. - М.: ГОССТАТИЗДАТ ЦСУ СССР, 1976. - 136 с.
9. Прибиткова И. М. Основы демографии. - К.: АртЕК, 1995. - 254 с.
10. Клиновий Д. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: навчальний посібник для вузів / Клиновий Д. В., Пєпа Т. В., Чернюк Л. Г. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 726 с.
11. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. - Одеса: Астропринт, 2005. - 632 с.
12. Федоров Г. М. Геодемографическая обстановка: теоретические и методические основы / Под ред. Н. Т. Агафонова. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. - 1984. - 112 с.
13. Фоменко В. Г. Геодемографічна ситуація і системи розселення Придністровського регіону Республіки Молдова: автореф. дис. канд. наук: 11.00.02 - 2000. - Одеса. - 20 с.
14. Хомра А. У. Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект) / АН УССР. Ин-т экономики; отв. Ред.. В. С. Стешенко. - Киев: Наук. Думка, 1990. - 176 с.
15. Хорев Б. С. Проблемы городов. - М.: Мысль, 1975. - 428 с.
16. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія. - Одеса: Астропринт, 2007. - 208 с.

© Серіда К., 2010

УДК 911.3:314.7 (477.82)

Сергій Пугач

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2000–2008 РР.

Проаналізовано основні показники міжрегіональної міграції населення Волинської області протягом 2000–2008 рр. Охарактеризовано територіальні закономірності перебігу міжрегіональних міграцій всередині області в розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування. Виявлено математичні залежності між сальдо міграції, відстанню між регіонами та чисельністю населення. Досліджено міграційні зв'язки Волинської області з іншими регіонами України. Встановлено, що чисельність мігрантів прямо пропорційна чисельності населення регіону та обернено пропорційна відстані між регіонами.

Ключові слова: валова міграція, сальдо міграції, прибуття, вибуття, міжрегіональна міграція, міграційний обмін.

Сергей Пугач. МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ В 2000–2008 ГГ.

Проанализированы основные показатели межрегиональной миграции населения Волинской области на протяжении 2000–2008 гг. Охарактеризованы территориальные закономерности межрегиональных миграций внутри области в разрезе административных районов и городов областного подчинения. Обнаружены математические зависимости между сальдо миграции, расстоянием между регионами и численностью населения. Исследованы миграционные связи Волинской области с другими регионами Украины. Установлено, что численность мигрантов прямо пропорциональна численности населения региона и обратно пропорциональна расстоянию между регионами.

Ключевые слова: валовая миграция, сальдо миграции, прибытие, выбытие, межрегиональная миграция, миграционный обмен.

Sergiy Puhach. THE INTER-REGIONAL POPULATION MIGRATIONS OF THE VOLYN REGION IN 2000–2008.

The basic indicators of inter-regional population migrations of the Volyn region in 2000–2008 are analysed. The territorial regularities of inter-regional migrations in the section of administrative districts and cities of regional submission are characterised. Mathematical dependences between net migration, distance between regions and population are found out. The migratory communications of the Volyn region with other regions of Ukraine are investigated. It is established that number of migrants is directly proportional to population of region and inversely proportional to distance between regions.

Keywords: gross migration, net migration, arrival, departure, inter-regional migration, a migratory exchange.

Актуальність проблеми. Міжрегіональні міграції населення займають вагоме місце у процесі перерозподілу населення та трудових ресурсів у межах країни. Вони є своєрідним індикатором соціально-економічного розвитку області та показують привабливість чи непривабливість регіону всередині держави. Волинська область, через низькі показники соціально-економічного розвитку та порівняно високі показники народжуваності, володіє надлишком трудових ресурсів та виступає донором населення для інших регіонів України. Тому дослідження міжрегіональних міграцій населення

Волинської області вважається актуальним і таким що потребує подальшого розвитку.

Стан проблеми. Аналіз міжрегіональних міграцій населення України (та Волинської області) зроблено в ряді наукових праць В.О. Джамана, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, Т.В. Петрової, О.В. Позняка, М.Д. Романюка та ін. Дослідження населення Волинської області виконували Н.І. Прищук [3] та А.М. Слащук [1], в яких містяться матеріали з питань міжрегіональних міграцій, проте окремих праць із проблем міжрегіональних міграцій населення області ще не було.

Мета роботи – на основі систематичного науково-методологічного підходу виявити характерні і специфічні риси міжрегіональних міграційних процесів на території Волинської області. Основним **завданням** дослідження є характеристика та аналіз основних показників міжрегіональної міграції у Волинській області та її районах за період із 2000 до 2009 р.

Результати дослідження та їх обговорення. Джерельною базою для написання роботи є річні звіти по механічному руху населення Головного управління статистики у Волинській області за 2000–2008 рр., а також дані Державного комітету статистики України [2].

На міжрегіональні міграції населення припадає 26,4 % загального міграційного потоку області (рис. 1). Коефіцієнт валової міжрегіональної міграції населення Волинської області становив 9,5 ‰ у середньому протягом 2000–2008 рр., що є дещо нижчим загальнодержавного показника (11,8 ‰ за аналогічний період). Область характеризується загальним негативним сальдо міжрегіональних міграцій. За 2000–2008 рр. в область загалом прибуло 43,2 тис. осіб, вибуло – 47,0 тис. осіб. Сумарне сальдо міграції становить -3753 осіб, у відносних показниках – -0,4 ‰.

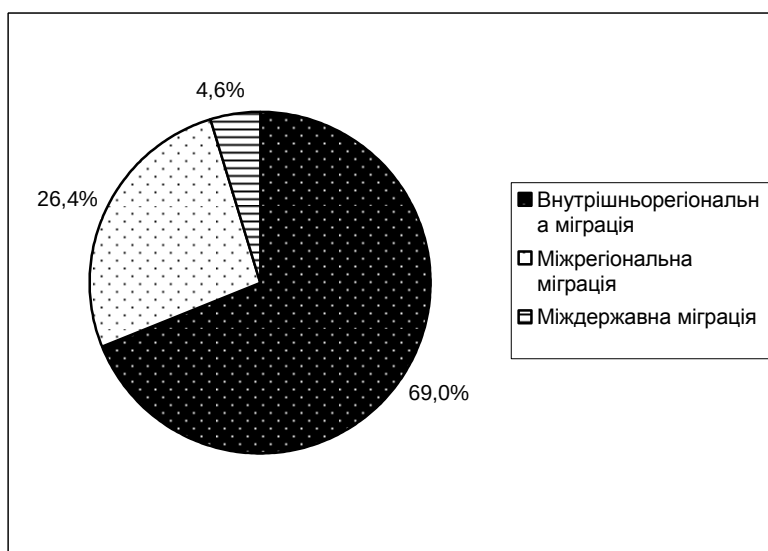

Рис. 1. Структура загального міграційного потоку населення Волинської області протягом 2000–2008 рр. (сумарні показники валової міграції)

У структурі міжрегіонального міграційного потоку домінує міське населення. На міста та селища міського типу припадає 64,4 % обсягу міжрегіональної міграції, що вказує на значно вищу міграційну рухомість міських жителів порівняно із сільськими. Упродовж 2000–2008 рр. міське населення Волинської області в результаті міжрегіональних міграцій втратило більш як 2 тис. осіб, сільська місцевість – 1,5 тис.

За обсягом валової міграції виділяються м. Луцьк (25,6 % сумарного об'єму міграцій протягом 2000–2008 рр.), міста обласного підпорядкування Ковель (8,5 %), Нововолинськ (7,0 %), Володимир-Волинський (6,8 %) (рис. 2).

Разом на міста обласного підпорядкування припадає майже половина міжрегіонального міграційного потоку (48,0 %). Відносно низька частка характерна для Луцького району (3,7 %) порівняно із внутрішньорегіональними міграціями та підвищений відсоток прилеглих до зовнішніх адміністративних меж області Маневи-

цького (6,8 %), Ківерцівського (5,9 %), Горохівського (5,0 %) районів. Відбувається інтенсивний міграційний обмін населенням Маневицького та Ківерцівського районів із Рівненською областю, а Горохівського – з Львівською областю.

Позитивне сальдо міжрегіональної міграції мають лише три райони: Луцький (+1,1 ‰), Ківерцівський (+0,5 ‰), Горохівський (+0,4 ‰). У географічному плані – це південно-східна прилегла до Рівненської та Львівської областей частина території області. Притік населення пояснюється вищим рівнем соціально-економічного розвитку цих територій порівняно з сусідніми районами Рівненської та Львівської областей.

Найбільше втрачають населення в результаті міжрегіонального міграційного обміну Любешівський, Маневицький, Любомльський, Старовиживський райони (від -1,9 ‰ до -1,0 ‰ у середньому за рік протягом 2000–2008 рр.). Відтік населення до сусідньої Рівненської області з

Любешівського та Маневицького районів зумовлений низьким рівнем їхнього соціально-економічного розвитку порівняно із сусідніми районами Рівненщини. Не останню роль у цьо-

му відіграє наявність поблизу кордону з Волинською областю потужного промислового центру м. Кузнецовська, де працює Рівненська АЕС.

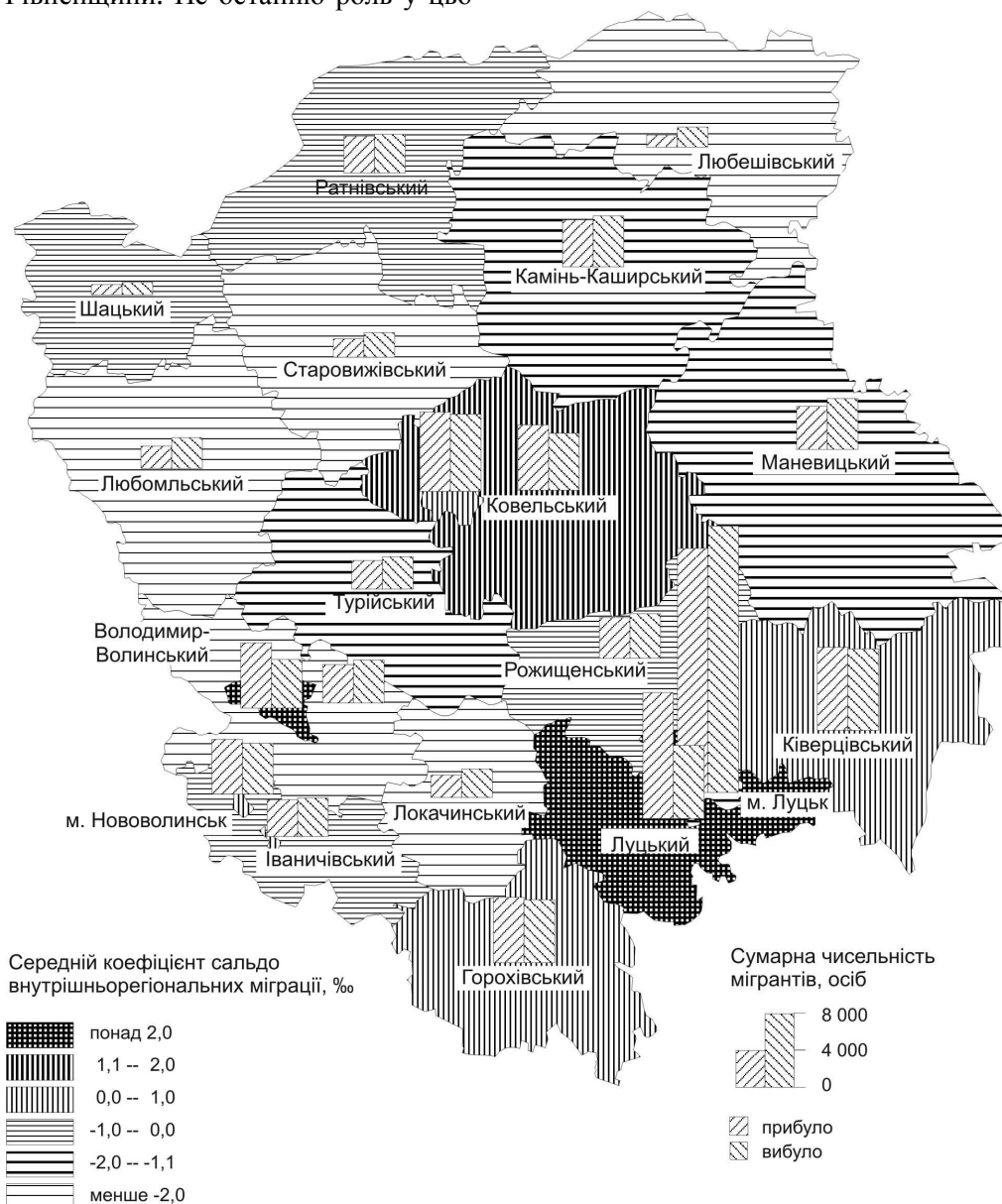

Рис. 2. Міжрегіональні міграції населення Волинської області у 2000–2008 рр.

Для решти адміністративно-територіальних одиниць області характерне від'ємне сальдо міжрегіональної міграції у межах від 0 до -1 ‰ (табл. 1).

Розглянемо географію міжрегіональних міграцій населення Волинської області у розрізі регіонів України (рис. 3). Простежується певна просторова закономірність: чисельність мігрантів між Волинською областю та іншими регіонами України прямо пропорційна чисельності населення регіону та обернено пропорційна відстані між ними. Це є класичним проявом гравітаційної теорії у географії населення.

Для дослідження тісноти міграційних зв'язків між Волинською областю та іншими

регіонами України враховувався обсяг валової міграції за 2000–2008 рр. та відстань від м. Луцька до обласних центрів інших областей (у випадку Київської області бралася відстань до м. Києва) та чисельність населення регіонів України (середньорічна чисельність населення за 2000–2008 р.). Розрахований коефіцієнт парної кореляції $r = -0,52$ вказує на суттєвий обернений зв'язок між обсягами міграції та відстанню між регіонами. Загальна чисельність мігрантів та населення регіонів корелюють між собою слабо ($r = 0,14$). Проте коефіцієнт множинної кореляції між обсягами валової міграції та відстанню і населенням дорівнює 0,60, що вказує на середній зв'язок між явищами.

Таблиця 1

Міжрегіональні міграції населення Волинської області у 2000–2008 рр.*

Адміністративно-територіальна одиниця	Сумарні значення, осіб			Середньорічні значення, ‰		
	прибуло	вибуло	сальдо	прибуло	вибуло	сальдо
м. Луцьк	11 302	11 811	-509	6,1	6,3	-0,3
м. Володимир-Волинський	2 923	3 221	-298	8,5	9,4	-0,9
м. Ковель	3 763	3 912	-149	6,2	6,5	-0,3
Нововолинськ (міськрада)	2 984	3 335	-351	5,7	6,4	-0,7
Володимир-Волинський район	809	819	-10	3,3	3,3	0,0
Горохівський район	2 335	2 142	193	4,6	4,2	0,4
Іваничівський район	1 291	1 363	-72	4,1	4,3	-0,2
Камінь-Каширський район	2 044	2 334	-290	3,7	4,2	-0,5
Ківерцівський район	2 808	2 538	270	4,7	4,3	0,5
Ковельський район	1 489	1 580	-91	3,9	4,2	-0,2
Локачинський район	541	585	-44	2,4	2,6	-0,2
Луцький район	1 955	1 373	582	3,8	2,7	1,1
Любешівський район	1 039	1 647	-608	3,2	5,0	-1,9
Любомльський район	951	1 435	-484	2,5	3,8	-1,3
Маневицький район	2 686	3 411	-725	5,3	6,7	-1,4
Ратнівський район	1 398	1 642	-244	3,0	3,5	-0,5
Рожищенський район	903	1 203	-300	2,3	3,1	-0,8
Старовижівський район	699	1 003	-304	2,4	3,4	-1,0
Турійський район	892	1 067	-175	3,5	4,2	-0,7
Шацький район	404	548	-144	2,5	3,4	-0,9
Всього по області	43 216	46 969	-3 753	4,6	5,0	-0,4

*Складено за матеріалами Волинського обласного управління статистики

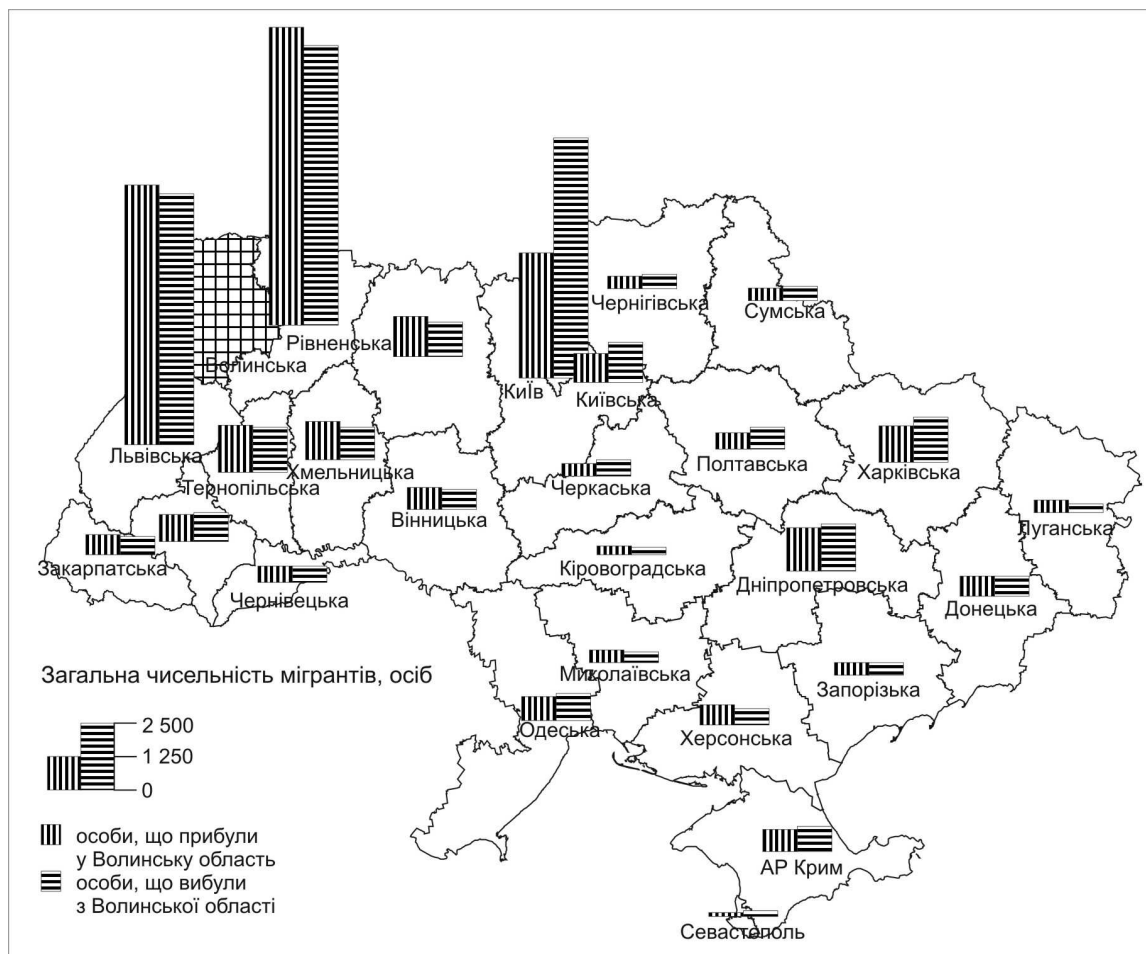

Рис. 3. Обсяги міжрегіональних міграційних потоків населення Волинської області у 2000–2008 рр.

Залежність між загальним обсягом міграції населення Волинської області та вказаними вище показниками описується рівнянням регресії:

$$y = 5942,15 - 9,24x_1 + 0,0019x_2,$$

де y – обсяги міграції між Волинською областю та і-ю областю України; x_1 – відстань між Луцьком та обласним центром і-ї області; x_2 – чисельність населення і-ї області.

Найтісніші міграційні зв'язки у Волинській області історично склалися із сусідами І-го порядку – Рівненською та Львівською областями. На Рівненську область припадає 23,2 %, а на Львівську – 20,5 % сумарного обсягу міжрегіонального міграційного потоку Волинської області протягом 2000–2008 рр. Звертає увагу позитивне сальдо, що вказує на те, що область є реципієнтом для мігрантів із Західного регіону України. Іншим значним міграційним партнером є м. Київ (14,7 % обсягу міжрегіональної міграції).

Практично з усіма областями показники прибуття-вибуття населення співставні. Виняток становить лише м. Київ, у якому кількість прибулих із Волинської області майже у 2 рази більше за кількість вибулих у Волинську область. Пояснення цьому криється у винятковій привабливості столиці порівняно з іншими регіонами (високий рівень життя, найвищий в Україні рівень заробітної плати, можливість самореалізації і т. п.).

Різко падає інтенсивність міграцій із збільшенням відстані. Так, із сусідами II-го порядку (Житомирська, Тернопільська, Хмельницька області) обсяги валової міграції у 6–7 разів менші ніж із сусідами І-го порядку. Закарпатська та Івано-Франківська області, які також є сусідами II-го порядку, мають значно слабші міграційні зв'язки через дальшу відстань, низький рівень соціально-економічного розвитку, більші соціально-культурні відмінності, наявність орографічних перешкод.

Тісні міграційні зв'язки у Волині історично склалися з такими густозаселеними областями, як Дніпропетровська (3,6 % сумарного обсягу міжрегіональної міграції протягом 2000–2008 рр.), Харківська (3,3 %) та приморськими рекреаційними регіонами: Одеська область (2,0 %), АР Крим (1,9 %).

При загальному негативному міжрегіональному сальдо міграції, Волинська область має позитивний баланс із найближчими сусідами, більшістю областей Західної України (за винятком Івано-Франківської та Чернівецької областей), що вказує на її міграційну привабливість у регіоні.

З переважною більшістю більш розвинених областей східної та південної частини України Волинська область має негативне сальдо. Виняток становить Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська та Херсонська області, для яких виїзд у Волинську область трішки переважає в'їзд населення із Волинської області.

Висновки. В результаті проведено аналізу встановлено:

1) міжрегіональні міграційні потоки населення займають друге місце за обсягами, після внутрішньорегіональних;

2) для області характерне незначне від'ємне міграційне сальдо (–0,4 ‰), яке проте є одним із найвищих у Західному регіоні, що свідчить про деяку міграційну привабливість області;

3) у структурі міжрегіонального міграційного потоку домінує міське населення 64,4 %;

4) за обсягами міграції вирізняються міста обласного підпорядкування та прилеглі до зовнішніх адміністративних меж області райони;

5) позитивне сальдо міжрегіональних міграцій характерне для південних районів області, а найнижчі показники спостерігаються у північних районах Волині;

6) чисельність мігрантів між Волинською областю та іншими регіонами України прямо пропорційна чисельності населення регіону та обернено пропорційна відстані між ними. Важливу роль у формуванні сальдо міжрегіональної міграції відіграє рівень соціально-економічного розвитку міграційного партнера;

7) найтісніші міжрегіональні міграційні Волинська область має із сусідами І-го порядку – Рівненською та Львівською областями та столицею України м. Київ.

Питання міжрегіонального обміну населення є недостатньо вивченими та потребують подальших детальних теоретичних та прикладних досліджень взагалі та Волинської області зокрема.

Список використаних джерел:

1. *Єврорегіон Буг : Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка.* – Луцьк : РВВ ВДУ, 1997. – 448 с.
2. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Прицюк Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя : монографія / Н. Прицюк.* – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 152 с.

РОЗВИТОК ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття розглядає дитячо-юнацький туризм як складову частину туристично-рекреаційного комплексу Харківської області. Основну увагу приділено організаційним формам та напрямам туристично-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю Харківщини. Проаналізовано діяльність Харківської обласної станції юних туристів як організаційно-методичного центру туристично-краєзнавчої діяльності зі школярами.

Ключові слова: дитячо-юнацький туризм, туристично-краєзнавча діяльність, система позашкільних закладів.

Ірина Скриль. РАЗВИТИЕ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО ТУРИЗМА В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья рассматривает детско-юношеский туризм как составляющую туристско-рекреационного комплекса Харьковской области. Основное внимание уделено организационным формам и направлениям туристско-краеведческой работы с учащейся молодежью Харьковской области. Проанализировано деятельность Харьковской областной станции юных туристов как организационно-методического центра туристско-краеведческой деятельности со школьниками.

Ключевые слова: детско-юношеский туризм, туристско-краеведческая деятельность, система внешкольных заведений.

Iryna Skryl. DEVELOPMENT OF CHILD-YOUTH TOURISM IN KHARKOV REGION. Article examines child-youthful tourism as a component of a tourism-recreational complex of the Kharkov area. The basic attention is given to organizational forms and directions of tourism-study of local lore work with learning youth of the Kharkov area. Analysed activity of the Kharkov regional station of young tourists as organizational-methodical center of tourism-study of local lore activity with schoolchildren.

Keywords: child-recreational tourism, tourism-study of local lore activity, system of out-of-school institutions.

Актуальність теми дослідження. Дитячо-юнацький туризм є складовою частиною туристично-рекреаційного комплексу України. Він орієнтований на важливу соціальну категорію населення – учнівську молодь. Тому розвиток дитячо-юнацького туризму повинен стати пріоритетним для нашої держави, адже підрастаюче покоління – це її майбутнє. Значна увага проблемам дитячо-юнацького туризму приділяється як на державному, так і на регіональному рівнях. Про необхідність розвитку дитячо-юнацького туризму наголошується в Законі України «Про туризм», Указі Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», комплексній Програмі розвитку гуманітарної сфери в Харківській області на 2009-2013 роки. У зв'язку з цим набули актуальності аналіз структури та територіальної організації дитячо-юнацького туризму в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з питань дитячо-юнацького туризму в Україні свідчить про зацікавленість науковців до проблем дитячо-юнацького туризму. З позиції педагогічної науки ці проблеми досліджували М. Костриця, В. Редіна, О. Останець-Свешніков, Ю. Костянтинов. З позиції соціально-економічної географії детальне дослідження системи дитячо-юнацького туризму в Україні зроблено О. Колотухою.

Метою роботи є аналіз розвитку дитячо-юнацького туризму в Харківській області та узагальнення досвіду роботи Харківської обл-СЮТур.

Виклад основного матеріалу. Дитячо-юнацький туризм організаційно підпорядкований Міністерству освіти і науки України, на обласному рівні – Головному управлінню освіти

і науки Харківської обласної державної адміністрації. Функціонально-організаційна система туристично-краєзнавчої роботи охоплює загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні, спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси, школи-інтернати) та позашкільні навчальні заклади, серед яких є комплексні (палади дитячої та юнацької творчості, центри позашкільної освіти, будинки школяра) і профільні (станції юних натуралістів, станції юних техніків, станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, клуб юних моряків) (рис. 3.2.1). Всі ці заклади в той чи інший мірі залучають дітей до туристично-краєзнавчої роботи, але основу такої діяльності становлять профільні туристично-краєзнавчі заклади – станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, які використовують найрізноманітніші форми залучення дітей до туризму та краєзнавства.

У практиці туристично-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю накопичено чимало різноманітних організаційних форм. В залежності від кількості залучених до участі школярів вони можуть бути масовими або гуртковими, активними чи очно-заочними (рис. 3.2.2). Спільними для всіх форм туристично-краєзнавчої роботи є спрямування на поглиблене вивчення навколишнього світу, рідного краю, вони доступні для школярів, дають змогу отримати навички пошуково-дослідницької діяльності.

В Харківській області дитячо-юнацький туризм і краєзнавство мають стабільний розвиток. Для цього є всі передумови: наявний туристично-рекреаційний потенціал, система позашкільних закладів. Центром організаційно-методичної, масової туристично-краєзнавчої

роботи з учнівською молоддю є Харківська обласна станція юних туристів. Згідно з наказом № 166 Міністерства освіти від 30.08.1991 року Харківська облСЮТур є найбільшою серед позашкільних закладів такого типу. Пріоритетними напрямками діяльності облСЮТур є розвиток видів туризму, удосконалення форм краєзнавчої роботи, оздоровлення дітей, екскурсійна діяльність, робота з обдарованими дітьми, підготовка туристичних кадрів для роботи з учнівською молоддю, профорієнтаційна діяльність. Харківська облСЮТур співпрацює з загальноосвітніми та позашкільними навчальними закладами області.

В Харківській області до мережі спеціалізованих туристично-краєзнавчих закладів крім обласної станції юних туристів входять Чугуївський міський центр туризму і краєзнавства, Чугуївський районний центр туризму, краєзнавства і екскурсій, Валківський районний центр туризму, краєзнавства, екскурсій та оздоровлення учнівської молоді. Крім того, дитячо-юнацький туризм є складовою частиною системи комплексних позашкільних закладів – палаців, центрів, будинків дитячої та юнацької творчості. Для залучення школярів до туристично-краєзнавчої діяльності використовуються різноманітні організаційні форми – гурткова робота, походи, експедиції, масові туристично-краєзнавчі заходи тощо.

За даними Головного управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації за 2008 рік в області нараховується 240524 учні. Гуртки туристично-краєзнавчого профілю діють в усіх районах міста Харкова, області та містах обласного підпорядкування. Охоплення школярів гуртковою роботою у районах наведено у таблиці 3.2.1. Аналізуючи дані, можна зробити деякі висновки. По-перше, в гуртках туристично-краєзнавчого профілю не може займатися «вся школа», з 1-го по 11-й класи, як правило, це учні 6-11 класів. Далеко не всі учні готові і хочуть «бути туристами», долати труднощі в походах, експедиціях. Середній показник охоплення учнів гуртковою роботою становить 8 % по області, 3,8 % - по місту Харкову. По-друге, є райони де цей показник перевищує 20 % - Печенізький (65 %), Золочівський (22,8 %), Чугуївський (22,5 %). У семи районах цей показник перевищує 10 %: Богодухівський, Валківський, Зачепилівський, Ізюмський, Коломацький, Лозівський, Сахновщинський. В одинадцяти районах більше 5 % учнів займаються в гуртках туристично-краєзнавчого профілю.

Харківська обласна станція юних туристів як центр навчально-виховної, методичної. Масової роботи з туризму та краєзнавства серед

учнівської молоді спрямовує свою діяльність за такими напрямками:

- організація навчально-виховного процесу в об'єднаннях учнівської молоді туристично-краєзнавчого профілю;
- масова туристично-краєзнавча робота;
- організація науково-дослідницької діяльності з обдарованою молоддю;
- оздоровлення дітей та організація змістовного дозвілля засобами туризму і краєзнавства;
- методичне забезпечення туристично-краєзнавчої роботи в Харківській області;
- підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів для туристично-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері дитячо-юнацького туризму.

У 2009 році на Харківській обласній станції юних туристів працювало 90 туристично-краєзнавчих гуртків 16 найменувань в яких навчалось близько 1500 учнів. Одне з пріоритетних завдань облСЮТур – це залучення якомога більшої кількості дітей до занять туризмом, організація туристичних змагань, походів, подорожей. Щорічно проводяться обласна туристична спартакіада школярів, в програму якої входять змагання з техніки лижного, велосипедного, гірського, водного, пішохідного туризму, топографії, спортивного орієнтування та конкурс туристичних подорожей. При відділі туризму та спортивного орієнтування працює обласна маршрутно-кваліфікаційна комісія управління освіти, яка здійснює випуск туристичних груп закладів освіти області у категорійні та ступеневі походи. У 2009 році в Харківській області за даними МКК було проведено 127 ступеневих, категорійних походів зі школярами, в яких брали участь 1734 учасників, з них 115 пішохідних (1609 учасників), 2 гірських, 8 водних, 1 лижний, 1 велосипедний. В обласних змаганнях з різних видів туризму, зльотах юних туристів-краєзнавців брали участь 5489 учасників. В дитячих туристичних таборах і базах оздоровлено 4611 учнів. Враховуючи, що в поході, в туристичному таборі беруть участь учні-старшокласники, то такими активними формами туристично-краєзнавчої роботи охоплено 15 % учнівської молоді Харківщини.

З метою підготовки туристичних кадрів проводяться семінари, навчально-тренувальні походи, туристичні змагання, організовано роботу обласної школи інструкторів шкільного туризму. Співробітники Харківської облСЮТур постійно надають практичну допомогу районам області у проведенні районних змагань школярів з туризму, організації гурткової роботи в закла-

дах освіти області. Команди юних туристів облСЮТур беруть активну участь у туристичних змаганнях «Кубок Хортиці» (м. Запоріжжя), «Кубок Донбасу» (м. Донецьк), «Кам'янецькі скелі» (м. Кам'янець-Подільський), Всеукраїнських змаганнях з техніки лижного, водного, гірського туризму, на яких стають переможцями та призерами.

Робота Харківської облСЮТур з краєзнавства проводиться згідно з програмою Всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків». Краєзнавча діяльність облСЮТур спрямована на розширення та поглиблення знань школярів з історії, археології, екології, географії, геології та народознавства, залучення до активної науково-дослідницької діяльності, сприяння розвитку творчої особистості школярів. Велика увага приділяється профорієнтації, роботі з учнівською молоддю із сільських шкіл, шкіл інтернатів. З цією метою на облСЮТур діють обласні очно-заочні школи юних істориків та географів.

На базі облСЮТур з 1976 року діє наукове товариство юних краєзнавців «Слідопит», яке стало у 1994 році базою для відкриття секцій історико-географічного напрямку Харківського територіального відділення Малої академії наук України. До складу напрямку входять секції географічного краєзнавства, історичного краєзнавства, історії України, археології, геології, етнології, права, філософії, соціології, релігієзнавства. За роки діяльності відділення більше 3000 учнів брали участь у роботі секцій, 700 з них стали переможцями обласного етапу конкурсу захисту науково-дослідницьких робіт. У 2007-2009 роках юні краєзнавці Харківського територіального відділення МАН – кращі в Україні. З метою підготовки кадрів для краєзнавчої діяльності з учнівською молоддю області Харківська облСЮТур проводить семінари для керівників шкільних музеїв, вчителів географії та керівників природничих, геологічних, фольклорно-етнографічних гуртків, готують методичні рекомендації з краєзнавства для вчителів області, надають їм практичну допомогу, узагальнюють досвід кращих організаторів краєзнавчого руху.

Важливий напрямок роботи облСЮТур – організація діяльності музеїв при навчальних закладах Харківської області яких на 1.06.2010 р. налічується 270. Традиційним стало проведення обласних масових краєзнавчих заходів: зльотів юних краєзнавців, конкурсу юних мінералогів, олімпіади юних геологів Харківщини,

історико-краєзнавчих конференцій. Юні краєзнавці Харківщини беруть активну участь у Всеукраїнських масових заходах: історико-краєзнавчій експедиції «Історія міст і сіл України», етнографічній експедиції «Україна вишивана», міжгалузевій Програмі «Пізнай свою країну». У 2007 році Харківська облСЮТур стала ініціатором та започаткувала проведення Всеукраїнської історико-краєзнавчої філософської конференції учнівської молоді «Пізнай себе, свій рід, свій нарід», в якій щорічно крім юних краєзнавців Харківщини беруть участь юні філософи з Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської, Сумської, Полтавської, Івано-Франківської областей.

Щорічно під час літніх канікул організуються профільні експедиції з юними краєзнавцями «Еколог», «Геолог», «Краєзнавець», «Гідролог», «Археолог», «Етнограф» в яких учні оволодівають навичками польових краєзнавчих досліджень, відпочивають, оздоровлюються.

Харківська обласна станція юних туристів підтримує зв'язки і плідно співпрацює з вищими навчальними закладами, технікумами, науково-дослідницькими інститутами, виробничими та громадськими організаціями, які допомагають науково-методичним забезпеченням туристично-краєзнавчої діяльності, у проведенні різноманітних масових заходів, під час роботи секцій історико-географічного напрямку МАН, в організації роботи обласних очно-заочних шкіл юних істориків та географів тощо.

Висновки. Детальний аналіз дитячо-юнацького туризму засвідчив про його стабільний розвиток в Харківській області. В усіх районах працюють гуртки туристично-краєзнавчого профілю. В трьох районах області – Чугуївському, Валківському та м. Чугуєві діють центри туризму і краєзнавства учнівської молоді. Крім того, дитячо-юнацький туризм є складовою частиною системи комплексних навчальних закладів та використовує багато різноманітних організаційних форм. Гуртковою роботою охоплено 8 % учнівської молоді Харківщини, масовою туристично-краєзнавчою – 15 %. Велика увага приділяється екскурсійній діяльності, стратегічними напрямками її розвитку є розширення контингенту екскурсантів за рахунок студентської молоді, розширення географії екскурсійних маршрутів до сусідніх регіонів, розробка та впровадження нових екскурсійних маршрутів Харківщиною.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.

2. Колотуха О. В. Географія дитячо-юнацького туризму в Україні: Навчальний посібник – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2008. – 278с.
3. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994. – 191с.
4. Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді / За ред. Ю. Т. Штангея – К.: ін-т засобів і методів навчання, 1996. – 368с.

© Скриль І., 2010

УДК 911.3

Сергій Отечко

ФОРМУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО ВУЗЛА

У статті досліджено події, що лягли в основу виникнення і розвитку Харківського залізничного вузла. Проаналізовано темпи зростання обсягів пасажироперевезень і вантажоперевезень та динаміку їх здійснення в різні періоди. Розглянуто історію формування станцій вузла та самого вокзального комплексу. Прослідковано розширення залізничних ліній та їх відгалужень. Виявлено заходи по покращенню роботи залізничного вузла.

Ключові слова: залізничний вузол, залізнична станція, залізнична гілка, вантажні перевезення, пасажирські перевезення, пропускна спроможність.

Сергей Отечко. ФОРМИРОВАНИЕ ХАРЬКОВСКОГО ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО УЗЛА. В статье исследованы события, которые являлись основой появления и развития Харьковского железнодорожного узла. Проанализированы темпы роста объема пассажиро- и товароперевозок, динамика их осуществления в разные периоды. Рассмотрена история формирования станций узла и самого вокзального комплекса. Исследован процесс расширения железнодорожных линий и их разветвлений

Ключевые слова: железнодорожный узел, железнодорожная станция, железнодорожная ветвь, грузовые перевозки, пассажирские перевозки, пропускная способность.

Sergey Otechko. THE FORMING OF THE KHARKOV RAILWAY KNOT. In the article the feature of becoming and development of the Kharkov railway knot are explored. The rates of volume growth of passenger and commodity transportations, to the loud speaker of their realization in different periods are analysed. The history of forming of the knot stations and station complex is considered. Expansion of the railway lines and their forks is explored.

Keywords: railway knot, railhead, branch line, freight transportations, passenger transportations, carrying capacity.

Актуальність. Харківський залізничний вузол один з провідних в Україні, який відомий своїм сучасним станом, а історія його виникнення і розвитку досліджена не в достатній мірі. Крім того, саме через призму минулого можна виявити особливості сучасного стану розвитку залізничного транспорту Харківщини та простежити тенденції його розвитку. Узагальнення досвіду здобутого протягом тривалого історичного періоду, досягнень та кризових явищ, дасть можливість успішно проводити роботу по модернізації залізничного вузла, уникнути прорахунків, які були допущені в минулому.

Метою статті є розгляд головних подій у формуванні Харківського залізничного вузла.

Виклад основного матеріалу. Вигідне географічне розташування міста Харкова зумовило його формування як одного з найбільших залізничних вузлів України. Саме тут перетиналися залізничні потоки з півночі і півдня, заходу і сходу. Це одна з причин того, що місто стало промисловим і культурним осередком лівобережної України.

Станція «Харків» виникла на ділянці першої залізниці, що з'єднувала Курськ та порти Азовського моря. Пізніше частина цієї дороги і стала однією з ділянок Південної залізниці. З плином часу станція розвивалася, змінювалася і перетворилася на цілий комплекс: вокзал

Харків-Пасажирський з прилеглими привокзальними районами. За цим послідувало формування Харківського залізничного вузла (станція Харків-Сортувальний, Харків-Балашовський і станція Основа).

Становлення Харківського залізничного вузла пройшло декілька етапів, що були зумовлені історичними подіями, розвитком транспортних засобів та об'єктів інфраструктури. І протягом періоду у 140 років станція не відставала від технічного прогресу, завдяки чому забезпечувала в достатній кількості потреби країни у вантажних і пасажирських перевезеннях.

Історія Харківського залізничного вузла розпочалася з відкриття Курсько-Харківсько-Азовської залізничної лінії на станції «Харків» у 1870 р. (за деякими даними у 1869 р.). А вже у 80-х роках XIX століття у Харківській губернії було декілька залізничних шляхів.

Залізничне будівництво стрімко розвивалося. Про це свідчить той факт, що з 1887 року по 1907 рік обсяги будівництва збільшилися майже на 60%. Так, наприклад, експлуатаційна довжина Харківсько-Миколаївської залізниці на цей час складала 1030 верст (1099 км). Рухомий склад нараховував: паровозів – 136, в тому числі 32 пасажирських і 164 товарних; вагонів – 4666, із них 268 пасажирських, 4374 товарних, 24 ба-

гажних. Пасажирів за 1891 р. перевезено 528455 осіб, вантажів – 141 тис. пудів (2310 т) [4].

Поступово залізничні шляхи ускладнювалися. У 1893 р. розпочалося будівництво Балашово-Харківської лінії. А вже у 1895 р. розглядалося питання по перебудові станції «Харків» у зв'язку з приєднанням до неї Харківсько-Балашовської залізниці. Створюється гілка на станцію «Нова Баварія», яка перетинала полотно Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці і слугувала для товарного обміну між Харківсько-Миколаївською і Південно-Східною залізницями. Станція «Нова Баварія», розвинута до розмірів потужної вузлової, стала кінцевим пунктом Харківсько-Миколаївської залізниці по товарному руху. У 1896 р. – була відкрита залізнична гілка – Белгород-Вовчанськ (43 версти – 45 км); в 1898 р. до Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці приєдналася вузькоколійна ділянка (30 верст – 32 км). До кінця 1900 р. Курсько-Харківсько-Севастопольська залізниця мала наступні кінцеві станції: Курськ, Обоянь, Куп'янськ, Харків, Попасна, Нікітовка, Ясинувата, Синельникове, Генічеськ, Севастополь, Феодосія, Керч. Крім того, було розпочате будівництво залізничної лінії від станції Користовка до станції П'ятихатки (67 верст – 71,5 км) (завершена в 1901 р.). У 1901 р. побудовані ділянки Куп'янськ-Сватово, Полтава-Гребінка. До 1902 р. станція «Харків» являлася кінцевою для Харківсько-Миколаївської і Південно-Східної і прохідною для Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниць [3].

Обсяги пасажирського руху зростали із року в рік. У 1900 р. при населенні в 196 тис. душ число проданих квитків складало 1134181. По мірі збільшення числа пасажирів, збільшувалась і кількість потягів. А кількість проданих квитків з 1870 р. по 1901 р. зросла від 179273 до 1134181 відповідно. Вокзал використовували для купівлі квитків місцеві та транзитні пасажирі. При цьому, загальна кількість «прибуваючих» в 6 разів перевищувала подані вище дані по продажу квитків. У 1900 році в день найбільш напруженого руху з перонів станції «Харків» відправлялось 44 і приймалось 43 пасажирських потяги, загальна кількість пасажирів яких досягала 18 тис. осіб.

З 1896 р. по 1901 р. – чергова перебудова станції «Харків». Перебудовувалась і будівля, і перон для підвищення рівня обслуговування пасажирів. Так, наприклад, було побудовано систему опалення пасажирської будівлі та вентиляцію, а у 1900 р. була встановлена динамомашинна, яка освітлювала декілька станцій на Курсько-Харківсько-Севастопольській залізниці. Решта ж станцій освітлювались керосином.

Крім того, для покращення та оптимізації транспортування вантажів з'являлися дрібніші залізничні гілки та вдосконалювалися об'єкти інфраструктури або будувалися нові. Для збільшення пропускної спроможності була створена у 1902 р. станція «Харків-Сортувальний», яка почала виконувати всі операції по прийому, сортуванню і відправленню товарних потягів і переобладнана вже існуюча «Харків» (Пасажирський-Товарний). Саме тоді, Харківський головний склад за вантажообігом був найбільший у Російській імперії (близько 11 млн. пудів – 180 тис. т) [1]. До 1902 р. в паровозо- і вагонобудівельних майстернях Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці парові двигуни були замінені електричними.

Південна залізниця утворилася від злиття 1 січня 1907 року двох залізниць: Курсько-Харківсько-Севастопольської і Харківсько-Миколаївської. Раніше вони являли собою дві залізничні магістралі: одна від Курська до Севастополя протяжністю в 936 верст (999 км) і друга протяжністю в 554 версти (591 км) від Харкова до Миколаєва [2]. На цей час Курсько-Харківсько-Севастопольська залізниця мала експлуатаційну довжину 764 версти (815 км). Рухомий склад нараховував: паровозів – 397, в тому числі – 46 пасажирських, 351 товарних, вагонів – 5904, в тому числі 304 пасажирських, 5574 товарних, 26 багажних. Перевезено пасажирів 1 млн. 455 тис. осіб, вантажів – 144 млн. 316 тис. пудів (2 млн. 364 тис. т) на 1894 р.. До 1912 р. станція приймала й пасажирів Південно-Східної і Північно-Донецької залізничних доріг.

На території Харківських залізничних майстерень знаходились наступні споруди: електрична станція, основні цехи, основне депо станції «Харків» та вагонні майстерні. А сама станція «Харків-Сортувальний» була досить розвинутою. При ній розміщувались: кузня, майстерня для підйому вагонів, оборотне депо.

1910-1914 – роки активного переоснащення багатьох ділянок Південної залізниці. Розширення Харківського залізничного вузла продовжувалося аж до 1914 р.. Тоді розпочалася Перша світова війна, яка суттєво вплинула на ритм роботи залізниці. Харківський залізничний вузол в цей час був перевантажений, оскільки не було де скласти вантажі, не вистачало складських приміщень. Південна залізниця стала головною магістраллю по якій розвивались бойові дії Громадянської війни, тому вона особливо постраждала. А до 1918 р. технічні засоби транспорту постраждали ще більше в порівнянні з війною. До 1918 року пропускна здатність зменшилась у 10 разів в порівнянні з мирним часом: Південна залізниця вантажила 1400 ва-

гонів (проти 13000), Північно-Донецька – 115 вагонів (проти 1600). Ці обставини привели до того, що на 21 липня 1918 року всі українські залізничники уже знаходилися на стадії страйки.

1920-1923 роки відзначилися відновленням втраченого. У 1920 р. проводилися недільники жителів і працівників залізниці по відновленню зруйнованого залізничного транспорту.

З 1924 по 1927 роки активно впроваджуються технічні винаходи і удосконалення. Розпочалися роботи по розвитку та покращенню телефонного обладнання залізниці. До 1927 р. було телефонізовано вже 90% всіх станцій. У 1926 р. робота української залізниці досягла 87% від рівня довоєнного.

На Південній залізниці вводилися щоденні пасажирські потяги на лініях: Київ-Полтава-Харків; Київ-Полтава-Лозова. В приміському сполученні було збільшено число дачних потягів від Харкова до Люботина, Мерефи, Чугуєва.

Проектувалося введення безпересадного сполучення спеціальними вагонами між Києвом і Севастополем, Києвом і Кавказькими Мінеральними водами тощо. 1926 р. також відзначився відкриттям ділянки Мерефо-Херсонської залізниці [5].

У 1925-1932 рр. відбувалася чергова перебудова Харківського залізничного вузла, яка полягала в тому, що ділянка між постом «Новоселівка» і станцією «Харків-Сортувальний», повинна бути підсиленою в її пропускній спроможності не шляхом побудови окремої лінії, а шляхом відділення товарного руху від пасажирського. А на майбутнє вже планувалося створити в місті Харкові додаткову товарну станцію і провести серйозні роботи, щоб забезпечити приміський рух необхідної пропускної спроможності.

Протягом 1927 р. передбачалося побудувати:

- поворотний трикутник Південної залізниці на станції «Харків-Сортувальний»;
- тупиковий шлях та під'їзди до нього на Іванівці (побудова деревооброблюваних майстерень Південної залізниці);
- залізничних гілок: Основа-Мохнач, Харків-Лосєво.

Передбачалося створити Новоселівський шляхопровід над всіма залізничними шляхами для трамвайного, екіпажного, пішохідного руху. Передбачалося й розширення існуючої будівлі вокзалу станції «Харків-Пасажирський» до 40000 м³ та ряд інших заходів, направлених на оптимізацію роботи самого залізничного вузла. На станції «Харків-Сортувальний» передбачалося побудувати східний напрям шляхопроводу

до станції «Харків-Товарний». Крім того, споруджувалися й нові будівлі, наприклад залізничний клуб «Дворец рабочего». На період 1932-1933 рр. передбачалася електрифікація на лініях загальної протяжності в 3690 км., з них вантажного руху – 3215 км. на Південній залізниці – Лиман-Основа, Дебальцеве-Зверєво.

У вересні 1931 року – створений проект «електрифікованої залізниці» для міста Харкова. В ньому була закладена наступна система залізничних ліній (за її центр взято місце біля Харкова «Філіпове село») з напрямком радіусів:

Мерефа	30 км
Люботин	24 км
Ольшани	26 км
Дергачі	41 км
Зміїв	36 км
Чугуїв	25 км
Індустріальний майданчик	15 км
(Тракторний завод в Лосєво)	

Час перебування пасажирів у вагоні:

Харків-Мерефа – 40 хв.
Харків-Люботин – 35 хв.
Харків-Ольшани – 45 хв.

Електрифікація вузла розпочалася в 1933 р., але після вкладених величезних коштів роботи були законсервовані у 1935 р.

Харківський залізничний вузол обслуговував потоки десятка напрямків, половина яких являлись основними шляхами руху пасажирів в Крим, Кавказ, Донбас і на південний-захід України і назад в Харків, і на Москву і Ленінград. Харківський залізничний вузол в період 1928-1929-1932 рр. освоїв значні обсяги дальніх пасажирських перевезень. Загальний пасажиробіг таких перевезень за цей період зріс на 254% і складав 14292 тис.

Разом з розбудовую Харківського залізничного вузла зводилися й будівлі на Привокзальній площі, що так чи інакше були пов'язані з Південною залізницею. Ряд проектів по розбудові площі були запропоновані А.Н. Бекетовим – відомим Харківським архітектором.

В 1933-1937 рр. у системі загальної транспортної роботи Харківського залізничного вузла особливо велику роль відігравав пасажирський рух прямого і місцевого сполучень за напрямками:

Харків-Курськ-Москва-Ленінград;
Харків-Мерефа-Лозова-Синельнікове-Севастополь;
Харків-Мерефа-Конград-Херсон;
Харків-Мерефа-Лозова-Ростов-Кавказ;
Харків-Красний Лиман-Нікітовка-Ростов-Кавказ;
Харків-Льгов-Брянськ-Москва;

Харків-Люботин-Полтава-Кременчук-Одеса;
 Харків-Люботин-Ворожба-Київ;
 Харків-Люботин-Полтава-Київ-Шепетівка;
 Харків-Купянськ-Валуйки-Балашов-Пенза.

До 1933 р. Харківський залізничний вузол займав третє місце по рівню пасажиропотоків серед інших залізничних вузлів (після Московського та Ленінградського), але і Москва, і Ленінград за населенням були у 5-разів більшими за Харків, в той час як коефіцієнт «прухомості» харків'ян був набагато вищим (рис. 1).

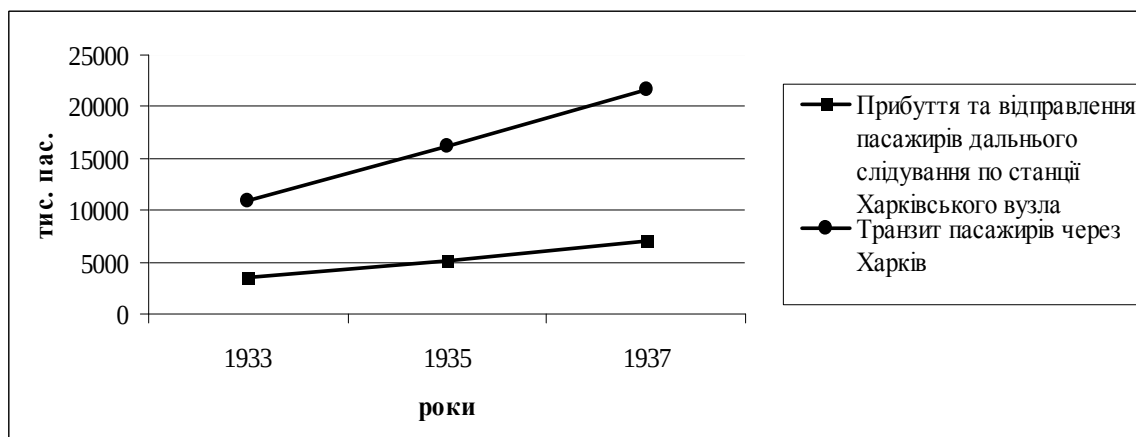

Рис. 1. Розвиток пасажирообороту через Харківський залізничний вузол (побудовано автором за даними [4])

На залізничний вузол також вплинув народногосподарський розвиток краю, індустріалізація країни, соціально-економічні перетворення в селі, ріст культурного рівня і благополуччя народу.

В місті Харкові, значному промисловому, культурному центрі України, розгорнуте велике будівництво стимулювало приток нових робочих кадрів з навколишніх селищ, які потребували сучасних засобів доставки їх до місця роботи. Здійснювалася електрифікація приміського сполучення. В «Плані розвитку Харківського залізничного вузла» (1933-1937 рр.) передбачалося будівництво в північно-східній частині міста товарної станції «Харків-Нагірний» для обслуговування житлового будівництва, але план так і не був реалізований.

1 лютого 1934 року Південна залізниця була розділена на Південну і Донецьку. Станція «Харків-Пасажирський», як і раніше, виконувала функції єдиного вокзалу для всіх видів пасажирського руху як дальнього, так і приміського. Згідно з планом в м. Харкові до 1937 р. повинні функціонувати дві пасажирські станції: одна – «Харків-Центральний-Пасажирський», друга – «Харків-Центральний-Приміський» (на станції «Левада» Донецької залізниці).

Харківський вузол складали сортувальні станції «Основа» і «Харків-Сортувальний»; ділянка станції «Люботин» і вантажні станції «Харків-Товарний», «Левада», «Нова Баварія» та ін. Вузол в цілому працював по семи напрямках, причому всі 18-19 тис. транзитних вагонів,

що пропускалися вузлом, обов'язково проходили дві станції – або «Харків-Сортувальний» і «Основа», або «Основа» і «Люботин», або «Люботин» і «Харків-Сортувальний». Розвантаження складало більш ніж 700 вагонів за добу. Але станції Харківського вузла були розбалансовані і не працювали як єдиний механізм.

Протягом 1941-1943 рр. у зв'язку з Великою Вітчизняною війною на Південну залізницю була покладена функція по переміщенню на схід промислових підприємств, складів, баз, транспортних господарств, населення, поранених, тилових структур Південно-Західного фронту. Харківський вузол в це час кожен добу завантажував і відправляв 800 вагонів. З другої половини вересня 1941 року розпочалася евакуація промислових підприємств, культурних закладів міста Харкова і області. Збитки, завдані окупантами Південній магістралі, склали 1029 млн. рублів. На окупованій німцями території було зруйновано понад 70% всіх пасажирських вокзальних споруд. В місті Харкові – вокзали були зруйновані повністю.

Для відбудови вокзалу і Привокзальної площі були залучені найвизначніші майстри архітектури: академік А.В. Шусєв, член кореспондент Академії архітектури СРСР В.Г. Гельфрейх, член Академії архітектури УРСР А.М. Вербицький і А.І. Неровецький та ін. Так з 1950 р. розгорнулося будівництво по відновленню вокзалу, а вже у 1951 р. закінчено вже більшість робіт. 25 жовтня 1952 року був введений в дію Харківський залізничний вокзал.

З 6 липня 1959 року розпочався регулярний рух приміських потягів на електротязі. Відкрито рух на електротязі в сторону Курська і продовжились роботи від Мерефи в сторону Лозової. Від платформи вокзалу кожні 2 хв. почав відходити пасажирський потяг. Розвиток отримали вантажні і поштові перевезення. Так, з кожним роком, відбувалося розширення вокзального комплексу.

90-ті роки минулого століття для станції «Харків-Пасажирський» були важкими – знизилась обсяги пасажирських перевезень, особливо зменшилась кількість транзитних пасажирських потягів (на 46%). Нарешті, 1997 р. став для станції «Харків-Пасажирський» роком масштабних перетворень. Була проведена робота по модернізації електрошляхів, диспетчерського посту; приведені до ладу все шляхове господарство. З 1998 р. проходили роботи по реставрації центрального вокзалу. А в кінці цього року виникла нова служба «Сервіс-Центр», направлена на підвищення культури обслуговування і підвищення доходів за рахунок задоволення попиту на пасажирські перевезення і додаткові послуги. Переобладнувались платформи за сучасними вимогами естетики і їх зручності для пасажирів.

В лютому 2001 року для покращення структури управління перевезеннями проведена реорганізація станції «Харків-Пасажирський» та створено дві структури:

1) станція «Харків-Пасажирський» (прийм та відправлення потягів, маневрений рух по причіплюванні та відчіплюванні пасажирських і вантажних вагонів);

2) вокзал «Харків-Пасажирський» (обслуговування пасажирів, сфера послуг і система інформації).

З 2001 р. введена турнікетна система в Південному та Північному приміських павільйонах для попередження безкоштовного проїзду пасажирів.

Зараз же заходи по розбудові залізничного вузла направлені в основному на покращення обслуговування пасажирів і суттєво впливають на якість робіт по різних перевезеннях.

Висновки. Харківський залізничний вузол пройшов довгий і непростий шлях розвитку. Розпочавши своє формування зі станції лише на одній залізничній лінії, він переріс у великий залізничний вузол з потужним вокзальним комплексом, товарними станціями високої пропускної спроможності та рештою об'єктів інфраструктури. В історії функціонування Харківського залізничного вузла були періоди «розквіту», коли він обслуговував найбільшу кількість пасажиро- та вантажопотоків на Лівобережній Україні, були періоди «занепаду», коли він ледве міг працювати. Та попри все Харківський залізничний вузол завжди залишався ключовим спочатку в імперській Росії, потім в Радянському союзі і тепер в незалежній Україні.

Список використаних джерел:

1. Записка по вопросу об усилении Южных железных дорог в пятилетие. 1908-1912 г./М.П.С. Юж. ж. д. – Х.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1908 г. – 33 с.
2. Иллюстрированный путеводитель по Южным железным дорогам. – Х.: Типография «Печатник», 1913 г.
3. Краткие сведения о развитии Харьковского железнодорожного узла: (К осмотру работ XX-м советск. съездом инженеров службы пути 12 сентября 1902 г.). - Х.: Тип. АО под фирмой «Гуттенберг», 1902. – 16 с.
4. Остапчук В.Н., Ереско А.В. Дорога длиной 135 лет. – Х.: «Фактор», 2004. – 144 с.
5. Южной – 100 лет. – Х.: Прапор, 1969. – 180 с.

© Отечко С., 2010

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються питання необхідності проведення комплексних міждисциплінарних соціально-економічних досліджень з метою розробки стратегії подолання кризових явищ в економіці України. Обґрунтовується застосування кластерного аналізу в виявленні територіальних змін економічного процесу з позицій дослідження кластерів, як елементів соціально-економічної структури суспільства. Запропонований підхід заснований на уявленні про соціальні наслідки функціонування економіки держави. Наведено результати кластерного аналізу для групування регіонів України за 70 показниками для 2002, 2005, 2007 років.

Ключові слова: соціально-економічні дослідження, кластерний аналіз, кластер, якість життя населення, економічний процес.

Алексей Немец. К ВОПРОСУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА В СОЦИАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ. В статье рассматриваются вопросы необходимости проведения комплексных междисциплинарных социально-экономических исследований с целью разработки стратегии преодоления кризисных явлений в экономике Украины. Обосновывается использование кластерного анализа в выявлении территориальных изменений экономического процесса с позиций исследования кластеров, как элементов социально-экономической структуры общества. Предложен подход, основанный на представлении о социальных последствиях функционирования экономики государства. Приведены результаты кластерного анализа для группирования регионов Украины по 70 показателями на 2002, 2005, 2007 годы.

Ключевые слова: социально-экономические исследования, кластерный анализ, кластер, качество жизни населения, экономический процесс.

Aleksey Nemets. TO QUESTION OF CLUSTER ANALYSIS IN SOCIO-ECONOMIC STUDIES. The article examines the need for integrated interdisciplinary socio-economic studies to develop a strategy of overcoming the crisis in the economy of Ukraine. Usage of cluster analysis to identify territorial changes in the economic process from a position of studying clusters as elements of the socio-economic structure of society is grounded. An approach based on the notion about social impact of the economy of the state is suggested. Results of cluster analysis of grouping regions of Ukraine on 70 indices for 2002, 2005, 2007 years are given.

Keywords: socio-economic studies, cluster analysis, cluster, population life quality, economic process.

Актуальність дослідження. Сучасна фінансово-економічна криза в Україні відбувається на тлі загальносвітової, але має більшу гостроту, а головне – болюче відбивається на стані соціуму, виштовхуючи більшість населення за межу бідності. Від подолання кризових явищ, в першу чергу в економіці держави, залежить не лише економічна безпека країни, а й подальший її соціальний розвиток у цілому та окремих територій, відтворення, зокрема демографічного потенціалу тощо. Дослідження кризових процесів в соціально-економічній сфері, особливостей розвитку окремих регіонів України потребує комплексного міждисциплінарного підходу, на основі якого можуть бути розроблені стратегія регіонального та загальнодержавного соціально-економічного розвитку, оптимальні та ефективні моделі управління соціально-економічним розвитком соціально-економічних систем різного ієрархічного рівня, включаючи загальнодержавний. Це виступає обов'язковою передумовою і водночас складовою інвестиційної діяльності, бо саме залучення інвестиційного потенціалу може допомогти Україні стабілізувати та подолати кризові процеси в економіці, дозволити виконувати її головне призначення – покращувати рівень та якість життя населення.

В економічних та соціально-економічних дослідженнях багато уваги приділяється проблемам кооперації, співпраці, взаємодії різних

соціальних та виробничих елементів та структур для створення спеціальних соціально-економічних систем – кластерів. Головною метою створення кластерів є забезпечення найбільш ефективних потоків речовини, енергії та інформації в економічно оптимальних та соціально необхідних структурах для задоволення поточних соціальних потреб. Економічний кластер виникає тоді, коли є соціальний запит (усвідомлена та актуалізована соціальна потреба), законодавча база (наявність законів та підзаконних актів, що гарантовано регулюють виробничі відносини), фінансові умови (наявність розвинутої мережі банківських послуг), науково-інформаційна база (мережа спеціалізованих наукових та проектних установ, здатних розробляти та доводити до виробництва наукоємні технології), виробнича база (наявність множини підприємств різного профілю, пов'язаних однією загальною метою), елементи соціальної і виробничої інфраструктури (забезпечення ефективного обміну сировиною, продукцією, товарами, інформацією тощо), можливість реалізації ринкових відносин і формування споживчого ринку з гарантованими та захищеними правами виробника і споживача. Взагалі, в управлінні економікою та в економічних дослідженнях кластери розглядаються з багатьох сторін, у тому числі і як важливий чинник інноваційного

розвитку економіки в цілому та окремих її складових [1, 2 та інші].

На наш погляд, створення та розвиток економічних кластерів є важливою соціально – економічною проблемою національного і міжнародного масштабу, як наслідок загальноцивілізаційного процесу глобалізації. Досвід функціонування численних євро регіонів у розвинутих країнах ЄС показує, що потужні, посправжньому ефективні кластери потребують залучення ресурсів декількох країн. При сучасній багатоступеневій інтеграції національних економік тільки такий підхід може забезпечити раціональне використання природних і трудових ресурсів як окремих регіонів світу, так і всього людства у цілому. Тому дослідження різних аспектів цієї загальної проблеми має велике значення для переходу до гармонійного і раціонального світоустрою.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження проблем економічних кластерів висвітлено у великій кількості літературних джерел, де розглядаються різноманітні аспекти теорії, створення та функціонування кластерів і їх роль у економіці. Досить багато досліджень присвячено інноваційній ролі кластерів і можливостям їх використання в управлінні економічними процесами. Ми намагаємося відійти від традиційного економічного погляду на оцінку функціонування кластерів для обґрунтування соціально-економічного підходу до їх дослідження на різних рівнях.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є спроба обґрунтувати новий підхід до проблем дослідження кластерів, як елементів соціально-економічної структури суспільства. В основі цього підходу лежать уявлення про соціальні наслідки функціонування економіки (у тому числі і окремих її елементів, наприклад, кластерів), зміни стану соціуму, рівня і якості життя населення як інтегральної оцінки економічної діяльності суспільства.

Викладення основних результатів дослідження. Як зазначено вище, наше дослідження ґрунтується на тому, що позитивні економічні зрушення у суспільстві (прогресуюче і стабільне зростання ВВП, ефективні економічні реформи, прогресивна монетарна політика держави, встановлення ринкових відносин тощо) при правильній економічній політиці держави неминуче призводить до зростання життєвого рівня населення і покращання якості його життя. Це повинно проявлятися не лише у зростанні прямих показників якості життя (наприклад, рівня зарплати, доходів населення, його купівельної спроможності, зменшення податкового тиску та інфляції тощо), але й у розвитку та

вдосконаленні соціальної інфраструктури, по-жвавленні та оптимізації сфери послуг, якісних змінах у культурологічних процесах, розширенні можливостей кожної людини користуватися соціальними благами тощо. Отже, аналізуючи відповідний комплекс соціально-економічних показників, можна визначати стан соціуму на певний проміжок часу як інтегральну оцінку економічної діяльності.

На нашу думку, у вказаній проблемі є два аспекти. Перший з них пов'язаний з аналізом динаміки економічного процесу у часі. При наявності досить довгих рядів спостережень можна надійно і достовірно встановити часові тенденції розвитку економіки певного регіону. Другий аспект стосується просторового аналізу, який дає можливість синхронно порівнювати розвиток економіки різних регіонів і встановити просторові тенденції економічного процесу. Особливо важливими є класифікація і групування множини регіонів для визначення груп (кластерів) регіонів або об'єктів, які мають близькі характеристики розвитку економіки. Наприклад, для України з великими відмінностями у соціально-економічному розвитку регіонів важливо виявити такі однорідні групи регіонів для вирішення питань управління їхньою економікою системно, тобто, на основі певної державної стратегії. Зрозуміло, що групи з різними показниками розвитку потребують різних підходів і управлінських рішень. На основі такого комплексного просторово – часового аналізу можна розробляти регіональні і національні програми економічного розвитку (стратегічного управління економікою) на різні перспективні періоди.

З викладеного вище видно, що у даному дослідженні ми використовуємо поняття «кластер» дещо в іншому розумінні порівняно з його класичними визначеннями, а саме – у даному випадку кластер об'єднує регіони з близькими тенденціями у просторово-часовому розвитку економічного процесу.

Для порівняльного аналізу і ієрархічної класифікації регіонів України за соціально – економічними показниками використовувався кластер-аналіз. Його суть полягає у тому, що у багатовимірному просторі, створеному множиною вихідних статистичних показників, проводиться групування об'єктів (регіонів) за принципом «найближчого сусіда». На першому кроці створюються кластери з двох об'єктів, на другому вони попарно об'єднуються у більші кластери (з більшою кількістю регіонів) і т.д. Процес кластеризації закінчується, коли всі об'єкти утворюють один великий кластер. В

результаті будується дендрограма, яка графічно відображає ієрархічну класифікацію об'єктів.

Для дослідження було сформовано за даними статистичного довідника Держкомстату України [3] базу даних, яка вміщує 70 соціально-економічних показників всіх регіонів України, а також міст республіканського підпорядкування Києва і Севастополя за період з 2000 по 2008 роки:

1. Площа регіону, тис. кв. км.
2. Наявне населення (тис. чол.).
3. Валовий регіональний продукт (грн.).
4. Валовий регіональний продукт на 1 особу населення (грн.).
5. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у порівнянних цінах; відсотків до попереднього року).
6. Дебіторська заборгованість (млн. грн.).
7. Індекси споживчих цін за регіонами (грудень до грудня попереднього року).
8. Індекси споживчих цін за регіонами (до попереднього року).
9. Основні засоби за регіонами (у фактичних цінах на кінець року; млн. грн.).
10. Введення в дію нових основних засобів за регіонами (у фактичних цінах; млн. грн.).
11. Ступінь зносу основних засобів за регіонами (відсотків).
12. Індекси обсягу продукції промисловості за регіонами (до 1990).
13. Індекси обсягу продукції промисловості за регіонами (до попереднього року).
14. Індекси продуктивності праці у промисловості за регіонами (відсотків до попереднього року).
15. Продукція сільського господарства за регіонами (у порівнянних цінах 2005 р.; млн. грн.).
16. Індекси продукції сільського господарства за регіонами (до 1990).
17. Індекси продукції сільського господарства за регіонами (до попереднього року).
18. Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства за регіонами (у фактичних цінах; млн. грн.).
19. Інвестиції в основний капітал за регіонами (у фактичних цінах).
20. Індекси інвестицій в основний капітал за регіонами (до 1990).
21. Індекси інвестицій в основний капітал за регіонами (до попереднього року).
22. Інвестиції в основний капітал на одну особу за регіонами (у фактичних цінах; грн.).
23. Індекси обсягів виконаних будівельних робіт за регіонами (до 1990).
24. Індекси обсягів виконаних будівельних робіт за регіонами (до попереднього року).
25. Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво за регіонами (у фактичних цінах; млн. грн.).
26. Індекси інвестицій в основний капітал у житлове будівництво за регіонами (відсотків до попереднього року).
27. Введення в експлуатацію житла за регіонами (тис. м² загальної площі).
28. Введення в експлуатацію індивідуального житла за регіонами (тис. м² загальної площі).
29. Введення в експлуатацію житла у сільській місцевості за регіонами (тис. м² загальної площі).
30. Перевезення вантажів автомобільним транспортом за регіонами.
31. Вантажооборот автомобільного транспорту за регіонами.
32. Кількість легкових автомобілів у приватній власності за регіонами.
33. Оптовий товарооборот за регіонами (млн. грн.).
34. Роздрібний товарооборот підприємств за регіонами.
35. Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу за регіонами.
36. Обсяг реалізованих послуг (млн. грн.).
37. Обсяг послуг, реалізованих населенню послуг (млн. грн.).
38. Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, грн.
39. Індекси обсягу реалізованих послуг за регіонами (у порівнянних цінах; відсотків до попереднього року).
40. Зайнятість населення за регіонами (у віці 15–70 років).
41. Кількість найманих працівників за регіонами.
42. Працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян.
43. Рівень зареєстрованого безробіття за регіонами.
44. Середньорічна кількість найманих працівників за регіонами.
45. Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників за регіонами (грн.).
46. Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями.
47. Підготовка (випуск) кваліфікованих робітників.
48. Заборгованість по зарплаті (млн. грн.).
49. Освоєння інвестицій (млн. грн.).
50. Обсяг прямих інвестицій у регіони (млн. грн.).
51. Основні засоби за регіонами на 1000 населення (у фактичних цінах на кінець року, млн. грн.).

52. Введення в дію нових основних засобів за регіонами на 1000 населення (у фактичних цінах; млн. грн.).
53. Продукція сільського господарства за регіонами на 1000 населення (у порівнянних цінах 2005 р.; млн. грн.).
54. Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства на 1000 населення (у фактичних цінах; млн. грн.).
55. Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво на 1000 населення (у фактичних цінах; млн. грн.).
56. Введення в експлуатацію житла на 1000 населення (тис. м² загальної площі).
57. Введення в експлуатацію індивідуального житла на 1000 населення (тис. м² загальної площі).
58. Перевезення вантажів автомобільним транспортом на 1000 населення.
59. Вантажооборот автомобільного транспорту на 1000 населення.
60. Кількість легкових автомобілів у приватній власності на 1000 населення.
61. Кількість найманих працівників на 1000 населення.
62. Середньорічна кількість найманих працівників на 1000 населення.
63. Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями на 1000 населення.

64. Підготовка (випуск) кваліфікованих робітників на 1000 населення.
65. Заборгованість по зарплаті на 1000 населення (млн. грн.).
66. Освоєння інвестицій на 1000 населення (млн. грн.).
67. Прямі інвестиції у регіони на 1000 населення (млн. грн.).
68. Кількість підприємств, що отримали прямі іноземні інвестиції.
69. Прямі інвестиції з регіонів в економіку країн світу (млн. грн.).
70. Кількість підприємств, що вклали прямі інвестиції в економіку країн світу.

Розрахунки виконувалися за програмою MINITAB14 на кожний рік.

Для класифікації застосовувався центроїдний метод кластеризації з розрахунками евклідової відстані між об'єктами у багатовимірному ознаковому просторі.

Аналіз отриманих результатів свідчить про неоднорідний і відносно нестабільний соціально – економічний розвиток регіонів України, що, зокрема, проявляється у змінах групування регіонів протягом досліджуваного періоду. Для прикладу на рис. 1 – 3 показано дендрограми на 2002, 2005 і 2007 роки.

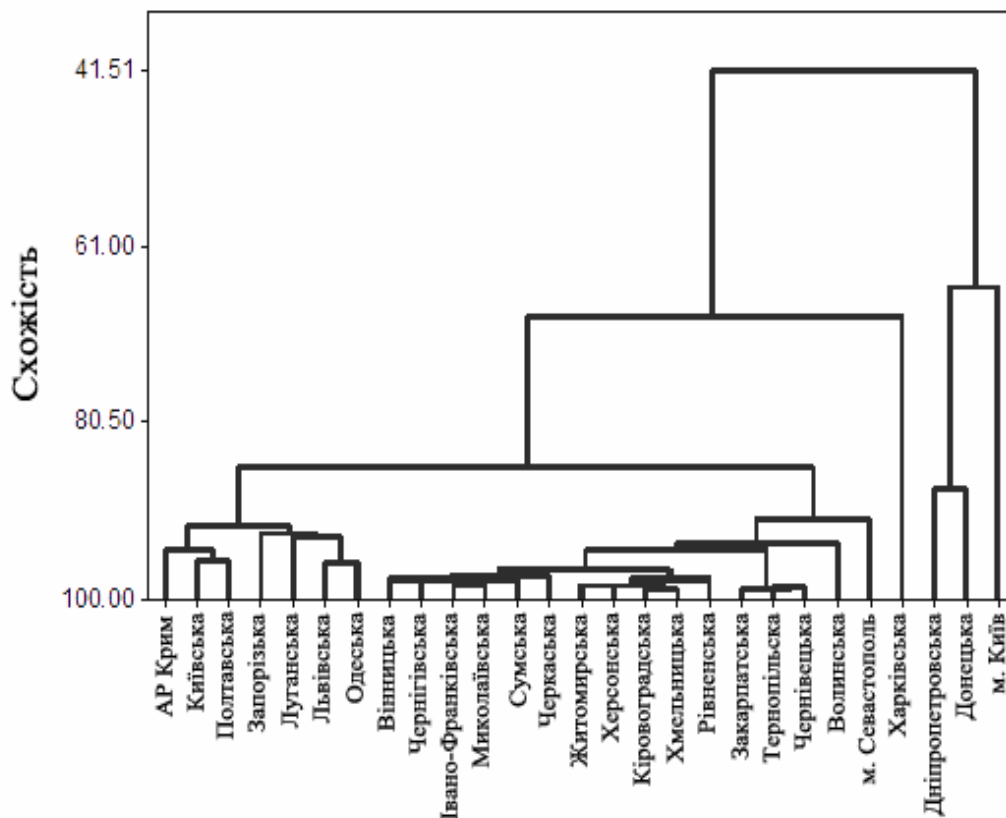

Рис. 1. Групування регіонів за даними на 2002 рік (за даними [3])

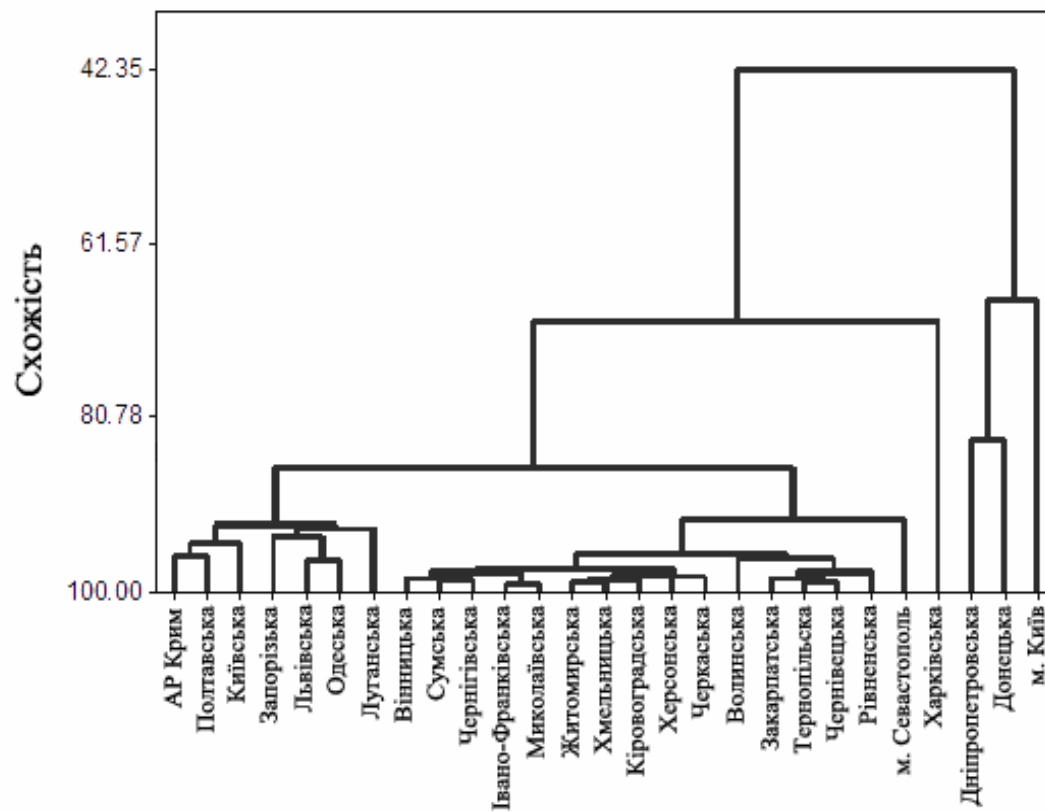

Рис. 2. Групування регіонів за даними на 2005 рік (за даними [3])

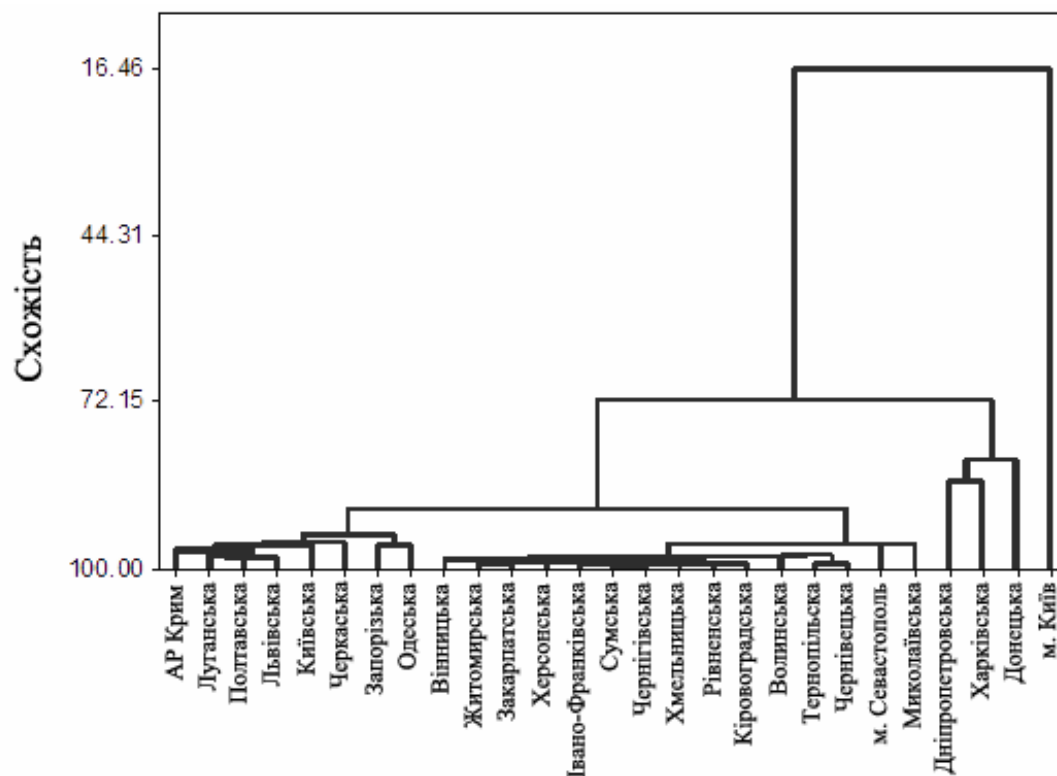

Рис. 3. Групування регіонів за даними на 2007 рік (за даними [3])

Висновки. В результаті проведеного аналізу видно, що в цілому варіації груп відносно невеликі – найбільші переміщення між різними групами характерні для Черкаської, Миколаївської, Рівненської та Закарпатської областей. Інші регіони створюють більш – менш постійні кластери. Найбільш розвинені регіони (м. Київ, Донецька, Дніпропетровська і Харківська області) створюють окрему групу, яка помітно відрізняється від інших кластерів і характеризується значно меншою схожістю об'єктів. Так, за весь період досліджень Донецька і Дніпропетровська області стабільно входять в одну групу. У 2002 та 2005 роках у цю групу входить і м. Київ, але з більшими відмінностями. В цей же період Хар-

ківська область утворює окремий кластер, який тяжіє до решти регіонів України. У 2007 році спостерігається зміна у групуванні досліджуваних об'єктів: м. Київ виходить з групи і з великими відмінностями утворює окремий кластер, а Харківська область групується з Донецькою і Дніпропетровською областями. Це доводить, що соціально-економічний розвиток вказаних регіонів має особливості, які визначають їх суттєві відмінності від інших регіонів України. Для більш детального дослідження зазначених особливостей планується застосувати факторний аналіз і моделювання траєкторії розвитку регіонів.

Список використаних джерел:

1. Кузьмін О., Жежуха В. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / Економіка України. - № 2, 2010. - С. 14 – 23.
2. Семенов Г.А., Богма О.С. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України / Вісник економічної науки України. - № 1, 2006. - С. 127 – 133.
3. Статистичний щорічник України за 2007 рік/ За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2008. – 572 с.

© Немець О., 2010

УДК 911.3

Ганна Кулешова

ПРИКОРДОННІ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті запропоновано поняття «прикордонна соціогеосистема» та «прикордонний соціум». Дано визначення трансляційної функції кордону. Охарактеризовано особливості демографічної ситуації та виявлені тенденції розвитку малого підприємництва у прикордонних районах Харківського регіону. Наведено результати соціологічного опитування населення щодо особливостей перетину державного кордону. Представлено результати аналізу суспільно-географічних особливостей Харківського регіону як прикордонної соціогеосистеми з використанням різних методів дослідження, виявлені проблеми та перспективи його розвитку.

Ключові слова: соціогеосистема, прикордонна соціогеосистема, прикордонний соціум, кордон, суспільно-географічні особливості прикордонних соціогеосистем.

Анна Кулешова. ПРИГРАНИЧНЫЕ СОЦИОГЕОСИСТЕМЫ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА). В статье предложены понятия «приграничная социогеосистема» и «приграничный социум». Дано определение трансляционной функции границы. Охарактеризованы особенности демографической ситуации и выявлены тенденции развития малого предпринимательства в приграничных районах Харьковского региона. Показаны результаты социологического опроса населения об особенностях пересечения государственной границы. Представлены результаты анализа общественно-географических особенностей Харьковского региона как приграничной социогеосистемы с использованием разных методов исследования, определены проблемы и перспективы его развития.

Ключевые слова: социогеосистема, приграничная социогеосистема, приграничный социум, граница, общественно-географические особенности приграничных социогеосистем.

Ganna Kulieshova. THE BORDER SOCIAL GEOSYSTEMS: THE PUBLIC-GEOGRAPHICAL FEATURES, PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF THE KHARKOV REGION). In the article the content of the concepts “the border social geosystem” and “the border socium” are suggested. The translation function of border has been established. The features of demographic situation are characterized and the trends of development the small business in border areas of Kharkov region are considered. The results of the opinion poll about the features of border crossing are showed. The results of the analysis of public-geographical features the Kharkov region as a border social geosystem with use of different research methods are presented and the problems and prospects of its development are considered.

Keywords: social geosystem, border social geosystem, border socium, border, the public-geographical features of the border social geosystem.

Актуальність дослідження. Важливе місце у сучасних суспільно-географічних дослідженнях займає аналіз розвитку та функціонування соціогеосистем, зокрема прикордонних. Особливістю їх економіко-географічного положення є, як правило, віддаленість від центру країни та близькість до сусідніх держав, що вимагає детального суспільно-географічного аналізу впливу прикордонного положення на сучасний стан підсистем прикордонних соціогеосистем.

Аналіз попередніх досліджень. До дослідження прикордонних регіонів, особливостей розвитку транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів прикута увага багатьох науковців. Окремі теоретико-методологічні, методичні та практичні питання даної проблематики розробляли такі науковці, як Балян А.В., Беленький П.Ю., Бройде З.С., Вавринюк А.А., Голюков А.П., Дергачов В.О., Долішній М.І., Луцишин Н.П., Луцишин П.В., Ляшенко В.І., Макогон Ю.В., Мікула Н.А., Мокій А.І., Нагірна В.П., Новицький В.Є, Петренко З.О., Пила В.І., Пирожков С.І., Писаренко С.М., Студенніков І.В., Терещенко Т.В., Топчієв О.Г., Урбан О.А., Черномаз П.О., Чмир О.С., Федан Р., а також зарубіжні вчені: Вардомський Л.Б., Колосов В.О., Коморніцькі Т., Попкова Л.І., Ратті Р., Ружмон Д. та ін.

Аналізуючи внесок зазначених вчених у дослідженні прикордонних територій, слід зазначити, що особливості функціонування прикордонних соціогеосистем з позиції суспільної географії залишаються ще недостатньо вивченими.

Метою даної роботи є комплексний аналіз суспільно-географічних особливостей Харківського регіону як прикордонної соціогеосистеми і на цій основі виявлення проблем та перспектив його розвитку в аспекті прикордонного положення.

Викладення основного матеріалу. Спираючись на існуюче визначення «соціогеосистеми» з позиції соціальної географії [6], пропонуємо розглядати *прикордонну соціогеосистему* як таку, що характеризується прикордонним положенням, наявністю різних за рівнем узагальнення і ієрархії функціональних підсистем (демографічної, соціокультурної, економічної, екологічної), а також територіальних підсистем (адміністративні райони), які знаходяться у взаємодії за допомогою потоків речовини, енергії і інформації у географічному просторово-часовому континуумі, а також наявністю та її території специфічного прикордонного соціуму.

Прикордонний соціум – це населення, що проживає на території прикордонного регіону та характеризується своєрідними особливостями менталітету, звичаями та традиціями, що склалися під впливом культури різних народів у процесі історико-географічного формування прикордонної соціогеосистеми.

Головною рисою, яка відрізняє прикордонні соціогеосистеми від решти інших, є їх безпосереднє розташування біля державного кордону. На особливості розвитку прикордонних соціогеосистем впливає кордон, основні функції якого представлено на рис. 1. Узагальнюючи функції кордону, які висвітлені у науковій літературі [1, 4], нами було виділено *трансляційну функцію кордону*, під якою ми розуміємо інтенсивність інформаційного обміну між суміжними територіями, що характеризує рівень відкритості (закритості) кордону.

Харківщина являється одним з 19 прикордонних регіонів України. Територія області має 450 км державного кордону, що становить 23,4 % від загальної довжини сухопутного російсько-українського кордону. Область розташована на північному сході України на межі лісостепової та степової фізико-географічних зон та займає південно-західну окраїну Середньоруської височини. На півночі й північно-сході вона межує з Белгородською областю Російської Федерації, на сході – з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на південному заході – з Дніпропетровською, на заході й північному заході – з Полтавською та Сумською областями України. Площа області – 31,4 тис. км², що складає 5,2 % території України. Територія області характеризується значною компактністю, що в умовах рівнинного рельєфу сприяє розвитку внутрішньообласних господарських зв'язків. Її протяжність з півночі на південь становить 210 км, а зі сходу на захід – 220 км [12].

Харківська область в адміністративно-територіальному поділі представлена 27 районами, з яких 6 є прикордонними та розташовані вздовж державного російсько-українського кордону (Золочівський, Дергачівський, Харківський, Вовчанський, Великобурлуцький, Дворічанський) [12].

Харківська область протягом тривалого періоду розвивалася як внутрішній регіон Радянського Союзу, в результаті чого було сформовано коопераційні, виробничо-технологічні, культурні зв'язки з радянськими республіками, насамперед з Російською Федерацією. На початку 90-х років XX століття область набула статусу прикордонної. Це внесло істотні зміни в життєдіяльність її мешканців, компенсувати які

стало можливим за рахунок активного розвитку транскордонного співробітництва та використання переваг прикордонного положення як

регіону в цілому, так і окремих адміністративних районів.

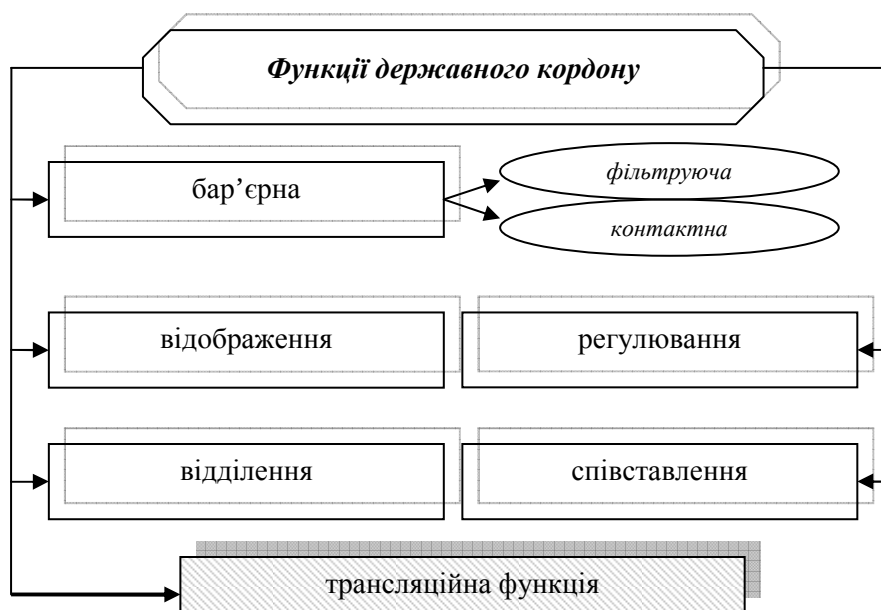

Рис. 1. Функції державного кордону (складено за [1, 4] з доповненням автора)

Певними особливостями характеризується демографічна ситуація в Харківському регіоні як складова прикордонної соціогеосистеми. Так, станом на 01.01.2009 р. [12] в регіоні проживало 2782,4 тис. осіб. Причому у прикордонних районах налічувалося 400,6 тис. осіб, що становить 14,4 % населення Харківського регіону. Серед прикордонних районів найбільша чисельність наявного населення спостерігається в Харківському районі (183,6 тис. осіб, без м. Харкова), найменша – у Дворічанському (19,1 тис. осіб). Досліджуючи динаміку зміни чисельності наявного населення в прикордонних районах,

можна зазначити, що для всіх районів характерним є зменшення чисельності населення, як і для регіону в цілому. Найбільш суттєво зменшилася кількість населення за період 2001-2008 рр. в Золочівському (на 15,5 % менше у порівнянні з 2001 роком), Дворічанському (на 14,3 % менше), Великобурлуцькому (на 13,8 % менше) та Вовчанському (на 9,7 % менше) районах. Незначне зменшення населення спостерігається в Харківському (на 1,9 % менше) та Дергачівському (на 3,4 % менше) районах (рис. 2), які є найбільш економічно розвиненими серед прикордонних районів Харківщини.

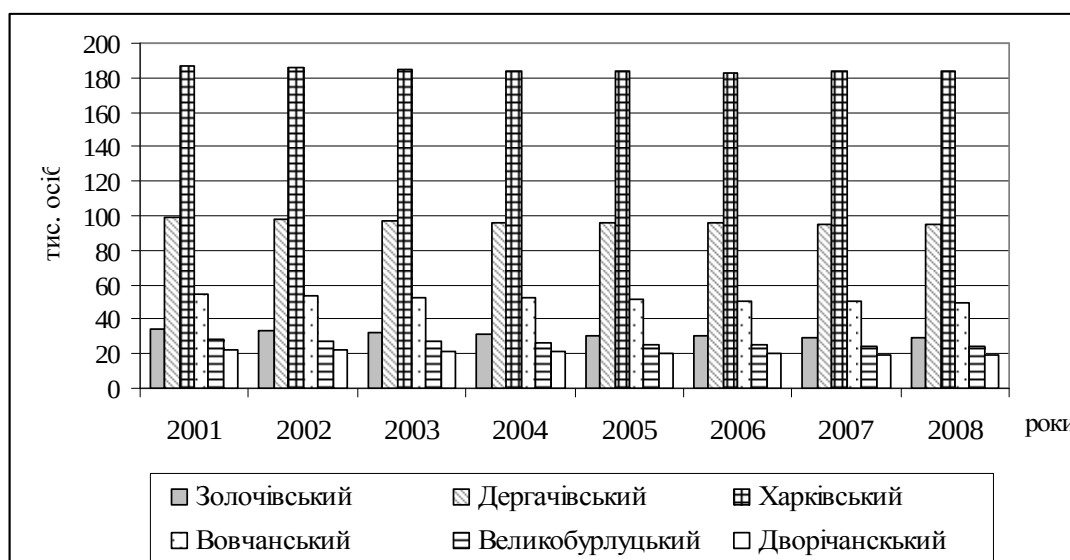

Рис. 2. Динаміка кількості наявного населення в прикордонних районах Харківської області за період 2001-2008 рр. (побудовано за даними [12])

В цілому в Харківському регіоні за період 2001-2008 рр. кількість наявного населення зменшилася на 4,5 %. Можна зробити висновок, що в прикордонних районах Харківщини відсутня єдина тенденція динаміки чисельності населення. Так, у Золочівському, Дворічанському, Великобурлуцькому та Вовчанському районах

зменшення кількості наявного населення значно перевищує середньообласні показники, тоді як в Харківському та Дергачівському районах ситуація значно краща, ніж по області в цілому.

Основні показники демографічної ситуації в Харківському регіоні та прикордонних районах у 2008 році наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Показники демографічної ситуації в прикордонних районах Харківської області у 2008 році
(складено за даними [12])

	Кількість наявного населення, тис. осіб	Коефіцієнт народжуваності, на 1000 наявного населення (всього)	Коефіцієнт смертності, на 1000 наявного населення (всього)	Природний приріст (скорочення), на 1000 наявного населення (всього)
<i>Харківська область</i>	2782,4	9,8	16,2	-6,4
Золочівський	28,8	10,2	24,7	-14,5
Дергачівський	95,2	10,7	18,8	-8,1
Харківський	183,6	10,2	17,7	-7,5
Вовчанський	49,6	10,4	22,0	-11,6
Великобурлуцький	24,3	10,0	20,3	-10,3
Дворічанський	19,1	10,3	22,8	-12,5

Аналізуючи демографічну ситуацію в прикордонних районах Харківської області у 2008 році, необхідно відзначити, що у всіх районах коефіцієнт народжуваності вищий за середній показник по області. Але й коефіцієнт смертності також перевищує аналогічний показник по області, що призводить до від'ємного приросту населення; при цьому найвищий пока-

зник природного скорочення населення спостерігається в Золочівському районі, найнижчий – в Харківському.

Суттєвий вплив на загальну демографічну ситуацію як в Харківському регіоні в цілому, так і в прикордонних районах вносить міграційний рух населення (табл. 2)

Таблиця 2

Показники міграційного руху населення в прикордонних районах Харківської області у 2008 році
(складено за даними [12])

	Міграційний приріст (скорочення) всього, осіб	Міграційний приріст (скорочення) у межах області, осіб	Міграційний приріст (скорочення) у зовнішній міграції, осіб
<i>Харківська область</i>	4405	-	4405
Золочівський	-190	-163	-27
Дергачівський	571	391	180
Харківський	1515	1180	335
Вовчанський	54	24	30
Великобурлуцький	-151	-115	-36
Дворічанський	-203	-172	-31

У ході аналізу міграційного руху населення було виявлено, що в усіх прикордонних районах показники внутрішньої міграції перевищують показники зовнішньої міграції, зокрема в Золочівському, Великобурлуцькому та Дворічанському районах спостерігається скорочення чисельності населення за рахунок його відтоку як в інші райони області, так і за кордон. У Дер-

гачівському, Харківському та Вовчанському районах відбувається збільшення чисельності населення за рахунок прибулих переважно з інших районів Харківщини.

Проведений аналіз свідчить про наявність бар'єрної функції державного російсько-українського кордону, що проявляється у незна-

чній інтенсивності перетину кордону мешканцями прикордонних районів.

З метою виявлення особливостей руху населення прикордонних районів Харківської області через державний кордон було проведено соціологічне опитування, в якому прийняло участь 289 респондентів, що представляють різні верстви населення.

Так, було встановлено, що 48 % респондентів взагалі не відвідують м. Белгород та Белгородську область, 22 % опитаних перетинають державний кордон декілька разів на рік, 20 % респондентів відвідують сусідні прикордонні райони один раз на рік (рис. 3).

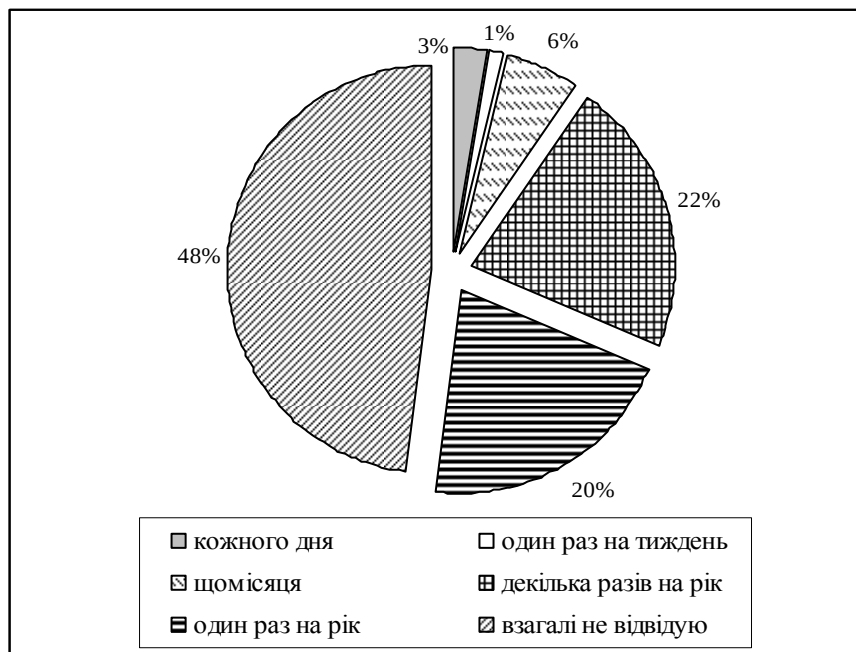

Рис. 3. Розподіл респондентів за частотою відвідування м. Белгорода та Белгородської області (побудовано за результатами соціологічного опитування)

Серед опитаних мешканців прикордонних районів Харківської області 49 % найчастіше відвідують м. Белгород, 24 % - райони Белгородської області, що є прикордонними, 10 % - інші

райони Белгородської області, 17 % респондентів відвідують інші регіони Російської Федерації, зокрема Курську та Московську області (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл респондентів за місцем перебування в Російській Федерації (побудовано за результатами соціологічного опитування)

Головною метою відвідування Російської Федерації, а саме Белгородської області, є родинні контакти, на що вказали 58 % респондентів. Крім цього, 13 % опитаних перетинають

державний російсько-український кордон з метою закупівлі товарів для власного споживання, 9 % - займаються купівлею-продажем товарів для отримання прибутку (рис. 5).

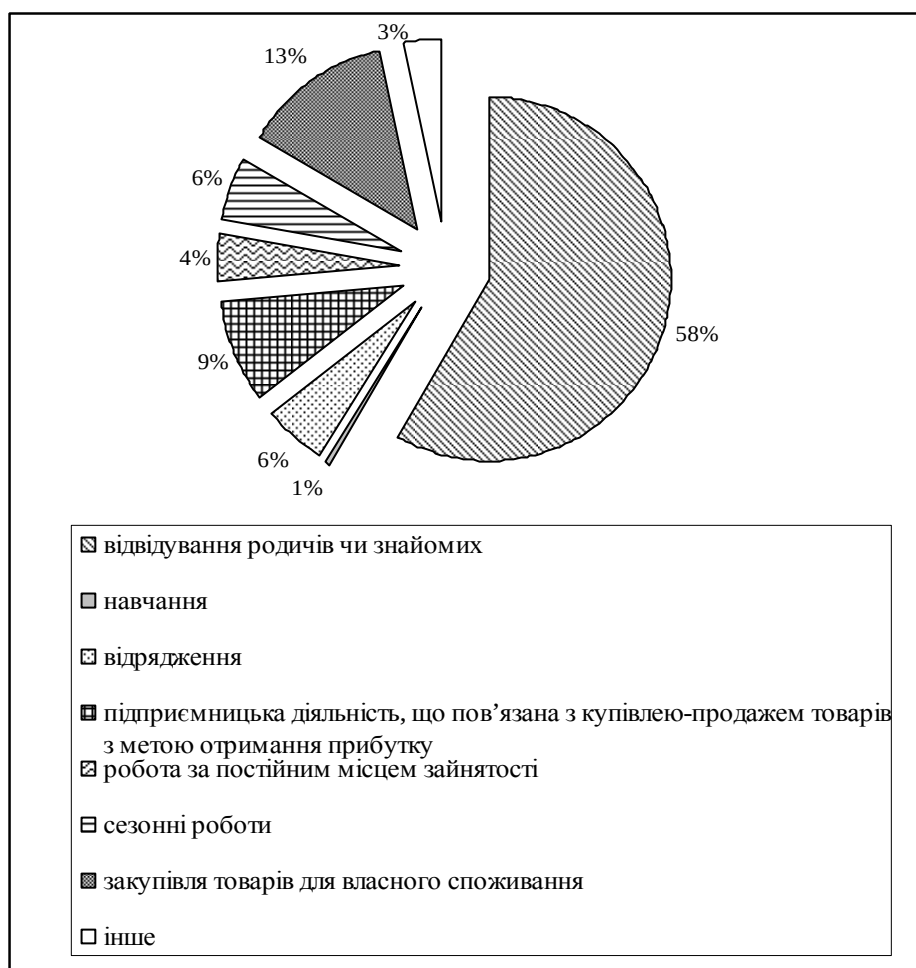

Рис. 5. Розподіл респондентів за метою візитів до м. Белгорода та Белгородської області (побудовано за результатами соціологічного опитування)

Соціологічне опитування показало низьку активність мешканців прикордонних районів Харківської області у співпраці з населенням сусідньої Белгородської області. Головними причинами цього є труднощі у перетині державного кордону, пов'язані з процедурою перевірки документів та багажу, на що вказали більшість респондентів. Це також вказує на бар'єрну функцію російсько-українського кордону.

Для аналізу економічної підсистеми Харківського регіону було обрано підприємницьку діяльність, а саме розвиток малого підприємництва як найбільш динамічного та мобільного сектору економіки.

За підсумками 2008 року кількість малих підприємств в Харківській області становила 81 одиницю у розрахунку на 10 000 осіб наявного

населення [11]. Аналізуючи графік (рис. 6.), можна зазначити, що в області спостерігається поступове збільшення суб'єктів підприємницької діяльності. Так, у 2008 році в регіоні кількість малих підприємств збільшилася на 35 одиниць у порівнянні з 2000 роком, на 1 підприємство стало більше по відношенню до 2007 року.

Кількість малих підприємств на 10 000 осіб наявного населення по Харківській області перевищує середній показник по Україні на 12,5 %.

За даними Державного комітету статистики України, Харківська область у 2008 році посіла 4 місце серед регіонів України за показником кількості малих підприємств на 10 000 осіб наявного населення, поступаючись Одеській області, м. Севастополю та м. Києву [10]. Слід зазначити, що Харківщина за даним показником

стабільно посідає 4 місце протягом останніх трьох років.

Серед районів Харківської області найбільша кількість малих підприємств у розрахунку на 10 000 осіб наявного населення розташована

у Харківському, Дергачівському та Печенізькому районах. Найменша кількість відмічається в Сахновщинському, Великобурлуцькому, Куп'янському та Балаклійському районах (рис. 7).

Рис. 6. Динаміка кількості малих підприємств України та Харківської області (на 10 000 осіб наявного населення) за період 2000 – 2008 рр. (побудовано за даними [10, 11])

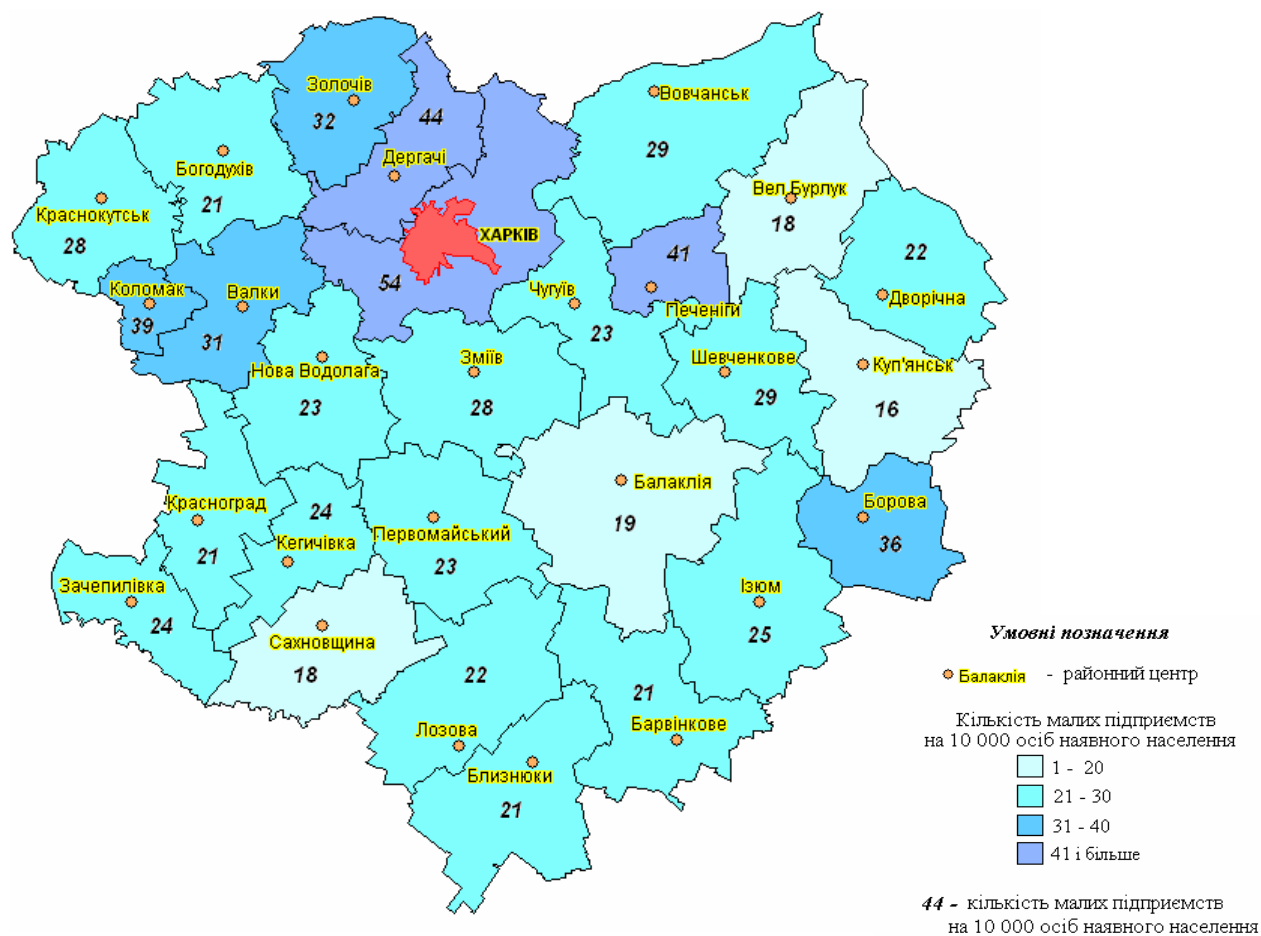

Рис. 7. Розподіл районів Харківської області за кількістю малих підприємств на 10 000 осіб наявного населення у 2008 році (побудовано автором за даними [11])

Для аналізу стану малого підприємництва в Харківському регіоні у 2008 році було обрано шість показників, за якими проведено рейтинго-

ве ранжування районів, результати чого наведено в таблиці 3 та на рис. 8, 9.

Таблиця 3

Рейтинги районів Харківської області за показниками розвитку малого підприємництва у 2008 році

	Кількість малих підприємств, одиниць	Частка реалізованої продукції малими підприємствами, %	Середньорічна кількість найманих працівників, осіб	Питома вага найманих працівників малих підприємств до кількості працівників всіх підприємств-СПД	Рівень зайнятості на малих підприємствах (у % до кількості населення у працездатному віці)	Середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника, грн.	Сумарний рейтинг
Печенізький	3	1	21	1	1	5	32
Дергачівський	2	22	2	7	6	3	42
Золочівський	6	12	7	9	3	11	48
Шевченківський	8	16	14	5	4	1	48
Краснокутський	10	3	12	2	11	12	50
Борівський	5	2	16	3	4	23	53
Харківський	1	24	1	19	2	9	56
Валківський	7	5	10	6	11	19	58
Зачепилівський	13	4	22	4	11	10	64
Лозівський	18	6	13	10	17	4	68
Ізюмський	12	13	19	13	8	7	72
Нововодолазький	15	10	11	14	19	6	75
Зміївський	10	7	3	11	21	24	76
Вовчанський	8	21	4	20	10	16	79
Близнюківський	20	11	20	12	15	18	96
Богодухівський	20	19	8	17	17	20	101
Барвінківський	20	8	24	8	25	17	102
Кегичівський	13	25	15	26	8	15	102
Коломацький	4	17	27	22	7	27	104
Первомайський	15	9	23	16	15	26	104
Красноградський	20	14	9	18	23	21	105
Чугуївський	15	26	6	24	21	13	105
Сахновщинський	25	20	17	15	14	22	113
Дворічанський	18	23	25	21	24	8	119
Куп'янський	27	15	26	25	27	2	122
Балаклійський	24	27	5	27	26	14	123
Великобурлуцький	25	18	18	23	19	25	128

Виходячи з проведеного ранжування, можна зробити висновок, що прикордонні райони Харківської області суттєво відрізняються за рівнем розвитку малого підприємництва. Так, до лідерів з розвитку даного сектору економіки можна віднести Дергачівський та Золочівський райони, які за сумарним рейтингом займають

відповідно 2 та 3 місця. Це свідчить про те, що у 2008 році ці райони мали високі результати функціонування сектору малого підприємництва порівняно з іншими районами області. Середній рівень розвитку малого підприємництва характерний для Харківського та Вовчанського районів, які посіли відповідно 7 та 14 у загальному

рейтингу. Найнижчі показники розвитку малого підприємництва спостерігаються у Дворічанському та Великобурлуцькому районах, які можна

віднести до районів-аутсайдерів за показниками розвитку малого підприємництва.

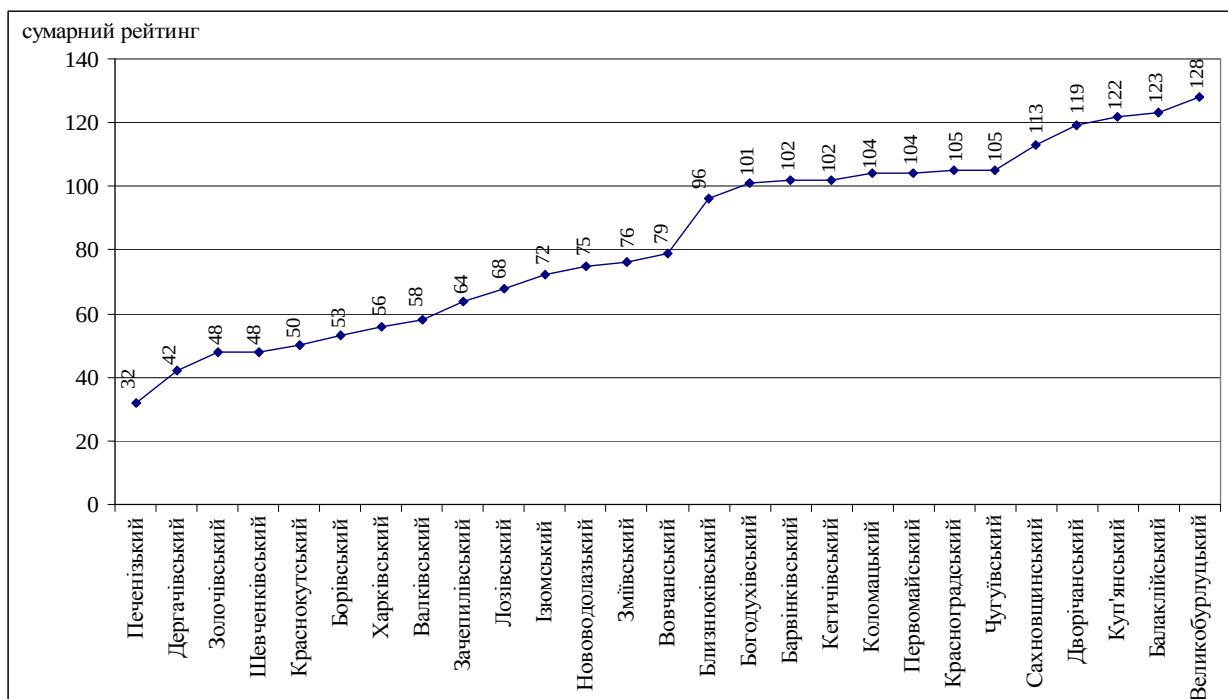

Рис. 8. Розподіл районів Харківської області за сумарним рейтингом показників розвитку малого підприємництва у 2008 році (побудовано за даними [11])

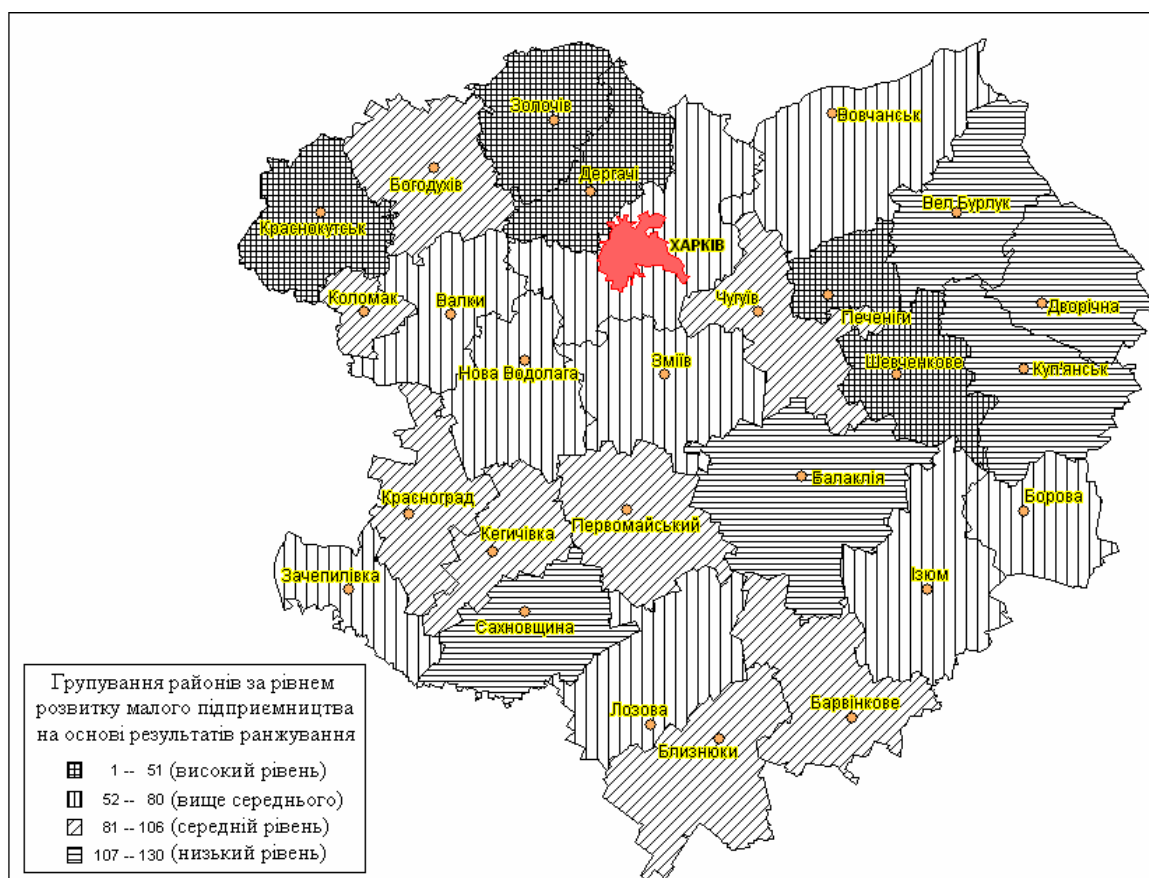

Рис. 9. Розподіл районів Харківської області за рівнем розвитку малого підприємництва у 2008 році (побудовано за даними [11])

Для комплексної оцінки суспільно-географічних особливостей розвитку Харківського регіону як прикордонної соціогеосистеми було обрано 58 показників, які характеризують різні складові суспільно-географічного процесу: демографічну, соціальну, виробництво сільськогосподарської продукції, економічну, транспорт та зв'язок, охорону здоров'я, освіту, культуру, охорону навколишнього природного середовища тощо. Міста обласного підпорядкування (Харків, Куп'янськ, Лозова, Первомайський, Ізюм, Люботин, Чугуїв) не враховувалися у проведеному дослідженні, оскільки для них не визначені деякі показники (наприклад, виробництво та реалізація сільськогосподарської про-

дукції) або за деякими показниками вони суттєво відрізняються від решти районів, що ускладнює аналіз по регіону в цілому.

Застосовуючи методику факторного аналізу [3], були розраховані факторні навантаження за кожним показником. Інтерпретація сформованих факторів була здійснена, спираючись на загальну оцінку факторного навантаження змінних. Це дало можливість встановити, що найбільший вплив на розвиток прикордонної соціогеосистеми здійснюють соціально-демографічний та економіко-демографічний фактор. Матриця факторних навантажень наведена в таблиці 4.

Таблиця 4

Матриця факторних навантажень

	Показники	Загально-інформаційний фактор	Соціально-демографічний фактор	Економіко-демографічний фактор
1.	Кількість наявного населення, тис. осіб	-0,157	0,053	0,005
2.	Щільність населення, осіб на км ²	-0,157	0,028	0,013
3.	Сільське населення, тис. осіб	-0,157	0,029	0,011
4.	Коефіцієнт народжуваності, на 1000 наявного населення (всього)	-0,157	0,021	0,023
5.	Кількість вибулих всього, осіб	-0,157	0,023	0,025
6.	Міграційний приріст (скорочення) всього, осіб	-0,157	0,034	0,026
7.	Кількість прибулих у межах області, осіб	-0,147	-0,101	0,008
8.	Кількість вибулих у межах області, осіб	-0,157	0,011	0,035
9.	Міграційний приріст (скорочення) у межах області, осіб	-0,157	0,026	0,034
10.	Кількість вибулих (зовнішня міграція), осіб	-0,157	0,039	0,01
11.	Міграційний приріст (скорочення) у зовнішній міграції, осіб	-0,157	0,047	0,013
12.	Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб	-0,155	0,003	-0,004
13.	Рівень офіційного безробіття, %	-0,157	0,038	0,01
14.	Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-0,138	0,016	-0,127
15.	Кількість підприємств ресторанного господарства, одиниць	-0,155	0,049	0,048
16.	Кількість малих підприємств на 10000 наявного населення, одиниць	-0,156	0,046	0,009
17.	Частка реалізованої продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, %	-0,118	-0,102	-0,068
18.	Обсяг реалізованих послуг населенню, тис. грн.	-0,145	0,024	-0,105
19.	Забезпеченість населення легковими автомобілями в особистій власності по районах (на 1000 осіб постійного населення, одиниць)	-0,15	0,031	-0,081
20.	Пасажироборот автомобільного транспорту по районах області (млн. пас. км)	-0,147	-0,021	-0,098
21.	Довжина автомобільних доріг загального користування по районах області (км)	-0,156	0,024	-0,026
22.	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям по районах області (км)	-0,157	0,05	0,003

Продовж. табл. 4

23.	Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям по районах області (км доріг на 1 тис. км ² території)	-0,157	0,051	0,001
24.	Загальноосвітні навчальні заклади, одиниць	-0,157	0,041	0,006
25.	Кількість лікарняних закладів, одиниць	-0,157	0,039	0,017
26.	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць	-0,157	0,024	-0,01
27.	Кількість зареєстрованих злочинів по містах та районах області, одиниць	-0,152	0,045	0,062
28.	Виробництво зернових та зернобобових культур, тис. ц	-0,148	0,047	-0,08
29.	Виробництво насіння соняшнику, тис. ц	-0,151	0,051	-0,091
30.	Виробництво цукрових буряків, тис. ц	-0,151	0,066	0,016
31.	Реалізація зернових культур, тис. ц	-0,146	0,048	-0,089
32.	Реалізація олійних культур, тис. ц	-0,148	0,044	-0,097
33.	Реалізація цукрових буряків, тис. ц	-0,152	0,066	0,018
34.	Чисельність великої рогатої худоби, тис. голів	-0,143	0,062	0,115
35.	Чисельність корів, тис. голів	-0,145	0,063	0,109
36.	Чисельність свиней, тис. голів	-0,14	0,015	0,057
37.	Чисельність птиці, тис. голів	-0,145	-0,108	-0,006
38.	Виробництво на забій худоби та птиці, тис. ц у живій вазі	-0,146	-0,016	0,022
39.	Виробництво молока, тис. ц	-0,151	0,05	0,071
40.	Виробництво яєць, млн. шт.	-0,141	-0,12	-0,034
41.	Реалізація худоби та птиці, тис. ц	-0,146	-0,004	0,043
42.	Реалізація молока та молочних продуктів, тис. ц	-0,153	0,046	0,052
43.	Міське населення, тис. осіб	-0,073	-0,389	0,118
44.	Природний приріст (скорочення), на 1000 наявного населення (всього)	0,069	0,239	0,077
45.	Кількість прибулих (зовнішня міграція), осіб	-0,017	-0,355	0,039
46.	Середній рівень заробітної плати, грн.	0,04	0,299	-0,059
47.	Роздрібний товарообіг підприємств, включаючи ресторанне господарство, по містах та районах області, млн. грн.	-0,013	-0,209	-0,19
48.	Вантажооборот автомобільного транспорту по районах області (млн. ткм)	-0,025	-0,185	0,02
49.	Кількість дошкільних закладів, одиниць	0,006	-0,07	-0,049
50.	Кількість ліжок на 10 000 осіб, одиниць	-0,04	-0,083	-0,001
51.	Кількість місць у закладах культури клубного типу на 100 осіб, одиниць	0,057	0,372	-0,124
52.	Реалізація яєць, млн. шт.	-0,137	-0,145	-0,028
53.	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на одну особу, кг	0	-0,149	0,006
54.	Коефіцієнт смертності, на 1000 наявного населення (всього)	0,013	-0,062	-0,505
55.	Кількість прибулих всього, осіб	-0,057	-0,241	-0,282
56.	Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн. у фактичних цінах	-0,02	-0,174	-0,481
57.	Обсяг реалізованих послуг усього, тис. грн.	0,015	0,127	-0,323
58.	Книжковий фонд бібліотек, примірників на 100 осіб, одиниць	0,025	0,298	-0,343

Для детального аналізу суспільно-географічних особливостей розвитку Харківського регіону було застосовано метод кластерно-

го аналізу [2]. У ході дослідження здійснено групування адміністративних районів Харківської області за всіма 58 показниками та окремо за

демографічною, соціальною й економічною компонентами за період 2002-2008 рр. Частково результати наведено у таблиці 5 та на рис. 10.

Результати кластерного аналізу дозволили зробити висновок, що сьогодні ще відсутня єдина тенденція у розвитку прикордонних районів

Харківської області, причинами чого є незначний період функціонування даних районів як прикордонних. Але вже сьогодні намічаються певні зрушення в соціально-економічному розвитку прикордоння, що вимагає значної уваги з боку науковців та регіональних органів влади.

Таблиця 5

Групування районів Харківської області за результатами кластерного аналізу, 2008 рік

Група	Підгрупа	№ району	Райони
Перша	1	1	Барвінківський
		10	Зміївський
		4	Борівський
		11	Золочівський
	2	3	Богодухівський
		6	Великобурлуцький
		18	Лозівський
	3	16	Краснокутський
		21	Печенізький
		23	Чугуївський
Друга	1	2	Близнюківський
		7	Куп'янський
		19	Нововодолазький
		24	Шевченківський
	2	13	Кегичівський
Третя	1	9	Дергачівський
		14	Коломацький
	2	12	Ізюмський
		20	Первомайський
Четверта	1	5	Валківський
		7	Вовчанський
	2	8	Дворічанський
		15	Красноградський
		22	Сахновщинський
П'ята			Харківський
Шоста			Балаклійський
Сьома			Зачепилівський

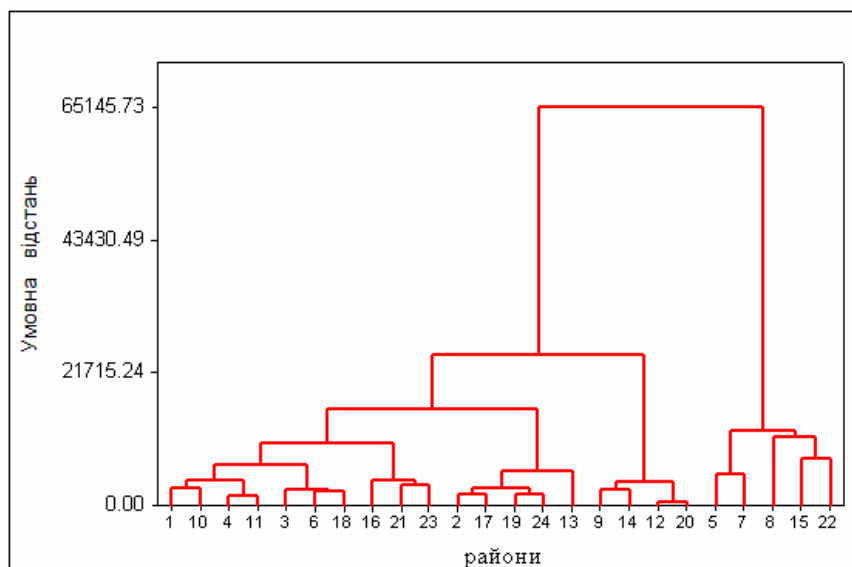

Рис. 10. Кластеризація адміністративних районів Харківської області у 2008 р. (без Харківського, Балаклійського та Зачепилівського районів)

У ході дослідження суспільно-географічних особливостей Харківського регіону застосовано графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів [5], що дозволило класифікувати адміністративні райони за особливостями їх соціально-економічного розвитку. Здійснено моделювання траєкторії розвитку прикордонних районів за методикою, описаною у [8, 9]. Побудовані моделі поверхні зони впливу за різними показниками на основі ІФВ-моделювання [7]. Отримані результати в цілому підтверджують висновки, наведені вище.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити суспільно-географічні особливості Харківського регіону як прикордонної соціогеосистеми та запропонувати наступні заходи щодо удосконалення розвитку прикордонних районів та регіону в цілому:

- розробка програм транскордонного співробітництва для прикордонних районів Харківсь-

кої області з урахуванням суспільно-географічного моніторингу територій;

- вдосконалення законодавчої бази як в національному масштабі, так і на регіональному рівні;
- максимальне спрощення процедури проходження митного контролю під час перетину державного кордону для мешканців прикордонних районів з метою активізації співробітництва в економічній та соціокультурній сферах;
- створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу з урахуванням особливостей транскордонного співробітництва між прикордонними районами Харківської та Белгородської областей;
- всебічна підтримка розвитку освітньої та культурної складової прикордонної соціогеосистеми (Харківського регіону) за рахунок активізації участі у міждержавних програмах, наприклад, Прикордонному білорусько-російсько-українському університетському консорціумі.

Список використаних джерел:

1. Вардомский Л. Б. Приграничное сотрудничество: механизмы, факторы и тенденции развития / Л.Б. Вардомский // Проблемы приграничных регионов России: сборник научных трудов. – М., ИГ РАН, 2004. – 328 с. – С. 11 – 18.
2. Дюран Б. Кластерный анализ / Б. Дюран, П. Оддел. – М.: «Статистика», 1977. – 128 с.
3. Жуковская В.М. Факторный анализ в социально-экономических исследованиях / В.М. Жуковская, И.Б. Мучник. – М.: «Статистика», 1976. – 151 с.
4. Колосов В.А. Геополитика и политическая география / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – М: Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
5. Машков О.А. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів / О.А. Машков, К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2010. – Вип. 8 (1). – С. 30-35.
6. Немець Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) [монография] / Л. Н. Немець. – Х. : «Факт», 2003. – 383 с.
7. Немець К. А. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів / Немець К. А., Немець Л. М., Немець О. К. Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 6 (1). – С. 20-31.
8. Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80.
9. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні [Монографія] / Немець Л. М., Олійник Я. Б., Немець К. А. – Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Статистичний збірник «Діяльність малих підприємств Харківської області у 2008 році» / [під. ред. О. С. Никифорова]. – Х., 2009. – 119 с.
12. Харківська область у 2008 році: [статистичний щорічник] / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією М. Л. Чмихала]. – Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2009. – 580 с.

ВОДНІ РЕСУРСИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано соціально-географічні аспекти дослідження водних ресурсів у Харківській області. Підкреслено, що проблеми водопостачання у регіоні можна вирішити за рахунок більш широкого використання підземних вод. Серед соціальних питань, які планується дослідити, є такі: зв'язок між якістю води та захворюваністю населення, розповсюдження і запаси лікувальних вод по території області та організація нових санаторіїв на їх основі, просвітницька робота серед населення.

Ключові слова: водні ресурси, водозабезпеченість, водно-ресурсний потенціал, підземні води, поверхневі води.

Варвара Жемерова. ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ. Проанализированы социально-географические аспекты исследования водных ресурсов в Харьковской области. Подчеркнуто, что проблемы водоснабжения в регионе можно решить за счет более широкого использования подземных вод. Среди социальных вопросов, которые планируется исследовать, есть следующие: связь между качеством воды и заболеваемостью населения, распространение и запасы лечебных вод по территории области и организация новых санаториев на их основе, просветительская работа среди населения.

Ключевые слова: водные ресурсы, водообеспеченность, водно-ресурсный потенциал, подземные воды, поверхностные воды.

Varvara Zhemerova. WATER RESOURCES OF KHARKOV REGION AND SOCIAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF ITS RESEARCH. The social and economic aspects of a study the water resources in Kharkov region are analyzed. It is emphasized that the problems of water supply in the region can be solved due to the wider use of underwater. Among the social questions, which it is planned to investigate, are the following: the connection between the quality of water and the morbidity of population, propagation and the supplies of therapeutic water on the territory of region and the organization of new sanatoriums on its basis, enlightenment work among the population.

Keywords: water resources, water probability, water-resource potential, underwater, surface water.

Актуальність проблеми. У наш час суспільство залучає у процес матеріального виробництва все більш обсяги природних ресурсів, які надають можливість отримувати необхідні для життя блага. Одним із найважливіших природних ресурсів є вода. З кожним роком цей ресурс стає все більш цінним, тому на державному рівні ведеться постійний контроль і облік водних ресурсів [1, 5]. Але на регіональному рівні ця проблема вивчена ще недостатньо, а тому потребує додаткових досліджень, експертиз тощо. Актуальним залишається питання стосовно підрахунку величини водно-ресурсного потенціалу як в цілому для Харківської області, так і для її адміністративних районів. Як правило, запаси поверхневих вод обліковані набагато краще, ніж підземних. Оскільки дуже гострою проблемою стає нестача питної чистої води через усе більше та глобальне забруднення поверхневих вод, підземні води глибоких горизонтів, які добре захищені від забруднення, є бажаними для водоспоживання. Проте використання підземних вод у нашому регіоні залишається відносно обмеженим через недостатню вивченість цього ресурсу.

Розробка теоретичних основ географії водно-ресурсного потенціалу як складової фізичної, економічної та соціальної географії, їх практична реалізація в умовах великого регіону є актуальним напрямом наукових досліджень, який вимагає першочергового вирішення. Це відповідає потребі комплексного вивчення і точного обліку водно-ресурсного потенціалу області, визначення тісноти залежності багатьох соці-

льно-економічних проблем від наявності, якості та використання води як природного ресурсу [4, 6, 7].

Метою статті є висвітлення проблеми водопостачання у Харківському регіоні, виявлення соціально-географічних аспектів дослідження водних ресурсів, особливо підземних вод регіону..

Вихідні передумови. Становлення географічного ресурсознавства і дослідження водних ресурсів пов'язані з іменами М.М. Баранського і М.М. Колосовського. Положення про більшу або меншу корисність чи некорисність тих чи інших умов для того чи іншого промислового підприємства залишається лише загальною фразою, поки не буде проведена оцінка, вважав М.М. Баранський. Значний внесок у дослідження водних ресурсів у колишньому СРСР зробив О.О. Мінц, яким було висунуті новаторські ідеї і концепції в галузі економічної оцінки і раціонального використання природних ресурсів, їх територіальних поєднань. Результати основних економіко-географічних досліджень і оцінювання природних ресурсів, їх потенціалу закладені в працях М.М. Паламарчука, І.Б. Горленко, Л.Г. Руденка, А.П. Голікова, Л.М. Немець та ін. Важливим напрямом економіко-географічного аналізу природних ресурсів стали дослідження Г.О. Приваловської, які присвячені з'ясуванню механізму взаємозв'язку природних ресурсів з виробничо-територіальною структурою промисловості. Вагомий внесок у дослідження водних ресурсів був зроблений А.В. Яциком, яким були розраховані водозабезпеченість і водоспожи-

вання окремих груп споживачів водних ресурсів. Підземні води Харківського регіону досліджували геологи і гідрогеологи харківських установ і організацій.

Виклад основного матеріалу. Водні ресурси широко використовуються у нашій країні. У широкому значенні під поняттям «водні ресурси» розуміють усі води нашої планети, що перебувають у вільному стані, тобто води поверхневого і підземного стоку, вологу в ґрунті, води гірських і покривних льодовиків, штучно створених водних об'єктів, океанічні, морські та атмосферні води. Але особливий інтерес для добре освоєних регіонів, до яких належить і Харківська область, являють підземні води.

У Харківській області найбільше водних ресурсів на одного жителя (у м³/рік) споживають такі райони: Чугуївський (344), Зміївський (325), Первомайський (219), Барвінківський (164), Печенізький (160) і Шевченківський (131); найменше – Зачепилівський (12), Сахновщинський (15), Нововодолазький (18), Валківський (19). Середній показник для Харківської області – 102 м³/рік. На нинішній час водоспоживання районів області не перевищує їх природну забезпеченість. Єдиним районом, для якого споживання водних ресурсів більше, ніж його забезпеченість власною природною водою, є Харківський район. Тут щорічно споживається на одну особу 101 м³ води, а водозабезпеченість поверхневими водами на одного мешканця складає лише 80 м³ [2]. Проблему Харківського району вирішують, збільшуючи використання підземних вод. І для районів, де природна забезпеченість поверхневими водами не є значною, використання підземних вод для водоспоживання є перспективним і надасть велику користь господарству.

Споживання підземних вод глибоких горизонтів (як правило, вони чистіші за поверхневі води) є більш корисним для людини та її здоров'я і довголіття, тому що питна вода в організмі людини виконує такі важливі функції: зберігає структуру і функції ДНК, здійснює доставку кисню у клітини, важлива для виробництва протейнів, захищає кістки та суглоби, регулює температуру тіла, постачає воду в клітини, підтримує імунну систему тощо. Вода, яку ми споживаємо, обов'язково повинна бути чистою. Чим чистіша вода, тим здоровіша людина. Можна погодитися з тим, що висока захворюваність людей у багатьох районах Харківської області [3] пов'язана із неякісною питною водою.

Усе це вимагає пошуку нових джерел питної води. Звичайно, для нашого регіону такими водами є підземні води. На 2010 р. ресурси під-

земних вод оцінюються такими величинами (табл.).

Як видно з таблиці, найбільші прогнозно-експлуатаційні запаси підземних вод (у м³/добу) – у Балаклійському (663,6), Харківському (561,6) та Валківському (204) районах. Найменші – у Шевченківському (26,2), Великобурлуцькому (37,7) та Борівському (39,8) районах. Останнє, на нашу думку, пов'язано із відносно слабкою розвідкою підземних вод у зазначених районах.

Порівняно з багатьма регіонами України, Харківська область має достатні ресурси підземних вод. Це можна пояснити тим, що її територія знаходиться у межах Дніпровсько-Донецької тектонічної западини (ДДЗ), яка утворює основну частину великого Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну, де прогнозні запаси складають 1431,6 млн. м³/рік, із них затверджені – 385,5 млн. м³/рік. Забір прісних підземних вод здійснюється у кількості 0,168 км³ на рік [1]. За сумарними запасами підземних вод Харківська область займає п'яте місце в Україні. Особливо багато артезіанських вод споживає місто Харків, де мешкає половина населення області і розташовано понад 2/3 її промислового потенціалу. Водонасні горизонти, чергуючись із водотривкими шарами, мають значні ресурси високоякісних вод, які є придатними для різних видів господарського використання. Проте поки що найбільший їх об'єм іде на господарсько-питне водопостачання.

Основні комплекси водоносних горизонтів, придатних для споживання, на більшій частині території Харківської області приурочені до відкладів крейдової, палеогенової та неогенової систем. На півдні області придатними для водопостачання є водоносні горизонти, які залягають ще і в тріасових та юрських відкладах.

У межах Харківської області, як і всього артезіанського басейну ДДЗ, за якістю підземних вод у вертикальному розрізі виділяють дві зони: зону прісних вод, які зараз широко використовуються для питних і господарчих цілей (її глибина досягає 1000 м), та зону солоних вод і розсолів, яка залягає глибше (ці води представляють інтерес як промислова сировина, а також використовуються, хоча і в обмежених масштабах, для лікарських цілей). Прісні питні води верхньої зони, які дедалі більше використовуються для водопостачання, представлені такими водоносними горизонтами: новопетрівським, буцацько-канівським, межигірським, крейдово-мергельним та сеноман-нижньокрейдовим.

Підземні води розвідані в області на 28 родовищах із 50 водозаборами, з яких ведеться видобуток води, що використовується для господарсько-питного, виробничо-технічного во-

допостачання і для забезпечення водою населених пунктів. Усього в області нараховується понад 3,1 тис. свердловин.

Широке розповсюдження на території Харківській області мають мінеральні води. При цьому мінеральні (лікувальні) води зустрічаються як серед прісних, так і серед високо мінералізованих вод. У Харківській області діють санаторії, головним багатством яких є мінеральні води – «Бермінводи», Рай-Оленівка, «Роща» та ін. Санаторій «Бермінводи» - один із найстаріших в Україні. Славу курорту приносить потужне джерело мінеральної води «Бере-

зівська» з унікальним хімічним складом. У санаторії лікують хвороби сечостатевої системи, захворювання периферичної нервової системи, захворювання органів травлення, порушення ендокринної системи та ін.

На значних глибинах є різноманітні за складом мінеральні води, у тому числі – радонові, карбонатні, сульфатні, води типу «Нафтусі» тощо. Таким чином, підземні води регіону можуть використовуватися не тільки як питний, але й лікувальний ресурс. Тому ця проблема є дуже актуальною і потребує спеціальних досліджень.

Таблиця

Підземні води Харківської області

Адміністративні райони	Затверджені експлуатаційні запаси, тис.м ³ /добу	Прогнозно-експлуатаційні запаси, тис.м ³ /добу	Забезпеченість прогнозними ресурсами одного жителя, м ³ на рік
Балаклійський	342,5	663,6	2690
Барвінківський	7,1	49,5	590
Близнюківський	-	80,7	1200
Богодухівський	15,1	127,2	1020
Борівський	6,6	39,8	710
Валківський	-	204,1	3620
Великобурлуцький	-	37,7	510
Вовчанський	19,4	185,3	1270
Дворічанський	-	170,0	2910
Дергачівський	61,1	127,8	450
Зачепилівський	-	57,2	1150
Зміївський	44,1	164,0	750
Золочівський	-	153,9	1800
Ізюмський	66,8	171,7	810
Кегичівський	-	57,2	900
Коломацький	-	90,0	960
Красноградський	-	71,4	530
Краснокутський	-	128,7	1470
Куп'янський	61,4	125,7	510
Лозівський	33,5	86,6	310
Нововодолазький	-	149,0	1390
Первомайський	17,9	102,0	720
Печенізький	-	70,0	1010
Сахновщинський	-	64,1	920
Харківський	294,3	561,6	120
Чугуївський	50,2	102,8	600
Шевченківський	-	26,2	420
Разом:	1020,0	3867,8	490

-* - дані відсутні

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження водних ресурсів не може обмежуватися виключно підрахунками запасів води або визначенням ступеня її забрудненості. Щоби комплексно вирішувати господарські задачі, пов'язані з водопостачанням у

Харківській області, необхідно дослідити низку соціальних питань. Серед них, по-перше, треба провести дослідження кореляційної залежності між якістю води та захворюваністю населення. По-друге, слід ретельно вивчити розповсюдження родовищ лікувальних вод по території

області та обґрунтувати рекомендації щодо створення нових санаторіїв на базі місцевих лікувальних вод. По-третє, серед соціальних проблем нагальною є проблема просвіти насе-

лення, особливо молодого покоління. Ці питання будуть знаходитися у центрі уваги наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Водний фонд України / За ред. В.М. Хорєва. – К.: Ніка-центр, 2001. – 392 с.
2. Клименко В.Г. Територіальні особливості водно-ресурсного потенціалу Харківської області // Вісник Харків. нац. ун-ту. № 824. Вип. 29. Геологія – географія – екологія. - Харків, 2008. – С. 127-130.
3. Немець Л.М., Баркова Г.А., Немець К.А. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти): Монографія. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
4. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал території: Автореф. дис... канд. геогр. наук. – К., 1981. – 17 с.
5. Руденко В.П., Вацеба В.Я., Соловей Т.В. Природно-ресурсний потенціал природних областей України. - Чернівці: Рута, 2001. – 268 с.
6. Топчієв О.Г. Соціально-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
7. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підруч. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

© Жемерова В., 2010

Інформаційне повідомлення про проведення міжнародної науково-практичної конференції «Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку»

Міністерство освіти і науки України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Українське географічне товариство, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Белгородський державний університет, Харківська обласна станція юних туристів проводять **4 – 5 листопада 2010 р.** міжнародну науково-практичну конференцію **«Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку»** з метою інтеграції зусиль вчених, науково-педагогічних працівників, громадських організацій для вирішення сучасних проблем розвитку наук у галузі регіонального соціально-економічного розвитку, охорони навколишнього середовища, пошуку шляхів підготовки фахівців для оптимального розвитку регіонів.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська.

Наукові напрями конференції:

1. Роль наук про Землю у розробці стратегії оптимального розвитку регіонів.
2. Сучасні проблеми регіонального розвитку.
3. Соціально-економічний розвиток регіонів.
4. Стійкий просторовий розвиток прикордоння.
5. Природно-ресурсний потенціал та екологічна регіональна політика.
6. Геологія.
7. Освіта для оптимального розвитку.

Для участі в конференції необхідно до **10 жовтня 2010 р.** подати до Оргкомітету:

- **Заявку на участь у конференції** (у електронному та паперовому (необов'язково) вигляді) на кожного учасника окремо. Приклад назви файлу: Petrenko_zayavka.doc.

У заявці необхідно вказати:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Посада, вчений ступінь, наукове звання.
3. Організація (ВНЗ, факультет, НДІ тощо), її адреса.
4. Країна, місто.
5. Поштова адреса для листування, контактний телефон, факс, e-mail.
6. Назва наукового напрямку.
7. Назва доповіді.
8. Технічні засоби, необхідні для доповіді.
9. Форма участі у конференції (доповідь; участь у роботі конференції без доповіді; надсилання матеріалів без безпосередньої участі).

- **Матеріали доповіді** надсилати поштою або (краще) електронною поштою.

Поштовий варіант: Матеріали і заявка надсилаються у паперовому вигляді та на диску CD.

Електронною поштою матеріали і заявка надсилаються на e-mail з підтвердженням отримання оргкомітетом. Формат файлів *.doc або *.rtf (не бажано формат *.docx). Назва файлу – прізвище першого автора (наприклад, Petrenko.doc).

Вимоги до оформлення матеріалів доповіді:

Обсяг – до 4 сторінок. Редактор Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір 14 пт, формат A4, орієнтація книжкова. Всі поля по 2 см, абзац 1 см, міжрядковий інтервал 1,5.

Розміщення на сторінці: у лівому верхньому куті УДК, нижче (на наступному рядку) назва доповіді великими літерами напівжирним шрифтом, вирівнювання – від центру. Через рядок – ініціали та прізвище автора (авторів) напівжирним шрифтом курсивом, вирівнювання від центру. На наступному рядку – повна назва організації курсивом. Нижче (через рядок) з відступу розміщується текст доповіді. Посилання на літературу слід подавати у квадратних дужках. Під текстом (через рядок) з відступу друкується список використаних джерел у рядок курсивом розміром 12 пт.

Бажано не розміщувати у тексті складний графічний матеріал та великі таблиці.

Приймаються тільки ті матеріали, які повністю відповідають тематиці конференції і вказаним вимогам. За зміст матеріалів відповідальність несуть автори.

Матеріали конференції планується видати до початку конференції. Збірник матеріалів буде друкуватися в авторській редакції.

Заявки та матеріали надсилати на адресу: Оргкомітет конференції «Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку», кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків, Україна, 61077, e-mail: ggfeconom@yandex.ru.

- **Організаційний внесок** у розмірі **100 грн.** надсилати поштовим або електронним переказом на адресу: кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61077 на ім'я Кандиба Юрій Іванович.
Оргвнесок включає витрати на проведення конференції і публікацію матеріалів.

Запрошення, план і порядок проведення конференції буде розіслано додатково згідно заявок.

Учасники конференції з інших міст поселяються в гуртожитку або (за бажанням) у готелях Харкова. Проживання та харчування оплачується учасниками конференції.

Телефони для довідок:

(8-057) 707 – 52 – 74 – кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства

8-050-64-33-144 – Кандиба Юрій Іванович

E-mail: ggfeconom@yandex.ru

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОПОВІДІ

УДК 911.3

ПРО КОНЦЕПЦІЮ ІМІДЖУ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Ю.І. Кандиба , Н.В. Грищенко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Текст доповіді

Список використаних джерел: 1. Володарская Е.А. Имидж науки как социально-психологический феномен. Монография. – М.: ИИЕТ РАН им. С.И. Вавилова, 2006.–140 с. 2. Мезенцев К. Проблемы та перспективи української суспільної географії ХХІ століття // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5 (2). – С. 23-30.

Наші автори

- **Бейдик Олександр Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Грищенко Надія Володимирівна** – магістр географії
- **Євтушенко Анна Сергіївна** – лікар-стоматолог стоматологічної поліклініки № 1 м. Харкова
- **Жемерова Варвара Олександрівна** - старший викладач кафедри гідрогеології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Загній Дмитро Миколайович** – асистент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кисельов Юрій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Кірюхін Олексій Михайлович** – кандидат геолого-мінералогічних наук, член-кореспондент АТН України, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, заступник голови Виконавчого комітету Ради керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації і України
- **Клименко Валентина Григорівна** – доцент, заступник декана геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кобченко Юрій Федорович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Козловець Андрій Вікторович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Корнус Олеся Григорівна** – викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Кулешова Ганна Олександрівна** – старший викладач, аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Куценко Віра Іванівна** - доктор економічних наук, професор, завідувач відділом проблем розвитку соціальної сфери Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України
- **Кучер Ігор Ігорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Логвин Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент Полтавського університету споживчої кооперації України
- **Макогон Ганна Євгенівна** – асистент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Машков Олег Альбертович** – доктор технічних наук, професор, дійсний член аерокосмічної академії України, начальник відділу природничих наук Вищої атестаційної комісії України
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Моштаківа Наталія Володимирівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри гідрогеології, декан геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Носирєв Олександр Олександрович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Олійник Валентина Дем'янівна** – асистент кафедри регіональної економіки і екології Одеського державного економічного університету

- **Опара Володимир Миколайович** – кандидат технічних наук, професор кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Отечко Сергій Анатолійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пугач Сергій Олександрович** – старший викладач кафедри географії Волинського національного університету імені Лесі Українки
- **Решетняк Алла Данилівна** – доцент, завідувач кафедри Київського національного університету культури і мистецтв
- **Романів Оксана Яківна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне)
- **Сайчук Віктор Степанович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Сегіда Катерина Юрївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Скриль Ірина Анатоліївна** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смаль Валентина Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Степаненко Анатолій Васильович** – доктор географічних наук, професор, завідувач відділу проблем національної безпеки Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України
- **Тишковець Володимир Володимирович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
- **Юровчик Володимир Геннадійович** – кандидат географічних наук, старший викладач Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО «ЧАСОПISY СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї». Статті подаються в одному примірнику, який підписується автором та завіряється за місцем роботи чи навчання, у друкованому та електронному вигляді. Нумерація сторінок робиться олівцем на звороті, аркуші надсилаються у твердій обкладинці.

Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 через 1,5 інтервал, абзац 1 см.

Для статей необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами заголовок статті. Під заголовком з абзацу подається анотація статті та ключові слова українською мовою (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Нижче подається текст статті.

Ілюстрації та малюнки мають бути в тексті статті. Електронна версія має бути підготовлена в редакторі MS Word.

Список джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку. Посилання на джерела слід давати в прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають про себе особисті дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоналізу, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна;

тел.: +38 (057) 707-52-74;

e-mail: ggfekonom@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 8 (1)

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 20.04.2010 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 19,9. Обл.-вид. арк. 23,1.
Наклад 100 прим. Ціна договірна.

61077, Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Надруковано: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
61077, Харків, площа Свободи, 4, тел. +38-057-705-24-32
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3367 від 13.01.09.